

APRILIS

Történelmi - és
társadalomtudományi
tanulmányok

Székegyudvarhely

a

2014

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XIV.

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi
tanulmányok XIV.

Areopolisz Egyesület
Székelyudvarhely
2015

Jelen kötet kiadási költségeit támogatta:

BETHLEN GÁBOR
Alap

TÁMOGATTA
SZÉKELYUDVARHELY VÁROS
ÖNKORMÁNYZATA

Szerkesztők:
Kolumbán Zsuzsánna
Róth András Lajos

Borítóterv: Biró Gábor

© Areopolisz Egyesület

ISSN 2248-0226
ISSN-L 2248-0226

***Elvárások és lehetőségek közt:
könyvkiadás intézményi háttér hiányában***

Feldolgozatlan témák utáni kutatás, közölni vágyók jelentkezéseinek értékelése vagy éppen szerzők keresése, pályázati űrlapkitöltések, határidők betartásáért írt levelek sora, szerkesztői útmutató szerzők általi felülbírlása vagy éppen figyelmen kívül hagyása, hiányos bibliográfiai adatok pótlása, levéltári és már megjelent forrásokból származó idézetek ellenőrzése és javítása, szerkesztői kérdések és azokra kapott kételkedő válaszok..., és végül a kérdés: mi is az olvasószerkesztő feladata, van-e kellő energiánk befejezni a tervezett és felvállalt munkát? Néhány apróság egy kiadvány szerkesztése során, amivel minden olvasószerkesztő találkozhat. De ez esetben talán kicsit más a folyamat, hiszen a kedves olvasó egy civil szervezet kiadványát tartja a kezében, melynek tagjai térítésmentesen végzik munkájukat, nem munkahelyi kötelezettségként, stabilitást adó intézményi háttér nélkül adják ki (idén a 14. alkalommal) Udvartahelyen az egyetlen évente megjelenő tudományos évkönyvet.

De mielőtt a minden adatához ragaszkodó, saját kutatásában élő szerző és a kiadványt összességében kezelő, támogatási szerződések által is behatárolt szerkesztő munkája párhuzamos pályára állna, alakot ölt a kiadvány. Árajánlatok, végső simítások, nyomdai munkálatok, feszült várakozás, tiszteletpéldányok kiosztása szerzőknek, könyvtáraknak, kutatócsoportoknak, iskolákban, konferenciákon... És a kötetet kézbe tartó kutató, tanár, barát, könyvtáros... kérdésére, hogy mi lesz a következő kötet témája, a válaszuk: már dolgozunk rajta.

Köszönettel tartozunk a kötet szerzőinek, kik legújabb kutatásaik eredményeit magyar nyelven és a kutatás által érintett régióban tartották fontosnak közölni. További kutatómunkájukhoz sikert kívánunk.

Köszönjük Székelyudvarhely Megyei Jogú Város Önkormányzatának és a Bethlen Gábor Alapnak (immár többszörre), hogy támogatásukkal lehetővé tették a kiadvány megjelenését.

a szerkesztők

PECSÉTHASZNÁLAT

Városi, egyházi és magánpecsétek

Mihály János

Székelyudvarhely város pecséthasználata a kezdetektől 1867-ig

A középkorban és a koraujkorban, de még a későbbi századokban is, a városok „hatalmának és jogainak egyik legfőbb bizonyítéka a pecsét volt.”¹ Az uralkodók adományozták a vele járó kiváltságokkal, szabaddalokkal együtt, s az adományozás tényét oklevélben rögzítették. Ennek birtokában a városi hatóság a város nevében saját pecsétje alatt bocsátott ki okleveleket. A ránk maradt pecsétlenyomatokból megállapítható, hogy a városi pecsétek kezdetben a királyi címer jelképeit (liliom, vágások, kettős kereszt) vették át, később gyakrabban városképet vagy várábrázolást tartalmaztak (ormos falat és kaputornyot), esetenként keresztbe tett kapukulcsok kíséretében. Néha a város védőszentje vagy a lakosság foglalkozására utaló szimbólum (ekevas, búzakalász, kéve stb.) került a pecsétmezőbe. Sajnos ezek a pecsétadományozó oklevelek – „a magyar történelem számtalan vihara, országot végigpusztító háborúk sorozata miatt” – kis számban maradtak ránk.² Legtöbb városnak ma már „nincs arról levele”, hogy a városi ranggal együtt járó pecsétjét „melyik király adta”, azaz, hogyan jutott a birtokába. Ez a megállapítás érvényes a koraujkori Székelyföld mezővárosainak (oppidumainak) esetében is.

A szakirodalomban ugyan azt olvashatjuk, hogy a „hiteles pecsét jelentőségét a kapaszkodó székely városok” hamar felismerték, s a pecséthasználati jogot igyekeztek már a 16. század folyamán megszerezni, de az igazság az, hogy nem maradt fenn ebből az időből olyan oklevél, amelyet valamely mezővárosunk pecsétjével hitelesítettek volna. Székelyföld legfontosabb települése, Marosvásárhely városa, mivel nem

1 H. Kolba Judit: *Sigillum Civitatis de Kechkemeth*. In: Horváth Attila – H. Tóth Elvira (szerk.): *Cumania IV. Archaeologia*. Kecskemét, 1976. 311.

2 Uo.

volt saját hiteles pecsétje, az 1564–1610 közötti időszakban a székely nemzet ARMA TRIUM GENERUM SICULORUM köriratú pecsétjével (a pecsétkép: egy levágott sarkú tárcsapajzs, rajta egy szívet átszűrő kivont egyenes kardot tartó kar) hitelesítette az általa kiállított leveleket, ahogy azt Pál-Antal Sándor kutatásai kiderítették.³ E pecsét lenyomata egy 1564-ben Beszterce város tanácsa kérésére kiállított és hitelesített tanúkihallgatási jegyzőkönyvön, egy 1575-ös egyezséglevélen, valamint a városi szűcs céh státútumát jóváhagyó 1608. évi oklevélen maradt fenn.⁴ Bár nem tartozik közvetlenül a témánkhoz, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Timon Sámuel (1675–1736) jezsuita szerzetes, történettudós is megemlékezik erről a pecsétről. 1735 áprilisában Apor Péter (1676–1752) történetírónak írt második válaszlevelében, amely az *Imago antiquae Hungariae* függelékeként nyomtatásban is megjelent, a széke-lyek napvilágra került pecsétjéről (*De Sigillo Siculicali nuper relecto*) értekeznek, megemlítve, hogy 1500 körül volt használatban.⁵

Még a közelmúlt szakirodalma szerint is a legrégebb székelyföldi városi pecsét a Sepsiszentgyörgy, a köriratán található 1509-es évszám alapján.⁶ Ezt a feltételezést javítja legújabb munkájában Pál-Antal Sándor, ki utólag keltezett pecsétnek tartja.⁷ Ezt követné időben Székelyudvarhely város pecsétje 1558-ból. Marosvásárhely címerét és pecséthasználati jogát Bethlen Gábor fejedelem 1616. évi kiváltságlevele által nyerte. A hat pontot tartalmazó kiváltságlevél második pontja értelmében a város címere: kék mezőbe helyezett, „válltól elvágott páncélozott emberi kar, kétélű kivont karddal, abban egy keresztüldőfött med-

3 Pál-Antal Sándor: *Székely önkormányzat-történet*. Marosvásárhely, 2002. 324, 334. (A továbbiakban Pál-Antal: *Székely önkormányzat...*)

4 Uo. 334.

5 „Sigillum nuper in lucem prolatum, cui verba hæc incisa sunt, arma trium generum Siculorum, habetque pro stemmate manum gladio cor transsigentem, existimo, factum esse circa annum M. D.” Lásd: *Imago antiquae Hungariae, repræsentans terras, adventus, et res gestas gentis hunicæ*. Vienæ, Pragæ et Tergesti, 1762. 10.

6 Pál-Antal: *Székely önkormányzat...*, 333–335.; Szekeres Attila István: *Sepsiszentgyörgy jelképei*. Sepsiszentgyörgy, 2012. 7–8.

7 Pál-Antal Sándor: *Történelmi szimbólumaink. A székely címeres pecséték*. Marosvásárhely, 2014. 88. (A továbbiakban Pál-Antal: *Történelmi...*)

vefej és egy szív”, vagyis a székely nemzet régi címere, amelynek pecsétjével a város korábban is élt. A kiváltságlevelével arra is felhatalmazta a várost, hogy ezt a címet „aranyba, ezüstbe, rézbe vagy ércbe vésve” oklevelein „pecsétül használja”.⁸ Marosvásárhely szabad királyi város pecsétje a pecsétnyomó fémrészének oldalába vésett felirat szerint 1620-ban, Nagy Szabó Mihály bírósága idején készült el.⁹

Csíkszék központja, Csíkszereda keltezetlen pecsétje a szakemberek szerint jóval későbbi, a 18. század második felében vagy a 19. század elején készülhetett, akárcsak Aranyosszék egyetlen mezővárosa, Felvinc pecsétje is. Kézdivásárhely pecsétje, amint arra a köriratán található évszám (1740) is utal, a 18. század első felében készült. Bereck mezőváros első pecsétje¹⁰ pedig, ugyancsak a körirata szerint, 1785-ből való. Nyárádszereda pecsétjének legrégebb lenyomatát egy 1858-ban keltezett iraton találta meg Pál-Antal Sándor.¹¹ Székelykeresztúr évszám nélküli pecsétjéről Orbán Balázs emlékezik meg: „Keresztúrnak mostan használt pecsétjén, a közepén kilencágú csillag van; körirata: SZ. KERESZTUR VÁROSSA. Öreg emberek egy régiebb pecsétjére is emlékeznek, melynek közepén korona volt K. V. betűkkel (Keresztúr város), de ezen régi pecsétje elveszett, s régiebb okmányokon sem tudtam nyomára akadni.”¹² Székelykeresztúr Orbán Balázs idejében használt pecsétjének kormos lenyomatára e sorok írója bukkan egy, a város által 1865 elején kibocsátott iraton.¹³ E pecsét lenyomata a gróf Kemény József-féle 1842. évi gyűj-

8 Pál-Antal Sándor – Szabó Miklós (szerk.): *Marosvásárhely történetéből*. Marosvásárhely, 1999. 44.; Pál-Antal Sándor: *A Székelyföld és városai. Történelmi tanulmányok és közlemények*. Marosvásárhely, 2003. 44.

9 Pál-Antal Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig*. Marosvásárhely, 2004. 226. (A továbbiakban Pál-Antal: *Maros-széki...*)

10 Pál-Antal Sándor kutatásának újabb eredménye szerint az első pecsétjén az 1754-es évszám látható. Pál-Antal: *Történelmi...*, 94.

11 Pál-Antal: *Székely önkormányzat...*, 336–338.

12 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. I. (Udvarhelyszék)*. Pest, 1868. 23. 22. sz. jegyzet. (A továbbiakban Orbán Balázs: *A Székelyföld...*)

13 Román Akadémia Könyvtára, Kolozsvár. Gróf Kemény József gyűjteménye. 413. sz.

teményből hiányzik, valószínűleg azért, mert a város pecsétje csak ezután készült el.¹⁴

Az egykori székely mezővárosok pecsétjeinek rövid áttekintése után térjünk vissza a címbe eredeti témánkhoz. Az alábbiakban Székelyudvarhely város pecséthasználatainak kezdetét vizsgáljuk. Itt jegyezzük meg, hogy rövid tanulmányunknak nem tárgya a város pecséthasználatainak teljes bemutatása. Csupán néhány általunk összegyűjtött adalékot ismertetünk azzal a céllal, hogy lássuk: van-e valamilyen alapja annak, hogy Székelyudvarhely már a középkor végén kiérdemelte a saját pecséthasználattal járó városi rangot. Nem véletlenül, ugyanis régi íróink (Szeles János¹⁵, Szigethi Gyula Mihály¹⁶, Orbán Balázs¹⁷, Jakab Elek¹⁸, s nyomukban többen ma is) úgy tartják, hogy Székelyudvarhely, az egykori fő- vagy anyaszéknek (*capitalis sedes*) nevezett Udvarhelyszék központja, Izabella királynőtől (1519–1559) adományként nyert pecsétet 1558-ban (Orbán szerint 1557-ben¹⁹), s ennek mezejében a SIGILLVM OPPIDI SICVLICALIS VDVARHELI felirattól övezve a „székely nationak” akkoriban használt címere volt látható, de négy csillaggal kiegészítve, ami már önmagában is érdekes. Ugyanis a város polgárai ebben az időben a „sok villongás miatt” konfliktusban álltak a szék tisztjeivel, akik igyekeztek a városiakat „régii szabadságok ellen is a magok *jurisdictionja* [joghatósága] alá vonni”.²⁰ Erre éppen Izabella királyné ki-

14 A pecsétmezőben nem kilencágú, hanem egy nagy nyolcágú csillag látható. Gyulaféhevári Főegyházmezei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Székelyudvarhelyi Főesperesség iratai, 1865, sz. n.

15 Szeles János: Székely-Udvarhely története. In: *Erdélyi Múzeum*, 15. (1898) 7. 392–393.

16 Szigethi Gyula Mihály: Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet Anya-Várossának leírása. In: *Felső Magyar-Országi Minerva*, 4. (1828) 2. negyed. 1753.

17 Orbán Balázs: *A Székelyföld...*, I. 45.

18 Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időtől 1848-ig*. Budapest, 1901. 275. (A továbbiakban Jakab – Szádeczky: *Udvarhely...*)

19 Orbán Balázs: *A Székelyföld...*, I. 45.

20 Szeles János: Székely-Udvarhely története. In: *Erdélyi Múzeum*, 15. (1898) 7. 392.

váltságlevelei a legfőbb bizonyítékok.²¹ Ugyanakkor a kiváltságlevelekből nem derül ki egyértelműen, hogy a város „az önkormányzat jelképének kifejezéseként” ebben az időben pecséthasználati jogot nyert volna, nincs bennük szó ténylegesen pecsétadományozásról. Itt jegyezzük meg azt is, hogy mind a mai napig nem sikerült sem a korábbi kutatóknak, sem nekünk egyetlen olyan pecsétlenyomatra találni, amely bizonyítaná azt, hogy *oppidum*ként, azaz vásártartási joggal és bizonyos autonómiával rendelkező településként már 1485-ben feltűnő város a 15–16. század folyamán saját pecséttel rendelkezett volna. Kutatásaink jelenlegi állása szerint, Székelyudvarhely pecsétjének lenyomatával egy 1701-ben kelt testimoniális levélen találkozunk először...

De ne szaladjunk ennyire előre. Először is vegyük szemügyre részletebben a város Izabella királynétól nyert kiváltságleveleit.²² Az eredeti kiváltságleveleket jelenleg a Román Nemzeti Levéltár Központi Hivatala őrzi Bukarestben.²³

Az első kiváltságlevél 1557. november 30-án kelt Kolozsvárott. Ebben a királyné a szék főtisztjeinek, összeíróinak, adószedőinek a tudomására hozza, hogy a város („*Oppidi nostri Udwarhely*”) lakóit fölmentette minden pénzbeli adótól és rovástól, amellyel neki és a királyi kamarának tartoztak, s meghagyja, hogy ezekért a fenn említett lakosokat javaikban ne háborgassák.²⁴ Az 1558. október 8-án Gyulafehérváron kelt levelében a királyné Udvarhelyszék főtisztjeit és a szék közönségét

21 Balogh Judit: Székelyudvarhely városi elitjének kialakulása a 16–17. század fordulóján. In: *Székelyföldi karrierek. Az udvarhelyszéki nemesség hatalomszerzési lehetőségei a 16–17. században.* [Budapest], 2011. 25–39.

22 A kiváltságleveleket 1876-ban közölte Szabó Károly a Székely Oklevéltár II. kötetében. *Székely Oklevéltár. II. kötet. 1520–1571.* Kolozsvárt, 1876. 138–139., 146, 148–149. (A továbbiakban SZOkI.)

23 Román Nemzeti Levéltár Központi Hivatala. Erdélyi okiratok. Magyar királyok és erdélyi fejedelmek [...] által kiadott, Udvarhely város jogaira és kiváltságaira vonatkozó iratok. Nemesekkel való konfliktusok. (Documente Transilvene. Documente de la regii Ungariei și principii Transilvaniei, Isabella, Ioan II Sigismund, Ștefan Bathori, Gheorghe Rakoczi, privind drepturile și libertățile orașului Odorhei, conflicte cu nobilii.) 15. csomag. 1557–1789. 1, 1a, 2, 14a.

24 SZOkI. II. 273.

(„*Fidelibus nostris Egregijs, Agilibus, Judicibus nostris Regijs, necnon Capitaneis, Judicibus, Senioribus, Primoribus et vniuersitati potiorum Siculorum Sedis nostrae Siculicalis Vduarhely*”) arra inti, hogy a mezővárost („*Oppidi nostri Siculicalis Vduarhely*”) a hajdani királyoktól nyert kiváltságai és bevett, régi szokásai ellenére vendégek tartásával, a királyi udvarba küldött követek útiköltségével, a városi előjárók által elítéltek bírságának követelésével, s más törvénytelenésekkel ne terheljék.²⁵ Izabella 1558. november 7-én adományozott kiváltságlevelében átírja és megerősíti az 1557-ben kiadott védlevelét, nyomatékositva, hogy a mezőváros („*Oppidi nostri Siculicalis Udwarhely*”) lakói mentesítve vannak minden adótól és pénzbeli fizetéstől, kivéve a török szultánnak fizetendőit.²⁶ Izabella pár nap múlva, november 10-én kelt rendeletében, a város lakosai és polgárai panaszára hivatkozva, újra utasítja a királybírákat, kapitányokat és az egész Udvarhelyszék nemességét, hogy: a mezőváros lakóit semmiféle terhek hordozására, szolgálattételre ne kényszerítsék, a közös tulajdonban levő erdők használatában ne háborgassák, és amilyen szabadsággal élnek más szabad városok, „olyannal való élest” engedjenek Udvarhely város lakóinak is, s fölöttük a királybírák joghatóságot gyakorolni ne merjenek.²⁷

A viszályt a város polgárai és a szék hatósága, nemessége közt Izabella királyné 1558. évi kiváltságlevelei nem rendezték véglegesen. Eltartott az még jó kétszáz évig.²⁸ Úgy gondoljuk, hogy ez a város pecsét-használatára is rányomta a bélyegét. Legalábbis ez derül ki azokból az adatokból, amelyeket az 1569–1600 közötti (nyomatásban is megjelent)

25 Uo. 282.

26 Uo. 273–274.

27 Uo. 274. Lásd még: Jakab – Szádeczky: *Udvarhely...*, 275.; Szádeczky Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Budapest, 1927. 263–266. (A továbbiakban Szádeczky: *A székely nemzet...*); Benkó Elek – Demeter István – Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön*. Kolozsvár, 1997. 15–17.; Pál-Antal: *Maros-széki...*, 15.; Benkó Elek: *Falu és mezőváros a késő középkori, kora újkori Székelyföldön*. In: *A középkori Székelyföld*. I. Budapest, 2012. 378–381.

28 Szádeczky: *A székely nemzet...*, 265.

udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvekből szemelgettünk ki, pontosabban az 1589. évi tanúvallomásokból.²⁹

Basa Benedek, Udvarhelyen lakó (incola oppidi Vduarhely): „*Tudom azt, hogy semmikeppen nem eorozheti [!] vala megh az hatart Magiarj Thamas, vgy tilta megh vduarbiro peczietuel.*”³⁰

Kőműves János, Udvarhelyen lakó: „*Tudom, hogy Magiarj Thamas vgy tilta megh az feoldet, hogj en panazolnj mentem vala hoza (miel hogj latom vala, mely nagh kart tezen vala az barom az hatarban), vgy mondam neki, hogy ha megh nem tiltia, tehat en magam panazlok kapitany vramnak es peczietet kerek s meg tiltom. [...] Vgy gywteotte aztan eozue az varost, vgy tilta megh varas akarattiabul f. 1; az utan hogj vgian nem zwnnenek meg az kar teteltul, tudom, hogy vgy tilta megh vduarbiro peczietuel.*”³¹

Istváni Antal udvarhelyi (de oppido Vduarhely): „*Tudom azt is, hogy Zabo Istuan foglalt egj darab feoldett varas feoldebul, az varas vegin. Azt is tudom, hogy 12 forintal megh tilta az hatart vduarbiro peczietuel, varas akarattia ellen, Magiarj Thamas.*”³²

Kósa György, Udvarhely városában lakó: „*Tudom azt is, hogy Magiarj Thamas megh tilta varas akarattiabul az hatar[t] 12 forintal, capitany peczietuel.*”³³

Timár Bálintné, Krisztina: „*Az penz be pechyetlese feleol azt felely, hogj monta Magiari Tamas, hogi: ad ele az penzt, pechyetellyk megh az kapitán vram pechietuel, de ereouel el nem vitte.*”³⁴

A fenti adatok, amelyek azt tanúsítják, hogy a városi bíró (*judex civitatis*), Magyar Tamás különböző ügyekben, tiltások, megpecsételések alkalmával az udvarhelyi vár udvarbírájának vagy kapitányának pecsétjét használta, Benkő Elek szavaival élve, „a helyi hierarchia kérdésén túlmenően arra is rávilágítanak, hogy a város ekkor még nem rendel-

29 Demény Lajos – Pataki József – Tüdös S. Kinga (szerk.): *Székely Oklevéltár.* Új sorozat. I–VIII. Budapest – Bukarest – Marosvásárhely, 1983–2006.

30 SzOkl. Új s. I. 41.

31 Uo. 42.

32 Uo. 44.

33 Uo.

34 Uo. 64.

kezett saját pecséttel”.³⁵ Mődunkban állt a törvénykezési jegyzőkönyvek kiadatlan anyagának az áttekintése is, amelyek fölbecsülhetetlen mennyiségű és értékű adatkincset tartalmaznak a városra vonatkozóan.³⁶ Eddig mintegy 100 évnyi (1600–1700 közötti) iratanyagot néztünk át, de bennük a város pecsétjére vonatkozó adatot nem találtunk, annak lenyomatára nem bukkantunk. A szóban forgó iratok többsége pecsételetlen, vagy nemesi címeres, monogramos gyűrűs pecséttel/pecsétekkel van hitelesítve. Előfordul az is, hogy hitelesítésükhöz a földből előkerült ókori, vagy pedig hamisított, pecsétgyűrűbe foglalt gemmát (vésett díszítésű drága- vagy féldrágakövet) használtak.

Székelyudvarhely város pecsétjére vonatkozó adataink a 17. század végén, a 18. század elején „sokasodnak meg”. *Udvarhely városában bírótságot viselt embereknek, s némely személyes és közönséges jeles történet dolgoknak lajstromát* összeállító Szeles János írja az 1698. évnél: Szöcs Ferenc „igen káros bírása” volt a városnak, mert „sokat cimborált a fejedelem udvarbírájával a várhoz való szolgálat iránt, [...] annyira vitte tökéletlensége, hogy *nála tartatván a város pecsétje*, azalatt levelet adott a város nevében, mintha a várhoz való szolgálatra újra kötelezné magát az város, mely mián azután sok búsulása volt az városnak.”³⁷ Ugyancsak tőle olvashatjuk, hogy „a városi rend a villongós kuruc világban minden privilégiumait, s más drága írásait, *pecsétét*” a vár udvarbírójára, egy bizonyos Czáz Borbély János nevére bízta, aki „mint termetre, mint magaviseletére nézve, mint erkölcsére igen nagy tekintetű ember volt”.³⁸

Nagy jelentőséggel bír a témánk szempontjából a már említett testimoniális levél, amely 1701. március 6-án a csizmadia céh piacon lévő sátorhelyének ügyében kelt Székelyudvarhelyen, „Hodgyában lakó Szabó Ferenc uram Udvarhely városában levő házánál” a csizmadia céh

35 Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I. Budapest, 2012. 380.

36 Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. Lásd még: Mihály János: Házak, utcák, szomszédságok, örökségek a 17. századi Székelyudvarhelyen és határában. In: *Örökségünk*, 7. (2013) 2. 20–22., 3. 25–26., 4. 12–14.

37 Szeles János: Székely-Udvarhely története. In: *Erdélyi Múzeum*, 15. (1898) 10. 588.

38 Szeles János: Székely-Udvarhely története. In: *Erdélyi Múzeum*, 15. (1898) 7. 397.

mestere s „több becsületes öreg mesterek”, valamint a város bírása, Magyar János és a város esküdtsége előtt. Ezt a nagyobb bizonyosság okáért a város „igaz pecsétével” meg is erősítették.

A kutatás jelenlegi állása szerint ez az első irat, amelyen Székelyudvarhely pecsétjének lenyomata előfordul.³⁹ A papírfelzetes lenyomat egy 32/31 mm átmérőjű kerek pecsétnyomóval készült, amelynek két vonalas körbe foglalt körirata: · SIGILLVM · OPPIDI · SICVLICALIS · VDVARHELI. A szöveg eleje és vége között egy lebegő négyszirmú kereszt látható. A pecsétmezőt kívül gyöngyökből és levelekből képzett, teljesen körbefutó koszorú zárja le.

A pecsétmezőben, barokkos vonalvezetésű kerek címerpajzson egy könyökben hajlított, heraldikailag jobbra forduló kar látható, mely kesztyűs kezében egy medvefejet és szívet átdöfő egyenes kardot tart. A kard hegyén egy háromleveles nyitott korona. Körülötte, az alsó részen két hatágú csillag, fennebb két csipkés szélű, tenyeresen karéjos, száraival befele hajló levél (tehát nem négy csillag, ahogy a pontatlan leírások okán a köztudatban elterjedt) látható. A pajzs fölé a kiváltságok nyeresének évszámát (1558) véste a számunkra ismeretlen pecsétmetsző.⁴⁰ Öt-

Székelyudvarhely pecsétjének papírfelzetes lenyomata, 1701

39 A szóban forgó irat a székelyudvarhelyi Múzeum Gyűjteményében (Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala. 469. számú dokumentum) található, és Bicsok Zoltán levéltáros kollégám hívta fel rá a figyelmem. Ugyancsak ő juttatta el hozzám annak digitalizált változatát is. Itt mondok köszönetet érte.

40 Itt jegyezzük meg, hogy a Kemény József-féle gyűjteményben található és az általunk fellelt pecsétnyomatok között eltérés van. A pecsétrajz peremén körbefutó koszorú nem azonos a lenyomatokon látható gyöngyossal. A

vösünknek nem sok ismerete lehetett a „székely nationak” régi címeréről, mert azt a megszokottól eltérően, elége kezdetlegesen metszette bele az egykori pecsétnyomóba.⁴¹ Lakatos Istvántól, Székelyudvarhely városának legrégebb (1702) leírójától tudjuk, hogy az egész székely nemzet ősi jelvénye (*insigne*), amely Székelyudvarhelyen volt letéve, a vassal megerősített (vagyis páncélos) kar, mely egyenes kardot tart, rajta egy korona, egy szív és egy medvefej.⁴² A már említett Szeles János is Székelyudvarhelyről írt munkájában (a 18. század második fele) egy-

Kemény-féle pecséttrajz vagy pontatlan, vagy a város egy másik pecsétnyomóval is rendelkezett. Az utóbbit kevésbé tartjuk valószínűnek.

41 Sajnos a város tipáriuma a történelem viharaiiban valószínűleg megsemmisült, nem maradt ránk.

42 *Siculia delineata et descripta accuratius quam hactenus nunc ad lucem data dedicataque A: C : 1702.* A. R. P. Andreae Lenczovicz e Soc. Jesu Residentiae Udvarheliensis Superiori Patri multum venerando ab A. R. P. Stephano Lakatos de oppido Udvarhely Parocho Kozmasiensi die 30 Octobr. Vagyis: „Az eddiginél nagyobb pontossággal lerajzolt és leírt Székelyföld. Most, a megváltás 1702-ik évében, október 30-án kiadta és főtisztelendő Lenczovicz András jezsuita atyának, a székelyudvarhelyi rendház mély tiszteletre érdemes főnökének ajálta a Székelyudvarhely városából származó, főtisztelendő Lakatos István atya, csikkozmasi plébános.” (Fordítás: Jaklovszky Dénes) Gépelt kézirat másolat a szerző tulajdonában. „Sedium Siculicalium supra praefatarum prima ab initio usque fuit Udvarhely Szek, ab Oppido huius nominis sic denominata: et hoc oppidum ex eo quod ibidem fuerit frequentior totius Nationis siculicae Conventus, ubi suos tractatus ac Consilia peragebant, inde Udvarhely hoc est locus Aulae, Sive aulicus Nobilium Conventus et Congregatio unde habet et defacto Insigne totius Siculicae Nationis antuquum, nempe: Brachium ferro munitum tenens ense, in quo Corona, Cor et Caput Ursi, designans Nationis fortitudinem et generositatem; eoque et defacto is suis immunitatibus, privilegys, et quibus cunque iuribus es Confirmationibus suis legitime utitur.” A Lakatos István nyomdokain járó Jánosfalvi Sándor István így ír erről: „Ezen városnak, – valamint innen az egész székely nemzetnek is régi cimere egy vassal páncélos kard volt, mely fegyvert, a fegyverben koronát, szívet és medve főt tartott, melyek a nemzetnek erejét és generositását jegezték, amint ezt *sok régi székely templomok bolthajtás lábjaiban ma is láthatni.*” Lásd: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett.* Erdélyi Ritkaságok, 7. Dr. Jancsó Elemér szerk. Kolozsvár, 1942. 19–20.

értelműen azt állítja, hogy Izabella királynő a városnak adott „sokféle privilegiumos ajándékai” mellé pecsétnek a „székely nationak” régi címerét adta.⁴³ Ugyanő – elsőként – az adományozás idejét a pecséten lévő évszámból kiindulva 1558-ra teszi, s a régi székely címert Lakatostól eltérően írja le: „Nevezett Izabella királyné, kiváltképpen való kegyelemmel viseltetett mindenkor ezen városhoz, a mint sokféle privilegiumos ajándékiból kitetszik [...].

[...] ehhez pecsétnek a székely nationak akkori czimerét adta, a melyen egy pánczélos jobb kéz egy hegyes tört tart markában, az hegyes törben egy fő, azon felyül egy szív, a végiben egy korona vagyon metczetve, a tágasságán 4 csillag, körül ilyen irás: Sigillum oppidi Siculicalis Udvarhely, az íráson belől a korona felett 1558.”⁴⁴ Egyértelmű, hogy e sorokat Szeles a fenn részletesen leírt pecsét ismeretében vetette papírra, hisz leírása azzal teljesen megegyezik, mint ahogy az is, hogy a pecsét adományozásának idejével kapcsolatosan nem rendelkezett semmiféle közvetlen adattal (pl. a város levelesládájában őrzött pecsétadományozó privilegiumlevéllel) a pecséten lévő évszámon kívül. Annak régiségét ugyanis a következő soraival próbálta alátámasztani: „Hogy pedig a Székely nationak akkorban [vagyis 1558-ban] ilyen czimere volt legyen, bizonyítja ezelőtt egy néhány esztendőkkkel Nagyszombathban költ *Cerographia Hungariæ* nevű könyv.”⁴⁵

*Székelyudvarhely pecsétjének rajza
Kemény József gyűjteményében, 1842*

43 Szeles János: Székely-Udvarhely története. In: *Erdélyi Múzeum*, 15. (1898) 7. 393.

44 Uo.

45 Uo. Josephus Koller: *Cerographia Hungariæ seu notitia de insignibus et sigillis regni Mariano-Apostolici* című könyvéről van szó, amely Nagyszom-

Ahogy az a fentiekből is kitűnik: Szeles állítását, hogy: „1558ba [...] *adatott a pecsét*”, sajnos az általunk végzett kutatások nem igazolták, ezért ezt a „tényt”, amelyet az utána következő történetírók, helytörténetírók tisztos része is átvett,⁴⁶ a kutatás mai állása szerint a „hamis toposz”-ok közé kell sorolnunk. Az általunk felsorolt adatok azt bizonyítják, hogy a 16. században Székelyudvarhely városának még nem volt saját pecsétje. A szóban forgó időszakból egyetlen olyan oklevelet sem ismerünk, amelyet a város által használt pecséttel hitelesítettek volna. Sőt a 17. század első feléből sem bírunk ilyen emlékekkel. Ami pedig az 1701. március 6-án kelt oklevélen lévő lenyomat pecsétnyomóját illeti, úgy véljük, hogy nem tévedünk, ha – az ábrázolásmódját, feliratát, a peremén körbefutó díszítést figyelembe véve, s összevetve más korabeli pecsétekkel – készítését feltételezünk a 17. század második felére tesszük. Nem tévedünk talán abban sem, ha azon véleményünknek adunk hangot, hogy a város a korábbi oklevelekben említett városi rang igazolásául vagy „mellé” készítette a pecsétet. Feliratát pedig – összehasonlítva a város 16. századi latin nyelvű megnevezésével – egyértelmű, hogy Izabella 1558. évi kiváltságleveléből „kölcsonözték” (**Oppidi [...] Siculicalis Vduarhelyi** = [...] **OPPIDI SICVLICALIS VDVARHELI**). Egyébként a pecsétmetező az évszám esetében is igyekezett a korabeli „formai sajátosságokat” figyelembe venni. Véleményünk szerint elkészíttetése, valamint az, hogy

batban [Tyrnaviæ] látott napvilágot 1734-ben. A szerző az erdélyi tartomány nemzetjeinek jeleiről (*Signa gentilitia Provinciarum Transylvaniae*) értekezve emlékezik meg a székelyek címeréről: „Brachiò gladium utrâque parte acutum stringente, atque Coronam, Cor, Caput configente, Siculos militari fortitudine à Majoribus hæreditate velut acceptâ præditos;” Uo. 65–66. Lásd még az I. tábla XI. rajzát.

- 46 Elsőbben Szigethi Gyula Mihály az 1826 végén írt, 1828-ban nyomtatásban is megjelent városleírásában: „Háromfélék lévén e Város Népei: Várhoz tartozók, városi privilegiátusok, a Nemesi rendhez tartozók, háromféle Jurisdictionja-is vagyon: egygyik a Vár-földin lakóké; kiknek ügyes-bajos dolgokat a Várhoz tartozó Taksalisták Tisztje igazgatja, másik a privilegiátusoké, kiknek ügyét folytattja a Bíró a Tanátsal egygyütt, **1558-ban adatván a Városnak privilegiuma s pecsétje ...**” Szigethi Gyula Mihály: Székely-Udvarhely a Nemes Székely Nemzet Anya-Várossának leírása. In: *Felső Magyar-Országgi Minerva*, 4. (1828) 2. nyed. 1753.

ha pontatlanul is, de a székely nemzet régi címerét metszette a pecsétre a városi magisztrátus, Székelyudvarhely székely „anyaváros” kultuszának 17. századi megjelenésével hozható összefüggésbe.

Székelyudvarhely első pecsétje a 19. században is használatban volt. Lenyomatát fellelhetjük számos korabeli iraton (pl. a városi magisztrátus 1837. július 5-én kelt iratán, a tanács 1858–1859 között kibocsátott hivatalos bizonyítványain).⁴⁷ Lecserélésére az októberi diploma (1860. október 20.) kibocsátása után került sor, miután az uralkodó, Ferenc József császár megígérte az egyes országrészek törvényhozó testületeinek újjászervezését.

A város második pecsétjének kék tuslenyomata egy 1861. január 5-én kelt iraton található. Alakja kerek, átmérője 35 mm. Körirata: SZ[ÉKELY]: UDVARHELY ANYA VÁROS TANÁCSA. A szöveg kezdete és vége között egy négyszirmú lebegő kereszt van. Nemcsak a körirat, hanem a pecsét címere is különbözik az első pecséten láthatótól. A pajzs fölül hiányzik az év, s bár a kardot tartó kar körül, a felső részen a csipkés szélű, tenyeresen karéjos, befelé hajló levelek megmaradtak, az alsó részen már nem két hatágú, hanem két ötágú csillag látható. Ez a város egyetlen olyan pecsétje, amelynek köriratában szerepel az „anyaváros” megnevezés.

Székelyudvarhely anyaváros tanácsának bélyegzőlenyomata, 1865

⁴⁷ Gyulaféhérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Székelyudvarhelyi Főesperesség iratai. 1820–1862. Lásd még Pál-Antal: *Történelmi...*, 172.

BERNÁD RITA

Férfiszentek pecséteken: Szent Márton és Szent Lénárd

A szentek tisztelete a Római Katolikus Egyházban igen gazdag hagyománnyal rendelkezik. Az ún. *cultus sanctorum* az Isten szentségéből részesedett és hivatalosan szentté avatott személyek tiszteletét, a valóságosság erényének tettét jelenti. A tisztelet legfelső foka (hüperdulia) a Szűzanyát illeti meg, utána következik Szent József (protodulia), majd mindenki más (dulia): az Ószövetség nagy alakjai, apostolok, vértanúk, aszkéták, hitvallók, szent püspökök és rendalapítók, szüzek, özvegyek. A szentek Krisztust követték és a maguk korában az erények hősies megvalósításával tettek tanúságot arról, hogy a kegyelem minden időben jelen van. Tiszteletükre lehet kápolnát vagy templomot emelni, és ünnepekre külön miseszöveg és zsoltószma engedélyezhető. A képek és ereklyék tiszteletét az egyház külön szabályozza. A szentek tisztelete eleinte a nép körében alakult ki, de a 6. századtól kezdve már a püspöki jóváhagyás is szokás lett, a 10. századtól pedig a Szentszék engedélye kellett.¹

Ezek a templomvédő szentek, az oltárképek, szobrok és egyéb szépművészeti ábrázolások mellett, hivatalos utasításra a katolikus plébániák pecsétnyomóira is felkerültek. Az Erdélyi Római Katolikus Püspökség területén Haynald Lajos püspök 1854. január 28-án kelt leiratában rendelte el a plébániai hivatalos pecsétnyomók használatát. Papjainak szétküldött körlevelében az egyházfő kérte, hogy az egyházközségi ügyviteli iratok kiállításánál helyettesítsék az addig használatos személyes pecsétnyomókat hivataliakkal. Ugyanekkor előírta a pecsétábrázolást is, és kérte, hogy véssék a pecsétmezőbe a templom védőszentjét, a pecsét körirata (*perigraphum*) pedig „*Sigillum Parochiae NN ad Sanctum NN*” le-

1 Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/S/szentek%20tisztelete.html> (Letöltve: 2015. augusztus 10.)

gyen.² Ezt követően a templomok védőszentjei következetes módon sorra felkerültek az egyházközségi pecsétnyomókra.

Tanulmányunkban két hitvalló férfiszent pecsétnyomókon történő ábrázolásainak elemzésére és bemutatására vállalkozunk. A kutatási anyagot főként a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár pecsétekkel is ellátott levéltári fondjai szolgáltatták.

A Franciaországhoz köthető mindkét szentet – Szent Mártont és Szent Lénárdot – széleskörű tisztelet övezte a középkori Európában, megemlékező ünnepüket november hónapban határozta meg az egyház. Titulusukat tekintve, az erdélyi püspökség (gyulafehérvári érsekség) területén csak néhány templom maradt fenn, amely e két szent tiszteletének emlékét idézi. Szent Márton védőszenttel mindössze négy templom, míg Szent Lénárd titulussal csak egyetlen templom rendelkezik jelenleg az egyházmegye területén. A történeti Magyarországon Szent Márton kultusza elterjedtebbnek minősült, míg Szent Lénárd népszerűsége nem volt annyira jellemző. Gyergyóremete Lénárd-temploma a védőszent emlékezetének legkeletibb pontját is jelképezi egyben.

Szent Márton (316 vagy 317–397)

Legendája, attribútumai és patrocíniuma

Szent Márton az a vértanú szent, aki összeköti Magyarországot Franciaországgal, mivel születési helye (Pannónia) révén a magyarok, míg tevékenységi területének (Gallia) köszönhetően a franciák is sajátjuknak tartják.

A Márton nevű szentek közül a szombathelyi (Sabaria) születésű tours-i Szent Márton kultusza széles körben elterjedt Európában már a kereszténység hivatalos elfogadása kezdetén, a középkori Európa egyik legnépszerűbb szentje volt.³ Márton galliai katonai pályafutása után vált kereszténnyé, később szerzetesi fogadalmat tett, majd egy kolostort alapított Marmoutierben. A legendák szerint akkor lett keresztény, amikor

2 Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban GYFL). Püspöki Hivatal Iratai, 174/1854.

3 Fekete Antal: *Keresztneveink, védőszentjeink*. Budapest, 2007. 120.

Amiens város kapuinál megosztotta köpenyét egy kolduló koldussal, és ezen esemény után álmában megjelent neki Krisztus koldus képében. Röviddel ezután felhagyott a katonai szolgálattal és Szent Hilariushoz, a poitiers-i püspökhöz csatlakozott, aki őt ördögűzővé nevezte ki. 371-ben Tours püspökévé nevezték ki. Ma is Franciaország védőszentje.⁴ Püspökké választásához szerénységét bizonyító legenda fűződik, miszerint elrejtőzött választói elől, de a libák elárulták rejtékelyét gágogásukkal. Életéhez számos csodatevés fűződik (gyógyulások, ördögűzés és halottak feltámasztása), valamint gyümölcsöző hittérítés is. Szent Márton jelentős szerepet játszott a kereszténység védelmében, főként az eretnekségnek nyilvánított arianizmus terjesztésének megállításában. Halála után Tours-ban temették el, sírja fölé kápolnát emeltek, amely később bazilikává bővült. A tours-i zsinat 461-ben ünnepnapot rendelt el tiszteletére (november 11.), amelyet a magyar királyságban Szent László király szentesített törvényben (I. törvény 38. cikkelye).⁵ Legendája az Érdekyújvári Kódexekben maradt fenn. A szent kultuszának terjesztéséhez főként a bencés szerzetesek járultak hozzá, akik a magyarok megtérítésén fáradoztak.⁶ Ereklýéinek egy részét 1913-ban szállították szülővárosába, Szombathelyre, míg a másik része Franciaországban maradt (a Saint-Gatien katedrálisban és a tours-i Szent Márton-bazilikában).⁷

A magyar népi életben számos hagyomány kötődik személyéhez és ünnepéhez (pl. libasült fogyasztása november 11-én stb.). Népszerűségét szülőhazájában az is bizonyítja, hogy a tiszteletére épült középkori templomok száma meghaladja a háromszázat, melyből mintegy száz esetben a települések elnevezésében is megőrződött a szent neve.⁸

4 *Magyar Katolikus Lexikon*. VIII. Budapest, 2003. 759.; Diós István (szerk.): *A szentek élete*. Budapest, 2009. 789.

5 Knauz Nándor: *Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva*. Budapest, 1876. 216.

6 Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Budapest, 1996. 158. (A továbbiakban Mező: *A templomcím...*)

7 *Magyar Katolikus Lexikon*. VIII. Budapest, 2003. 759.; Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003. 253. (A továbbiakban Mező: *Patrocíniumok...*)

8 Mező: *A templomcím...*, 152–158.

Szent Mártont a művészetben gyakran lovon ábrázolják, fiatal lovagként, aki megosztja köpenyét egy meztelen koldussal, máskor pedig püspökként, főpásztori jelvényeivel. Attribútumai között találjuk a hozzá kapcsolódó legendák elemeit: liba, köpeny és koldus.⁹

A középkori templomok védőszentjeivel foglalkozó történész, Mező András 21 templomot említ Erdélyben, amelyek Szent Márton titulussal épültek, és ezek Balázsfalva, Brassó, Csíkszentmárton, Déva, Dicsőszentmárton, Egeres, Homoródszentmárton, Kercsed, Kóródszentmárton, Mezőméhes, Mezőszentmárton, Nyárádszentmárton, Pusztaszentmárton, Sósszentmárton, Görgénysóakna, Szásznádas, Szancsal, Szentmártonmacskás, Szépkenyerűszentmárton, Szilkerék és Torja településekben épültek. Az erdélyi katolikus egyházi épületek monográfiájának szerzője, Léstyán Ferenc ugyanekkor 25 Szent Márton-templomot sorol fel: Balázsfalva, Brassó, Csíkszentmárton, Dicsőszentmárton, Egeres, Feltorja, Homoródszentmárton, Kézdimartonos, Kóródszentmárton, Martonfalva, Mártonhegy, Martontelke, Mezőméhes, Mezőszentmárton, Sósszentmárton, Szancsal, Szásznádas, Szentmárton (Kolozs), Szentmárton (Torda), Szentmártonfalva (Fehér), Szentmártonmacskás, Szépkenyerűszentmárton, Szépmező, Szükerék és Uzon településekben. A felsorolt helynevek és a patrocíniumok közötti kapcsolat további elemzést és tisztázást igényel a helytörténészek részéről.¹⁰ Számos középkori Márton-templom semmisült meg ezek közül az évszázadok folyamán, jó részük pedig a reformáció időszakában, többnyire a 16. században más felekezetűvé vált híveivel együtt. Jelenleg a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség területén mindössze négy templom létezik, amely a Szent Márton titulust viseli: a kézdimartonfalvi, a csíkszentmártoni, a dicsőszentmártoni és a feltorjai. Ezek közül csupán a csíkszentmártoni templom vészelté át a történelmi változásokat és a velük járó viszontagságokat. A középkori alapítású dicsőszentmártoni

9 Rudolf Pfleiderer: *Die Attribute der Heiligen*. Ulm, 1898. 17, 61, 113.; Jutta Seibert (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, 1986. 223. (A továbbiakban Seibert: *A keresztény...*)

10 Léstyán Ferenc: *Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai*. I. Kolozsvár, 1996. 15. (A továbbiakban Léstyán: *Megszentelt...*); Mező: *Patrocíniumok...*, 253–274.

templom unitáriussá lett, de a védőszent emlékét újjáélesztették a katolikus megújulás korszakában, míg Kézdimartonfalván és Feltorján csak jóval később, a 20. században épült Szent Márton védőszent tiszteletére imaház és templom.

Szent Márton a plébániai pecséteken

Mivel a kézdimartonfalvi imaházat 1974-ben építették és nem önálló plébániatemplom, hanem Szentkatolna filiája, így hivatalos pecsétnyomóval sem rendelkezik. A feltorjai plébániát 1948-ban alapították,¹¹ így ez esetben sem találkozunk Szent Mártont ábrázoló történeti pecsétnyomókkal. Tanulmányunkban a négy Szent Márton-plébánia közül kettőnek elemezhettük pecsétnyomóit és bélyegzőit, amelyek a fentebb ismertetett védőszent képét viselik.

A középkori alapítású csíkszentmártoni plébánia folyamatosan működik napjainkig, régi Szent Márton-templomát az 1332–1337 között összeállított pápai adójegyzék említi először. A templom több átalakítás után, 1802–1814 között nyerte el mai formáját.¹² A 14–18. század között, más egyházmegyei plébániához hasonlóan, az egyházközség hivatalos vezetésében nem használtak saját pecsétet, a plébánia által kibocsátott okmányokat a plébános saját személyi gyűrűs pecsétjével hitelesítette.

A csíkszentmártoni plébánia első hivatalos pecsétje rögtön az 1854. évi püspöki rendelet megjelenése után készült el. Ezt az ovális alakú pecsétnyomót az 1854–1905 közötti időszakban használták, átmérője 25x29 mm. A lenyomaton a védőszent háromnegyed-alakos ábrázolása vehető ki, a szent szakállat és bajuszt visel, püspöki öltözékben látható, pluviáléban¹³ és mitrával¹⁴, jobb kezében pedig fleuronos¹⁵ végződésű

11 Zsebe Márta – Knecht Tamás (szerk.): *A Gyulafehérvári Főegyházmegye millenniumi sematizmusa*. Kolozsvár, 2010. 175. (A továbbiakban Zsebe – Knecht: *A Gyulafehérvári...*)

12 *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis*. Albae Carolinae, 1882. 64.; Lestyán: *Megszentelt...*, I. 256.; Zsebe – Knecht: *A Gyulafehérvári...*, 320.

13 Pluviálé = liturgikus ruha, palást.

14 Mitra = püspöksüveg, más néven infula.

15 Inda-, virágdíszes végződésű.

*A csíkszentmártoni plébánia vörös
viaszpecsét-lenyomata, 1854*

sú, balra dőlő püspöki pásztorbotot tart. Ezt a pecsétnyomót, miután egy időre kivonták a használatból, még egyszer 1917-ben használták.

Körirata: SIGILL(UM) PAROCH(IAE) CSIKSZ(EN)T MARTONIENSIS. A körirat a pecsétnyomó felső részéből indul és két díszes koncentrikus kör között található, kezdetét Szent Márton püspök mitrája jelzi, amely egyben megszakítja a körkeretet is.

Ez a pecsétnyomó azonban sajnos nem őrződött meg nyilvános közgyűjteményben. Nem lelhető fel a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár darabszinten nyilvántartott pecsétárában, a Batthyányi Könyvtár 1916-ban leltározott egyházközségi pecsétnyomói között sem található, és a Csíki Székely Múzeum történelmi gyűjteménye se rendelkezik ilyen jellegű tétellel.

*A csíkszentmártoni plébánia
bélyegzőlenyomata, 1906*

*A csíkszentmártoni plébánia
bélyegzőlenyomata, 1917*

A plébánia második hitelesítő eszköze egy 32 mm átmérőjű, kör alakú bélyegző, amelyet 1906–1916 között használtak. Ezen a bélyegzőn Szent Márton püspököt egész alakban ábrázolták egyházi előjáróhoz illő jelvényekkel, dalmatikában¹⁶, fején birétummal¹⁷ és jobb kezében püspöki pásztorbottal.

A bélyegző körirata: A CSIK SZT.-MÁRTONI ROM. KATH. LELKÉSZI HIVATAL PECSÉTJE. A felirat a bélyegző felső részéből indul és az óramutató járását követi, kezdetét egy csillag jelzi.

Amint azt fentebb említettük: 1917-ben egy évig újra az első pecsétnyomó használatához tértek vissza, de ezúttal nem viaszba nyomták, hanem kormot használtak. A régi pecsétnyomó használat a harmadik bélyegző elkészüléséig tartott.

A csíkszentmártoni plébánia harmadik bélyegzője szintén kör alakú, és az 1918–1933 közötti időszakban használták, átmérője 35 mm. A védőszent egészalakos ábrázolásban jelenik meg a bélyegző tuslenyomatán, szakállason, dalmatikában, fején birétummal, a szokásos püspöki pásztorbot helyett jobb kezében koldusbotot tart.

A bélyegző körirata az előzővel megegyezik: A CSIK SZT.-MÁRTONI ROM. KATH. LELKÉSZI HIVATAL PECSÉTJE. A felirat

A csíkszentmártoni plébánia bélyegzőlenyomata, 1918

16 Dalmatika = elsősorban a katolikus liturgiában használt ruhadarab, amelyet a diakónusok felsőruhaként, a püspökök a miseruha alatt hordnak.

17 Birétum = a római katolikus papság által használt fejfedő. Négyszögletes, három vagy négy éllel, középen általában bojtjal. Színe plébánosnál, esperesnél fekete, de az esperesi birétum bojtja már viola vagy piros színű. A püspöki birétum viola, a bíborosi bíborvörös színű. A pápa által adományozott kardinális birétum mindig háromélű, bojtalan.

*A dicsőszentmártoni plébánia
bélyegzőlenyomata, 1899.*

hát 1899-ben indult be, ekkorra készült el első bélyegzője is, amelyet a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban őrzött dicsőszentmártoni anyakönyvi másodpéldányokon azonosítottunk.¹⁹

A 40 mm átmérőjű, kör alakú bélyegzőt 1899–1923 között használták. A bélyegző körirata: DICSŐ-SZENT-MÁRTONI R(ÓMAI). K(ATOLIKUS). PLÉBÁNIA HIVATAL * ALAPITTATOTT 1899*. A bélyegzőmezőn tours-i Szent Márton védőszent lovas ábrázolása látható egy háromszög alakú pajzsban. A kép a szent életének egyik legendaszerrű pillanatát mutatja be, azt a jelenetet, amikor köpenyét megosztja egy fázó koldussal. A dicsőszentmártoni templom védőszentje lovon jelenik meg, amint jobb irányba tart, fejét és testét balra fordítja, a mezítelen, ülő alakban ábrázolt koldus fele. A pajzs sarkai befele fleuronokban végződnek. A bélyegző körirata a kép alsó részéből indul, az óramutató járását követi és két koncentrikus kör között olvasható.

¹⁸ Zsebe – Knecht: *A Gyulafehérvári...*, 262–263.

¹⁹ GYFL Anyakönyvi másodpéldányok. Dicsőszentmárton, 1899–2010.

Szent Lénárd (6. század)

Legendája, attribútumai és patrocíniuma

Szent Lénárdról (Lenárd, Lénárt, Lónárt, Lenhart, Lönhart) kevés feljegyzés maradt fenn. A 11. századi legendákból tudjuk, hogy az előkelő származású Lénárd keresztapja, Chlodwig frank király (466–511) udvarában élt a 6. század elején. Katonai és hivatalnoki pályaválasztás helyett a reims-i püspök tanítványa lett. Más források szerint Szent Lénárd keresztapja maga Remigius volt, Reims püspöke. A püspök és Lénárd is az ártatlan foglyok kiszabadításával foglalkozott, a királytól engedélyt szerezvén az ok nélkül fogva tartott rabok kiszabadítására. Életszentsége hírének elterjedésére a király felajánlotta neki a püspöki széket, de Lénárd visszautasította azt, remeteségbe vonult. Azon az erdőterületen, amelyet a királyné vajúadását segítő imádságaiért hálából kapott a királytól, egy kápolnát építtetett, amely később kolostorral bővült. Szent Lénárd így a nobiliacumi klauzúra apátja lett. Rokonságából sokan családotól telepedtek le a közelében, s hamarosan egy egész falu alakult körülötte, amely később a Saint-Léonard-de-Noblat nevet kapta. A legendák szerint az ártatlan foglyoknak, akik Szent Lénárd égi közbenjárását kérték, lehullottak bilincsei.²⁰ Ikonográfiai ábrázolása a 13–14. század körül terjedt el a mai Németország és Ausztria területén. Szent Lénárdot apátként bő ujjú, öv nélküli bencés szerzetesi ruhában, tonzúrával, csuklyával és biréttal szokták ábrázolni, szintén apátként főpapi ruhában vagy pluviáléval, esetleg mitrával és pásztorbottal, diakónusként dalmatikában. A tiszteletére szentelt templomokban a hívők, akik közbenjárásáért fohászkodtak, fogadalmi tárgyként láncokat és patkókat hagytak.²¹

Szent Lénárd kultusza a ciszterci szerzeteseknek köszönhetően terjedt el a Rajna vidékén, Dél-Németországban és Ausztriában, innen pedig a magyar királyság területén. A középkorban Magyarországon összesen tizenegy Szent Lénárd-templom létezett: Alsózsukon és Mezőbanyicán,

20 Seibert: *A keresztény...*, 202, 270.; Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II. Szeged, 1998. 449.; <http://lexikon.katolikus.hu/L/L%C3%A9n%C3%A1rd.html> (Letöltve: 2012. szeptember 3.)

21 Clemens Jöckle (szerk.): *Szentelek lexikona*. Budapest, 1994. 224.

Brassóban (a Cenk-hegyen lévő várban állt), Cerniken (Horvátország), Dombón (mindmáig azonosítatlan település), Engben (Divoš – Horvátország) és Lipjében (Horvátország), Eperjesen és Kassán (Szlovákia), Szentlénárton és Vajtán (Magyarország).²²

Szent Lénárd az ok nélkül bebörtönzöttek védőszentje, ünnepe november 6-án van. Az Alpok vidékén a lovak védőszentjeként tartják számon, így Szent Györgyöt helyettesíti a 14 segítőszent sorában.²³ Általánosítva: Szent Lénárd az összes állat védőszentje. A betegek, a szénégetők, a lakatosok, a rézöntők, valamint a gyümölcs- és vajkereskedők védőszentje is.²⁴

A védőszent attribútumai a következők: láncok, bilincs, ló, tehén, mitra, az apátbot, (bencés) szerzetesi ruha, könyv, lábainál fogoly stb. Szent Lénárdot a képzőművészetben apátként (pluviáléval és mitrával), diakónusként (dalmatikában és birétummal) vagy lovagként (világi öltözetben) szokták ábrázolni, öltözete megjelenítési minőségétől függ.²⁵

A középkori Erdélyben Mező András három Szent Lénárd titulusú templomot említ, míg Léstyán Ferenc négy tiszteletére szentelt templomot sorol fel ugyanabban az időszakban (Alsózsuk, Borberek, Brassó-Cenk és Magyarbikal).²⁶ Napjainkban a Gyulafehérvári Főegyházmegyében egyetlen templom létezik, amelynek védőszentje Szent Lénárd, és pedig a gyergyóremetei.

Szent Lénárd a plébániai pecséteken

A gyergyóremetei templom Lénárd-titulusának választási körülményei, sok más erdélyi patrocíniumhoz hasonlóan, egyháztörténeti szempontból mindmáig tisztázatlanok. Ez főként a plébánia hivatali forrásanyagának hiányára vezethető vissza. A remetei egyházközség alapítása 1726-ra tehető, míg a ma is álló templom építése csak néhány évtizeddel később történt, 1771-ben. Korábbi templomát 1770-ben villám súj-

22 Mező: *A templomcim...*, 1996. 143.; Mező: *Patrocíniumok...*, 229.

23 Seibert: *A keresztény...*, 207.

24 *Magyar Katolikus Lexikon*. VII. Budapest, 2007. 762.

25 Clemens Jöckle (szerk.): *Szentelek lexikona*. Budapest, 1994. 224.

26 Léstyán: *Megszentelt...*, I. 14.

totta, így vált szükségessé egy újabb építése.²⁷ Mindenekelőtt egyhangúlag elfogadható az az álláspont, miszerint a település elnevezése és a védőszent életformája (remetesége) határozottan összekapcsolódik.

A gyergyóremetei plébánia levéltára teljesen megsemmisült 1944-ben. Ekkor a levéltárat őrző kápláni lakást bombatalálat érte, így a pecsétképek azonosításához kevés levéltári forrás állt a rendelkezésünkre. Emiatt kutatási forrásként az anyakönyvi másodpéldányokhoz,²⁸ valamint a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárban található, a Gyergyóremetével szomszédos ditrói egyházközség levéltárához fordultunk.²⁹ A ditrói plébániai levéltár házassági iratállaga, nevezetesen a 19. századi szabadegyezségek gyűjteménye szolgált a legtöbb pecsétanyaggal. A plébánia legrégebbi pecsétnyomóját, amely 1855-ben készült szintén ezen az iratokon tudtuk azonosítani, akárcsak annak utolsó használati évét (1896). Mivel a gyergyóremetei plébániai pecsétnyomó eltűnt, nem lelhető fel egy erdélyi levéltári vagy muzeális gyűjteményben sem, így a legrégebbi pecsét használatának egyedüli bizonyítékait az említett házassági szabadegyezségek képezik. A másik két, alább bemutatásra kerülő bélyegzőképet a gyergyóremetei anyakönyvi másodpéldányok (1897–1932)³⁰ és a ditrói plébánia házassági iratai³¹ alapján dolgozhattuk fel.

A plébánia első pecsétnyomóját 1855–1896 között használták, és a hivatali pecsétnyomókat kötelezővé tevő püspöki rendelet utáni évben készítették, 1855-ben. A pecsétnyomót az 1870-es évekig viaszba nyomva használták, ezután pedig annak füstös lenyomatával (fekete színű lenyomat, mécses fölött bekormozott pecsétnyomóval) találkozunk a hivatalos iratokon, egészen forgalomból való kivételéig.

A kerek pecsét ármérője 27 mm. A pecsétmezőben a védőszentet háromnegyed alakban ábrázolták apátként. Szent Lénárd pluviáléban, fején apáti mitrában, baljában pásztorbottal jelenik meg, behajlított ke-

27 Vö. *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis*. Albae Carolinae, 1882. 83.

28 GYFL Anyakönyvi másodpéldányok. Gyergyóremete, 1896–1950.

29 GYFL Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban GYGYL). Ditrói plébánia iratai.

30 GYFL Anyakönyvi másodpéldányok. Gyergyóremete, 1897–1932.

31 GYFL GYGYL Ditrói plébánia iratai, házassági iratok, 1855–1900.

*A gyergyóremetei plébánia vörös
viaszpecsét-lenyomata, 1855*

zeit mellére helyezi, a mellkereszt fölé, jobb oldalán térdeplő. A pecsét körirata: SIG[ILLUM] ECCL[ESIAE] R[OMANO] C[ATHOLICAE] GY[ERGYÓ] REMETENSIS 1855.

Gyergyóremete második bélyegzőjét 1897–1924 között használták, átmérője 34 mm. A tusba nyomott bélyegzőn Szent Lénárd egészalakos ábrázolásban jelenik meg, apát öltözékben, pluviáléval, fején mitrával, mellkereszttel és baljában pásztorbottal. Kanonoki mellkeresztjének formája a mitrakereszttel meg-

egyező alakú. Jobb kezében könyvet tart. Bal lábánál kutya látható, tekintetét a védőszentre szegezi. A kutyát attribútumként nem említi a szakirodalom, ilyenként először jelenik meg Szent Lénárd környezetében. A bélyegző körirata: A GYERGYÓ-REMETEI R[ÓMAI] KATH[OLIKUS]

*A gyergyóremetei plébánia
bélyegzőlenyomata, 1897*

*A gyergyóremetei plébánia
bélyegzőlenyomata, 1925*

LELKÉSZI HIVATAL. A körirat a bélyegző aljáról indul és az óramutató járását követi, a szöveg kezdetét egy csillag jelzi.

A harmadik hivatali bélyegzőt 1925–1932 között használták, átmérője 36 mm. A kör alakú pecsétet tusba nyomták. Szent Lénárd ez alkalommal diakónusként jelenik meg a bélyegzőmezőben, dalmatikában és bírétummal, bal kezében pásztorbotot tart (apátjelvény), felemelt jobb kezében egy könyvet (?).

A bélyegző körirata: OFFICIUM PAROCHIALE GYERGYOREMETEENSIS. A körirat a bélyegző aljáról indul és az óramutató járását követi, kezdetét egy csillag jelzi.

A gyergyóremetei plébánia 1933-tól egyszerű latin feliratos bélyegzőt kezdett használni, melynek mezőjében a szokásos latin kereszt alatt a plébánia alapítási évét is feltüntették (1726).

*A gyergyóremetei plébánia
bélyegzőlenyomata, 1933*

Az egykori erdélyi püspökség, ma gyulafehérvári érsekség területén jelenleg létező templomok titulusait elemezve arra következtethetünk, hogy a templomok száma patrocíniumok szerint egyértelműen rangsorolható. A legtöbb templomcím – a templomoknak több mint egyharmada – Szűz Mária ünnepeihez kötődik (Nagyboldogasszony, Kisboldogasszony, Sarlós Boldogasszony stb.), utána következnek a Szentháromság és Urunk mennybemenetelének tiszteletére szentelt, valamint a Szent Kereszt és Jézus Szíve templomok. A férfiszentek között Szent István király és az apostolfejedelmek – Szent Péter és Szent Pál – tiszteletére építették a legtöbb templomot a gyulafehérvári egyházmegyében (25). Őket követik Páduai Szent Antal, Szent Mihály arkangyal, Keresztelő Szent János, Nepomuki Szent János és Szent Mik-

lós. Ezeknek a templomoknak, kápolnáknak a száma szentenként 10–15. Csak utánuk következnek Szent László király, Szent György vértanú, Assisi Szent Ferenc hitvalló, Szent Imre herceg stb. 6–8 templommal. A női szentek sorában Árpád-házi Szent Erzsébet áll az első helyen, mint patrocínium, őt követik Szent Mária Magdolna, Szent Anna, Szent Borbála vértanú szűz stb. Természetesen ezek a védőszentek az első egyházközségi pecsétnyomókon, majd később a bélyegzőkön is megjelennek, és csak ritkább esetekben tükrözik a templomépítéssel korabeli oltárképek ábrázolásait.

A folyamatos pecsétfeltárási és -kutatói tevékenység mindig újabb lehetőségeket, kihívásokat tartogat a történészek számára. Lényegesnek tartjuk, hogy a további pecsétani kutatások folytatódjanak, ezúttal a többi szent pecsétképeken történő ábrázolásának a számbavételével és leírásaival is, amelyek eredményeit hasonló tanulmányokban kívánjuk közléséni.

BICSOK ZOLTÁN

Csíkszéki orvosok pecsétjei a 19. század első feléből

Katonai és polgári orvosok Csíkban

A szervezett és hivatásszerű beteggyógyítás Csíkszék területén a 18. század második felétől követhető nyomon több-kevesebb biztonsággal, hiszen ekkortól áll rendelkezésre nagyobb mennyiségű levéltári forrás. A térség a 17–18. század fordulóján a Habsburg Birodalom határvidékének része lett, és ez meghatározónak bizonyult az itt élő közösségek szempontjából. Gyökeres változások történtek a hagyományos székely katonáskodás, illetve ennek folyományaként az adózás tekintetében, de mélyreható változások indultak el a közigazgatás és az ezzel szorosan összefüggő írásbeli ügyintézés, valamint a törvénykezés, az oktatás és az egészségügy területén is, hogy csak a leglátványosabb átalakulások színtereit említsem. Az államilag biztosított és ellenőrzött egészségügyi ellátás megteremtése, illetve szervezett kereteinek kiépítése a Habsburg-adminisztráció hozadéka volt, akárcsak a járványok – különösen a pestis és a fekete himlő – feltartóztatását célzó egészségügyi záróvonal, az ún. vesztéző és az ellenőrző állomáshelyek (vesztéglőintézetek) működtetése.

A kuruc-labanc villongások idejétől kezdve a határőrizetet a térségben császári alakulatok látták el (pl. a Vellenstein-, Trautson-, Stahrenberg-, Livingstein-, Hallerstein-, Koháry-, Lobkowitz-, Saint Amour-, Hohenzollern-, Kálnoki-, Gyulai-ezred stb. egy-egy százada), mely határvédelmi szerepet az 1760-as évek derekától a székely határőrezredek biztosították (az I. székely gyalogezred, illetve a székely huszárezred egy-két százada). A széki, polgári közigazgatással párhuzamosan fokozatosan kiépült a katonai igazgatás is, ennek hatáskörébe kerültek a határőrezredek tömegbázisát adó katonarendű családok. A 18. század derekától e kettős adminisztráció volt jellemző a térségre, zömében

vegyes (katonai és polgári) jogállású faluközösségekkel. Ennek megfelelően a 18. század derekától kezdve két párhuzamosan működő egészségügyi rendszer is kiépült: az egyik katonai orvosokkal és felcserekkel, a másik polgári orvosokkal és sebészekkel. Az előbbieket alapvetően a hadsereg állományának, valamint a szék katonarendű lakosságának gyógyítását végezték, míg az utóbbiak a polgári rendű lakosság egészségügyi ellátását biztosították, bár szükség esetén a katonaeorvosok a polgári lakosság körében is kénytelenek voltak szerepet vállalni. A katonai hatóságok eljárásrendje tiltotta a polgári igazgatás alá tartozók ügyeibe való beavatkozást, így lehetőség szerint kerültek a polgári jogállásúak gyógyítását és gyógyszerrel való ellátását.

A polgári hatóságok tehát a katonai orvosok jelenlétére nemigen számíthattak, márpedig egy határszéli törvényhatóságban, amilyen Csikszék is volt, különösen figyelni kellett a közegészségügyi állapotokra és a járványveszély lehetőség szerinti elhárítására. Ráadásul a térségben a sebészek céhes szerveződése és képzése is hiányzott, és legfeljebb a kereskedőközpontokban, Gyergyószentmiklóson és Szépvízen feltételezhető egy-két többé-kevésbé képzett borbély működése, így a hatóságok viszonylag hamar rákényszerültek a „tisztiorvosi” szolgálat biztosítására. E körülményekkel magyarázható talán, hogy Csikszékben már a 18. század első felében is működött széki sebész, jóval Mária Terézia királynő 1752. október 26-án kelt rendeletét megelőzően, amikor kimondotta, hogy minden városi és megyei magisztrátus legalább egy okleveles orvost, és ahol sebészceh nincs, ott sebézmestert alkalmazzon és fizessen,¹ akik a rászorulókat ingyen kezeljék, ha nincs gyógyszerész, a gyógyszerterátiát rendben tartásuk, a gyógyszereket kiszolgáltassák.² Ezzel együtt a szék polgári rendű lakosságának ellátása a 18. század nagy részében egyetlen sebészre (kirurgusra), majd a század utolsó évtizedétől kezdve egy orvosra (korabeli szóhasználatnál fizikusra) és egy sebészre, az 1840-es évektől pedig egy orvosra és két sebészre hárult.

1 Somogyi László: *A tisztiorvosi szolgálat Pest megyében a dualizmus második felében.* – <http://www.pestmlev.hu/data/files/166570968.pdf> (Letöltve: 2014. december 29.)

2 Domanovszky Sándor: *Magyar művelődéstörténet.* – <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/67.html> (Letöltve: 2014. december 29.)

A széki orvosok tekintetében az első szórványos adatok a 18. század első feléből valók. A legkorábbi említések még „idegen” járványsebeszekre vonatkoznak, akiknek csiki tevékenysége éppen a korszak két nagy pestisjárványa (1708–1711, 1717–1720) kapcsán került feljegyzésre. 1708-ban bizonyos Joannis Carolus Lamper járványsebesz³ gyergyói működéséről értesülünk, aki a Moldvából behurcolt pestis⁴ megfékezésére állt ideiglenesen a szék szolgálatába. Hasonlóképpen külső, más törvényhatóságbeli sebész látogatását örököltette meg Puskás Tamás és Elek János gyergyószéki adóíró biztosok 1719. évi számadása, mely szerint a névtelenül emlegetett sebész munkáját 4 köből zabbal honorálta a szék.⁵

-
- 3 Lamper sebész Vellenstein brassói tábornok rendelkezése nyomán érkezett Gyergyóba. Őt a székgyűlés havi 30 forintos fizetéssel alkalmazta. Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely oklevéltár VII. (1696–1750)*. Kolozsvárt, 1898. 1432. sz. irat. 140.
 - 4 Az 1708. évi pestis gyergyói feltűnéséről a következőket jegyezte fel Cserei Mihály: „De mivel nem szűnik a sok istentelen gonoszság a magyar nemzetben, s ennyi sok büntetés után, melyet a fegyver szerze, csakugyan nem akarának Istenhez megtérni, más rettenetes hallatlan ítéletit is bocsátá Isten mind Erdélyre, mind Magyarországra: a pusztító döghalált, melyhez hasonló soha Erdélyben nem volt, miolta ember kezdette lakni. Az elmúlt esztendőben Havasalföldiben Bukuresten kezdődék a pestis, oda Törökországból jött, s egynehány ezer ember meghala, onnan Molduvában mene által, valami gyergyai cigányok, kik a kurucok előtt futottak vala Molduvában, betegen kijövének Gyergyószentmiklóstra, ott meg is halának, egyiknek pokrócát más cigánygyermek elviszi, benne hál, az is megbetegedik, meghal, onnan a több falusi emberekre is kihat a contágió. A németnek hírvél esvén, mindenfelől az utakat bevágatja, s strásákat állít, senki se be ne menjen Gyergyóban, se onnan kijőjön, de már azelőtt egy segesvári szócs vadbörök vételire ment vala Gyergyóban, s mihelt hazamene Segesvárra, maga elsőben, azután minden házanépe s a szomszédtsági is meghalának.” Cserei Mihály: *Erdély történetje [1661–1711]*. Sajtó alá rendezte Bánkúti Imre. Európa Könyvkiadó. Budapest, 1983. 432.
 - 5 Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala (a továbbiakban RNLHmH), F 26 Gyergyószék levéltára – Protocollumok, 16. reg. 6r.

Lehetséges, hogy éppen az 1719 nyarán tomboló járvány⁶ következménye volt, hogy a csíkszéki hatóságok a következő évek valamelyikében rendszeresítették törvényhatóságukban a sebészi tisztséget. A gyergyószéki adóíró biztosok 1726. évi számadása már egyértelműen a szék sebészét említi (bár név nélkül), aki bizonyos szolgálataiért 1 köből búzát kapott. A kutatás jelenlegi állása szerint ez tekinthető a csíkszéki sebész első említésének.⁷ Vélhetően ugyanazon személy tűnik fel a következő évi számadásokban is, bár továbbra is név nélkül. A feljegyzések szerint a borbély 1727. és 1728. évi fizetésére 60 rajnai forintot költött a szék.⁸ A csíksomlyói kegytemplom születési anyakönyvében 1732-ben keresztapaként tűnik fel bizonyos Johann Ignatz Nagl kirurgus,⁹ akiről azonban egyéb források hiányában nem lehet eldönteni, hogy a császári katonaság vagy a szék alkalmazásában állt-e. Az 1740–1755 közötti gyergyói számadások¹⁰ újból, több éven keresztül folyamatosan igazolják a széki sebészi tisztség meglétét, annak viselőjét azonban továbbra sem ismerjük.

Ami a katonao orvosokat illeti: az eddigi kutatások csupán néhány 18. századi orvos nevét hozták a felszínre, bár szinte biztos, hogy a csíki határőrszázadok kötelékében azonos időben több tábori orvos és feleser is működött, hiszen amellet, hogy biztosítani kellett a csapatok egészségügyi ellátását, járványügyekben otthonosan mozgó szakemberek működését feltételezte a járványmegelőzést célzó vesztegár intézménye is, amely már a 18. század első felében, derekán kiépült. Annak ellenére, hogy a hadsereg és a katonarendű lakosság ellátását viszonylag nagyszámú hadiorvos végezte, tevékenységüket kevés adat tanúsítja a határőrezredek meglehetősen hiányosan fennmaradt iratanyagában, sok eset-

6 Egy korabeli feljegyzés szerint Csíkszék területén a járvány 12630 halálestet okozott: Alcsíkon 4304, Felcsíkon 3404, Gyergyóban 3900, Kászonban pedig 1022 volt a halálos áldozatok száma. RNLHmH, F 29 Alcsíkszék levéltára – Protocollumok, 3. reg. 223r.

7 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Protocollumok, 16. reg. 13r.

8 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Protocollumok, 16. reg. 21r.

9 Uo. F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 649. reg. 4r.

10 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Protocollumok, 16. reg. 25v; 18. reg. 3v, 5r, 13v, 14r, 20r, 21v, 22r, 23v, 27v, 29r, 30r, 36v, 38v, 43r.

ben csupán néhány említés köthető egy-egy ezredorvoshoz, ami jószere-
vel csak a működésük idejére ad támpontot. Ezzel szemben a széki levél-
tárak jóval gazdagabb anyaga többé-kevésbé pontos kép kialakítását te-
szi lehetővé a kisszámú polgári jogállású széki orvos működését illetően.

Katonai sebészekre vonatkozóan az első adatok 1721-ből vannak,
amikor a Saint Amour-ezred,¹¹ illetve Fagott kapitány századának sebés-
zét¹² említik a felcsiki adóíró biztosok. 1722-ben és 1723-ban is bizo-
nyos „compániás borbélyt”, talán éppen az utóbbit (Fagott kapitány szá-
zadának sebészét) említik ismét a számadások, aki szolgálataiért előbb
évi 14 magyar forint 40 dénárt, utóbb pedig 12 forint 10 dénárt kapott.¹³
Egy hosszabb forráshiányos időszak után, a század derekáról újabb em-
lítés ismert: a Kálnoki-huszárezred tiszti állományának 1749. évi jegy-
zékében az alsebészi tisztség tűnik fel, anélkül azonban, hogy nevesíte-
nék a felcsert.¹⁴

A gyalog- és huszárszázadok tiszti állományának 19. századi jegy-
zékeit vizsgálva azt látjuk, hogy ekkorra majd mindenik századnak volt
legalább sebésze vagy alsebésze, némelyeknek akár orvosa is.¹⁵ 1804-
ben és 1806-ban például az I. gyalogezred, valamint a székely huszár-
ezred csíkszéki századainak kötelékében összesen 10 sebész és alsebész
működött, 1810-ben pedig számuk 12 volt. Szerencsés körülmény, hogy
a fent említett jegyzékekben megőrződött a katonarvosok neve, hi-
szen sok esetben egyéb forrás nem igazolja szakmai tevékenységüket.
Az 1801. évi jegyzék tanúsága szerint az I. székely gyalogezred állomá-
nyába a következő orvosi személyzet tartozott: Ignatz Müller, Conrad
Keller, Georg Müller, Friedrich Vollmann és Michael Giedling orvosok,
Michael Repka, Gottlieb Teutsch, Matthias Rode, Franz Peuschel, Franz
Feistel és Paul Roth alorvosok.¹⁶ Az 1809. évi jegyzék kevesebb orvost,
zömében már ismerős neveket tartalmaz (dr. Müller, illetve Keller, Bo-
ros, Feistel, Peuschel, Vollmann és Roth sebészek), újdonságot csak Bo-

11 Uo. F 29 Alcsíkszék levéltára – Protocollumok, 36. reg. 32v.

12 Uo. F 28 Felcsíkszék levéltára – Protocollumok, 11. reg. 4v.

13 Uo. F 29 Alcsíkszék levéltára – Protocollumok, 36. reg. 34v, 36v.

14 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Protocollumok, 18. reg. 24r.

15 Uo. F 30 Az I. székely gyalogezred levéltára, 26, 29, 34, 39.

16 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXIX/5.

ros sebész feltűnése jelent.¹⁷ Az 1816. évi katonai sematizmus tanúsága szerint akkor az ezred főorvosa bizonyos Joseph Ostermann volt,¹⁸ hat évvel később pedig ugyanezen tisztséget már Boros Károly töltötte be.¹⁹

A század közepéről származó katonatiszti jegyzékek már egy teljesen kicserélődött állomány, egy következő orvosnemzedék működését igazolják. Az 1841. évi jegyzék szerint az I. székely gyalogezred kötelekében működtek Worel és Neugebauer főorvosok, Szedlacsek orvos, Oborsill, Fitzka, Dolánszky, Lestár, Lászlófy és Müller alorvosok. Ugyanakkor a székely huszárezred csíki századainak ellátása Kammerer alorvos hatáskörébe tartozott.²⁰ 1845-ben az I. székely gyalogezred ezredorvosa Krautschneider volt, főorvosok: Gerbert és Klimatsek, alorvosok: Strone, Fitzka, Körmendi, Oborsill, Lászlófi, orvosi segéd: Miller. A huszárezred csíki századait Debreczi és Kammerer alorvosok látták el.²¹

Visszatérve a polgári egészségügyi személyzethez, a 18. századi széki orvosok közül mindössze három tevékenységére vonatkozóan áll rendelkezésre értékelhető mennyiségű forrás: Deák János és Csoma József sebészekről, illetve Bachman József széki orvorról van szó, bár az utóbbi kettő pályája nagyjából már a 19. századra esik. A 18–19. század fordulójától kezdve nagyobb biztonsággal követhetjük egy-egy orvos karrierjét, kinevezését, hivatali ténykedését, orvoskollégáival való viszonyát, majd a székből való távozását, esetleg halálát. Az említetteken kívül a 19. század első felében széki alkalmazásban tevékenykedtek még Nagy Dániel, Csíki József, Szentpéteri János, Boér László, Csíki Péter és Miller József orvosok, valamint Kocsis Ferenc, Jánosi Imre és Eránosz János sebészek.

17 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CVII/36.

18 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*. Wien, 1816. 323 – <https://books.google.hu/books?id=sylncMLa2UcC> (Letöltve: 2015. január 2.)

19 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1822. 248. – <https://books.google.hu/books?id=o68AAAAcAAJ> (Letöltve: 2015. január 2.)

20 RNLHmH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXVIII/10.

21 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLIV/42.

Végigtekintve a felsoroláson, szembeötlő, hogy a szék polgári jogállású lakosságának egészségügyi ellátását több mint fél évszázadon keresztül mindössze egy tucatnyi szakember volt kénytelen biztosítani. A törvényhatósági orvosok alacsony számát leginkább a központilag meghatározott létszámkeret, az állami dotáció szűkös volta határozta meg. Az a tény viszont, hogy a megüresedő csíkszéki orvosi állásra általában nehezen akadt jelentkező, és több esetben éveken keresztül sebész töltötte be az orvosi hivatalt is, igen sokatmondó. A tartomány központjától, illetve a fontosabb városoktól való számottevő távolság, a kispénzü páciéntúra, a barátságtalan klíma kedvét szegte a legtöbb állást kereső orvosnak, a vékonyka javadalom pedig aligha tudta ellensúlyozni az előbbi három tényezőtől származó hátrányokat. Találónak látszik Kővári László szellemes jellemzése a reformkori erdélyi orvosállomány kapcsán: „Azt szokták mondani, doctor s bolond legtöbb van a világon. Erdély sem lenne kivétel, ha diplomát producálni nem kellene, így azonban igen szegényül állunk. Ugyan is 1843-ban következőleg állt: Status által fizetett orvos volt 42, sebész 75. [...] Gyógy-intézeteknél közülök volt orvos 6, sebész 6. [...] Magános orvos volt 21, sebész 61.”²² Adatai szerint tehát a 19. század derekán a Nagyfejedelemség polgári lakosságát mindössze 69 orvos és 142 sebész látta el. Ebből Csíkszék polgári lakosságára egy orvos és két sebész jutott...

Pecséthasználati gyakorlat az orvosok körében

Sok évszázados múltja és jól kialakult rendszere volt már a pecsét-használatnak, amikor az itt tárgyalt 19. századi orvosi pecsétek készültek. A hagyományoknak és a gyakorlatnak megfelelően a pecsét funkciói az idők során nem sokat változtak: a *zárópecsét* valamely tartalom (pl. levél vagy zárolt jószág) épségét, titkosságát, sértetlenségét szavatolta, a *hitelesítő pecsét* valamely okiratban rögzített jogi tény vagy akaratnyilvánítás bizonyítására, igazolására szolgált, a *tulajdonpecsét* vala-

22 Kővári László: *Erdélyország statistikája*. Első kötet. Kolozsvártt, 1847. 209–210.

mely használati tárgy (pl. könyv, ékszer, fegyver stb.) tulajdonjogát jelezte, az *idézőpecsét* pedig perbehíváskor igazolta a pecsétvivő személyt.

A 18–19. század orvosainak – függetlenül attól, hogy katonai vagy polgári orvosokról beszélünk-e – igen szerterágzó volt a feladatköre, és ennek megfelelően pecsétjeik is különböző funkciókat láttak el. A betegellátás alapfeladatai (úm. belgyógyászati bántalmak vizsgálata és gyógyszeres kezelése, illetve külső egészségügyi problémák ellátása és az ezekkel összefüggő sebészi beavatkozások) mellett az orvosok/sebészek feladata volt a börtönök vizitációja (a börtönviszonyok és a fogvatartottak vizsgálata), a patikák ellenőrzése (mindkét esetben jelentéstételi kötelezettséggel a Főkormányzék felé), a gyógyszerforgalmazás biztosítása ott, ahol patika nem működött, a boncolás (erőszakos halál vagy egyéb bűnesetek alkalmával). Természetesen rájuk hárult a járvány megelőzés feladata, a felvilágosító munka, valamint zárlat elrendelése és feloldása a már kialakult járvány esetén, illetve – ami a kor orvosainak legtöbb idejét és energiáját felemésztette – a himlőoltások rendszeres bonyolítása (és ez ügyben is jelentéstétel a Főkormányzéknek). Végül pedig, ha ez nem lett volna elég, megfelelő képzettségű szakemberek hiányában az ő hatáskörükbe tartozott az állatorvoslás is, többen ennek megfelelően is aposztrofálják magukat: Szedlacsek János például „fő- és baromorvosként”, Dolánszky József pedig „hadi al- és marhaorvosként” jegyzi levelezését. A betegellátás mellett tehát – a többrendbeli jelentéstételi kötelezettségből fakadóan – nagy volumenű adminisztratív, írásbeli munka hárult a kor orvosaira. Látletek, boncolási jegyzőkönyvek, alkalmassági igazolások, oltási jegyzékek sokaságát állították ki, illetve küldték a fellettes szervekhez, az általuk kibocsátott iratokat pedig némelykor nemcsak kézjegyükkel, hanem viaszpecséttel is hitelesítették. Sajnos a pecsételést viszonylag ritkán gyakorolták, így meglehetősen szűk a merítési lehetőség, a kutató pedig sok esetben kénytelen beérni gyengébb minőségű lenyomatokkal is.

Ha a csíkszéki orvosok itt közölt, a 19. század első feléből származó pecsétanyagát vizsgáljuk, a 15 lenyomat három csoportba sorolható: alakos-monogramos pecsétek, címeres pecsétek és tisztán monogramos pecsétek.

Az első csoportba kerültek azok a lenyomatok, melyek alapmotívuma nem pajzsba szerkesztett. Összesen hét ilyen pecsétről (Rode, Peuschel, Neugebauer, Csiki, Nagy, Szentpéteri és Csoma orvosok/sebészek viaszlenyomatairól) van szó. Az alakos-monogramos pecsétek a tiparium tulajdonosának kezdőbetűin kívül valamilyen motívumot és díszítőelemet is tartalmaznak. A legnépszerűbbek az állatmotívumok (kígyó, griff, sas). Ezeket követik a növénymotívumok (rózsa, ciprusfa) és az elvontabb jelentéstartalmú képek (korona, halál). Egy pecséten, a Joseph Neugebauerén *Aszklépiosz* ókori görög orvos alakja jelenik meg, ami – orvosi pecsétről lévén szó – kiemelkedő jelentőséggel bír. Erősebb jelentéstartalommal bírnak azok a kompozíciók is, amelyeken az örök megújulás, az újjászületés, a gyógyulás jelképének számító *kígyó*²³ (pl. Nagy Dániel, Joseph Neugebauer, Szentpéteri János pecsétjein) vagy az élet múlandóságának jelképe, a *halálfej* motívuma tűnik fel (pl. Csiki József pecsétjén). A növények közül a *ciprusfa* az örök élet fájaként volt ismeretes nemcsak az ókori görög mitológiában,²⁴ de a keresztény ikonográfiában is,²⁵ így a gyógyítással, az élet fenntartásával úgyszintén kapcsolatba hozható. A többi motívum jelentéstartalma kevésbé köthető az orvoslás témaköréhez. A rózsa leginkább a testi szerelem jelképe,²⁶ a korona²⁷ pedig a kiválasztottság, a hatalom és a győzelem szimbóluma, míg az egyetemes és a magyar heraldikában is oly népszerű két állatalak, a griff²⁸ és a sas²⁹ egyaránt a nap, a tűz és a világosság szimbólumainak számítanak. Az esetek nagy többségében a pecsétek a lenyomatot készítő orvosok saját tipariumaival készültek, egyetlen (a Csiki József pecsétje) esetében vélelmezhető, hogy a lenyomat egy másodlagosan használt tipariummal készült, melynek eredeti tulajdonosa bizonyos H. M. lehetett.

23 Pál József et alii: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Budapest, 2001. 215.

24 Aszklépiosz botja is ciprusfából készült.

25 *Magyar Katolikus Lexikon*. – <http://lexikon.katolikus.hu/C/ciprusfa.html> (Letöltve: 2015. június 20.)

26 Hoppál Mihály et alii: *Jelképtár*. Budapest, 2010. 253.

27 Uo. 168.

28 A griff képzeletbeli lény, a sas és az oroslán keveréke.

29 Hoppál Mihály et alii: *i. m.* Budapest, 2010. 103, 256–258.

A második csoportba tartoznak azok a lenyomatok, amelyeken pajzsban szerkesztett motívumok, jelen esetben családi címerek kerülnek megjelenítésre. Ez esetben is összesen hét lenyomatról (Repka, Bachman, Csoma, Kocsis, Boér, Jánosi és Miller orvosok/sebészek viaszpecsétjeiről) van szó. Zömük bizonyosan a pecsétkészítő családjának címérét ábrázolja (ilyen pl. a Repka-, Csoma-, Boér-, Jánosi- és Miller-pecsét), a fennmaradó két esetben viszont kétséges a címerek azonosítása.³⁰ Az is elképzelhető, hogy ez utóbbi két lenyomat másodlagosan használt tipariummal készült. Ami a motívumok körét illeti, három esetben tűnik fel a lenyomatokon a vitézséget jelképező páncélos félkar, mely két esetben kivont kardot/szablyát, egy esetben pedig vesszőköteget tart. A további négy pecséten két esetben emberi alak jelenik meg (az egyik pontosan nem meghatározható, a másikon fegyveres vitéz látható, amint kezében levágott török fejet tart, ez utóbbi úgyszintén katonai érdemekre utal). További két esetben állatalak tűnik fel a lenyomatokon (az egyik a magyar heraldika legnépszerűbb állatmotívuma, az erőt és a bátorságot szimbolizáló oroszlán,³¹ ezúttal azonban nem a szokásos pozitúrában, kivont kardot tartva, hanem mancsai között a bognármesterségre utaló kerékkal, míg a másikon egy kevésbé gyakori állatalak látszik, a kelepelő gólya,³² amely hűséges természetű vándormadárként a ciklikus rend, az (újja)születés szimbóluma).

A harmadik csoportot egyetlen darab, Boros Károly hadiorvos pecsétje jelenti. Ezen csak a tiparium tulajdonosának iniciáléi látszanak, minden egyéb díszítőelem vagy kísérő motívum nélkül.

30 A kardot/szablyát tartó páncélos félkar egyike lévén a magyar heraldika leggyakoribb címermotívumainak, e két lenyomatot egyéb azonosító jelek hiányában lehetetlen valamely családhoz vagy személyhez kötni.

31 Csoma József: *A magyar heraldika korszakai*. Máriabesnyő – Gödöllő, 2008. 52.

32 Hoppál Mihály et alii: *i. m.* 100.

Csikszéki katonai orvosok és sebészek pecsétjei (1803–1842)

1. Matthias Rode sebész alakos-monogramos pecsétje (1803)

Matthias Rode (?–?) katonai sebészt először 1800-ban, egy, az alszíki alszéken zajló perben említik, mint az alperes Suchard Katalin férjét,³³ majd a gyalogezred tisztjeinek 1801. évi jegyzékében tűnik fel.³⁴ 1810-ben a csikszenttamási esküdtek panaszolnak ellene rágalmazás miatt.³⁵ Bizonyos Avedig hadnagy megbántása miatt az I. székely gyalogezred parancsnoksága 1813-ban többször is elégtételt követelt „*ex chyrurgus*” Rode ellen, de egyéb panaszbeadványok is íródtak ellene, pl. Endes János és Szép István részéről, akik azt sérelmezték, hogy a sebész rágalmazta, illetve fizikailag bántalmazta őket. Hogy végül melyik ügyben ítélték el, azt nem tudni, de az tény, hogy 1813-ban kétévi börtönnel és 200 pálcaütéssel büntették.³⁶ A későbbiekben nincsenek rá vonatkozó adatok.

*Matthias Rode sebész pecsétje
(1803)*

Életlen, kissé megkopott és repedezett vörös viaszpecsétje meglehetősen szokatlan kialakítású: copf stílusú füzérekkel díszített plakettre helyezve két tojásdad alakú medalion látszik, közöttük egy virágszállal. A jobb oldali medalionban az orvos családnevének írott betűs iniciáléja olvasható: R[ode], a bal oldali pedig három szál rózsza sejlik. A plaketten orsószerű dísz nyugszik. A pecsét mérete: 28x25 mm.³⁷

33 RNLHmH, F 29 Alsíkészek levéltára – Protocollumok, 12. 256–257.

34 Uo. F 27 Csíkészek levéltára – Iratok, LXIX/5.

35 Uo. F 28 Felcsíkészek levéltára – Iratok, 412.

36 Uo. F 27 Csíkészek levéltára – Főkirálybírói iratok, 1. reg. 351.

37 Uo. F 27 Csíkészek levéltára – Iratok, LXXIV/47.

2. Franz Peuschel sebész alakos-monogramos pecsétje (1804)

Franz Peuschel (1769 k.–1809) katonai sebész legelőször a gyalogezred tisztjeinek 1801. évi jegyzékében tűnik fel.³⁸ Egyetlen fontosabb irat tanúsítja működését: 1804 januárjában – Csoma József széki sebész-szel közösen – Gyergyóújfaluban és Csomafalván a marhadögvész lezajlását konstatálja és a meggyógyult szarvasmarhákat szemléli meg.³⁹ Szépvízen lakott, ott is hunyt el mindössze 40 éves korában.⁴⁰

*Franz Peuschel sebész pecsétje
(1804)*

Repedezett, kissé megrongálódott vörös viaszpecsétje az említett, 1804. évi tanúsítványon maradt meg. Ezen félig jobbra fordult, talapzaton álló ragadozó madár (sas?) látszik, amint csőrében babérkoszorút tart. A madártól jobbra, kissé balra döntve tojásdad alakú medalion le-

beg, melyben a tiparium tulajdonosának írott betűs iniciáléi olvashatóak: F[ranz] P[euschel]. A pecsét peremét folytonos vonal emeli ki. Mérete: 23x20 mm.⁴¹

3. Michael Repka sebész címeres pecsétje (1805)

Michael Repka (?–?) katonai sebészre, utóbb főorvosra vonatkozóan is a legkorábbi adat 1801-ből való, amikor a gyalogezred tisztjeinek jegyzékében alorvosként említik.⁴² 1805-ben már úgy jegyzi egyik jelentését, mint „*hadi orvos az nemes első székely gyalog regementnél*”, ekkor

38 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXIX/5.

39 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXXI/3.

40 Uo. F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 776. reg. 745.

41 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXXI/3. 20.

42 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXIX/5.

*Michael Repka sebész pecsétje
(1805)*

bíztatta semmi jóval a sebésznét. Végül a háborúból visszatért Repka a katonai hatóságok szolgálatában maradt, bár orvosi ténykedésére vonatkozóan kevés irat maradt fenn. 1819 májusában bizonyos kezelési költségek behajtásához kért segítséget Balási József ideiglenes alcsiki alkirálybírótól,⁴⁵ ugyanazon év novemberében pedig az I. gyalogezred 8. századának orvosaként a halál beálltát állapította meg egy, a dánfalvi háttárban elhunyt katonarendű személy esetében.⁴⁶

Viszonylag jó minőségű vörös viaszpecsétje családi címet ábrázol: tojásdad alakú pajzsban szembefordult férfi jobbjaival botra (?) támaszkodik. A pajzsot foszladék és koronás sisak díszíti. Sisakdíszként egy, a koronából kinövő, jobbra fordult oroszlán alakja szolgál. A pecsét peremét gyöngysor emeli ki.⁴⁷ Mérete: 19x17 mm.⁴⁸

43 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXXV/9.

44 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXXVIII/9.

45 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CL/15.

46 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXLIX/98.

47 Repka hadiorvostól fennmaradt egy hasonló címeres pecsét 1819-ből is, ezen nevének kezdőbetűi is olvashatóak: M[ICHAEL] R[EPKA]. Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CL/15.

48 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXXV/9.

készítette itt közölt pecsétjét is.⁴³ 1806 januárjában felesége, Frederica asszony az ügyben folyamodik Csíkszék főkirálybírájához, hogy háborúban lévő férje részére megszerezze a székorvosi állást. Sándor Mihály a következő választ adta a beadványra: „*Midőn vacantiába jő a kívánt hivatal, méltó tekintet fog lenni az instans kérésére.*”⁴⁴ Ekkor Bachman székorvos már öreg volt, feladatait nehezen látta el, a főtiszt ennek ellenére sem

4. Boros Károly ezredorvos monogramos pecsétje (1815)

Boros Károly (?-?) sebész, utóbb ezredorvos Pest vármegyei birto-
kos családból származott.⁴⁹ Egyike volt a leghosszabb ideig Csíkban mű-
ködő katonarvosoknak. Legkorábban a gyalogezred tisztjeinek 1809.
évi jegyzékében tűnik fel, mint sebész.⁵⁰ 1817-ben, a krónikus csíkszé-

*Boros Károly ezredorvos
pecsétje (1815)*

ki orvoshiány idején a polgári ha-
tóságok komolyan fontolgatták,
hogy a szék szolgálatába „csá-
bitják”, a Főhadparancsnokság
azonban elvetette ezt a lehetősé-
get, Boros pedig még két évtize-
dig hadiorvos maradt. Számos vi-
tája és személyeskedésbe fulla-
dó nézeteltérése volt orvoskol-
légáival, melyek közül talán az
1831–1832 folyamán zajló, Csí-
ki József széki orvossal fennál-
ló konfliktusa volt a leglátványo-
sabb. Úgy tűnik, 1838-ban elköl-
tözött Csíkból.

Kisebb viaszösszefolyással készült és erősen repedezett vörös vi-
aszpecsétjén latinos névváltozatának írott betűs iniciáléi olvashatóak:
C[arolus] B[oros]. A pecsét peremét folytonos vonal emeli ki. Mérete:
25x23 mm.⁵¹

49 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CLXXXV/74, CLXXXVI/90. Érdekes módon az 1831. évi katonai sematizmusban Carl Boros de Szerdahely néven szerepel. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1831. 248. – http://books.google.ro/books?id=AspWugKAFBMC&pg=PA497&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false (Letöltve: 2015. január 3.)

50 RNLHmH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CVII/36.

51 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Főkirálybírói iratok, VIII/105-1815.

5. Joseph Konrad Neugebauer ezredorvos alakos-monogramos pecsétje (1842)

Joseph Konrad Neugebauer (?–?) ezredorvost 1839 őszén annak kapcsán említik először, hogy a Gyergyószentmiklóson lakó és ezért körülményesen elérhető székorvos, Csíki Péter helyett egy csíkszentgyörgyi boncoláshoz őt – „*Szeredában, a vár környékében*” lakót és így közelebb lévő⁵² – hívta Tompos János alcsíki dulló. Az ügy a kiszállási díj okán nem kis feszültséget okozott az ezredparancsnokság és a székvezetés, illetve Sándor Mihály főkirálybíró és Csíki Péter székorvos között.⁵³ 1842 őszén, Boér László székorvos szabadsága idején Dánfalván állított ki boncolási jegyzőkönyvet.⁵⁴ Az I. székely gyalogezred tiszti állományának 19. század közepi (1841, 1842) névjegyzékeiben még feltűnik, az 1845. évi jegyzékből azonban már hiányzik.⁵⁵

*Joseph Konrad Neugebauer
ezredorvos pecsétje (1842)*

Kissé életlen és hiányos vörös viaszpecsétje orvosi vonatkozású pecsétképet ábrázol, jelezve a tiparium tulajdonosának hivatását: zöld gyepen állva Aszklépiosz ókori görög orvos tógás alakját látjuk, amint jobb-jában botját tartja, melyre kígyó tekeredik. Balra egy ciprusfa, a hosszú élet és a halhatatlanság jelképe látszik, melynek törzséhez háromszögű pajzs van támasztva, benne a tiparium tulajdonosának írott betűs iniciáléival: J[oseph] C[onrad] N[eugebauer]. A pecsét peremét folytonos vonal emeli ki. Mérete: 19x17 mm.⁵⁶

52 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXLV/63.

53 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXIX/67, CCXXXII/60.

54 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXLV/91, 151.

55 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXVIII/10, CCXLIII/46, CCLIV/42.

56 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXLV/120.

Csikszéki polgári orvosok és sebészek pecsétjei (1800–1850)

1. Bachman József orvos címeres pecsétje (1800)

A kolozsvári származású Bachman József (1734/1739 k.–1809) széki orvos csupán seborvosi képesítéssel rendelkezett, de 1791-ben mégis kinevezést kapott a Guberniumtól a Csikszékben „*üresen lévő orvos doctori hivatalra és fizetésre*” azzal a feltétellel, hogy a szék előljárói

*Bachman József orvos pecsétje
(1800)*

igyekezni fognak minél előbb szakképzett orvost alkalmazni.⁵⁷ Bachman közel két évtizedig szolgált Csikban (lakhelyét Szépvízen tartva), és ezzel egyike volt a leghosszabban működő széki orvosoknak. Mindazonáltal tevékenységére vonatkozóan kevés irat maradt fenn. 1797 végén pestisjárvány gyanúja merülve fel, Csoma József széki sebésszel együtt a hegyvidéki lakosságot vizitálta,⁵⁸ 1800-ból pedig boncolási jegyzőkönyve maradt meg.⁵⁹

Más konkrét adat nincs orvosi ténykedéséről, ez utóbbi iraton maradt fenn itt közölt pecsétje is. Egyik 1807-ben kelt jelentésében Sándor Mihály főkirálybíró a következő jellemzést adja róla: „[...] most kevés üdő alatt annyira ellehetetlenedvén ezen Bakmán Josef, hogy tellyességgel maga kötelességét nemcsak nem folytathattya, hanem az üdösség mellett nyavalyáskodásban bajoskodik maga is”, ezért kénytelen nyugdíjazását és új orvos kinevezését kérni a Főkormányszéktől.⁶⁰

Repedezett vörös viaszpecsétje családi címert ábrázol: kerekaltalpu vörös pajzsban lebegően ábrázolt páncélos félkar kivont, egyenes kardot

57 Uo. F 27 Csikszék levéltára – Iratok, XLVIII/58.

58 Uo. F 27 Csikszék levéltára – Iratok, LIX/32.

59 Uo. F 29 Alcsikszék levéltára – Iratok, IV/47.

60 Uo. F 27 Csikszék levéltára – Iratok, XCIV/43, XCVI/13.

tart. A pajzsot foszladék és erősen stilizált sisak díszíti. Sisakdíszként a pajzsbéli páncélos félkar szolgál, mely ezúttal írótollat tart. A pecsét peremét koszorú emeli ki. Mérete: 20x19 mm.⁶¹

2. Csoma József sebész címeres pecsétje (1804)

Csoma József (1767 k.–?) hivatalosan egész Csíkszék sebésze volt ugyan, de Gyergyószentmiklóson működve leginkább a gyergyói falvakat látta el. A legkorábbi rá vonatkozó adat 1797-ből származik, amikor Bachman Józseffel együtt a hegyvidéki lakosságot vizitálta.⁶² A felesík- és gyergyószéki tisztségviselők 1802–1803. évi jegyzékében évi 80 forintos fizetéssel szerepel.⁶³ 1804-ben Gyergyóújfaluban és Csomafalván a marhadögvész lezajlását konstatálja, és Peuschel katonai sebésszel közösen a meggyógyult szarvasmarhákat szemléli meg. Ekkor készítette itt közölt viaszpecsétjei közül az első, címeres változatot.⁶⁴ 1806–1807-ből több himlőoltásra vonatkozó jelentése maradt fenn, melyekben a feladatteljesítés közben tapasztalt anomáliákat, az oltóanyag, a fuvar és az ellátmány hiányát panaszolja.⁶⁵ Egy 1808 szeptemberében kelt alkirálybírói jelentésből már arról értesülünk, hogy megelégedve a mostoha munkakörülményeket, Kolozsvárra költözött és ott borbélyműhelyt nyitott.⁶⁶ A székből eltávozott sebész neve egy 1832-ből származó peres iratcsomóban tűnik fel újból, amikor a gyergyóalfalvi Deér

*Csoma József sebész pecsétje
(1804)*

61 Uo. F 29 Alcsíkszék levéltára – Iratok, IV/47.

62 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LIX/32.

63 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXII/41.

64 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXXI/3. 20.

65 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, XCII/1, XCIII/45.

66 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CII/2.

család ügyében tett tanúvallomást. Ezen minőségében készítette második, alább bemutatásra kerülő, monogramos pecsétjét.⁶⁷

Repedezett, kissé hiányos vörös viaszpecsétje családi címert ábrázol: emelvényen álló tojásdad alakú pajzsban jobbra fordult kelepelő gólya látszik. A pajzs fölött – melyet két oroszlán tart – háromágú stilizált korona lebeg. A korona két oldalán a tiparium tulajdonosának kezdőbetűi olvashatók: C[SOMA] J[ÓZSEF]. Az emelvényen évszám olvasható, vélhetően a pecsétnyomó készítésének ideje: 1799. A pecsét peremét folytonos vonal emeli ki. Mérete: 19x17 mm.⁶⁸

3. Kocsis Ferenc sebész címeres pecsétje (1816)

Kocsis Ferenc (1779/1782 k.–1863) széki sebész tanulmányait 1801-ben végezte Nagyszébenben. 1809-ben kapott kinevezést a gyergyószéki sebészi állásra.⁶⁹ Pályája első éveire vonatkozóan nincsenek adatok: 1812-ben tűnik fel először, amint a gyergyóremetei gyermekek himlő elleni oltását végzi.⁷⁰ 1814-ből Baló József alkirálybíróhoz küldött jelentése maradt fenn, melyben arról értesít, hogy megvizsgálta a gyergyói falvakat, de pestisre utaló jeleket nem talált.⁷¹ Az 1816–1824, 1829–1830 és 1839–1841 közötti időszakokban rendszeresen ő végezte a gyergyószéki himlőoltást, különösen a hegyvidéki lakosság között fáradt sokat.⁷² 1836 szeptemberéből a gyergyószéki kolerajárvány kapcsán készült jelentései maradtak fenn, eszerint a görcsös nyavalyának vagy epekórságnak is nevezett betegség mindössze egy hét alatt, szeptember 15–22. között 36 halálos áldozattal járt, többségük gyergyószentmiklósi és vaslábi volt.⁷³ 1844-ben egy boncolási jegyzőkönyvet jegyez Klimacsek katonai főorvossal közösen,⁷⁴ 1848-ból pedig egy, a halál beálltát megállapító jegyzőkönyve maradt fenn. A széki levéltárakban ez az utolsó

67 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Rendeletek és jelentések, 5200.

68 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, LXXXI/3. 20.

69 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CIV/22.

70 Uo. F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 537. reg. 131.

71 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXXVI/2.

72 Uo. F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 270. reg. 99–100; 271. reg. 94–102; 618. reg. 187.

73 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXII/45.

74 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCL/27.

*Kocsis Ferenc sebész pecsétje
(1816)*

irat, mely orvosi tevékenységére vonatkozik.⁷⁵ 1863. november 3-án, 84 éves korában hunyt el Gyergyószentmiklóson.⁷⁶

A viaszösszefolyással készült, életlen és hiányos vörös viaszpecsét családi címet ábrázol: tojásdad alakú pajzsban zöld halom fölött lebegően ábrázolt páncélos félkar kivont kardot tart. A pajzsot erősen stilizált foszladék és koronás sisak díszíti. A pecsét peremét folytonos vonal emeli ki. Mérete: 19x17 mm.⁷⁷

4. Nagy Dániel korábbi széki sebész alakos-monogramos pecsétje (1818)

Nagy Dániel (?–?) 1809 júniusában kapott kinevezést a csíkszéki sebészi állásra, viszonylag rövid csíki működése idején szállását Szépvízen, Deák főhadnagyné házában tartotta. Nem sokkal kinevezése után „[...] *a mostan meghalálozott, Istenben elnyugodott Bakmán Joseff*” megüresedett állására jelentkezett, és a széki tisztség ajánlása nyomán 1810-ben meg is kapta a rendes orvosi fizetést⁷⁸ azzal a kikötéssel, hogy a szék elöljárói igyekezzenek minél előbb képzett orvossal betölteni a megüresedett állást.⁷⁹ Sándor Mihály főkirálybíró egyik jelentésében a sebész képzettségbeli hiányossága ellenére is elégtétellel nyugtázta, hogy végre jó kezekbe került a szék egészségügyi ellátása: „*Nagy Dániel székünk chyrurgussának hivataljához tartozó kötelességbéli szorgalmatosságát [...] meglegedéssel értem, annyival is inkább, hogy ed-*

75 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Vegyes iratok (Varia), 963.

76 Uo. F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 278. reg. 87.

77 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXXXIII/45.

78 Ekkor Nagy Dániel helyére, a széki sebészi állásra Kocsis Ferenc kapott kinevezést. Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CIX/22.

79 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CVI/32, CXI/16.

Nagy Dániel korábbi széki sebész pecsétje (1818)

dig elé az egészséget illető dolgok igen gyenge lábakon állottak székeinkben."⁸⁰ Nemsokára azonban, 1812 júniusában Nagy Dániel kétségbeesett hangú levelet küldött a főkirálybírónak, amelyben anyagi problémáiról értesítette a főtisztet. Eszerint egy „*hamis feladás*” nyomán már negyedik hete minden jövedelemtől és keresettől meg van fosztva, mint írja: „*annyira vagyok jutva, hogy házamnál sem egy pénz, sem egy maroknyi gabonám nincsen*”.⁸¹

Rövidesen eladósodott, és a következő év tavaszán Moldvában kényszerült megélhetést keresni. Pecsétje moldvai tartózkodása idején készült, ekkor már „*oknai doctorként*” levelezett a Csíkszékből gyanús körülmények között, nagyjából vele egy időben eltűnt „*felcseri eszközök*” ügyében.⁸²

A kissé életlen és repedezett vörös viaszpecsét címerszerű ábrát jelenít meg, mégsem tekinthető címeres pecsétnek, mivel a motívumok nincsenek pajzsba szerkesztve. A kompozíció központi alakja egy félgömb alakú emelvényen álló jobbra fordult griff, mely baljában nyitott könyvet, jobbában pedig író tollat tart, így jelezve a tiparium tulajdonosának értelmiségi voltát. A félgömbön a pecsétnyomó tulajdonosának írott betűs iniciáléi olvashatóak: N[agy] D[ániel], kétoldalt egy-egy babérág látszik. A kompozíciónak egy saját farkába harapó koronás kígyó alakja ad keretet. A pecsét peremét folytonos vonal emeli ki. Mérete: 22x20 mm.⁸³

80 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CIX/42.

81 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXVIII/76.

82 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Főkirálybírói iratok, II/350; F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXLI/63, CXLII/72, CXLIII/56; F 28 Felcsíkszék levéltára – Iratok, 653.

83 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXLIII/56.

5. Csiki alias Baló József helyettes orvos által készített alakos-monogramos pecsét (1828)

A kézdiszéki, csernátони származású Csiki alias Baló József (?–?) 1816-ban került Csikba helyettes orvosként, mivel képzettsége nem tette lehetővé, hogy elfoglalja az üresedésben lévő rendes orvosi állást. 1822 és 1823 nyarán a csíkszentmihályi, illetve madéfalvi vérhasban szenvedőket gyógyította.⁸⁴ Ő végezte 1821–1824 között a szépvízi, 1823–1827 között pedig a csíkszentimrei himlőoltásokat.⁸⁵ Beszámolói szerint komoly, megterhelő terepmunkát végzett, számos esetben testi épségét is kockáztatva hadakozott a kétkedőkkel. 1829-ben – érezhetően megfáradva – így fakadt ki egyik jelentésében: „*Szerencsétlen orvos az, aki egy ilyen szegény nyomorult mixta praefecturának határai között hűséges szolgálattyaival ideit vesztegeti! Mivel soha senki nem emlékezhetik arról, hogy valaha itten egy orvos vagy physicus is boldog, hanem boldogtalannak hagyattatik siránkozó familiájával.*”⁸⁶ Minden bizonnyal csiki szolgálatának meghatározó időszaka volt az 1831. évi nagy kolerajárvány, melynek tanulságairól következő év januárjában *Az cholera morbus itten uralkodó folyamattya tapasztalásáról rövid megjedzés* címmel írt összefoglalást.⁸⁷ Pályája 1839 februárjában nyugdíjazásával ért véget.

A hiányos peremű vörös viaszpecsét különös, de némiképp az orvosi hivatásra is utaló ábrát, a halál motívumát jelenít meg: lebegően ábrázolt

Csiki alias Baló József helyettes orvos által készített pecsét (1828)

84 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CLXIII/65, CLXXI/9.

85 Uo. F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 776. reg. 193, 209, 211, 237.; 605. reg. 242–244.

86 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXCVI/3.

87 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCVII/50.

birétumos koponyát (halálfej), alatta keresztbe tett lábszárcsontokkal. A pecsét körirata: MEMENTO · H * M · MORI, melyben a H. M. monogram a tiparium eredeti, eddig ismeretlen tulajdonosának nevét jelölheti, a „Memento mori” közkeletű jelmondat pedig a halálra emlékeztető, középkori eredetű utalás. A pecsét peremét koszorú emeli ki. Mérete: 21x20 mm.⁸⁸

6. Csoma József egykori széki sebész alakos-monogramos pecsétje (1832)

A Gyergyószentmiklósról 1808-ban Kolozsvárra költözött, fennebb már tárgyalt egykori széki sebész kisebb viaszösszefolyással készült, repedezett vörös viaszpecsétje nevének írott betűs, olajágakkal övezett iniciáléit ábrázolja: C[soma] J[ózsef]. A monogram fölött stilizált, ötágú, keresztel díszített korona lebeg. A pecsét mérete: 20x17 mm.⁸⁹

Csoma József egykori széki sebész pecsétje (1832)

7. Boér László orvos címeres pecsétje (1841)

Szkoréi Boér László (1808 k.–?) csíkszéki orvos és táblabíró Abrudbányán született, ahol apja tisztviselőként dolgozott. Orvosi tanulmányait Bécsben végezte 1840-ben.⁹⁰ A sorvadásról írt munkája Bécsben jelent meg ugyanezen évben, címe: *Dissertatio inauguralis medica de atrophiiis*.⁹¹ A csíkszéki orvosi állás megszerzésében Gáll Istvánnal folytatott vetélkedését az döntötte el az ő javára, hogy nem csupán általános

88 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CXCI/64.

89 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Rendeletek és jelentések, 5200.

90 Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998. 98.

91 Györy Tibor: *Magyarország orvosi bibliographiája*. <http://mek.oszk.hu/05400/05409/05409.pdf> (Letöltve: 2014. december 7.)

orvosi oklevéllel rendelkezett, de szülészeti és szemorvosi képzettsége is volt. És amint egy 1841-ben kelt folyamodásából kitetszik, melyben számszerű táblabíró-ságot igényelt Csíkszék közgyűlésétől, „nem csak az orvosi, hanem még a jogász tudományokat is” elsajátította.⁹² Lakhelyét Csíksomlyón tartotta, vélhetően a Pretóriumban. Egyik első csíkszéki ténykedése az 1842. évi csíkrákosi és göröcsfalvi tehénhimlő megfékezése volt.⁹³ Következő évben Tamásik István patikussal együtt abban a bizottságban vett részt, amely a madéfalvi méhtenyésztő gazdák kárát volt hivatott felmérni.⁹⁴ 1844 októberében Jánosi Imre sebésszel együtt ő is jelen volt Szekeres István táblabíró halálának megállapításánál és boncolásánál. Ez az utolsó adat csíki tevékenységére vonatkozóan.⁹⁵ 1846–1848 között bányaorvosként dolgozott Verespatakon.⁹⁶

A szép metszésű tipariummal készült, de töredezett és kissé hiányos vörös viaszpecsét családja címerét ábrázolja: a svájci pajzs kék mezejében zöld gyepen páncélos félkar nyugszik vesszőköteget (?) tartva, melyen jobbra fordult madár ül. A pajzsot foszladék övezi és kereszttel ékített, zárt, ötágú korona díszíti. A korona mellett, kétoldalt a tiparium tulajdonosára utaló monogram látszik: [SZ]K[ORÉI] B[OÉR] L[ÁSZLÓ]. A pecsét mérete: 20x18 mm.⁹⁷

*Boér László orvos pecsétje
(1841)*

92 RNLHmH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXXXIX/85.

93 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXLIV/11.

94 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXLVII/14.

95 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLII/42.

96 Szabó Miklós – Szögi László: *i. m.* 98.

97 RNLHmH, F 28 Felcsíkszék levéltára – Iratok, 1013.

8. Szentpéteri János orvos alakos-monogramos pecsétje (1846)

A zalatnai származású Szentpéteri János (Szentpétery, 1818 k.–?) közép fokú tanulmányait Kolozsváron végezte, 17 évesen lett a pesti egyetem orvostanhallgatója, itteni tanulmányait 1835–1840 között folytatva.⁹⁸ Az anyarozsról *Secale cornutum* címmel írt orvosdoktori értekezése Pesten jelent meg 1841-ben.⁹⁹ 1845 májusában jelentkezett a Boér László távozásával megürült orvosi állásra.

*Szentpéteri János orvos pecsétje
(1846)*

Csikszék tisztségének tanúsítványa szerint az „*orvos doctor; szülész és szemész mester*” 1845. július 18-án tette le hivatali esküjét¹⁰⁰ – kevéssel ezt megelőzően kaphatta meg kinevezését – és szeptemberben vette át hivatali elődje, Boér László műszereit.¹⁰¹

Csak három évig működött Csíkszászban, valamikor 1848 tavaszán Felső-Fehér vármegye orvosi állását foglalta el.¹⁰²

A kissé életlen, repedezett vörös viaszpecséten saját farkába harapó kígyó látható, mely tojásdad alakú keretet ad a tiparium-tulajdonos írott betűs monogramjának: Sz[entpéteri] J[ános]. A pecsét mérete: 23x20 mm.¹⁰³

98 Szabó Miklós: *Erdélyiek magyarországi egyetemeken 1848 előtt*. Marosvásárhely, 2005. 167.

99 Györy Tibor: *i. m.* – <http://mek.oszk.hu/05400/05409/05409.pdf> (Letöltve: 2014. december 7.)

100 RNLHmH, F 27 Csikszék levéltára – Iratok, CCLIII/24.

101 Uo. F 27 Csikszék levéltára – Iratok, CCLIV/41.

102 Uo. F 27 Csikszék levéltára – Törvényszéki protocollumok, I. 242. 1848 áprilisában az akkor már üresnek mondott széki orvosi állásra ketten is jelentkeztek: Zakariás Miklós és Miller József, a Főkormányzék pedig az utóbbi mellett döntött.

103 Uo. F 27 Csikszék levéltára – Iratok, CCLXIV/62.

9. Jánosi Imre sebész címeres pecsétje (1848)

Jánosi Imre (?-?) széki sebész tanulmányait 1838-ban végezte a kolozsvári orvosi fakultáson.¹⁰⁴ Pályája első éveire vonatkozóan nincsenek adatok, 1842. február 24-én kapott kinevezést a második csíkszéki sebészi állásra, évi 120 ezüstforint fizetéssel.¹⁰⁵ Első csíki ténykedései 1842 őszéről adathatók: megvizsgálja a csíksomlyói börtönt és jelentést ír a rabok egészségi állapotáról, Csíkszentdomokoson pedig a himlőjárvány miatt három fertőzött házra kiszabott 10 napos zárlat feloldásáról intézkedik.¹⁰⁶ 1844-ben Boér székorvossal együtt ő is jelen volt Szekeres István táblabíró halálának megállapításánál és boncolásánál.¹⁰⁷ 1846 januárjában konfliktusba került Balási József főkirálybíróval, akit illetlen szavakkal becsmért, de hűtlen kezeléssel is megvádolt, így nem meglepő, hogy az év végén már állásából felfüggesztve találta magát. Mivel azonban a főkirálybíró eljárása nem követte a szokásos ügymenetet, a Főkormányzók 1847 őszén visszahelyezte Jánosit sebészi állásába, nem kis csorbát ejtve ezzel Balási tekintélyén. Úgy látszik azonban, hogy nemcsak feletteseivel, de a lakossággal sem tudott zökkenőmentesen együttműködni, hiszen egy 1848-ból származó átiratban ez áll: „Jánosinak élete – a nép gyűlölete mián – Szentkirályon nincs bátorságba, Zsögöd, Szereda s Taplocza között választhat lakást.” 1848 utáni orvosi tevékenységére vonatkozóan nincsenek adatok.

*Jánosi Imre sebész pecsétje
(1848)*

104 Maizner János: A kolozsvári orvos-sebészi tanintézet történeti vázlata 1775–1872. In: *Orvos-természettudományi Értesítő*, 9. kötet (1889) 2. és 3. füzet. 155.

105 RNLHmH, F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXL/19.

106 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCXLIII/74, CCXLIV/60, CCXLV/87.

107 Uo. F 27 Csíkszék levéltára – Iratok, CCLII/42.

Szép metszésű tipariummal készült, de repedezett és kissé már hiányos vörös viaszpecsétje családi címerét jeleníti meg: széles kerettel szerkesztett csücsköstalpú pajzsban zöld gyepen szembefordult, magyar viseletű, süveges vitéz felemelt jobbában kivont szablyát, baljában pedig levágott török fejet tart. A pajzsot foszladék övezi, fölötte ékkövekkel díszített ötágú, nemesi korona lebeg. A koronán páncélos félkar nyugszik, mely kivont szablyát tart, kétoldalt pedig a tiparium tulajdonosának írott betűs iniciáléi olvashatóak: J[ános] I[mre]. A pecsét peremét gyöngyosor emeli ki. Mérete: 22x20 mm.¹⁰⁸

10. Miller József orvos címeres pecsétje (1850)

A nagyváradai származású Miller József (Müller, Molnár, 1820 k.–1902) 22 évesen, 1842–1843-ban a pesti egyetem orvosi karán német nyelvű járványtani és állatorvosi tanulmányokat folytatott.¹⁰⁹ 1848 májusában kapta meg kinevezését a csíkszéki rendes orvosi állásra 400 forintos évi fizetéssel. Nem sokkal hivatali esküjének letétele után a Havasalföld felől Csíkban is elterjedt kolerajárvány közepén találta ma-

*Miller József orvos pecsétje
(1850)*

gát. Sajnos a széki levéltár ezen időszakból származó iratai még nincsenek rendezve, így Miller 1848–1849. évi tevékenysége kevéssé dokumentálható. 1849 decemberéből fennmaradt a csíkszeredai gyógyszerertár ügyében írt jelentése, mely szerint már négy hónapja, hogy a polgári patika kulcsait kezéhez kapta, és azóta a gyógyszerészi feladatok is reá hárulnak. Noha szabadulni próbált új feladatától, patikusként tűnik fel az iratokban a következő évben is. E minőségében készi-

108 Uo. F 26 Gyergyószék levéltára – Vegyes iratok (Varia), 967.

109 Szabó Miklós: *i. m.* 134.

tette itt közölt pecsétjét is.¹¹⁰ Az ő érdeme az első csíkszeredai kórház létrehozása 1850-ben, egy, a későbbi kórház (mai „régikórház”) mögötti területen álló faépületben.¹¹¹ Széki – illetve a neoabszolútizmus idején, 1849–1861 között kerületi – főorvosi tevékenysége részben Miller, majd 1870-től¹¹² kezdve Molnár név alatt zajlott.

A szép metszésű tipariummal készült, jó állapotú vörös viaszpecsét családi címerét ábrázolja: csücsköstalpú pajzsban hármassal álló, jobbra fordult, kétfarkú, koronás oroszlán mancsai között hatküllős keretet tart, ami a családbéliek hagyományos foglalkozására, a kerekesszégre utal. A pajzsot foszladék és koronás sisak díszíti. Sisakdíszként a pajzs-béli oroszlán jobbra fordult, növekvő alakja szolgál, mely mancsai között palmaágakkal övezett homokórát tart. A pecsét mérete: 30x25 mm.¹¹³

110 RNLHmH, F 68 A csíksomlyói császári-királyi kerületi biztosság levéltára, CLXI/25. 3.

111 Vofkori György: *Csíkszereda és Csíksomlyó képes története*. Békéscsaba, 2007. 156.

112 RNLHmH, F 47 Egyházi anyakönyvek gyűjteménye, 391. reg. 7. Lásd a Megjegyzések rovatot.

113 Uo. F 68 A csíksomlyói császári-királyi kerületi biztosság levéltára, CLXI/25. 3.

HAGYOMÁNY ÉS MODERNIZÁCIÓ VÁLASZTÓVONALÁN

ZEPECZANER JENŐ

Székelyudvarhelyi céherkölcsök

Az erdélyi kézműipar történelmének irodalma gyakran megemlékezett a kézműipari céhekben egykor kötelező szokásokról és szabályokról, a céherkölcsről, amely kiterjedt a termelés és az élet minden területére.¹ Az erkölcs „a társadalom szempontjából helyesnek tartott emberi magatartást, cselekedeteket kötelezően meghatározó, koronként és közösségenként változó normák összessége”.² A céhes életre vonatkozó normák, szabályok Erdélyben a 14. században, a fennmaradt legkorábbi céhszabályzatban már fellelhetők, és végigkísérték a céhek félezer éves történelmét. Sőt, a céhek 1872-ben történt felszámolása után is gyakorlatban maradtak az ipartestületekben.

A céhek előjáróinak elsődendő feladata a cég érdekeinek képviselete, a céhen belüli rend fenntartása, a kihágások megtorlása és a cég működésének biztosítása volt.³ A céheket a feudalizmus olyan részeiként kell értékelni, amelyek a feudalizmus felbomlása után is tovább éltek. „A rendiségbeli szerkezet azonban horizontális osztályokat, rendeket, rétegeket, vertikálisan pedig egymásra épülő hierarchikus alakzatokat kapcsol egybe és működtet. A társadalmi funkciók viszont alakzatokban, intézményi keretekben zajlanak, s ezek elsősorban *közösségek* vagy *szervezetek* lehetnek.”⁴

Székelyudvarhely céhes város volt, ahol három évszázadon (1572–1872) át a kézművesek érdekvédelmi szervezetei, a céhek határozták

1 Jeney-Tóth Annamária: Erkölcsök és céhek a mindennapokban a kora újkori Kolozsvárott. In: *Korunk*, 21. (2010) 10. 16–21.

2 *A magyar nyelv értelmező szótára*. II. Budapest, 1960. 428.

3 Cserey Zoltán: Kihágások, büntetések, társadalmi ellentétek a kézdivásárhelyi szücs cég életében. In: *Aluta X-XI*. Sepsiszentgyörgy, 1980. 127–153.

4 Imreh István: Öngazgatás és a céhes élet. In: *Korunk*, 42. (1983) 5. 374.

meg a város gazdasági életét, döntő hatással voltak a város vezetésére és társadalmi életére.

A városban az első céhet a fazekasmesterek alapították 1572-ben. Báthori Gábor fejedelem 1613. június 24-én átírta és megerősítette a fazekasok szabályzatát.⁵ Ezt 1572-ben a város előljárói, Szabó Balázs bíró és esküdttsársai, Szabó Tamás, Szócs Máté, Szabó István és Melegh Lőrinc adták ki, miután hosszas törekvésük eredményeként Bánffy Farkas várkapitány megengedte, „hogy az Udvarhelyben lakozó fazekasmestereknek, tudniillik Fazakas Péter, Fazakas János, Fazakas András, Fazakas Ambrus, Fazakas Páll és Fazakas Balásnak céhlevelet adnánk és ő közöttök rendet szabnánk”.⁶

A hat pontból álló szabályzat első pontja előírja, hogy ha idegen mester jön a városba és dolgozni akar, adjon négy forintot és kétszer tiszteljen. A fazekasmesterek fontosnak tartották, hogy a függőpecséttel ellátott, pergamenre írt artikulásokban részletezzék a tisztelés, a lakoma⁷ menüjét. Az első tiszteléskor öt tál éték, egy pecsenye, négy veder bor, cipó és elegendő kalács, a második vendégség alkalmával pedig hat tál éték, pecsenye, cipó, elegendő kalács és hat veder bor járt.⁸ A felszolgált étel és bor költsége nagy terhet jelentett a céhbe lépő mester számára. A céhen belüliek viszont ragaszkodtak „jogaikhoz”, mely hosszas vitákra adott alkalmat. Tisztelettel, vagyis lakomaadással tartozott az ifjú mester, aki a városban akart dolgozni. Kétszeri lakomaadással és egy font vi-

5 Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala. Fond 249. A székelyudvarhelyi múzeum gyűjteménye. Céhes iratok (a továbbiakban Céhes iratok). 36.

6 A levéltári forrásanyagból való idézetek szövegét a helyesírás mai szabályainak figyelembe vételével gondoztuk, lehetőségek szerint megőrizve az egykori nyelvezet sajátosságait is.

7 Lásd bővebben Zepezsaner Jenő: Udvarhelyi mesterasztal. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok X.* Székelyudvarhely, 2010. 7–20.

8 Képet alkothatunk a lakomán fogyasztható bor mennyiségéről, ha figyelembe vesszük, hogy egy veder bor mennyisége 10,9 liter volt (Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Budapest, 1991. 261–268.), illetve azt, hogy az alapító tagok száma 1572-ben hat mester.

asz⁹ adásával tartoztak a mesterek fiai, ha műhelyt nyitottak. Kétszeri lakomaadással és két forint befizetésével tartozott az a mester, aki céhtag leányát vagy özvegyét vette el.

A varga céh alapító privilégiumlevele¹⁰ Báthori Zsigmond fejedelem adománya, később Rákóczi Zsigmond erősítette meg. Átiratát a céh 19. századi protokollumába is bejegyezték. Bécsi Simon városi esküdt, vagyonos városi polgár¹¹ céhmesterségében készült az 1584. évi oklevél. Az alakuló céh kiforrott szokásokat vett át. Ilyen a szertartásos céhgyűlés, melynek kezdetén az atyamester ilyen szavakkal fordult az összegyűlt mesterekhez: „Tisztelendő társaság, kegyelmetek megbocsásson, felnyitom dékány társammal egyetemben az céhünk ládáját, és akkor mind fel szoktak állani”. Mikor a céh házához összegyűltek, mindenki tartozott megjelenni és „ott tisztességesen és békességesen mulatni, avagy lakozni”. Ezután „senki egyik a másikat korcsomáról korcsomára ne kísérje, hanem minden szállására tartozzék menni, ha pedig nem elég volna az mennyit ott innék, tehát ugyanazon a szálláson igyék, ahova az dékány vitette, és onnan hazamenjen, ha azt nem cselekedné, egy veder bor az bírsága.”

Barabás Domokos 1887-ben közölte a szücs-szabó vegyes céh 1613-ból származó artikulusait.¹² „Mierthogy mindeneknél dicséretes az egyezés és mindenben hasznos az jó rendtartás”, indokolja az oklevél szerkesztője az oklevél megszerzésének szükségességét, „annakokáért itt, Udvarhely városában ez jelen való időben minden szabó és szöcs mesterek, kik örökségesek és feleségek vagyon, és tisztességes állapotban voltak, azok egyenlőképpen egy közönséges rendtartásban és czéhben felvétessenek...” Tehát a mestereknek örökségük (vagyonuk), feleségük volt és „tisztességes állapotban” voltak, ami követelmény volt minden céhben. A 17 pontból álló céhstatútum első pontja három forint büntetés-

9 A viaszt templomi gyertyák készítésére használták.

10 Céhes iratok. 1377., 1378., 1964.

11 *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. Bukarest, 1983. 39, 80.

12 Barabás Domokos: A székely-udvarhelyi szücs-szabó és kovács czéhek rendszabályai 1613-ból. In: *Történelmi Tár*; 10. (1887) 2. 396–399.; Megjelent még: Kovách Géza – Binder Pál: *A céhes élet Erdélyben*. Bukarest, 1981. 144–149.

sel sújtotta a kontárokat. A következő pontokban a céhtagokra vonatkozó szabályokat találjuk. A céhmesterek csak két forint nagyságrendű perekben ítéltettek a céhtagok között. (Ez az összeg koronként és céhenként változott.) Ha ennél nagyobb értékről pereskedtek, vagy az egyik fél nem volt tagja a céhnek, a város bíraskodott. A céhbe lépő fiatal mester köteles volt fél év alatt megházasodni. Az oklevél intézkedett a céhtagok temetéséről és a betegek segélyezéséről is.

1613. május 5-én Báthori Gábor fejedelem Nagyszebenben átírta és megerősítette Szopos Imre főbíró és a város előljárói által a lakatgyártó és csiszármesterek számára kiadott céhlevelet.¹³ A negyedik pont értelmében a céhbe lépő mester „egy ebéden az egész czéhot egy-egy asztalra, egy-egy tál étekkel és pecsenyével, kenyérrrel és borral etc. jól tartsa; de az bor dolgából könyörögjön a czéhnek, ha mit elengednek neki benne, az egy ebédi bor italban”. A belépés előtt a céhbe lépő legény „az czéhot bizonyossá tegye jámbor nemzetéről, ő magáról, jámbor, tisztességes életéről és magaviseléséről”. Csak ezután készíthette el mesterremekét. Két mester kellett kezeskedjen, hogy céhhez szembeni adósságait megfizeti. Ezután „az köszönő pohárral készítsen mindenik asztalra két-két tál étket és pecsenyét, mely étkek olyak legyenek, az kiket az czéhmester parancsol, egyik velős koncz riskásával, másik fűszerszámos éték legyen. Vacsorára is tisztességgel gazdálkodjék, az mellett tartozzék két forint ára borral és az pecsenye mellett négy forinttal kész pénzzel és három font viasszal.” A mesterasztalra hasonló étkeket kellett készíten, az elvárások szerint: a sült legyen lepényekkel megtoldva, a vacsorára készített hidegtál malachúsból legyen. Ebédkor két kést kellett adjon a céhmesternek és feleségének. Hasonlóképpen részletezték az idegen mester belépésének feltételeit. A lakatosok és csiszármesterek közül felváltva, évente választott céhmesterek hat forintig bírsághozhatták a céhtagokat. A város polgári fejlődése szempontjából nagyon jelentős a szabályzat 15. pontja: „... ha penig az mester nemes háznál lakik, marhájból az város földén exequálhassák. Azonképpen ha az mester nemes és háza is nemes, háza nem nemes: oda mehessenek és megvehessék.” Tehát a nemesi telken, egy nemes házában lakó vagy személyében is nemes

¹³ Barabás Domokos: *i. m.* 399–404.

céhtag sem mentesülhetett a bírságok kifizetése alól. A céhmester határozatai mindenkire nézve érvényesek, a céhben a mesterek egyenjogúak.

Bethlen Gábor 1628. november 28-án szücsöknek adományozott szabályzata (amely megszüntette a szücs-szabó vegyes céhet) az első pont által tiltotta¹⁴ a kontárok, a céhen kívülálló mesterek munkáját: „senki semmi szín alatt ne művelhessen, se nemes ember házánál, se városbeli ember házánál, ha az céhbe be nem áll”. Bethlen Gábor sem tett különbséget ebből a szempontból nemes és városi polgár háza között. A céhmesterek úgymond törvényt tehettek, és két forintig végrehajthatták a kirott büntetést.

A népes és tekintélyes csizmadia céh 1635. augusztus 8-án kapott pergamenje¹⁵ megállapította, hogy „mindeneknél dicséretes az szép, egyenes egység, és mindenben hasznos a jó rendtartás”, a „tisztességes állapotbeli csizmadiamesterek egyenlőképpen az céhben és csizmadiaknak társaságukba bevetessenek és a ... tőlünk kegyelmesen adatott articulusokkal minden időben szabadosan élhessenek”. A harmadik pont szerint: „Ha valamely céhbéli mesterember hamisságba, lopásba, gyilkosságba és paráznságba, avagy egyéb criminális vétékbe talál esni, ki miatt tisztességének kellene elveszni, az dolog megbizonyosodván, sőt ha csak valami suspició volna is hozza, az céhmester mindgyárást feltiltta, és ha törvény szerint magát nem expurgálhatja, az céhből is kivettesenek; mert az céhbélieknek jámboroknak kell lenni.” A negyedik pont szerint minden legény (a cigányokon kívül), aki inas (apród) éveit kitöltötte, ha igaz ágyból való, munkát kaphatott.

A 18. század lassú változásokat hozott a céhek életében. Az állami központosítási és a megújuló reformkísérletek nem jártak nagy sikerrel. Az „ősi hagyományokhoz” ragaszkodó kézművesek, pergamenjeikkel körülbástyázva, állandó harcot vívtak a modernizációs törekvések fékezése, a változások megakadályozása érdekében. A szokások, belső szabályok csak nagy lemaradással igazodtak az újabb jogszabályokhoz, ren-

14 Céhes iratok. 169.

15 Céhes iratok. 456.

deletekhez. A birodalmi büntető törvénykönyvet Mária Terézia és II. József uralkodása alatt reformálták meg.¹⁶

A mesterek igyekeztek átírni a korábbi szabályzataikat. Sikerült szokásaikat megtartani és továbbadni, sőt a kisebb kihágásokat továbbra is pénzzel büntették a céhen belül. A szabályzatok egyre hosszabbakká váltak és egyre több pont foglalkozott a tiltásokkal. A gyűlések alkalmával megfogalmazott viselkedési és más szabályokat később igyekeztek megerősíteni azáltal, hogy beírták a céhszabályzatokba. A céhek átalakulása után több mint egy évtizeddel, 1883. szeptember 9-i gyűlésében a tímár céh két bizottsága megvizsgálta a szabályzatot. A vizsgálat szerint: „a régi alapszabályt jónak találta és elfogadta, követni is fogja”.¹⁷

Nyomon követhető a céhek állandó törekvése az önkormányzat és öngazgatás megvédésére. A céhek zárt intézmények voltak. A bejutáshoz nem volt elég a mesterség kifogástalan megtanulása. Amint az előbbiekben láttuk, mielőtt egy legényt befogadtak a céhbe, megvizsgálták erkölcsseit, kötelezték, hogy határidőn belül megházasodjon. A befogadást megkönnyítette, ha a jelentkező apja céhtag volt, vagy ha céhmester özvegyét vagy leányát vette feleségül. Nem fogadták be a kétes erkölcsű legényeket. A cigányok munkát nem kaphattak.

A fazekasok találóan fogalmazták meg a mesterek viselkedési mintáit céhgyűlésbe érkezéskor: „Mikor pedig a céhmester tábla vagy ifjú által a céhet huszonnégy pénznek bírságával behívatja bizonyos okokra nézve, akkor a céh házában a mesterember úgy viselje magát, mint mesterember, ne egy ide más tova, hanem minden maga helyét keresse. Azt nem cselekedvén huszonnégy pénz büntetése lészen.”

1779-ben átírták a lakatgyártó-kovács céh 1613-ból származó alapító levelét, melynek két évszázados rendelkezéseit aktuálisnak tartot-

16 Alkalmazott törvénykönyv volt Werbőczy István törvénykönyve. Ezen kívül lásd még: Huszti A.: *Juris prudentia Hungarico-Transsilvanica*. Cibinii, 1742.; *Constitutio criminalis Theresiana*. Wien, 1769.; *Ordo criminalis pro Transsilvania*. Cibinii, 1787. *Törvény Gyakorlati Kézi Könyv. Hites táblabírákká leendőek elő készületére Nemes Udvarhelyszék Rendéi által bizottmányilag szerkesztve, s megállíttatva*. Nyomatott a Csík-Somlyói Klastrom betűivel, 1844.

17 Céhes iratok. 1974.

ták: „Valamennyiszer az közönséges társaság az céhbe megyen, nem szabad se szekercét, se szablyát, se egyéb fegyvert az céhbe vinni.” Ha a legény a céhgyűlésre nem megy, még ha igazolt is a hiányzása, „sőt, ha gazda dolgára megyen is, reggel tartozzék vagy attyoknak, vagy táblás társának megjelenteni.” „Az öreg legényeket az ifjak becsületbe tartásák, úgy azonképpen az öregek is az ifjakot, ha kívül nem cselekednék, alább az fő bírság, azzal tartozik, az fő bírság penig kilenc veder bor.”

Ha valamely legény beteg volt, éjszakánként pénzt utaltak ki. Első este két számvevő őrizte, „és annak utána, minden éjjel két-két legény őrizze táblás társával, annak is szabad legyen két-két pénzt reá költeni betegségében”, amely pénzt gyógyulását követően köteles volt visszafizetni. Ha egy legény meghalt, „táblát bocsátván, valamely mesterlegény el nem menne az temetésre, huszonöt pénz az bírsága.” „Egy esztendőben háromszor lészen derék lakásunk, először Sz. István napján, másodsor húsvét másodnapján, harmadszor úrnapi sokadalomnak második napján ... Ezek utána, mikor a két dékány akarja az mesterlegényeket király házhoz szólítani, minden tartozzék hivataljára elmenni...”

A 18. században Mária Terézia kísérelte meg a céhszervezet megreformálását. Megtiltotta a céh pénztárából fizetett költséges céhlovak rendezését és a mesterasztal adását, amely erejükön felül terhelte a céhbe belépni kívánó ifjú mestereket. Törekedett arra is, hogy a könnyebb kezelhetőség érdekében egységesítsék a szabályzatokat. A korábbi partikuláris kiváltságleveleket bevonták, egységes alapelvek szerint szerkesztett, uniformizált okiratokkal szándékoztak kicserélni. Megszüntette a céhek hatóság jellegét, a városi hatóságok alá rendelve őket.

II. József korában folytatódott a céhreformok kérdése, de ezeket elmosta 1790-ben a régi jogrend visszaállítása. A céhszervezet megmaradt régi, anakronisztikus állapotában. A céhek megreformálásának szükségessége 1805–1813 között merült fel újra, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy ezek már gátolták az ipar fejlődését.¹⁸

Tény, hogy a nemes céh tagjai minden alkalmat kihasználtak ivászatok rendezésére. A céhgyűlések után bort, kenyeret és túrót vásároltak a büntetéspénzekből, de tovább divatozott a társphár és a mesterasztal

18 Berlász Jenő: A pest-budai céhes ipar válsága és a Ferenc-kori céhszabályozás (1790–1840). In: *Századok*, 100. (1967) 3-4. 546–579.

szokása is. A protokollumok és a pénztárkönyvek bejegyzéseit olvasva arra következtethetünk, hogy bőven fogyasztottak bort. Az 1829. február 9-i generális gyűlésen jegyzik a tímár céh protokollumába:¹⁹ „Ugyanezen gyűlés alkalmatosságával céhünk megegyezett volt, hogy mindenféle zenebona, lárma eltávolodgyék, azon régi mulatásunk pénzre fordíttassék.” De ez a határozat nem vetett véget a mulatságoknak. Az említett céhben 1830-ban, „hogy jó kedvek volt mulatni, kenyérrre és borra hozattam négy vedret” 18 Ft 36 krajcár költséggel. 1831. január 27-én pedig kétnapi mulatáshoz szükséges borra, kenyérrre, túróra és húsrá 85 forintot költöttek. Minderre volt is lehetőség, hiszen „A Székely támadt vár rombadölte óta ugyanis bárki, bármikor tarthatott kocsmát a város területén és el is szaporodtak ezek mérhetetlenül, mert Szigethi Gyula Mihály professzor nem kevés humorral jegyezte meg 1826-ban: ... a korcsomák oly sokak, hogy a cégérekben a mókus a városból kimehetne.”²⁰ A céhek ekkor még mindig fontos gazdasági szerepet tölthettek be. Manufaktúrák hiányában monopolhelyzetben voltak az ipari termékek piacán.

A fázekas céh protokollumának²¹ 1745. október 4-én kelt bejegyzése az inasokra vonatkozóan megengedte a testi fenyítést. A 9. artikulus szerint, ha az inas nem végzi kötelességét, „elsőbbben megintetődig, másodsor megcsapatik, harmadszor három forintig megbüntettetik”. A régi szokás alapján a 25. artikulus kötelezte a részvételt a temetéseken: ha valamelyik mesternek halottja van, „annak temetésére mindenik feleségestől, s ha vagyon, legényestől elmenni tartozik, virrasztani hasonlóképpen, egy font viasz bírsággal”. A 26. artikulus megerősítette egymás árúja becsméréseinek tilalmát a vásárokon: „Minden mesterember egyik a másikat megbecsülje, mind a piacon, mind pedig sokadalomban, ha pedig valamelyik a másikat illetlen szókkal illetné, haszontalankodnék, száz pénzire megbüntettetik.”

A mészáros céh 1809-ben kiadott privilégiuma²² szerint az elöljáró céhmester 6 rajnai forintig büntethetett, „a mészárosok más vétkes csele-

19 Céhes iratok. 1963.

20 Hermann Gusztáv Mihály: Udvarhelyi alvilág. In: *Hargita Népe*, 2. (1992. március 22.)

21 Céhes iratok. 159.

22 Céhes iratok. 1998.

kedetei és a politikai adminisztrációba befolyó excessussai a magistrátus által büntetve meg”. A 18. artikulus szerint a céhháznál tartott gyűléskor, a mézsárszékekben vagy más alkalmakkor „Mindenik mesterember ilendő tisztelettel s becsülettel viselje magát, ... ha hibában találtatik valamelyik mesterember, nevezetesen, ha valamelyik káromkodnék, másokkal összeveszne, veszekednék, elsőbben is egy forintig büntetessék, s a másnak becsületét adja vissza, ha pedig másodsor is effélében elegendnék, két forintig, ha végtére harmadszor is effélében elegendnék, három forintokig büntetessék...” Ha a javaslat ekkor sem következett be, a céhből való kiltás következett.

Az 1809-ben hozott szabályok között találjuk a pipázás tiltását is. Ekkor már nagy „hagyománya” volt mind a pipázásnak, mind a tiltásának: „7mo. Nem különben, ha valamelyik mesterember a mézsárszékekben pipára gyűjtana, vagyis pipázva a húst metélné, reá szotyogván kényes árujára a pipakorom, a sok kényes és változó egészségű vásárolók undorodására ...”

A 19. században kiadott szabályzatok a legteljesebbek. Kialakultak a minden lehetséges esetre alkalmazható artikulusok, melyek megállapították a büntetéseket is a kihágásokra.²³ A szűcs céh 1800-ban kiadott szabályzata²⁴ az esetleges kihágásokat és a kiróható büntetéseket sorolja. Ebből képet alkothatunk a céhes élet illemtanáról, a korlátokról, amelyek meghatározták az ünnep- és hétköznapok történéseit.

2. art. „Tilalmaztatik az idegen nyelvnek szólása,²⁵ nehogy emiatt a nemes társaságban levők közt valami zenebona következzeék, az ezeket általhágók büntetessenek 30 dr.”

23 A kézdivásárhelyi céhek 19. század első feléből származó kiváltságleveleiről lásd: Dimény Erika: Használat és szoros megtartás végett kiadott rendszabályok – 19. századi kiváltságlevelek a kézdivásárhelyi Céhtörténeti Múzeum gyűjteményében. In: *Acta Siculica*. Sepsiszentgyörgy, 2011. 425–443.

24 Céhes iratok. 215. Az udvarhelyi nemes szűcs czéhtől ki adottatott nemes társaság articulusai, Szent András havának 10^{dik} napján. 1800^{ban} irattatott. A végső bejegyzés szerint „az articulusok kiadattak a nemes társaságnak in Anno 1805, Die 27. Decembris.”

25 Az állam németesítésének jozefinista kísérletére adott válasz, a felvilágosodás hatására jelent meg ez a tiltás.

3. art. „Amelyeket a céh vagy a nemes társaság dolgairól az társaságban hall, azt egy legény is, se gazdájának, se gazda asszonyának, sem semminémű jó barátjának megjelenteni ne merészelje, sem azon háznak az hol gyűlve vannak falai közül a szót ki ne vigye, s megmondani ne merészelje, az ezt általhágók büntetessenek 30 dr.”

7. art. „... akkor reggel öt órakor az munkához fogván estvéli nyolc óráig szorgalmatosan dolgozzék, amely mesterlegény az ilyen dolgot tisztességesen véghez viszi, léssen heti bére az olyannak 50 dr. [munkaidő 15 óra]”

8. art. „Minden mesterlegény vasárnapokon s ünnepnapokon tartozik felöltött köntössel, becsületesen, pálcáson a templomba menni.” Késők büntetése 6 dr., igazolatlan mulasztóké 12 dr., ha a dékán előtt kimegy, büntetése 6 dr.

9. art. Ha hétfőn nem dolgozna, büntetése 24 dr.

10. art. „Valamely mesterlegény sapkába, vagy hajadon fővel, vagy nyakravaló nélkül, köpenyeg vagy mente nélkül az harmadik házon túlmenne, vagy az utcán keresztül menne, akármely időben büntetessék 12 dr.”

11. art. „Valamely becsületes mesterlegény fogadóba vagy kocsomába menyen, fél kupa bort fennállva megihatik, többet nem, hogyha pedig ottmarad, vagy táncol, vagy kártyázik, vagy kockázik, vagy pedig valamely tisztátalan személynek csak egy pohár bort nyújtana is, büntetessék 1 Ft.”

12. art. „Ha valamely mesterlegény a nemes céh céhmesterénél lakván, valamely akár más, akár azon céhbeli mesterember bémenne, s az süvegét vagy sapkáját le nem venné, büntetessék 12 dr.”

13. art. „Ha valamely mesterlegény veszekednék s garázdálkodnék, vagy másnak illetésére kezét felhúzza” és az elöljárói figyelmeztetését nem fogadja meg, büntetése első intéskor 6, második intéskor 12, harmadik intéskor 18 dr.

14. art. „Ha valamely mesterlegény attával, teremtettével káromkodnék, büntetessék engedelem nélkül 1 Ft.”

15. art. „Valamely mesterlegény inassal, szolgálóval, béressel, katanával vagy cigánnyal iszik és barátkozik, büntetessék 24 dr.”

AZ
UDVARTIÉLYI

NEMES
Szűcs
CZEHTOL

Ki adottatott.

Nemes

TÁRSASÁG
ARTICULUSSAI

Szent András Havának 10^{dik} napján.

1800^{ban} irattatott.

16. art. „Valamely mesterlegény hivatlan lakadalmas házhoz vagy kálákába gazdája híre nélkül elmenne, büntetessék 50 dr.”

17. art. „Ha pedig céhünkbeli mesterember vagy felesége meghal, tartozik a nemes társaság az atyamester házához tisztességesen felöltett köntössel, pálcáson menni, s a gyűlő harangszókor együtt a temetésre menni, aki ebből kimaradna és későn jönne, büntetessék 6 dr.”

18. art. Ha céhbeli gyereke hal meg és felkéri a társaságot a temetésre, fizessen 50 dénárt.

19. art. Ha céhen kívüli kéri ugyanezt, fizessen 1 forintot.

20. art. „A nemes társaság, két kántor²⁶ kitelve, választhat magának tiszteket, s ha pedig a dékán és nótárius tetszik, maguknak megmaraszthatják, ha pedig valamelyik tiszt olyas hibába esnék, mást választhatnak akár mely időben, csak helyes oka légyen és olyant, ki megérdemelje az első dékányságot.”

21. art. „Az mely mesterlegény az utcákon az ebekhez hajigálna, büntetessék 24 dr.”

22. art. „Minden idegen fi tartozik viselni a sáfárságot, aki pedig nem akarná viselni, fizessen 48 dr.”

23. art. „Az idegen fi szerhordóságot nem tartozik viselni, hanem fizessen érette 40 dr.”

27. art. „Ha valamely mesterlegény a gazdája házán kívül akárhol háljon, hacsak nem ezen céhbeli mester embernél, büntetetik 24 dr.”

28. art. „Ha valamely mesterlegény kuntár helyen lakik két héten túl és megvilágosodik, büntetődjék 1 Ft.”

30. art. „Ha valamely mesterlegény rossz cselekedetiért törvényesen a társaságban felkerestetnék, s engedtlensége miatt a társaság véle a maga dolgát nem igazíthatná, apellálni kell a bójáró mesterek eleibe, s ha akkor sem engedelmeskednék, vitessék a nemes céh eleibe, s ha helyes okát nem tudná adni cselekedetének, kétszeresen büntetessék.”

31. art. „Ha pedig valamely társaságunkbeli legénynek súlyos betegsége történnék, tartozik a dékány meglátogatni, és ha kívántatik, nappalra egy legényt melléje rendelni, éjszakára pedig kettőt, rendszerént, melyet ha a dékány elmulatná, büntetessék 96 dr.; az mely legény szavát nem fogadná 48 dr.”

26 Kántor = három hónapnyi (negyedévi) idő.

35. art. „Céh dékánnya parantsolattyára tartozik a társaság dékánnya is, ha arravaló legények vagynak, testvivőt rendelni, s ha valamelyik szót nem fogadna, vagy a földet nem hányná, büntetessék 12 dr.”

36. art. „Ha az ilyeneket a társaság tisztjei elmulatnák, s az ilyen parancsolatokkal nem gondolnának, büntetessenek cum duplo.”

37. art. „Mikor a társaság dékánnya a koltsát elindítja, tartozik minden mesterlegény tisztességnek okáért az ajtóig kikísérni, aki ezt nem cselekedné, büntetessék 12 dr.”

38. art. Minden mesterlegény köteles „akár úton, akár útfélen süveglevéve becsületesen akárkinek is, de kiváltképpen céhbeli mesterembernek tisztességesen köszönni, aki ez ellen vét, büntetessék 12 dr.”

39. art. „Valamely mesterlegény a maga társaságában lévő legénynek munkáját becsmélli, diffámája, büntetessék 6 dr.”

40. art. „A nemes társaságban mind bémenetelekben, mind kijövetelkekben kézen fogva egymást tisztelni tartozzanak, aki ez ellen vét, büntetessék 6 dr.”

41. art. „Tartozik a dékány minden kántorban műhelyt járni, és mind gazdát, mind gazda asszonyt a legénynek magaviseléséről megkérdezni, melyet ha nem teljesítenének, büntetődjenek 50 dr.”

44. art. „Valamely becsületes legény bójáráskor bégombolatlan lájbival, mentével három gombon alól jár, minden gombért fizessen 3 dr.”

45. art. „Ha valamely legénynek méltó panasza vagy az másik ellen vagy maga ellen, addig panaszoljon míg az társaság ládája felnyitva találtatik, mert ha azután fog kitudódni, hogy egyik a másiknak hibáját által nem adták, mindkettő büntettetik 20 dr.”

46. art. „A nemes társaság ládája szokott kinyitvatni a nemes társaság jelenlétiben és szeme előtt, melyet az előljárók ha különben cselekednének, büntettetnek 24 dr.”

47. art. Minden mesterlegény kötelessége, hogy a gazda hiányában vigyázzon „házára, csávájára, bőreire, s mindennemű portékáira jószá-gára gondot viseljen”, ha inas is van, „a mesterség dolgában igazgassa, szorgalmaztassa avagy azzal egy értelemben gazdájának kárára magát ne foglalja, aki ez ellen kíván cselekedni, büntettetik 1 Ft.”

49. art. „Minden becsületes legény gazdáját, gazda asszonyát, azoknak házi cselédjeket megbecsülje, s mint belső cseléd, amit a háznál lát, hall, azt se ki, se bé ne vigye, sőt a többházú cselédeket is kötelességében áll, hogy arról intse, ha ez ellen vétene, büntetessék 24 dr.”

A céhek felszámolásának időszakából a mészáros és a fazekas céh levéltárában megmaradtak a pénztárkönyvek, melyekbe bejegyezték a kihágások után befolyó büntetéspénzt. Ezek segítségével képet alkothattunk a kihágásokról.

A mészáros céh tagjai által elkövetett kihágások egy csoportja a vallásos életet érintő szabályok be nem tartása volt. Mindenik céh kötelezte tagjait, hogy templomba járjon. „Kötelesek a társasághéi legények, akármely valláson lévők is, vasárnapokon, s úgy ünnepnapokon tisztes séges gúnyába, reggel s estvéli isteni szolgálatra megjelenni idejében, s ott magát jól viselni, egymásra ne dőlni ...”²⁷

A leggyakoribb vétség, amit a mészáros céhben elkövettek, a miséről való hiányzás volt. Kirívó eset, mikor „Tibád Ferenc egész téli hónapokban templomban nem volt, mivel azt adta föl, hogy a szemei gyengék”. Más, enyhébb kihágás volt a templomból való elkésés és ottani szunyókálás. A vallásos életet érintő kihágások közé sorolhatók a káromkodás azon esetei is, mikor Istent szidták. Ez így jelent meg a pénztárkönyvben: megbüntetődött, „mivel Istent szidta”, „megszidta Jézust”, „azt mondta, Istent se kérem.”

A céhek vallásos kötődését jelzik az irataikba írt imák és fohások. A szücs céh fentebb említett, 1800-ban kiadott protokollumának első lapjain található a következő bejegyzés: „Örömmel való hálákot tulajdonítok a nagykegyelmű szent Istennek, hogy ezen nemes társaságra, nemkülönben az atyamester apánk életekre és egészségekre mindeddig kegyelmesen gondot viselt, legközelebb pedig az elmúlt éjszakának félelmes setéségében szentséges oltalmazó szárnyaival takargatván, minden szomorú változásoktól kegyelmesen megőrizte és e máj szent napra békességgel felvirrasztotta, és ide, az atyamester apánk uram házához ilyen szép számú seregbe bé is léptette, melyért is áldassék az Úrnak szent neve. Jó emlékezetibe lehet a nemes társaságnak, minémű szép szokások és bévett rendtartások légyenek minden királyi kulcsos és mezőváro-

27 Céhes iratok. 1964.

sokban, nem különben ezen mi nemes városunkban is, miképpen legyen, hogy minden két hétbe bėjárásunkkor három pénz feltétel, három hónap a kántorunk. Kántorkor a feltétel hat pénz. Ezek mivégre rendeltettek, hogy a kisebbek a nagyobbakat megbecsüljék, és a nagyobbak is a kisebbeknek illendő becsületeket megadják.”

Az utolsó lapokon pedig: „Hála legyen a nagykegyelmű szent Úr Istennek, hogy minket közönségesen e mai napra felvirrasztott, erőt, egészséget szolgáltatott arra: hogy a mi bévett szokásunk és szép rendtartásunk szerint ide, az atyamester apánk urunk házához a nemes társaság ládájának felnyitására és annak bétételére, ügyes bajos dolgainknak folytatására és igazgatására ilyen szépszámú seregben egybegyülekezzünk. Tartsa fenn az Úr Isten, kívánom, mindvégig a nemes céhon és annak érdemes tagjain, úgy azután a mi nemes társaságunkon és ennek előljáróin is a maga kegyelmét, hogy míg ő szent felségének tetszik e mi gyarló testben való sátorozásunk, a mi egybegyűlésünk és bėjárásunk lehessen mindenkor a mi nemes társaságunknak hasznára és előmenetelére, teljes szívemből kívánom.”

„Isten segedelméből kétévi munkánk siker és szorgalom után bevégződött. Legyen áldott az Úr neve örökké.” – jegyzik be 1869. február 14-én a mészárosok protokollumának utolsó lapjára.²⁸ 1829. december 28-án a tímár céh kiadása egy forint volt, mert „boltunk benedikáltattam a vízkereszt járáskor.”²⁹

Egy másik csoportja a mészáros céhben elkövetett kihágásoknak a korabeli erkölcs és illem rovására elkövetett szabálysértések. Ilyenek voltak az egyszerű káromkodásért (nem Istent káromló) kirótt büntetések, mikor a tettes a „székbe veszekedett és káromkodott”. Itt említhetjük a kártyázást, melynek ritkán előforduló és büntetett esete volt a pénzben történő szerencsejáték. Gyakran elkövetett és következetesen tiltott kihágás volt a pipázás és szivarozás, büntetés járt a kuglizásért, labdázásért is. Büntetéspénzt fizetett, aki lármázott, taszigálódott, verekedett, akárcsak a „küsdésért”, „döfődésért”. Aki „szűkön mért”, „rosszul mért”,

28 Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. Dokumentumtár. Az Sz:Udvarhely Városában lévő Nemes Mészáros Társaság Protocolluma, mely kezdődik az ezen folydogáló 1821^{dik} esztendő augusztusi holnap 22^{kén}.

29 Céhes iratok. 1963.

„húst híjával adta”, „mivel komponája lejjebb jár, mint amint szokás”, nyilvánvalóan lopott, és ezért a céhpénztárba büntetéspénzt fizetett.

A céhlegény számára tiltva volt az érintkezés a katonákkal, cigányokkal és a szolgálókkal is, büntetést fizetett a legény, ha „szolgálót kísérgelt haza”, de akkor is, ha „egy szolgálónak angyalát emlegette”. Gondot fordítottak arra, hogy a legények mindig gondos utcai vagy ünnepi ruhában jelenjenek meg. Elítélendő volt, ha valaki gombolatlan lajbival járt, hajadonfőn, egy ingbe, nyakravaló nélkül, mezítláb stb. A „házon kívül való hálásért” átlagon felüli büntetés járt.

A céh komolyan vette a rágalmazást és a becsületsértést. Büntetés járt, ha „más egyént lehuncutolt” a céh tagja, vagy nemes embert becsületében megsértett. Tilos volt mások sértegetése: „kutyához hasonlította; mondta, hogy olyan orrod van mint a ... kutyának”; „azt mondta: ne prüsszögj mint egy cáp”; „azt mondta: ne ugass mint egy kutya”; „azt mondta: ökönyelvű”; „azt mondta: ne ásítson mint a szamár”; „azt mondta: dugd az orrod a kanca valg...ba”; „azt mondta: szamár”; „azt mondta: afrikai majomképű”; „azt mondta: dinnyés” [ostoba, vízfejű]; „azt mondta: ne ugass”, „b... meg apádat”; „azt mondta: nyüves fülű”.

A mészáros céhben büntetéseket róttak ki a következőkért: óra mulasztásért, vakaratlan tőkén, szennyes surcban, részegen vagy kontár helyen való húsvágásért, a társaság gyűléséről történő hiányzásért, vagy az onnan való távozásért, más árujának becsméreléséért, a székbeni huncutkodásért, az ottani hajigálásért, céhbeli verekedésért, temetesen való meg jelenésért, gazdától hír nélküli távozásért. De pontosabban meg nem határozott kihágásokért is bejegyeztek büntetéseket, mint: „több rendetlen magaviseletéért”, „többféle hibájáért”, „mivel személyét nem hagyta”, „mivel okot szolgáltatott”, „engedetlenségért és makacsságért”.

A szabályok megerősítésére a céhgyűlések határozatokat hoztak.³⁰ 1864. január 10-én „a nemes társaság eleibe terjesztetődött, hogy a mészárszékbe nagyon sok rendetlenség megyen végbe a fogadások mián, tudniillik sós perec, kifli, kürtös kalács és másféle olyan nemek, amelyek a mészáros mesterséghez nem tartoznak! Például sertés, bornyú, bárány,

30 Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. Dokumentumtár. Az Sz:Udvarhely Városában lévő Nemes Mészáros Társaság Protocolluma, mely kezdődik az ezen folydogáló 1821^{dik} esztendő augusztusi holnap 22^{kén}.

börbécs s úgy ökrök. S ennek eltörlésére a nemes társaság, hogy továbbá ne uralkodjék a nemes társaság ifjajkon azon fogadás ... Határozatot büntetést érte a nemes társaság: akármelyiken tanáltatik, fizessen büntetést – 40 x.” 1864. november 13-i határozat szerint a templomba nem járó mészáros legényt 20 krajcárra büntették. 1867. december 26-án, az általanossá vált nevezetések okán, a más személyt névvel illető 50 krajcárral büntették minden előforduló esetkor. 1868. szeptember 27-én pedig 1 forintban határozták meg azon mészáros mesterlegény büntetését, aki húsvágás közben pipázott.

Egy 1869. március 14-én hozott határozat 50 krajcárig terjedő büntetést helyezett kilátásba azon mesterlegények számára, akik húsvágás közben a vevőtől pénzt vettek el, akik a mészárszékekben egymást taszították, küzdöttek, hajigálóztak, a mészárszékek kívül labdázottak, bent fűtültek, más húsát vagy egymást becsmérelték stb.

A tímár céh protokollumában³¹ az 1869. február 7. és 1889. március 8. közötti 20 év alatt összesen 5400 bejegyzés készült. Az előforduló kihágások és a befizetett büntetéspénzek (krajcárban) a következők voltak:

balkézzel tette le a pénzt ³²	10 kr.
bejárásban nem volt	40
beszélgetett	10
bizonygatott	10
bort vitt ki	40
tisztátalan csizmáért	20
esküdt	10
hamis beszédért	40
hamisított	40
helyéről elment	10
hírt vitt ki a társulatból	40
illetlenkedett	40
illetlen szavakért	20
inással játszott	40
káromkodott	20
kártyázott	40

31 Céhes iratok. 1967.

32 Babona: pénzt jobb kézzel adni, bal kézzel elvenni szerencsés.

képit nem hagyta	10
korsót otthagya	40
könyökölt	10
kuglizott	40
locsolt	10
makacskodott	40
másra dőlt	10
mást megszidott	40
mezítláb járt	20
misére nem volt	20
műhelye tisztátalan	10
nevetett	10
nevezgetett	20
nyakravaló nélkül járt	10
pap előtt kiment	10
paraszttáncba volt	40
sapkába járt	30
szembe szólott	40
szemeteskedett	40
szivarozott	40
szolgálóhoz járt	40
szolga legénnyel járt	40
surcosan járt a boltban, surcosan járt	40
szunnyadt (a templomban)	10
tegezett	10
temetésre nem volt	20
temetésre későn jött	10
templomban nem volt	10
templomba későn jött	10
tisztátalan helyen járt	40
tíz óra után járt	40
vecsernyére későn jött	10
vecsernyére nem volt	10
verekedett	40
veszekedett	40

Leggyakoribb kihágások a „misére nem volt”, „vecsernyére nem volt”, „káromkodott”, „kártyázott” voltak.

A tímár céh protokollumában³³ is megtaláljuk a súlyosabb kihágások leírását. A céh tagjai vasárnap és a vallásos ünnepeken a munkaszünetet következetesen betartották. 1831. augusztus 29-én Kaptza Antal és Darótzai András tímárokat megbüntették, mert áldozócsütrötökön vittek csert a malomba, Zöldági András pedig azért fizetett, mert hamut hányt (lapátolt) templomozás idején. Sándor Mihály és Keszler Sámuel „a felső malom csertörőjénél” összevesztek, egymást összeszidták, mocskolták és káromkodtak, amiért pénzbüntetést fizettek.

A céh tekintélyes tisztségviselői a családi veszekedésekbe is beavatkoztak. 1829-ben Szeles Ferencné panaszkodott fiaira és menyére, hogy szidták, mocskolták és kurvának nevezték. Id. Szeles Ferencné „pedig sok versen megverte a menyit, ... azon csúf veszekedésekért s lármájokért felkereste a nemes céh látó mestereivel, s mind egyenlő hibába találatván, mind egy mértékbe büntetődtek.” Ugyanakkor Kapcza Ferenc is 3 Ft büntetéspénzt fizetett (amit borba fektetett a céh), mivel összeszidta apját, vén tolvajnak, huncutnak nevezve.

A lopást szigorúan büntették. Kandó Istvánné rábeszélte Dési Józsefet, hogy szerezzen neki két véka csert, amit kifizet. Felbujtásért, „tolvajságra való biztatásért”, „lopott cser megvételiért és helyadásiért, mint orgazda” 6 Ft a büntetése, ugyanakkor kilátásba helyezték, hogy „a nemes céhtől örökre el fog küldettetni”. Dési Józsefet, mint visszaeső tolvajt, még nem zárták ki a céhből, de a döntés szerint „25 pálca büntetést vegyen fel, mivel érdemes reá”, amit megválthatott 9 máriás forinton.

Kandó József vasárnap a templom előtt részegen botránnyt okozott „nagy égbe kiáltásával, nagy adta teremtetésével”. Mivel nem mehetett fel a kórusba, ahol javították az orgonát, egy kadicfalvi embertől elvette palcáját és ütlegelte. Büntetése 6 máriás volt. 1829. december 16-án az egész céhet összehívták, mert Simó Márton bevallotta, hogy „Péter Jánosné megitatván s együtt mulatván, az melyből osztán csak következett, hogy törvénytelenül közösülni kezdettek”. Simó Márton hat, Péter Jánosné büntetése tíz máriás, továbbá három máriás, amiért a céhgyűlésen „bátorsággal felesölt és pörölt, és a céhet prelni is akarta”.

33 Céhes iratok. 1963.

A legényszabályzatok³⁴ szigorúan tiltották az önkényesen tartott munkaszünetet, a „korhelyhétfőt”. „Valamely legény pedig hétfün munkába nem állana, hanem korhelységre vetemednék” 30 krajcár a büntetése, büntetése kétszereződik minden újabb esetkor. Ha nem áll munkába és nem végzi el a hétfőre kiadott munkát, „hanem sokkal későbbben, azért egy napi bére is elvonattatik, de ha még arra is menne, hogy a korhely hétfűit is megtartaná és kedden fogna a dologhoz, azért egy heti bére elhúzzattatik”. A legényeknek nem volt szabad gazdájuk házán kívül aludni, este 10 óra után az utcán járni, tekeregni, „akik pedig ezen korhelységet egynéhányszori büntetés után is el nem hagynák, azok mint szófogadatlank a társaságtól elküldessenek”.

A céhek, majd 1872 után az ipartársulatok gondosan ügyeltek az inasok és legények „erkölcsseire”. A kor fogalmai szerint erkölcsös mesterek nevelése volt a cél. A mesterré válás szigorú feltételeit egyetlen esetben szegték meg, mikor az inasok „szabálytalan” úton léphettek elő a legényi státusba. Ez a rendkívüli eset rendkívüli történelmi helyzetben történt. 1849. február 28-án „indítványoztatott, hogy országunk a nemes magyar nemzet szabadsága kivívására megkívántató magyar erőt annyira fel kívánta használni, hogy az ifjúságot bésorolni a katonai állásra tizenhét évestől kezdette meg. Melyet látván nemes céhünk is, hogy a szárnya alatt még inasi számba lévő tanítványoknak is menni kellett. Erre nézve az azon elmenendő ifjak aránt nemes céhünknek lett azon kegyes határozata, hogy azon ifjak, akik a 17 évet bétöltve taláztatnak, azok mesterlegényi számba vétessenek fel ..., tehát ne úgy mennyenek mint inasok, hanem mint mesterlegények, akik mikor megjövendenek, a mesterlegényi számba találtassanak.”³⁵

Itt említjük meg, hogy a céhekhez hasonló szervezeti formákban éltek a városi diák coetusok.³⁶ Az együttélés szokásai és szabályai hasonlóak voltak a céhek szabályaihoz. Különbség felfedezhető a jobb és igényesebb megfogalmazásban, másrészt az eltérő körülményekben. Egység-

34 Céhes iratok. 1964.

35 Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. Dokumentumtár. A Nemes Udvarhelyi Mészáros czé jedző könyve.

36 Coetus (egyesülés, társaság jelentésű latin szó): a tanárok és diákok összessége az egyetemeken és iskolákban.

ges követelményrendszernek tekinthetjük őket, melyek a kézművesek és a szellemi dolgozók, papok, jogászok, tanárok és diákok képzésének és munkájának szabályait rögzítették.

A székelyudvarhelyi református kollégium törvényeit³⁷ összehasonlítva a céhszabályzatokkal, azonnal kitűnik az egységes követelményrendszer. Az iskolai szabályzatban is hangsúlyozva van a templomba járás kötelezettsége, a napi vallásgyakorlat tartása, az illetudó viselkedés a városi előljárókkal és polgárokkal, az iskola vezetőségével szemben, a civakodások, veszekedések elkerülése, tisztességes ruha- és hajviselet, fegyverek használatának tiltása. Szigorúan büntették a káromkodást, tiltott volt a korcsmák látogatása, a piacon, borbélyműhelyben való tekergetés, a haszontalan dolgok, különösen dohány vásárlása, az éjjel való kint maradás, a részegség, a középületek, kertek, termés rongálása. A diák tisztelettel tartozott diáktársainak, tiltott volt a pártoskodás, nemzetiségi, vallási, vagyoni különbségtétel, személyek becsületének megsértése. „Akik a figyelmeztetéseket, dorgálásokat és bírságolásokat állhatatosan megvetik, sőt akkor is, ha morogva ellenszegülnek”, büntetésük 15 dnr., sőt „veréssel és bezárással is” is büntethetők. A hibázók büntetése az atyai megrovástól a kicsapásig terjedt.

A fentebbiek alapján megjegyezhetjük tehát, hogy a kisváros ifjúságát hasonló szellemben nevelték mind az iskolákban, mind a céhekben. A nevelés főbb célkitűzései a vallásos nevelés és az egyház tisztelete, a hagyományos értékrend szabályainak betartása, szokások, előljárók tisztelete volt.

37 *Leges Scholae Orth. Udvarhelyianae denuo descriptae Anno 1862 die ultimo Octobris, Rectore ac Moderatore Supremo ejusdem Scholalae Johanne Rozgoni.; Constitutiones Sanctae visitationis Generalis in Sede Siculicali Udvarhely celebrate 1714. 25 November ... ; 1737. május 18-án ... Constitutiokat...* Lásd: *A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium múltja és jelene.* Összeállította Gönczi Lajos igazgató-tanár. Székely-Udvarhely, 1895. 61–106, 113–115, 117–119.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

II. József és a nyelvi kérdések

II. József úgy él a magyar köztudatban, mint aki nem igazán szeretete a magyarokat. Némelyek zsigeri ellenszenvet tulajdonítottak neki a magyarság és a magyar nyelv iránt, mások némiképp menteni próbálták, mondván, hogy ez a gyűlölet csupán a nemességnek szólt. Ez részben igaz: a népesség-összeírásra meg a földmérésre vonatkozó rendeletek valóban a kiváltságos réteg megadóztatását voltak hivatottak előkészíteni. Két másik rendeletével viszont a teljes magyar lakosság körében váltott ki általános ellenszenvet.

Egyik ilyen rendelete 1784 áprilisában a magyar Szent Korona Pozsonyból Bécsbe való átszállításáról szólt. Ennek kapcsán utóbb azzal is megvádolták, hogy kicseréltette a Korona „hátoldalán” a korábban ott lévő, Szűz Máriát ábrázoló zománcot Dukász Mihály bizánci császár képeivel. „Van összesen öt évünk arra – írja Pap Gábor, a „zománccsere” elmélet legádázabb híve –, amikor ez a csere megtörténhetett. II. József, aki, mint tudjuk, nem koronáztatta meg magát, tehát nem kötötték a magyar törvények, egyszerűen rendeletileg kiviteti az országból a Koronát. Ez 1784-ben történik, és attól fogva egészen hazahozataláig, 1790-ig semmit sem tudunk róla. Ez alatt – és csakis ez alatt az idő alatt! – lehetett rajta képeket cserélni anélkül, hogy a nemzetnek tudomása lett volna róla.”¹

Nem kívánunk és nincs is módunkban e helyen azzal foglalkozni, mennyi realitásháttere lehet ennek a fikciók láncolatára épülő, a fennebb vázoltakon is messze tovább bonyolított elméletnek. Annyit talán jegyezzünk meg, hogy a feltételezett képcserének – Pap Gábor szerint is – szakrális célja lehetett (volna), melynek következtében a módosított Korona

1 Pap Gábor: „*Angyali korona, szent csillag.*” *Beszélgetések a Magyar Szent Koronáról.* Jászberény, 1997. 19.

a koronázás aktusa során már nem tudja betölteni korábbi beavató-befolyásoló rendeltetését. A kérdés csak az, miképpen egyeztethető egy ilyen jellegű átalakítás II. József kíméletlen racionalizmusával, világias gondolkodásával? Magyarán: ha nem hitt a Korona természetfeletti erejében, miért próbálta volna módosítani azt? Ettől függetlenül a Korona a Kárpát-medencei magyarság összetartozásának a szimbóluma, az elvitetését követő jogos felháborodás pedig jól adatolható az egész magyar nyelvterületre kiterjedő közhangulatban.

A császár másik, magyar környezetben kezdettől népszerűtlen intézkedése, az 1784. május 11-én kihirdetett nyelvrendelet volt: a kormányzások 1784. november 1-jétől, a megyei és városi hatóságok 1785. november 1-jétől voltak kötelesek bevezetni a német nyelvű ügyintéztést, a tanintézmények pedig három év haladékot kaptak a német nyelvű oktatás megszervezésére. A német nyelv ismerete a közhivatalnoki és tanári állások elnyerésének feltételévé vált.

A nyelvrendelet ellen az egész magyar nyelvterületen tiltakoztak, így a Székelyföldön is. A székelyföldi ellenállás azért is érdekes, mert itt a hivatalossá előlépő német nem a latint kellett felváltsa, mint Magyarországon túlnyomó részén, hanem a magyar nyelvet, amelyen a hivatali ügyintézés és törvényszéki jegyzőkönyvvezetés már a 16. századtól folyt. Marosszék rendjei a következőképpen érveltek: „Joga van minden hazafinak, ki alkalmas, közhivatalokat viselni, s azoktól a német nyelv nem tudása miatt el nem rekesztethetnek. Minden európai tartományok s nemzetek a közigazgatásban azon nyelvvel élnek, mellyel törvényeik írvák.”² „Nemes Udvarhely, Csík-Gyergyó székekkel megegyesített vármegyének” 1787. november 22-én kelt közgyűlési jegyzőkönyve a megye rendjeinek álláspontját rögzíti a császár által a török elleni háború szükségleteire követelt 224 újonc katona („tyro”), illetve a hadi ellátáshoz szükséges búza meg zab („naturálék”) kérdésében. A császár újoncállításra és hadi ellátásra vonatkozó követeléseit az udvarhelyi meg csík-gyergyói rendek bizonyos feltételekkel hajlandók teljesíteni: „Melyért nem várunk vagy kérünk egyéb jutalmat öfelségétől, hanem hogy ős törvényeinkben és szabadságainkban [...] megtartani, azon törvényeinknek és szabadsá-

2 Rugonfalvi Kiss István (szerk.): *A nemes székely nemzet képe*. II. Debrecen, 1939. 139. Fejezetszerző: Böződi György.

gainknak egy üdőtől fogva sok újító rendelkezések által lett megsértődéseket atyáiképpen megorvosolni, hazánknak s nekünk, székely nemzetünknek megromlott hajdani állapotját helyreállítani, és hogy az ős szabadságunkkal ellenkező kánton [=kánon, szabály] soha közinkbe bé ne hozattassék, nemzetünk a külső, németországi rendtartásra ne erőltessék, törvényünk szerint szabad választásunkból való magunk nemzete tisztjeink által tulajdon magunk nyelveinken kormányoztassunk, törvényünk ellen közinkbe bėjött jószágtalan tisztetek amoveáltassanak [=elmozdítottassanak], a római catholicus atyánkfainak megváltoztatott magyar és deák oskolái, az eltöröltetett tanuló ifjak házai fundatiói visszaállítottassanak, a több religión lévő oskolák meghagyattassanak...”³

A császár halálát követő általános restaurációs lendület Marosszék és Küküllő vármegye kényszerűen egyesített törvényhatóságainak rendjeit az 1790. március 22-én tartott közgyűlés során határozott állásfoglalásra készíteti. A marosszékiek érvelése túlmutat a pusztán rendi jellegű követeléseken: „Mely nagy romlására, kisebbségére és megalacsonítására szolgáló legyen a dicső magyar nemzetnek az, hogy a maga nyelvétől eltiltatott és mindennemű hivatalbéli dolgok az idegen német nyelven folyani parancsoltattanak, csak az nem érzi, az kiben nemzetinek és hazájának szeretete soha fel nem tanáltatott, avagy akármely őket alacsonító tekintet által annak utolsó szikrája is őbennek kioltatott. Hogy tehát ezen nevezetes sérelmünknek orvosságát találjuk, végeztetett; hogy más túl teljességgel semminemű, akár felsőbbekhez intézendő, akár az alatta valókhöz küldendő levelezésekben, rendelésekben, végzésekben, protocollátiókban, resolutiókban, vagy akármi névvel nevezendő írásokban az v[árme]lgye tisztjei német vagy deák nyelvvel élni ne merészeljenek, hanem mindeneket csak magyarul folytassanak [...] Ezen végzésnek illendő jelentése mellett kérettessék egyszersmind és kényszerítettessék a F[elsé]ges K[irályi] Fő Kormányzó Tanács is, hogy az maga alatta valóihoz téendő rendeléseit ne más, hanem magyar nyelven vinni méltóztas-

3 A levéltári forrásanyagból való idézetek szövegét a helyesírás mai szabályainak figyelembe vételével gondoztuk, lehetőségek szerint megőrizve az egykori nyelvezet sajátosságait is. Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. Udvarhelyszék levéltára (a továbbiakban USZLT). Közgyűlési jegyzőkönyvek. I/7.

sék. Hogy pedig ezen német nyelvvel való visszaélés mi közöttünk anynyival inkább meggátoltassék, végeztetett, hogy úgynevezett normális oskolák mántul megszűnnyenek, és az gyermekek többé német nyelv-tanulásra ne erőltessenek, hanem fordítsák idejeket az deák és magyar nyelveknek tanulására, fennhagyattatik mindazonáltal az atyáknak az szabadság, hogy gyermekeiket akármely nyelven is taníttathassák...”⁴

A császár halála utáni közhangulatot egy jóval később lejegyzett udvarhelyi anekdota is megőrökíti, melynek a történeti hitele legalábbis kétes, hiszen a korba jól illeszkedő elemek mellett bőven van benne pontatlanság. A történet Török Alberttől, Udvarhely vármegye 20. század eleji főispánjától származik. Főszereplője az egykori főispán nagyapja, kadicfalvi Török Antal, „egy felvilágosult, magas, fekete, kemény nyakú székely-magyar”, aki József császár idején „széki királybíró” volt. „A nyelvrendelet után Bécsből a császár egy egész rakomány német ábécés könyvet, német fibelt küldött szekereken Erdélybe, Erdélyben a széke-lyek fő és anyaszékébe, Udvarhelyre, hogy végre valahára abból a német tudományból hadd pallérozódjék, hadd civilizálódjék, hadd germanizálódjék a székely. Az akkori székely királybíró a megérkezett könyvecskéket az ősi székház egyik sötét kamrájába rakatta be...” Török Albert elbeszélése szerint, „mikor 1790-ben lassan, későn híre jött ide József császár halálának, nagyapám a német könyvecskéket szekéren kivitette a Kuvarra.⁵ A szekeret hajdúk kísérték. A kék ruhás, szűk nadrágú széki hajdúk oda, a Kuvar hegyoldalra, mentőkben fenyőfa szurkot vittek fel magukkal, ott a Der, die, dast megszurkolták, a német ábécés könyvecskéket máglyába rakták, meggyújtották és elégették.”⁶ E történetnek forrásértéke ugyan nincs, de valamikori mély sérelmek emlékét őrizte.

4 Román Nemzeti Levéltár Maros megyei Hivatala. Marosszék iratai. Közgyűlési iratok (Scaunul Mureş. Organe reprezentative.). 22.

5 A Kuvar Székelyudvarhely déli szegletében emelkedő szirtes dombocsa, ahol abban az időben a vesztőhely is volt.

6 Balásy Dénes: A Kuvar s a német nyelv. In: *Székely Közélet*, 14. (1931) 14. Ami az anekdota valóságmagvát illeti: megállapítható, hogy a József-kori Udvarhely vármegye tisztségviselői között Török Antal nem szerepel. 1784. április 16-án egy Török Pál nevezetű választottak alkirálybírává, majd 1790-ben, a József-kori közigazgatás felszámolása nyomán visszaállított szék tisz-tikarában ott találjuk Török Ferenc alkirálybíró, Török Pál aljegyzőt és Tö-

Közismert tény viszont, hogy II. Józsefnek voltak magyar hívei is. Közülük – Jókainak köszönhetően – a legismertebb Ráby Mátyás (1752–1797 után), az 1878-ban megjelent *Rab Ráby* című regény főhőse vált. Jókai – Ráby emlékiratai nyomán – „bizonyos óvatos kurtításokkal” összegzi a regény végén hőse élettapasztalatait. „Nem azért írtam le ezt a történetet – vallja a regény Rábyja –, hogy az ifjú világpolgárt visszaretentsem attól, hogy a közjónak szolgálni törekedjék, hanem azért, hogy tanulja meg belőle, hogy az, aki testvérei, hazafiai jólétéért küzd, soha sincs a szerencsétlenségben magára hagyatva, minden becsületes ember szívében megtalálja mentsvárát. Talán elő fogja mozdítani ez az én történetem hazám politikai reformját, a nagy, erőteljes nemzetnek fölébredését. Talán érezni fogja e történet olvasásakor a szükségét boldogságának, szabadságának kivívása után. Talán szét fogja törni kínzó bilincseit és szabad lesz! Csak akarat, bátorság és testvéri egyetértés kell hozzá, és bizony szabad lesz.”⁷ Sehol egy célzás a magyar nyelv használatát korlátozó szigorra, amire a marosszéki rendek ismételten panaszkodnak, és ami arra készítette udvarhelyszéki társaikat, hogy ugyanazon időre nézve kijelentsék: „a mi tulajdon hazánkban idegenek valánk”.⁸

Miképpen nincs célzás az uralkodó esetleges hibáira és tévedéseire jobbagyi származású székely híve, Kovásznai Tóth Sándor (1730–1792) marosvásárhelyi kollégiumi professzor versében sem, amelyben a császár iránti tántoríthatatlan hűségét indokolja:

„Azt kívánnátok, hogy a császár tetteit én is
Helytelenítsem, mint azt magatok teszitek.
Ámde mit ő jónak lát, jónak tartom e földön
Én is, amíg élek. Esküm is így kötelez.
Mert jól emlékeztek, urak, hogy az eskü szavával,
Mit tán épp magatok írtatok egyszer elő,

rök Elek esküdt bírát. Feltehetően valamennyien ugyanabból a kadicfalvi Török nemzetségből származtak.

7 Jókai Mór: *Rab Ráby*. (Sötér István utószavával.) Budapest, 1961.

8 UszLT. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1/9.

Azt mondtam, hogy a császárt szolgálom, soha mászt nem,
Ellene elleninek – s híve-barátja leszek...⁹

Illetve másik versében:

„Isten az égből a földre tekintvén, látni akarta,
Hogy van-é egy is igaz ember a föld kerekén?
S ím, a halandók közt nem lelt bár egy igazat sem,
Mert csak a császár volt széles e földön igaz.”¹⁰

Noha halála után, a sértett rendek restaurációs offenzíváján túl, bőven érték bírálatok – immár a körvonalazódó modern nemzeteszme jegyében – a magyar nyelvet sújtó rendelete miatt is, voltak reformkori szerzők, kik II. József felvilágosult társadalmi-gazdasági elveit dicsérve erről teljesen megfélekedtek. Veres György II. József, II. Lipót és II. Frigyes uralkodását összehasonlító írásában egy egész oldalon szuperlatívuszokban hódol a felvilágosult uralkodó nagysága előtt, bírálatként csupán annyit róva fel, hogy „a határtalan uralkodás hibájától nem volt egészen ment”. Hozzáteszi ugyan: „Dicséretet nem érdemlő fogyatkozásnak veszik némelyek az ő intézeteiben [értsd: rendeleteiben – HGM] azt, hogy a műveltségben, szokásokban és erkölcsben egymástól annyira különböző alattvalóit és tartományait mind egyforma törvények és igazgatás alá akarta venni, s ezt olyan próbatételnek veszik, mely mind ez időre nézve éretlen, mind a papság és aristocratismus ellentállása miatt kivihetetlen volt.”¹¹ A nyelvhasználat kérdését viszont mintha szándékosan kerülné...

A téma kényes maradt a dualizmus korában is, egyrészt a dinasztia iránti lojalitás látszata érdekében, másfelől pedig az akkori magyar politikum távlati elképzelése a magyar államnemzetről – nyelvi szempontból – nem állt távol a II. József által megálmodott homogén összbírodalmi

9 Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Kocziányi László. Bukarest, 1970. 243

10 Uo. 249.

11 Veres György: II. József, II. Leopold és II. Fridrik. In: *Nemzeti Társalkodó*, (1832) 14–15. 211–212.

népességtől. Marczali Henrik – aki terjedelmes monográfiában foglalkozott II. József korával¹² – széles olvasóközönségnek szánt, nagy példányszámú újkori magyar történeti szintézisében is idézi a császár nyelvrendelet mellett szóló érvelését: „Ha a magyar nyelv volna az általános nyelve Magyarországnak és Erdélynek, hasznát lehetne venni a közügyek elintézésében. De köztudomású, hogy a német, illír és oláh nyelv szintúgy el vannak terjedve. Nem lehet tehát hivatalos nyelvül mást választani, mint a németet, a monarchia katonai és politikai igazgatásának nyelvét. A franciák, angolok és oroszok példája tanúsítja, mily nagy hasznára válik az államnak, és mennyire elősegíti a testvériséget, ha csak egy nyelv használatos.”¹³ A császár nyelvi kérdésekben vallott felfogását és politikáját nem menteni próbálja, csupán megindokolni, utalva egyúttal a döntés következményeinek bonyolultságára: „Ő alig tudhatta mi a nemzet. Nem abban áll-e a nemzet értéke, hogy mennyiben bír saját nyelvén kifejezést adni az emberi műveltség kincsének? József joggal mondhatta, hogy nem bántja a magyar nyelvet, midőn a latin helyébe a németet teszi. És mégis nagy a különbség a kettő között. A latin nyelvet a magyar nemesség joggal mondhatta atyai nyelvének, a német ellenben az uralkodni akaró idegennek nyelve. A latin nem akadályozá a magyar nyelvnek fejlődését a család, a szónoklat, az irodalom terén. De ha az állam kormányzásban való részvét első feltételül egy idegen nyelv tudását tűzi ki, az nem más, mint azok elsőségének nyilvánítása, kiknek ez anyanyelve. Ha a született magyar ezekkel versenyezni akar, kell, hogy arra fordítsa gondját, többé-kevésbé elhanyagolja anyanyelvét. Egy emberöltőn át csakugyan ezt tette a magyar uralkodó osztály.”¹⁴

A kor másik, nagy sikernek örvendő, népszerű stílusban írt szintézise a *Tolnai Világlapja* által kiadott világtörténelem. A császár nyelvrendeletének indoklása itt is hasonló: „Annyira elvi okokból folyó volt Józsefnek ez a rendelete, és annyira távol állott tőle mindenkor a nemzetellenes szándék, hogy mikor reformja ellen tiltakoztak, ő maga is nyu-

12 Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában*. I–III. Budapest, 1881–1888.

13 Uő: *Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Kongresszusig*. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. VIII. Budapest, 1898. 406.

14 Uo. 407–408.

godt önérzettel tiltakozott azon vád ellen, mintha a magyar nyelvet mellőzni akarná.”¹⁵

Mindkét fennebbi idézet igen széles körben elterjedt és olvasott kiadványokból származik, amit ma is sok ezer családi könyvtár bizonyít az egész Kárpát-medencében. De hasonló módon tették fel a kérdést, illetve érveltek a korban használt tankönyvek is. Ribáry Ferenc évtizedekig használatban lévő világtörténelem-tankönyve szenvtelen tárgyilagossággal állapítja meg: „A magyar szent koronát Bécsbe vitette, az uralkodó család kincstárába, hogy ne kelljen vele magát megkoronáztatnia és a magyar alkotmány megtartását esküvel fogadnia. Azután a német nyelvet tette birodalma hivatalos nyelvévé, annak tanítását az összes iskolában elrendelte.” Viszont a tiltakozások láttán és a helyzet általános romlásán okulva, „példátlan lelki erővel diadalmaskodott önmagán, hazaküldte a magyar koronát Budára és az alkotmányba ütköző cselekedeteit egy tollvonással megsemmisítette. E nemes cselekedetét nem sokáig élte túl...”¹⁶

Magyarázkodásban tehát nincs hiány, a bevallott esetleges tévedéseket pedig kompenzálja az erkölcsi nagyság. Hogy milyen hatékonysággal? Önkéntelenül Karinthy Frigyesnek a századelő iskolájába visszavezető kitűnő humoreszkje jut eszünkbe, amelynek megfelelő részét talán éppen a Ribáry-tankönyv, vagy inkább annak emléke ihlette. Kököröcsin tanár úr „emelt hangon fejtegeti II. József érdemeit” és „lelkesen magyarázza, milyen szép dolog volt II. Józseftől, hogy egy tollvonással visszavonta az összes rendeleteit”. Az egyik diák még az óra kezdete előtt „a táblára lerajzolta Kököröcsin tanár urat, alsónadrágban, de különben cillinderrel a fején, amint II. Józsefnek jelentést tesz az osztály magaviseletéről. II. József az orrát piszkálja és egy üveg Zacherlint nyújt át Kököröcsinnek, aki köszöni alássan és egy jót húz az üvegből.” Miközben pedig a tanár a császárt magasztalja, egy másik diák „az utolsó padban, hihetet-

15 *Tolnai világtörténelme. A legújabb kor.* I. Budapest, 1911.

16 Ribáry Ferenc: *Világtörténelem polgári fiúiskolák számára.* 4. javított kiadás. Sajtó alá rendezte Gaal Mózes. Budapest, 1900. 167.

lenül mély gyomorhangon”, a téma fennköltségéhez semmiképp sem illő beszólással reagál: „Az anyja második Jóska!”¹⁷

A nyelvrendeletet elemző szerzőknél később is a felvilágosult-racionális indíttatás melletti állásfoglalások dominálnak. 1939-ben Joó Tibor ekképpen érvel: „A császárt nem vezette semmi különösebb ellenszenv. Ő nem volt ellensége a magyaroknak. Nem volt türelmetlen német nacionalista sem. Bessenyei a magyar nyelv művelését sürgető ’jám-bor szándékában’ egyenesen rá hivatkozhat, arra, hogy íme, a fejedelmünk is ’magára magyar köntöst venni s született nyelvünkön beszélni méltóztatott’. Ő nemzetileg is türelmes, sőt inkább közömbös volt. Ez a rendelet a felvilágosult etatizmus természetes gesztusa volt.”¹⁸ Hasonlóképpen, utóbb Fejtő Ferenc: „... II. József, aki csakúgy, mint II. Frigyes, franciául levelezett, a nyelvi problémákat [...] kizárólag adminisztratív szemszögből vizsgálta.”¹⁹ Másik könyvében Fejtő arra is rámutat, hogy döntésének meghozatala előtt a császár megkérdezte a magyar kancelláriát, alkalmasnak tartja-e a magyart arra, hogy az ország hivatalos nyelve legyen. A kancellária nemleges választ adott, szerintük a magyar nyelv „kezdeteleges, durva, csak jobbágyok használják, nem vetekedhet a törvények, a tudományok, az iskolák és a hivatalok nyelvével, nem helyettesítheti a latint.”²⁰ Részletesen idézi az uralkodó rendeletére felhozott indoklását is: „Tévedés azt hinni, hogy el akarom nyomni a magyar nyelvet. Rendeletem nem irányul sem a magyar nyelv, sem a Magyarországon beszélt többi nyelv ellen. Csupán az a célom, hogy felszámoljam a latint, ezt a holt nyelvet, melyet csakis a tudósok használnak. Nem azt kívánom, hogy emberek milliói nyelvet váltsanak, csupán azt, hogy akik a közügyeknek szentelik magukat, a németet használják a latin helyett, s hogy az ifjúság elsajátítsa ezt a nyelvet is... Rendelkezésemet ebben a szellemben kell végrehajtani, s ne veszítsék szem elől, hogy azt a magyar nemzet, a magyar közösség javára és tiszteletére hoztam. Semmi-

17 Karinthy Frigyes: Röhög az egész osztály. In: *Tanár úr kérem*. Bukarest, é. n. 50.

18 Joó Tibor: *A magyar nemzeteszmé*. Budapest, 1939. 104.

19 Fejtő Ferenc: *Rekviem egy hajdanvolt birodalomért. Ausztria-Magyarország szétbomlása*. Budapest, 1990. 114.

20 Uő: *II. József*. Budapest, 1997.

képp sem szándékom az anyanyelv kiirtása, sem saját kényelmem szolgálata, mivel latinul is igen jól ki tudom fejezni magam.”²¹

Másfelől tény, hogy a nyelvrendelet nem vonatkozott sem Lombardiára, sem Németalföldre, mert József az olasz és francia nyelvet ugyanúgy alkalmasnak tartotta a hivatali ügyintézésre, mint a németet.²² Ez visszavezethet ahhoz a gyanúhoz, hogy a császárt, a jól felépített racionális indoklás dacára, mégiscsak valamiféle magyarellenesség vezérelte volna. Vannak viszont olyan információk, amelyek egyéb irányba mutatnak. Egy ifjú hölgy franciául írt panaszlevelére például József ekképpen válaszolt: „Kisasszony, ha neveltetése nem volt elég alapos ahhoz, hogy elolvassa németül, tehát az ön *anyanyelvén* írt jelen levelet, fordíttassa le, hogy jól értse akaratomat az ön ügyével kapcsolatban.”²³ Egy bécsi hangverseny alkalmával pedig, midőn egy hölgy franciául válaszolt a császár németül feltett kérdésére, utóbbi így reagált: „Miért nem válaszol nekem németül, ha már Németországban vagyunk?” És egyszerűen hátat fordított az illetőnek.²⁴ Az úrhatnamságból franciáskodó németeket, illetve német anyanyelvűeket nevetségesnek és szájalmasnak tartotta. Erre is vonatkozott gyakran ismételt szállóigéje: „Jobbítsuk meg önmagunkat, és sohase öltünk ál-alakot.”²⁵

Ezek az apró történések is sejtetik a császár nyelvi kérdésekben követett politikájának összetettségét. A német nyelv előtérbe helyezése az osztrák örökös tartományokon kívül a birodalmi egységesítés eszköze volt. Ez az egységesítés pedig a hatalom képviselőjének legalsóbb szintjéig menően német nyelven működő birodalmat kellett eredményezzen, és ezen belül – utópiája végtermékeként – egyfajta, döntően német nyelvű birodalmi „államnemzetet”. Noha a „nemzet” időben változó kényes fogalma talán több, mint amire ő akkor vágyott: valójában olyan tág közösséget szeretett volna, melynek kommunikációs eszköze, illetve – az oktatás révén, előbb-utóbb – kultúrájának nyelve a német legyen. Erre

21 Uo. 311–312.

22 Sára János: *A Habsburgok és Magyarország*. Budapest, 2001. 399.

23 M. Rioust: *Joseph II, empereur d'Allemagne, peint par lui-même*. Second édition. Bruxelles, 1823. 201.

24 Uo. 202.

25 Uo.

utal az is, hogy nyelvrendelete mellett szóló érvként a nyelvileg egységesített államokat hozza fel példának: „Mily sok előny biztosítja az általános jót – írja naplójában –, ha csak egy nyelv használtatik az egész monarchiában, ez érvényesül az érintkezésben, foglalkozásokban, ha minden része a monarchiának szorosabban összefüzetik és a lakosok a testvéri szeretet legerősebb köteléke által egyesítetnek – azt mindenki beláthatja és Franciaország, Anglia, Oroszország példájából arról elegendőképpen meg is győződhetünk.”²⁶ Valószínűnek tűnik, hogy birodalma döntően olasz és francia nyelvű vidékein a császár csak kivárt a nyelvi egységesítés tekintetében, előbb ott lépve fel radikálisan, ahol remélhette, hogy rendelete kisebb ellenállásba ütközik. Hogy ezt az igyekezetet radikálisan fogalmazva „birodalmi nacionalizmusnak” nevezzük, vagy csak egységesítő, homogenizáló politikának, ez terminológiai részletkérdés.

Másfelől József érezte, hogy e politika sikeréhez a német nyelv pozícióit is erősíteni kell, éppen az osztrák tartományokban, ahol a tudományos életben továbbra is érvényesült a latin, a társasági érintkezésben nagy divatját élte a francia, az úri körökben népszerű operaszínpadokon pedig az olasz dominált.²⁷ Ahhoz, hogy a német ne csupán a birodalom államnyelve, hanem általánosan elfogadott kultúrnyelve is legyen, a kultúrpolitika terén nem csupán a nyelvileg meghódítandó, de a németül beszélő lakosság soraiban is akadt bőven teendő.

A császár halála után a magyar nemzeti ébredés heves hangulata számtalan forrásból dokumentálható. Ezek közt igen érdekesek Kazinczy Ferenc közvetlenül az uralkodó halála után, a Korona őrszobájában ihletett gondolatai. Kazinczy nem volt II. József reformjainak ellensége, sőt, a német nyelvrendelet elvi hatályossága idején tanfelügyelői állást is vállalt. A hazatért Korona közelsége viszont az ifjú íróit lelkes színváltásra készíteti: „Látom, hogy hazánkban sok viszontagságaink után végre feltaláltuk hazánkat... Imé férjaink és asszonyaink elhányták a kölcsönzött öltözetet: elállottak a káros idegen szokásoktól! Most már nem úgy, mint ezelőtt kevéssel, gyönyörködve beszélnek azon a nyelven, amelyen

26 Joó Tibor: *i. m.* 104.

27 Ifj. Barta János: *A nevezetes tollvonás*. Budapest, 1978. 96.

Etele és Etelka beszélt,²⁸ s nemes elpirulással vallják meg, hogy megcsalódtak, midőn megromlott ízlések ennél a kedves hangzásnál szebbnek tartotta azt a dörögő zordon nyelvet, amely semmire sem alkalmasabb a despotai hideg parancsolatnál.”²⁹ Ami pedig személy szerint a császárt illeti, Kazinczy önmaga számára rótt elmélkedéseiben gyűlöletmentesen, inkább szánakozva ír: „Józsefnek is az a szerencsétlensége volt, ami sok nagy embereknek, hogy inkább nézettek nagynak azok által, akik őket ritkán látták, mint akik mindennap vagy gyakran. Sokszor volt ellenkezésben magával.” Következésképpen: „A József felvilágosodottsága hadnagyocskai felvilágosodás volt, s igen gyakran csak pajzanság.”³⁰ Az utolsó mondat lehet túl kemény, ám e több mint kétszáz esztendővel korábbi elmélkedés is előrevetíti, hogy II. József ellentmondásos jelleme és cselekedetei még bizonyosan adnak munkát a történészeknek.

28 Célzás Dugonics András 1788-ban megjelent, *Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony* című, a hun korban játszódó allegorikus regényére. Mint Dugonics maga vallotta később, „ezen könyvem írásának fő oka vala Magyarország akkori siralmas állapota második József igazgatása alatt.” [Pándi Pál (szerk.): *A magyar irodalom története*. III. Budapest, 1965. 114–118.]

29 *Kazinczy Ferenc műveiből*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Váczy János. Budapest, 1903. 294.

30 Miskolczi Ambrus: *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig. I. Orpheus világában, avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei*. Budapest, 2009. 57.

OKTATÁS ÉS KULTÚRA
SZÉKELYUDVARHELYEN
A 19–20. SZÁZAD FORDULÓJÁN

MIKLÓS ALPÁR

**Székelyudvarhelyi iskolák tanulmányi kirándulásai
a dualizmus korában (1867–1918)**

Jelen írás¹ öt székelyudvarhelyi iskola – az Evangélikus Református Kollégium, a Római Katolikus Főgimnázium, az 1871-ben alapított Magyar Királyi Állami Főreáliskola, az 1884-ben megnyitott Magyar Királyi Állami Felsőleányiskola² és az 1893-tól induló Magyar Királyi Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola³ – dualizmuskori kirándulásait veszi górcső alá.

A tárgykör kevésbé kutatott. Az utóbbi időben megjelent iskolatörténetek közül Róth Edith munkája szentel több figyelmet a szakiskolai kirándulások és tanulmányutak kérdésének, a Katolikus Gimnázium iskolatörténetében ezekről csak érintőlegesen esik szó.⁴

- 1 Javított változat. Első közlés: Miklós Alpár: Székelyudvarhelyi iskolák tanulmányi kirándulásai a dualizmus korában (1867–1918). In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Egyetemi Füzetek 21: Folyamatok, szövegek, események. A kolozsvári Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola tanulmányai*. Kolozsvár, 2014.
- 2 1904-től Magyar Királyi Állami Polgári Leányiskola (Leány. Ért. 1905. 10.).
- 3 Vajda Emil (szerk.): *Emléklap az EMKÉ-nek Székelyföld anyavárosában Székely-Udvarhelyt 1895. június hó 4-én tartott jubiláris dísz-közgyűlése alkalmából*. Székely-Udvarhelyt, 1895. 39–42. (A továbbiakban Vajda: *Emléklap...*) A következő oldalakon az iskolákra és értesítőikre így utalok: Ref. Kollégium – Ref. Ért.; Kat. Gimnázium – Kat. Ért.; Főreáliskola – Főreál. Ért.; Leányiskola – Leány. Ért.; Szakiskola – Szak. Ért.
- 4 A székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium (az egykori Kat. Gimnázium) iskolatörténetében példaként hozott kirándulások időpontjai (Albert Dávid: *400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium*. Székelyudvarhely, 1993. 55.), valamint a Szakiskola történetében szereplő kirándulás-évszámok (Róth Edith: *Százéves az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola. Fejezetek Székelyudvarhely ipari szakoktatásának múltjából*. Székelyudvarhely,

A kutatás célja megvilágítani az erdélyi turizmustörténet eddig kevésbé ismert oldalát, a vizsgált időszak látnivalóinak beazonosításával helytörténeti adatokat szolgáltatni az érintett települések számára, s nyomon követni a mindennapi élet, a mobilitás és szabadidő kérdésköréhez kapcsolódó sajtóosságok változását.⁵

A forrásokról

A tanulmány forrásait az említett iskolák értesítői képezik. E kiadványok strukturált és részletező szövegekben, (többnyire) folyamatos adatokban tárják elénk az iskolák sokszínű életét.⁶ Értesítőikkel a következőképpen sikerült lefedni a vizsgált időszakot: Ref. Kollégium 1867–1918; Kat. Gimnázium 1870–1918; Főreáliskola 1872–1917; Leányiskola 1885, 1898–1918; Szakiskola 1895, 1897–1918. Az összevethetőség, illetve további információk végett áttekintettem Székelyudvarhely köz-

1993. 89. A továbbiakban Róth: *Százéves...*) több helyen nem egyeznek az általam megadott évekkal. Az, hogy a kirándulásra a tanév melyik felében került sor, sokszor nem pontosított, az iskolai értesítők megjelenési éve pedig olykor félrevezető. Szerencsés esetekben a kapcsolódó újságcikkek segítettek a datálásban.

- 5 A források összegyűjtésében nyújtott segítségéért Róth András Lajosnak, a kirándulási alapok összesítésében nyújtott segítségéért Surányi Ildikónak, a térképrajzolásért Bartos-Elekes Zsombornak, az építő kritikáért Czégényi Dórának, s nem utolsósorban irányítóimnak, Keszeg Vilmos és Kurt Scharr tanár uraknak tartozom köszönettel.
- 6 Az iskolai értesítők feldolgozottságáról, tartalmáról és (helytörténeti) jelentőségéről lásd: Gráberné Bösze Klára: A magyarországi iskolai értesítők/évkönyvek évszázadai, és bibliográfiai feltárásuk. In: *Könyv és Nevelés*, 9. (2007) 1. 77–85. <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=798> (Letöltve: 2014. május 7. A továbbiakban Gráberné: *A magyarországi...*); Róth András Lajos: Iskolai értesítőink bibliográfiai és helytörténeti jelentősége. In: Laki-Lukács László (szerk.): *Helyismereti könyvtárak IV. országos tanácskozása. Miskolc, 1997. július 23–25.* Szentendre, 1998. 103–107. http://old.vmk.hu/hksz/konf19942002/WWW/1997_miskolc/0018.htm (Letöltve: 2014. május 7.)

életi, kulturális és politikai hetilapja, az *Udvarhelyi Híradó*⁷ lapszámait is. Ezek mellett forrásanyagként szolgált néhány írás az *Erdély*⁸ és a *Turista Közlöny*⁹ című folyóiratokból.¹⁰

Kirándulások és útvonalak

A városkörnyéki kirándulásokon túllépő utazások¹¹ a dualizmuskor 1891 és 1917 közé eső periódusára tehető (lásd: 2. melléklet). Összesen 94 utazást sikerült regisztrálnom, amelyből 10 út valamilyen okból

7 Kezdetben egy évfolyam (1877) látott napvilágot, majd 1898-ban újraindították a lapot, amely az I. világháború végéig tudósított az eseményekről. (A továbbiakban *UH*.)

8 1892–1917, majd 1930–1948 között, az Erdélyi Kárpát-Egyesület kiadásában megjelent honismertető folyóirat. 1936 és 1937 között a címe *Transzilvánia*.

9 A Magyarországi Tanítók Turista Egyesülete által 1894-ben indított szaklap.

10 A többféle forrásra való támaszkodás magában hordozza az ellentmondások felbukkanásának a lehetőségét. Eltekintve az apró elírásoktól, elszámolásoktól, aggasztó ellentmondás mindössze egy utazás kapcsán merült fel. Az *UH* 1912. június 29-én utólagosan jelenti a Szakiskola III. és IV. éves tanulóinak budapesti útját [*UH*, 15. (1912. június 29.) 27. 5.], érintett pontokként Kolozsvár, Bácsorok, Egeres és Kissebes jelennek meg. A Szakiskola 1912-ben kiadott értesítőjében viszont ezek a települések nem szerepelnek: az 1912 júliusához kötött tanulmányi kirándulás útvonala Korond, Parajd, Szováta, Marosvásárhely, Kolozsvár és Torda ipartelepei mentén halad Budapestig (Szak. Ért. 1912. 9.). Nem valószínű, hogy alig egy hónap leforgása alatt két budapesti utazásra került volna sor, ugyanakkor mindkét beszámoló utólagos, s közös pontokkal is rendelkeznek. Ezek fényében az összegzésben egy utat tüntettem fel (lásd: 1. melléklet), s összevonva mindkét szöveg kiemelt látnivalóit szerepeltettem.

11 Azoktól a kirándulásoktól, amelyek a város közvetlen közelében fekvő helyeket (Budvár, Szarkakő, Csicsér, Székelybethlenfalva, Nagyszeg feletti bükkös, Szejke-fürdő) célozták meg, a statisztika összeállítása során eltekintettem. Ezekből nagyon sok lenne, az iskolai értesítők sem pontosítanak, csak annyit árulnak el, hogy tanévenként több ilyenre is sor került.

kifolyólag végül nem valósult meg.¹² A kirándulások nagyságrendek szerint a következők: a közelben megtett, rövid, egy-két napos utak (40 kirándulás); két napnál hosszabb utak a történelmi Erdély határain belül, esetenként rövid romániai határátlépésekkel (26 kirándulás); többnapos utak az ország déli és központi részébe (14 kirándulás); az Adriai-tengerre tett utak (4 kirándulás).

A Kat. Gimnázium 1907-es adriai útját megelőzően – egy, az ezredvégi kiállítás (1896) megtekintésére szervezett kirándulás kivételével – az iskolák nem indulnak igazán hosszú útra, csak hivatalos tornaversenyek alkalmával.¹³ Az *Erdély* 1905-ös száma közli dr. Lukács György kultuszminiszter rendeletét, s tudtul adja, hogy a tanulmányi kirándulásokat az ifjúság tornaverseny-szerepléseivel célszerű összekötni.¹⁴ Ennek megfelelően az egyes tornaversenyeken való részvétel magában hordozza, hogy az iskolák (lehetőségekhez mérten) felkeresik az adott térség nevezetességeit (még abban az esetben is, ha a tornaverseny épp vidéken kerül megrendezésre, s kevesebb a látnivaló, mint a fővárosban).¹⁵ A hosszabb, nyugatra és délnyugatra irányuló utak sorát 1891-ben a Főreáliskola kezdi meg azzal, hogy részt vesz a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kezdeményezésére megszervezett „Magyar tanulók országos tornaversenyén”. Ezt követően a székelyudvarhelyi iskolák még hat alkalommal jelennek meg a budapesti tornaversenyeken (Ref. Kollégium 1896, 1905; Kat. Gimnázium 1896, 1901; Főreáliskola 1896, 1905), 1907-ben pedig a Ref. Kollégium Eger kerületi tornaversenyére utazik. Ettől az évtől kezdődően a nagy lélegzetvételű utak nem kapcsolódnak tornaversenyekhez.

12 Az *UH* újraindulásától kezdődően 38 utazás nyert mindkét forrástípus (értesítő, újság) által megerősítést, 34 csak az értesítőkből, kettő csak az újságban szerepel (20 kirándulás esetében nincs összevetési lehetőség).

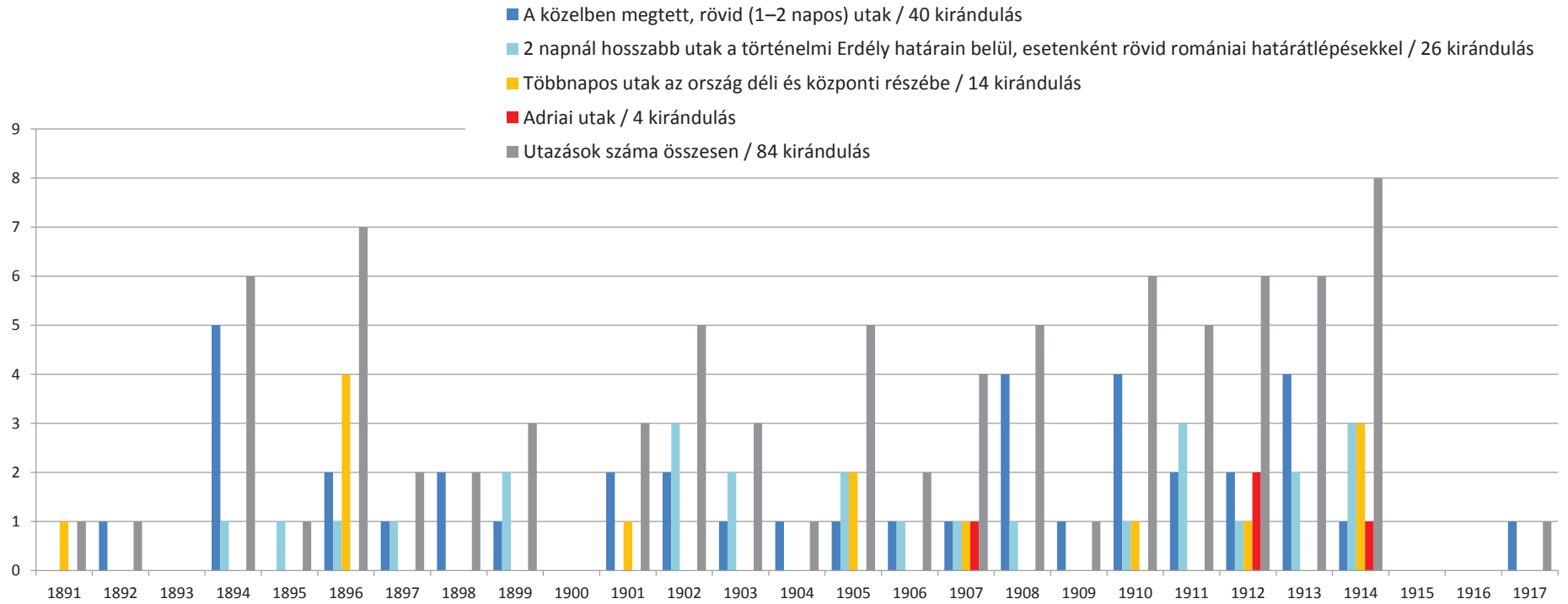
13 A kivételként említett, 1896 októberében megvalósított kirándulást a Ref. Kollégium értesítője jelenti (Ref. Ért. 1897. 4–5.). Az utazók között főreáliskolások is voltak, de a Főreáliskola értesítőjében erre vonatkozó információit nem leltem.

14 N. N.: Az iskolai kirándulások szabályozása. In: *Erdély honismertető folyóirat*, 14. (1905) 7–8. 127. (A továbbiakban N. N.: *Az iskolai kirándulások...*)

15 Vö. *UH*, 10. (1907. május 19.) 20. 5.

2. melléklet

A kirándulások gyakorisága

Ez a függetlenedés egyben azt is jelenti, hogy egyes utazások számára Budapest már nem végállomás, hanem csak pihenőhely: a Szakiskola kivételével mindegyik iskola szervez utat az Adriára (lásd: 1. melléklet). Különösebbnek tűnik mégis a Főreáliskola 1910-es körútja: Szeged, Szabadka, Zimony és Belgrád vonalát követik, majd végighajózva a Dunán, Ada-Kaleh szigeténél fordulnak vissza Bánság és Erdély irányába. Az Al-Duna vidéke ezen kívül még egy hosszabb kirándulásnak célpontja (Leányiskola 1914).

Néhány egyedi destináció sajátos (és egyszeri) útvonalat rajzol a kirándulások térképére. Ilyen a főreáliskolai cserkészek balatoni táborozása,¹⁶ vagy a Ref. Kollégium debreceni látogatása az egri tornaverseny kapcsán. A történelmi Erdély határain kívül eső kirándulások listáját gyarapítja a Szakiskola 1914-es tanulmányútja is (olyan települések bevonásával, mint Bukova és Ruszskabánya). A távoli célpontok elérése valóban nagy megvalósítást, nem hétköznapi élményt jelent ezekben az években.¹⁷

A történelmi Erdély területét illetően is érdekes sajátosságok figyelhetők meg. 1909. október 28-án átadják a székely körvasút utolsó szakaszát a forgalomnak.¹⁸ 1913-ban elsődlegesen ez kínálja a Főreáliskola kirándulásának a tervét. Útjuk révén először szerepel a kirándulások által érintett fürdők sorában Borszék, s jóformán először szerepel Maros-

16 Igaz, hogy ezt az utat csak egy újságcikk jelenti, s igaz, hogy csak egy előzetes tervről van szó, de 1914. jún. 22. a tervezett időpontja a kirándulásnak, az újság egy nappal az indulás előtt ad hírt róla [UH, 17. (1914. június 21.) 25. 6.], a háború pedig csak júliusban tör ki, így – a jelenleg rendelkezésre álló források alapján – nincs okunk azt feltételezni, hogy a kirándulás elmaradt (a háború kitörése inkább az utólagos híradás elmaradását eredményezhette).

17 „*nagy fába vágtuk a fejszénket: hazánk fővárosát, a magyar tengerpartot s a Balatont akartuk a mi kis székely leánykáinknak bemutatni. Olyan messze esnek tőlünk ezek a vidékek, hogy növendékeink nagy részének felnőtt korában is aligha nyílik alkalmuk ekkora távolságokra eljuthatni, ezért szemeltük ki épen ezeket a végvidékeket kirándulásunk célpontjának*” (Leány. Ért. 1912. 3.)

18 Gidó Csaba: *Vasszekér és mozdonygőz. A székelyföldi vasút története (1868–1915)*. Csíkszereda, 2013. 163. (A továbbiakban Gidó: *Vasszekér...*) A körvasút vonalát lásd: Uo. 186.

vásárhely.¹⁹ A Főreáliskola 1911-es útitervében Kissármás is helyet kap: a félreeső (egyébként kevésbé nevezetes) település 1910 környékén kerül a figyelem középpontjába, miután az itteni kálisó-kutatások fűrásainak következtében nagy mennyiségű földgáz tör fel a mélyből. A *nagy hírre szert tett* földgázkitörések megtekintésére 1911. június végén kerül sor,²⁰ egy hónappal a gázkút elzárása előtt, s négy hónappal a kissármási földgáz-robbanás és -égés előtt.²¹

Ami a határátlépéseket illeti, a tengerpart felkeresésével még mindig országhatáron belül utaznak a diákok (amint az a következőkből kiderül, a közoktatásügy a belföldi utak tervét részesíti kedvezőbb fogadtatásban, Fiume pedig történetesen a kiemelt célpontok között szerepel), de két nyugati határátkeléssel is példálózhatunk: a Főreáliskola (1912) és a Ref. Kollégium (1914) egészen Velencéig utazik. A romániai határátlépéssel kapcsolatban érdekességként jegyezhető meg, hogy erre többször is sor kerül,²² de a kirándulók egyik alkalommal sem indulnak a szomszédos ország tényleges megismerésére, inkább csak ízelítőt kapni ugoranak át a legközelebb eső nevezetes pontig. Szerbia esetében ismét mindössze egy belgrádi városnézésre kerül sor (Főreáliskola 1910).

Az utazások gyakoriságát mutató összegzésből kiolvasható a közelben megtett, rövid utak dominanciája, de az is, hogy 1894-től a két napnál hosszabb utak is állandósulnak. A tornaversenyektől függetlenné vált, hosszabb kirándulások döntően az 1910–1914-es periódus négy évébe sűrűsödnek, az adriai kirándulások háromnegyedére ebben a négy évben kerül sor, az utazási kedv tehát a háborús évekig egyre nő. Újfajta rendezőelv születik, amely a szereplők számára újfajta közösségi alkalmakat, sajátos ideológiai háttérrel rendelkező tevékenységeket rendsze-

19 Ezt a marosvásárhelyi látogatást mindössze a Szakiskola 1912-es köipari vizsgálódása előzi meg.

20 Főreál. Ért. 1912. 7–8.

21 A kissármási földgáz történetét lásd Lóczy Lajos tolmácsolásában: Lóczy Lajos: A kissármási gázkiterés. In: *Földtani Közlemény*, 42. köt. (1912) 1. 1–11. http://mek.oszk.hu/05300/05389/pdf/Loczy_Kissarmas.pdf (Letöltve: 2014. május 7.)

22 Ref. Kollégium 1899.; Főreáliskola 1899. és 1903.; Kat. Gimnázium 1905.; Leányiskola 1911.; A Főreáliskola 1905-ben csak a határig, a Ref. Kollégium 1910-ben csak a Vöröstoronyi-szorosig jut.

resít. Ezek alapján az egyre gyakrabban megszervezett iskolai kirándulások kitalált hagyományokként azonosíthatók be (főként, hogy a tanulmányi kirándulások fonala előbb a hivatalos tornaversenyekével, majd később a cserkészetével fonódik össze).²³

Iskolánként szemügyre véve az adatokat, 1891 és 1918 között a Ref. Kollégium utazási kedve a legnagyobb (36 kirándulás), majd a Főreáliskola (24 kirándulás), a Kat. Gimnázium (12 kirándulás), végül pedig a Szakiskola és a Leányiskola (6–6 kirándulás) következik a sorban. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a Ref. Kollégium elsőbbségét egyértelműen rövid kirándulások biztosítják, míg a Főreáliskola a második helyet már a két napnál hosszabb kirándulások révén nyeri el.

Kirándulásszervezők és -felügyelők, kirándulók

A tanulmányi kirándulások szervezői, mozdatórugói a tanárok. Az iskolai értesítők és az újságcikkek sokszor nem azonosítják be őket név vagy státus szerint, más esetekben viszont ezek az információk rendelkezésre állnak. A városkörnyéki kirándulásokon túllépő utazásokhoz 77 tanár/tanárnévét sikerült hozzárendelnem. A tanárok szerepvállalásának egyik mutatója, hogy ki hány kirándulás vezetésében és felügyeletében vállalt részt.²⁴ A 77 tanár neve közül 44 csak egy út kapcsán bukkan fel. Kiemelkednek a következők: Molnár Károly, Nosz Gusztáv, Vajda Emil, Ferencz Tivadar (Főreáliskola); Tamás Albert, Embery Árpád, Kovács János (Kat. Gimnázium); Szabó András, Z. Sebess József, Szabó Árpád (Ref. Kollégium); Molnár Károly és Tamás Albert esetenként más iskolák kirándulásaiban is szerepet vállalnak. A kirándulások szervezőinek/felügyelőinek többsége a torna, földrajz, természettan vagy a természet-

23 Eric Hobsbawm a tömegsportokat kitalált hagyományokként írja le, a cserkészetről pedig mint legtipikusabb példáról beszél. Lásd: Eric Hobsbawm – Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, reprint 1992. 4.

24 Egyes kirándulások esetében tisztázott, hogy több tanár volt jelen, mint ahányat a források név szerint is beazonosítanak, de kiszűrve ezeket a kirándulásokat az összegzésből, az arányok helyesen rajzolódnak ki.

rajz tanáráként vesz részt az utazásokban. Sokatmondóbb viszont az a tény, hogy a kirándulásszervezők között kilencnek is kötődése van az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) szervezetéhez;²⁵ továbbá nem szerepelnek a kirándulásvezetők között, de a vizsgált iskolák EKE-tagsággal rendelkező előjárói, tanárai: Solymossy Lajos főreáliskolai igazgató, az EKE-Udv. alapítója és alelnöke, Jung Cseke Lajos, a Kat. Gimnázium apátplébánosa, az EKE-Udv. alapítója,²⁶ Harmath Ödön szakiskolai tanár,²⁷

25 A név szerint beazonosított kirándulásszervezők közül: az EKE Udvarhelyvármegyei Osztályának (EKE-Udv.) alapítója és pénztárosa Molnár Károly; alapítója és alelnöke Vajda Emil (ők a szerkesztői Székelyudvarhely első modern turistakalauzának, lásd: Molnár Károly – Vajda Emil (szerk.): *Udvarhelyvármegyei turista-kalauz*. Kolozsvár, 1897.); az EKE-Udv. alapítója és jegyzője Embery Árpád; alapítója és titkára Pogány Kornél; alapítója és alelnöke Bod Károly (Vajda: *Emléklap...*, 44.); az EKE-Udv. (feltehetően alapító-) tagja Tompa Árpád (Főreál. Ért. 1895. 19.); az EKE-Udv. (feltehetően alapító-) jegyzője Fejes Áron (N. N.: *Osztályok gyűlései*. Udvarhelymegyei Osztály. In: *Erdély. Honismertető lap*, 6. (1897) 2. 30. A továbbiakban N. N.: *Osztályok...*); Hlatky Miklós tanár neve előbb az EKE-Udv. (feltehetően alapító-) tagjaként (Főreál. Ért. 1895. 17.), majd ellenőreként (N. N.: *Osztályok...*, 30.) és alelnökeként (Főreál. Ért. 1898. 11.) jelenik meg a forrásokban. 1891–1897 között Nosz Gusztáv a nagy-szebeni Tankerületi Főigazgatóság tanügyi tisztviselője, ezt követően tanár Székelyudvarhelyen (Tuzson Erzsébet: Nosz Gusztáv. In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés IV*. Bukarest–Kolozsvár, 2002. <http://mek.oszk.hu/03600/03628/html/n.htm> Letöltve: 2014. május 7.). Az EKE Szebenvármegyei Osztályának alakuló gyűlését jelentő *Erdély*-cikk a jelenlevők között említ egy dr. Nosz Gusztávot is (N. N.: Az E. K. E. Szebenvármegyei Osztályának alakuló gyűlése. In: *Erdély. Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület értesítője*, 3. (1894) 1–2. 38.). A jelenleg rendelkezésemre álló források alapján Tamás Albert EKE-tagságát egyértelműen nem tudom megerősíteni, az viszont egy *Erdély*-cikk révén ismeretes, hogy az EKE-Udv. 1895-ben felkéri őt, hogy vegyen részt egy kirándulás megszervezésében (N. N.: Udvarhelyvármegyei Osztály. Rendkívüli közgyűlés és kirándulás 1895. jún. 29-én. In: *Erdély. Turistasági, fürdőügyi és néprajzi folyóirat. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület értesítője*, 4. (1895) 6–7. 179.).

26 Vajda: *Emléklap...*, 44.

27 Szak. Ért. 1898. 25.

Hargita Nándor szakiskolai igazgató, valamint Spaller József szakiskolai tanár.²⁸ A Kat. Gimnázium Kirándulási Egyletének elnöki tisztségét az első három évben Embery Árpád, az EKE-Udv. jegyzője tölti be (az egyet felügyelője pedig nem más, mint az intézet mindenkori igazgatója). A kirándulásszervezők lajstromában két jeles szereplőre kell még felhívni a figyelmet: az I. világháborút közvetlenül megelőző években Dobó Zoltán (Főreáliskola) és Z. Sebess József a cserkészlet ügyének pártfogóiként szerveznek kirándulásokat. Ez utóbbi tanár Székelyudvarhelyen alapítja meg az első magyar cserkészcsapatot (1911) Erdélyben.²⁹

Ami a résztvevő tanulók számát illeti, a nagyságrendek távolság függvényében mutatkoznak meg: rövid kirándulásra kb. 30/40–100/130 tanuló indul; két napnál hosszabb, Erdély határain belülre (esetenként rövid romániai kitérőkkel) szervezett utakra a 25–60/70 fős nagyságrend jellemző; az ország déli és központi részébe tett, többnapos utakra 20–35 fős csoportokat visznek, míg az adriai kirándulások csoportjai 20–30 főből állnak. Romhányi Sándor kirándulási útmutatója figyelmeztet: egy tanár egy osztálynál többet félnapos kirándulásra se vigyen, többnapos kirándulás alkalmával egy tanár maximum 15–20 tanuló felügyeletét vállalja.³⁰ Ennek megfelelően az a legjellemzőbb, hogy több tanár felügyeli a kirándulásokat. A nagyobb utak anyagi terhei megszurik a diákokat: a kirándulásokra önkéntes jelentkezés alapján áll össze egy-egy kiránduló társaság, ez a jelentkezés pedig minden bizonnyal elsődlegesen az anyagi háttér, illetve támogatottság függvénye.³¹ A társadalmi korrektség jegyében támogatást biztosítanak egy-két szegényebb tanulónak,

28 Szak. Ért. 1901. 14–15.

29 Bardócz Csaba: Cserkészmozgalom Erdélyben a kezdetektől a II. világháborúig. In: *Keresztény Szó*, 23. (2012) 9. http://epa.oszk.hu/00900/00939/00142/EPA00939_kereszteny_szo_2012_09_4.html (Letöltve: 2014. május 7. A továbbiakban Bardócz: *Cserkészmozgalom...*)

30 Romhányi Sándor: *Vezérfonal iskolai kirándulások rendezéséhez. Tanárok, tanítók, intézeti nevelők, ifjúsági- és turista-egyesületi vezetők használatára*. Budapest, 1912. 28–27. (A továbbiakban Romhányi: *Vezérfonal...*)

31 A kirándulók leírása gazdagítható, de csak mélyebb kutatások révén. Sok esetben csak néhány kirándulót tudunk név szerint beazonosítani, máskor egész osztályok társadalmi háttérét kell mérlegre tenni.

de ez a támogatási rendszer érezhetően nem kiforrott.³² A kiránduló csapatoknak gyakran egy-egy szervezett közösség képezi a magját (önkép-zőkör, tornakör, iskolazenekar, énekkar), de maguk a kirándulások is közösségformáló erővel bírnak: a Kat. Gimnázium 1901-től kezdődően Kirándulási Egylettel rendelkezik – miniszteri szinten megerősített alapszabállyal³³ –, amely évről évre megalakul, s tanári elnökség mellett diákokat ültet az alelnöki, jegyzői, pénztárosi vagy ellenőri székekbe. Arra is találunk példát, hogy a didaktikus feldolgozás és a megosztás gesztusa élménybeszámoló formájában egyesül.³⁴

Fontos említést tenni a tényről, hogy egyes kirándulások külső résztvevők számára is nyitottak: a Ref. Kollégium esetében egy kisebb kirándulás kapcsán olvasható, hogy *a tanárok családjából is többen részt vettek*,³⁵ az *Udvarhelyi Híradó* két cikkben jelzi, hogy a Főreáliskola velenicei útjához a város társadalmából is *számosan* csatlakoztak.³⁶ A Leányiskola egy sinaiai és egy fiumei kirándulás kapcsán is hirdeti az újságban, hogy az iskola volt növendékei, szülők, vagy más érdeklődők előtt nyitva áll a társulás lehetősége,³⁷ az utólagos beszámoló pedig világossá teszi, hogy az adriai úton résztvevő hat felnőtt között valóban voltak ilyen csatlakozók.³⁸

Tantervek, óratervek, értekezések és kirándulások

Iskolai kirándulásokat az 1890-es éveket megelőzően is szerveztek Székelyudvarhelyen. Ezekre vonatkozóan szöveges utalásokkal is rendelkezünk. Az 1874-ben megjelent írásában dr. Szombathy Ignác mellett foglal állást, hogy a tanulókat kisebb kirándulások által kellene be-

32 Lásd Romhányi Sándor szavait a támogatási összegek kiosztásáról, az ezzel járó felelősségről és buktatókról: Romhányi: *Vezérfonal...*, 11–12.

33 Kat. Ért. 1902. 11.

34 Az „Eötvös József Önképzőkör” egyik rendkívüli gyűlésén négy kiránduló számol be a verespataki kirándulás impresszióiról. Főreál. Ért. 1907. 14–15.

35 Ref. Ért. 1917. 17.

36 *UH*, 15. (1912. június 29.) 27. 4.; *UH*, 15. (1912. július 7.) 28. 5.

37 *UH*, 14. (1911. június 4.) 23. 4.; *UH*, 15. (1912. május 5.) 19. 4.

38 Leány. Ért. 1912. 3.

vezetni a honisme alapfogalmaiba.³⁹ Értekezésében (1876) Suppan Vilmos megjegyzi, hogy az osztálytermi, tehát helyhez kötött földrajzoktatás *természetesen* javításra vár *jó képek vagy földrajzi kirándulások, iskolai utazások által*, a geográfiai egységek tisztázása érdekében pedig az ismeretek előadását úgy képzei el, *mintha az egy utazás folytán nyert benyomások elbeszélése volna*.⁴⁰ A Főreáliskola értesítője hírt ad egy homoródalmási kirándulásról, amely a természetrajztanár betegségéből adódóan az 1876/1877-es tanévben elmaradt, de *egyes osztályokkal a szemléleti oktatás követelményeinek megfelelő kirándulások tetettek a közeli vidékekre*.⁴¹

A hosszabb kirándulás-beszámolókat ilyen pársoros utalások előzik meg, de az első kirándulások beazonosításában nem csak ezek nyújtanak kapaszkodót számunkra. Az értesítők évről évre ismertetik az egykori tananyag vázát, s ezekben az óratervekben sokszor a kirándulások is helyet kapnak. A Főreáliskola esetében az 1881/1882-es óratervek között bukkantam először kirándulásokhoz kapcsolódó információkra. A Ref. Kollégium esetében ez a tanév az 1883/1884-es, a Kat. Gimnázium esetében pedig az 1892/1893-as. Ezek az *apró* kirándulások rendszerint a város közvetlen környezetét célozták, esetenként talán a város határát sem lépték át. Az 1887/1888-as tanévtől kezdődően a Szejkére, Budvára és közeli helyekre tett kirándulások még *nagyobb kirándulásként* szerepelnek Vajda Emil óraterveiben. E kirándulások rendszerint füvészeti gyakorlatokhoz, növénygyűjtéshez, gyűjteménykészítéshez, öszszességében a természetrajz tárgyához, később a földrajzhoz, ásványtanhoz, földtanhoz, ezek mellett pedig alapvetően a tornához kapcsolódnak. A mértan vonatkozásában egy előfordulásra leltem: *gyakorlati földmérés a szabadban, kirándulás alkalmával*.⁴² Az 1890-es évek derekától a Ref. Kollégium esetében már a magyar írásbeli dolgozatok tematikájában is

39 Főreál. Ért. 1874. 4.

40 Főreál. Ért. 1876. 45.

41 Főreál. Ért. 1877. 78. Lásd még Soó Gáspár írását, amely az egykori, nem csoportos honisme utazásokra hívja fel a figyelmet: Kat. Ért. 1886. 3.; Lásd továbbá: Szak. Ért. 1897. 8.

42 Ref. Ért. 1884. 27.

mindegyre felbukkannak a kirándulások.⁴³ A vizsgált időszak végén egyszeri esetként a *szabadkézi rajz* tárgya is kimozdulási lehetőséget kínál: a Leányiskola növendékei Székelybethlenfalvára, a *helybeli székely kapuk és népművészeti tárgyak tanulmányozására* indulnak.⁴⁴ Ezek alapján Molnár Károly, Vajda Emil és Tamás Albert óratervei (természetrajz, torna) emelhetők ki.

Általános tendenciaként rajzolódik ki, hogy a várostól távolodó, egyre nagyobb lélegzetvételű kirándulások szaporodásával a kirándulások tárgyalása az értesítők lapjain új alfejezet keretében valósul meg. A városkörnyéki tanulmányi kirándulások fokozatosan eltűnnek az óratervek leírásaiból, s a nagyobb utazások árnyékában kerülnek (futólag) említésre; a Leányiskola és a Szakiskola esetében az óratervek szövegében nem is szerepel kirándulásra vonatkozó utalás. Bár továbbra is hangoztatott a kirándulások didaktikus célzatossága, s ez minden jel szerint alapvetően és ténylegesen meghatározza a kirándulások jellegét, érezhető, hogy újfajta kirándulások szerepelnek az értesítők *Tanulmányi kirándulások* fejezetcíme alatt: ezekben egyre nagyobb szerepet játszik a szórakozás és a kikapcsolódás.

Ezek párhuzamában arra is felfigyelhetünk, hogy az értesítőket nyitó tudományos értekezések sorát⁴⁵ a kirándulások időszakában már könnyebb hangvételű úti beszámolók is megtörik: az 1880-ban megjelent főreáliskolai értesítőt például a *Vizsgálódások Európa középkori intellektuális és társadalmi állapota felett* című írás nyitja,⁴⁶ 1887-ben *A geographiai nevek helyes írásáról* közölnek cikket.⁴⁷ A főreáliskolai értesítőben megjelent legelső hosszabb útleírás pedig – az *Értekezés* fejezetcím alatt, s valóban oktató hangvétellel és tartalommal – Molnár Károly tollából származik (1892): „*a Hargita néhány pontjára iskolai kirándulást rendeztem, melyről azon szándékkal közlök tanítványaim részére egy*

43 Példaként lásd a homoródi (Ref. Ért. 1897. 20.), a vajdahunyadi (Ref. Ért. 1900. 45.), vagy a szovátai kirándulás (Ref. Ért. 1906. 34.) megíratását.

44 Leány. Ért. 1913. 22.

45 Az is gyakran előfordult, hogy a tudományos munkák eredményeit elsőként iskolai értesítőkből közölték a szerzők. Gráberné: *A magyarországi...*, 83.

46 Főreál. Ért. 1880. 3–21.

47 Főreál. Ért. 1887. 3–17.

rövid leírást, hogy az imitt-amott látott és hallott tárgyakat egyívé foglalva, gondolatban felújítam, s hogy ismételve, élvezzük akkori örömeinket.⁴⁸ 1906-ban a Leányiskola már mindenféle magyarázkodás nélkül közli Burgerné Krizsó Erzsébet *Uti hangulatok* című, 11 oldalas, könynyed – a székelyudvarhelyi Leányiskolához egyébként nem kapcsolódó – útleírását.⁴⁹

Ideológia és tanulmányi kirándulás

A Magyar Turista Egyesület (MTE) létrejöttével (1891) kezdetét veszi a turistaság egész országra való kiterjesztése. 1891-ben megalakul az EKE, 1892-ben az MTE tanítói osztályából kinő a Magyarországi Tanítók Turista Egyesülete⁵⁰ (MTTE). Az előbbi 1892-ben indít saját folyóiratot (*Erdély*), az utóbbi 1894-től kezdődően jelenteti meg értesítőjét (*Turista Közlöny*).⁵¹ 1894-ben Udvarhely vármegyei osztállyal gazdagodik az EKE. Erdély fürdővilága ugyanebben az időszakban, az Osztrák–Magyar Monarchia éveiben születik meg – írja Kósa László.⁵² Az

48 Főreál. Ért. 1892. 32.

49 Leány. Ért. 1906. 3–13.

50 A későbbiekben a szervezet sokféle módon támogatja a pedagógusok és diákok turizmusát: pályázatkirások, módszertani útmutatók, kirándulásszervezések, utazási és szálláskedvezmények, valamint (kirándulásokra szánt) központi segélyek biztosítása révén. Lásd: Tóth József: A tanulmányi kirándulásokról – történeti tükröben. In: *Tanít-tani*, (2009) 48. 44–49. <http://www.tani-tani.info/091toth> (Letöltve: 2014. május 7. A továbbiakban Tóth: *A tanulmányi...*)

51 Polgárdy Géza szerint az MTTE 1896-ban alakul meg. Lásd: Polgárdy Géza: *Magyar Turista Lexikon*. Budapest, 1941. 209. Ennek ellentmond az MTTE első tíz évét bemutató (gazdagon dokumentált) visszatekintés: Moussong Géza et al.: *Tíz év a Magyar Tanítók Turista Egyesülete életéből. 1892–1902*. In: *Turista Közlöny. A Magyar Tanítók Egyesületének hivatalos lapja*, 9. rendkívüli szám. Budapest, 1902. 5–11. (A továbbiakban Moussong: *Tíz év...*)

52 Kósa László: Az erdélyi fürdők aranykora. In: *Korunk. Történelmi fürdőhelyek Erdélyben*, 20. (2009) 8. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00152/indexec77.html> (Letöltve: 2014. május 7.)

1890-es évek elején tehát a turistaság a figyelem középpontjában áll, s a Székelyudvarhely iskoláihoz kapcsolódó tanulmányi kirándulások öszszegzéséből kiviláglik, hogy az iskolai kirándulások ügye is ugyanebben az időszakban vesz lendületet. Tóth József történeti áttekintésében megállapítja: „a XIX–XX. századforduló, »Eötvös« évtizedei jelentik mindmáig a diákturizmus fénykorát”.⁵³ A folyamat ideológiai háttéréről már az imént listába szedett turizmustörténeti kivonat is sokat elárul, de érdeemes közelebről is megvizsgálni, hogy mely sarokpontokon nyugszik a tanulmányi kirándulások ügye.

Az 1890-es évek elejétől a diákturistaság eszméje egyre nagyobb teret nyer, 1897-et követően az MTTE állandóan foglalkozik az iskolai kirándulások kérdésével, *tanító turistáink egész sora* tanulmányozza azt.⁵⁴ Feltételezhetnénk, hogy a kor szerzői elsősorban a tanulók javát tartják szem előtt, amikor az iskolai kirándulások hasznossága, sőt szükségesszerűsége mellett érvelnek, s ez részben igaz is. Csakhogy ezekben az években a turizmus ideológiailag megalapozott célokkal telített.⁵⁵ A szószólók rendszerint olyan missziót fogalmazznak meg a turizmus és a diákturistaság számára, amely túlmutat a tanulókon. Az összegyűjtött forrásokban fellelhető érvek a következő három csoportra oszthatók.

Az első csoportot azok az érvek képezik, amelyek közvetlenül a „tanulók javára” irányulnak. Az iskolai kirándulások révén szemléltető oktatás valósul meg, így a tanulóknak tapasztalati ismeretszerzésben van része.⁵⁶ Pszichológiai tekintetben a természetközelség kedélyfrissüléssel jár, örömet és felszabadultságot okoz a tanulóknak.⁵⁷ E szövegekben felmerül annak a gondolata is, hogy a szépérzék csiszolására odafigyelje-

53 Tóth: *A tanulmányi...*

54 A kirándulások pozitívumait sorakoztató írások szerzőit és címeit lásd a *Turista Közlöny* megnevezett számában: Moussong: *Tíz év...*, 58–68. Én a következőkben (többnyire) a Székelyudvarhelyhez közelebb álló szerzőkre és írásokra hivatkozom, ezzel is rámutatva, hogy a szóban forgó kérdések Erdélyben is felmerültek.

55 Vö. T. Szabó Levente: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom. Tanulmányok*. Kolozsvár, 2008. 141–160. (A továbbiakban T. Szabó: *A tér...*)

56 Ekefalvi: Az iskolai kirándulások haszna. In: *Erdély*, 9. (1900) 7–8. 71. (A továbbiakban Ekefalvi: *Az iskolai...*)

57 Uo.

nek: a Kat. Gimnázium kirándulási egyesületének meghirdetett programja szerint a szemlélés útján való ismeretszerzés a természettudományok és a hazai történelem mellett a művelődésre irányul, *főképpen a művészetek történetének köréből*.⁵⁸ Az 1904/1905-ös tanévet követően (a Kat. Gimnázium esetében) ez a tételmondat vezeti be a kirándulásokhoz kapcsolódó események ismertetését.⁵⁹ Ennek az első kategóriának beszédes, de lappangó eleme: a szórakozás. A Felsőleányiskola első távolabbi (Sóvidéket célzó) kirándulása kapcsán olvashatjuk, hogy azt a növendékek *nevelésére és hasznos szórakoztatására* szervezték meg.⁶⁰ A Ref. Kollégium 1909-es értesítője így fogalmaz: *Nagyobb kirándulást, főleg tanulmányi szemponttól vezérelve, kettőt rendeztünk*.⁶¹ E gondolatok mindkét iskola későbbi értesítőiben is felbukkannak.

A második csoportba azok az érvek sorolhatók, amelyek a tanároknak koncentrálnak. A kirándulás során a tanár megismeri a diák felszabdult énjét, javul a két fél közötti kapcsolat, így hatékonyabbá válhat a tanár tantermi munkája,⁶² ugyanakkor a kirándulás üdvös szórakozás, mely megóvjja a tanárt a fásultságtól.⁶³

A harmadik kategóriát azok az érvek képezik, amelyek a nemzet javát pártolják. Kulcsszerepet játszik a honismeret: Soó Gáspár 1886-ban a honismeret ügyét szolgálva, s a kirándulások hiányának enyhítésére közli Udvarhelymegye földrajzát;⁶⁴ korábban az *Udvarhely szék és Udvarhely város...* honismereti vázlatában (1874) Szombathy Ignác szavai buz-

58 Kat. Ért. 1905. 28.

59 E kérdéshez kapcsolódóan lásd még: Kintzlerné Solcz Inéz: Fejlesztjük az iskolai kirándulások alkalmával a gyermekek szép iránti érzékét is! In: *Turista Közlöny. A Magyar Tanítók Turista Egyesületének Hivatalos Lapja*, 9. (1902) 6. 1–5.; Leány. Ért. 1911. 6.

60 Leány. Ért. 1901. 5.

61 Ref. Ért. 1909. 158.

62 Lásd: Ref. Ért. 1909. 158.

63 „mert egyedüli eszköz, hogy [a tanárok] testileg-lelkileg megőrizhessék rugékonyságukat és így szellemileg ifjan maradjanak, mert erre legjobb mód a gondtalan ifjúsággal való közvetlen érintkezés és örömeikben való osztozás” Ekefalvi: *Az iskolai...*, 73.

64 Kat. Ért. 1886. 3.

dítanak a *környékisme* minél alaposabb tanítására.⁶⁵ Az erdélyi „turistaság” évtizedeiben ez a honisme nem pusztá ismeretszerzést jelent, hanem a *nemzeterősítés* egyik alapvető módja.⁶⁶ Dr. Szolga Ferencz a természetben tett kirándulás kapcsán írja: „*Fejleszti, érleli a hazaszeretet [...]; a mi természetimádásunk más az itáliai ég alatt, s más a Kárpátok bércein.*”⁶⁷ Az iskolának és az iskolai kirándulásoknak tehát feladatuk a nemzeti érzés, a hazaszeretet megerősítése. Visszatérő frázis az is, hogy a természetjárás, a városi porból való kiszakadás az egészséges életmód feltétele; vagy, hogy a diákturistaság révén a tanuló jelleme fejlődik, lelki nemességet tanul, s elzárkózik a tunyaságtól. Ezeket a pozitívumokat sorolhattuk volna akár az első csoportba is, de a tanulók emberségéért és egészségéért tanúsított aggodalmat érezhetően fölülírja a nemzet óvása.⁶⁸ Egy új turista-nemzedék vízióját forgalmazzák ezek a szerzők, egy egészséges, egészségében és gazdaságában erős nemzet képét. Nem tekinthetünk el attól, hogy ezeket a nemzetet féltő szavakat azokban az években vetik papírra, amikor a székelyföldi sajtóban nem szűnik napirenden len-

65 Főreál. Ért. 1874. 3–4.

66 „*A vándorló tanuló ifjúság közvetlen tapasztalásból ismeri meg hazáját [...]* Nálunk azonban ezen a téren még nagyon sok feladat vár megoldásra. Mindenekelőtt olyan férfiakat kell nevelnünk, akik átértvezve a nemzeterősítésnek ezt a módját is, maguk is a szent cél szolgálatába állanak és közvetlen környezetükre ilyen irányú befolyást gyakorolnak, s jó példa mutatásával ezt rendszerré is fejlesztik. A férfiak nevelése pedig az iskola feladata” N. N.: Tanulmányi kirándulások. In: *UH*, 14. (1911. június 25.) 26. 1. (A továbbiakban N. N.: *Tanulmányi...*) A cikk később ismét megjelenik: N. N.: Tanulmányi kirándulások. In: *UH*, 15. (1912. május 19.) 21. 1.

67 Szolga Ferencz: A természet nevelő hatása. In: *UH*, 5. (1902. június 15.) 24. 1. (A továbbiakban Szolga: *A természet...*) Vö. T. Szabó: *A tér...*, 157–158.

68 „*A természet megkedvelése bizonyos fokig lelki nemességgel ruházza fel a gyermeket, s a tunyaságot, mint minden rossznak kútforrását és a lelki bárdolatlanságot, s az ezzel kapcsolatban kifejlődhető nemtelen tulajdonságot némileg ellensúlyozza. A gyermekekben megveti alapját egy új erőteljes nemzedéknek, mely hazánk közegészségére [!], népszerűségére, katonai harcképességére [!] és személyforgalmának emelkedésére [!] nem kicsinylendő lefolyást gyakorol.*” Szolga: *A természet...*, 1–2. Ezek a gondolatok feltűnő hasonlóságot mutatnak Szolga Ferencz és Ekefalvi írásában. Egyikük minden bizonynyal jelöletlenül idéz.

ni az alkoholizmus problémája, a székelyföldi fürdők megannyi törekvés ellenére sem indulnak látványos virágzásnak, Székelyudvarhelynek nem sikerül elnyerni azt a vasútvonalat, amely felszámolná a térség elszigeteltségét, s állandó aggodalomról tanúskodnak a munkanélküliségről és kivándorlásról szóló sorok.⁶⁹ A diákturistaságnak e gazdasági kérdések feloldásában is fontos szerepet szánnak. Az *Udvarhelyi Híradó* 1903-as száma arról tudósít, hogy a Székely Társaságok akciójának következtében pápai ifjak és tanárok, *turisták* kirándulnak a Székelyföldre.⁷⁰ 1907-ben jelentik: „*Úgy a tanuló ifjúság, mint a nagy magyar társadalom mind több-több érdeklődést kezd tanúsítani a Székelyföld iránt*”, melynek segítségével a marosvásárhelyi Székely Társaság négy kirándulási körút programját és költségvetését állította össze.⁷¹ Mivel az *idegenforgalom növelésére tényleg a leghatalmasabb eszköz* az ifjúság, s mivel a jövő nemzedék rokonszenvének az elnyerése döntő szerepet játszik a székelyföldi sikerben, 1910-ben ismét szorgalmazzák, hogy a magyarországi iskolák Székelyföld fürdőire szervezzenek kirándulásokat.⁷²

Külön szót kell ejteni a cserkészetről, a cserkészet által hordozott eszmékről, amelyek a természet szeretetében, az egészséges életmódban (az erős, egészséges test és lélek harmóniájában), az igazlelkűségben, a keresztény értékrendben állnak. Az első magyar cserkészcsoportot Erdélyben Z. Sebess József alapítja 1911-ben. Három évvel később ez a csapat már 84 tagot számlál.⁷³ A főreáliskolai cserkészek első kirándulásáról (Homoródalmasra) 1914-ben értesülünk,⁷⁴ a következő cikk egy balatoni

69 Vö. T. Szabó: *A tér...*, 150.

70 *UH*, 6. (1903. május 24.) 21. 3.

71 *UH*, 10. (1907. június 29.) 26. 5.

72 N. N.: Székely fürdők. In: *UH*, 13. (1910. június 5.) 24. 3. Több szerző amellet érvel, hogy a tanulók turistanevelését a lehető legkorábban el kell kezdeni. Jelzésértékű, hogy az iskolai kirándulások eszméje alsóbb szintekre is begyűrűzik, s a Székelyudvarhely környéki elemi iskolák is megszervezik a saját kirándulásait. Példaként a lövétei róm. kat. elemi iskola székelyudvarhelyi tanulmányútjának [*UH*, 14. (1911. május 14.) 20. 4.], vagy a homoródszentpáli állami iskola segesvári kirándulásának [*UH*, 16. (1913. június 1.) 22. 6.] ízes beszámolója említhető.

73 Bardócz: *Cserkészmozgalom...*

74 *UH*, 17. (1914. május 10.) 19. 5.

táborozás tervéhez kapcsolódik.⁷⁵ A Kat. Gimnázium értesítője is a cserkészlet szervezéséről ad hírt, de a tornatanár hadba vonulásával az ügy megtorpan.⁷⁶ A cserkészlet újabb színfoltot eredményez az iskolai kirándulások történetében: a kirándulások elvrendszeréhez több ponton kapcsolódó mozgalom kiforrottsága sokkal inkább az iskolai kirándulások érdekében, mint azok ellen érvényesül, a diákturistaság ügyét a cserkészlet kiforrott gondolatvilága szinergikus erővel támogatja.

A háborús években a kirándulások átlényegülnek: *a főhatóság intézkedése folytán* tanévközi kirándulásokat szerveznek *a testgyakorlás pótlása végett*. E (kisebb) kirándulások lebonyolítása a tanulók csoportokra osztásával történik, a kirándulások jelentéséről püspöki leirat rendelkezik.⁷⁷ A háborús évek értesítőiben több leányiskolai kirándulás elmaradását magyarázzák a háborús körülményekkel. Világossá válik, hogy a hadba vonulások következtében a tanárhiány nagy gondot okoz.⁷⁸ „*Az ifjúság egészségének megóvása és testi erejének fejlesztése végett a rendes tornatanítás hiányában kirándulásokat rendeztünk, s hogy a kellemest a hasznossal összekössük, a katonák részére szederlevelet gyűjtöttünk*” – írja a Ref. Kollégium 1916-os értesítője,⁷⁹ de ebben már nem a tanulók egészségét szolgáló odafigyelés, nem is az erős nemzet víziójának a pártosa, hanem sokkal inkább a háború szorítása érezhető.

A vizsgált kirándulások kapcsán tehát erős ideológiai beágyazottsággal számolhatunk. Elmondható, hogy a szóban forgó ideák katalizátorként hatnak a fejlődési folyamat kibontakozásában, de az sem elhanyagolandó tény, hogy a kirándulások 1891-ben induló történetét alig pár évvel előzi meg, hogy egy vékony szálon Székelyudvarhely bekapcsolódik az erdélyi vasútvonalak hálózatába (1888. március 15.), s végre ösz-

75 *UH*, 17. (1914. június 21.) 25. 6.

76 Kat. Ért. 1916. 15. A mozgalom *igen üdvös* céljait az *UH* összegzi és felkarolja: *UH*, 17. (1914. június 14.) 24. 3–4.

77 Kat. Ért. 1918. 16–22.

78 „*Am nem lehet abba egyszerűen belenyugodni, hogy ha hiányzik a tornatanító, nem lesz tornatanítás. Valahogy segíteni kell és fogunk is ezen [...] sétákkal, kirándulásokkal, korcsolyázással s más effélékkel.*” Ref. Ért. 1918. 10.

79 Ref. Ért. 1916. 24.

szekítettést nyer a világgal.⁸⁰ A kérdést, hogy mely – az ideológiai, vagy az infrastrukturális – változásoknak van nagyobb szerepük a kirándulások beindulásában, nehéz megválaszolni, főként, hogy Székelyudvarhely esetében a kettő (nagyjából) ugyanabban az időszakban történik. A vasút jelentősége nyilvánvaló, a hosszabb kirándulások vasúti összeköttetés nélkül elképzelhetetlenek. Ugyanakkor tény, hogy Héjjasfalvától már az 1870-es évek derekán utazhatnak vasúton a székelyudvarhelyiek, a Segesvár–Brassó szakaszt 1873 júniusában megnyitják,⁸¹ mégsem tudunk Brassó fele irányuló tanulmányi kirándulásokról ebben az időszakban, sőt úgy tűnik, hogy a közelebbi helyekre tett kirándulások is csak az 1890-es évektől állandósulnak.

A kirándulások megíratásával, s az ezekre kihirdetett pályadíjakkal (az értékelés útján, illetve a saját útleírások révén történő mintaadással) a tanárok alakítják a kirándulásokról való gondolkodást, az azokról szóló közbeszédet. A tanári útmutatás nemcsak azt írja elő, hogy hogyan kell megírni egy utat, hanem az úti célok kiválasztásának a kritériumait, a látnivaló-értékelés irányelveit, az érdeklődési köröket is meghatározza. Munkásságuk folytán (anakronisztikus fogalmakkal élve) maga az utazástudomány, az ars apodemica formálódik. Az írásban való dokumentálás, az utólagos kiértékelés és az informálás révén egyben az íráshasználat kiterjesztése valósul meg.⁸²

Legitimitás és tanulmányi kirándulás

Az 1890-es évektől kezdődően egyre gyakrabban és egyre távolabbi célpontokkal szerveznek kirándulásokat a székelyudvarhelyi iskolák. Az I. világháború kitörésekor a vizsgált öt iskolából négy már maga mö-

80 Egyed Ákos: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Bukarest, 1981. 158. (A továbbiakban Egyed: *Falu...*) Bár a hosszabb utazásokat továbbra is át-
szállásokkal kell megoldani, a változás fontossága evidens.

81 Egyed: *Falu...*, 155.

82 Vö. Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 3.)* Kolozsvár, 2008. 171–172.

gött tud egy-egy adriai utat. De miként lehetséges ez a korabeli gazdasági viszonyok között? Hogyan tekint Székelyudvarhely társadalma ezekre az utazásokra?

A kirándulások erős didaktikus jelleggel bírnak, a szórakozás csak mögöttes tartalomként húzódik meg a (mondhatni következetesen *tanulmányi* jelzővel ellátott) kirándulásokról folyó közbeszédben. Ezt erősíti a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium érintettsége és szerepvállalása az MTTE munkálkodása folytán – a kirándulásokról immár hivatalos színtereken is szó esik. Dr. Lukács György kultuszminiszter 1905-ös rendelete az elemi népiskolák kivételével minden iskolát kötelez, hogy tanulmányi kirándulásokat csak hazai vidékekre (a fővárosba, a vidéki centrumokba, illetve a Balatonra, Fiuméba, a Tátrába vagy Erdélybe) szervezzenek, idegen országokba csak kivételesen, a kultuszminiszter engedélyével lehet lépni.⁸³ 1905-re a külföldi tanulmányi kirándulások kellő fontosságot nyernek ahhoz, hogy ilyen rendelettel illessék azokat. A rendelet következő pontjai olyan tényekhez kapcsolódnak, amelyek minden bizonnyal szerepet játszanak a tanulmányi kirándulások legitimmé tételében. Ezen tények egyike, hogy formálissá teszik a kirándulásszervezést, kritériumokat határoznak meg a kirándulások szervezői számára, hogy ezek mentén állítsák össze a kirándulási programokat, elvárásokhoz igazítják az egyes utakat, s előírják a kirándulások sikeréhez elengedhetetlen módszertan kidolgozását.⁸⁴ A másik tény, hogy a tanulmányi kirándulást a szociális támogatás egyik eszközévé teszik, lévén előírt szabályzat, hogy *egy-két szegényebb sorsú jó tanuló* minden kirándulás alkalmával ingyen részt vehet ezeken. A tanintézetek igazgatói arra is feljogosíthatnak, hogy a beiratkozás alkalmával a kirándulási és utazási alap részére minden tanulótól egy korona díjat szedjenek – szegény tanulókat ez alól mentesíthetnek is.

A források igazolják, hogy a turistaság ügyét, esetenként konkrétan az egyes kirándulások lebonyolítását a vizsgált időszakban olyan személyek vállalják fel Székelyudvarhelyen, akik tekintélyes polgárai a városnak: előljárók, értelmiségiek, köztiszteletnek örvendő emberek. Is-

83 N. N.: *Az iskolai kirándulások...*, 126.

84 Lásd Romhányi Sándor jutalmazott pályamunkáját a MTTE kiadásában: Romhányi: *Vezérfonal...*

kolaigazgatók, tanárok neve hozható példaként, de ide sorolható Ugron János, az EKE-Udv. elnöke, Udvarhely vármegye alispánja, vagy Jung Cseke Lajos apát-plébános is, akinek személyében egyházi embert tiszteletünk.⁸⁵

A közvélemény alakítását célozzák azok a szavak is, amelyek a fejlett Európához való felzárkózást láttatják a tanulmányi kirándulások rendszeresítésében: amit *diákturistaság* néven értünk, az a franciáknál „caravanes scolaires”, a svédeknél „skolvandrigar”, a németeknél „Schüllerausflüge” elnevezések alatt honosodott meg;⁸⁶ *Svájcban az ember lépten-nyomon csapatos diákturistákkal találkozik*⁸⁷ – von párhuzamot Ekefalvi.⁸⁸ Külföldi példák egész sorát találjuk Fejes Áron református kollégiumi tanár tanulmányúti beszámolójában is: nyugaton programszerűen gondoskodnak arról, hogy a tanulók tanulságos és szórakoztató kirándulásokon vegyenek részt.⁸⁹

E beszámoló kapcsán utalhatunk arra, hogy a tanulmányutak, valamint a konferenciák és gyűlések keretében megszervezett kirándulások is gyakoriak ezekben az időkben: a tanulmányutak és az egyesületi kirándulások is divatoznak. Ennek a fontossága sem lehet mellékes a szóban forgó utazások elfogadtatásában.⁹⁰

Azt, hogy mennyire sikeres a tanulmányi kirándulások legitimitástervezése, a kirándulási alapok javára meghirdetett diákbalok sokasága, s az ezekhez kapcsolódó felülfizetések is mutatják – az iskolák sajtószerplésének tetemes része ezeknek a rendezvényeknek köszönhető. Ezekben az években a bálók, majálisok és hangversenyek szervezése bevett eljárásnak számít az iskolai pénzalapok gyarapítására. Egy-egy rendezvény tervét, előkészületeit, beszámolóját több cikk is ismerteti: rendsze-

85 Vajda: *Emléklap...*, 44.

86 Ekefalvi: *Az iskolai...*, 71–72.

87 Uo.

88 Lásd még: Szolga: *A természet...*; N. N.: *Tanulmányi...*, 1.

89 Ref. Ért. 1905. 18.

90 Lásd a szakiskolai tanárok tanulmányútjainak összegzését Róth Edith munkájában: Róth: *Százéves...*, 88–89. Egyesületi kirándulások tekintetében is csak a példa kedvéért álljanak itt a következők: *UH*, 2. (1899. július 23.) 30. 4.; *UH*, 14. (1911. július 2.) 27. 4.; *UH*, 15. (1912. június 9.) 24. 4.; *UH*, 16. (1913. augusztus 17.) 33. 4. stb.

rint megnevezésre kerül, hogy milyen alapot gyarapít majd a bevétel, s következetesen, nevekhez kötötten közlik, hogy a város polgárai közül (illetve a besereglett környékbeliek közül) ki mennyi pénzzel, ki mennyi felülfizetéssel támogatta a megnevezett célt. A szóban forgó célok között a kirándulási alapok felkarolása rendszeresen szerepel. Az *Udvarhelyi Híradó* alapján a Ref. Kollégium diákbálja mondható a legrendszerezesebbnek (ezt általában minden évben megszervezik), de a Főreáliskola és a Leányiskola kapcsán is több hangversenyről, majálisról tudósít az újság.⁹¹ Feltehető a kérdés: nem voltak ellenzői az ilyen jellegű „pénzszórásnak”? Az *Udvarhelyi Híradó* lapjain mindössze egy neheztelő írásra bukkantam,⁹² s ez is általánosan a mulatozások, s nem kifejezetten az iskolai kirándulások ellen szólal fel. Emellett nyilvánvaló, hogy az egyes kirándulások költségcsökkentése, s ennek következtében sokszor magának az utazásnak a létrejötte is (az egyes tanintézetek partnerkapcsolatából származó segítségnyújtásokon túl) olyan vendéglátóknak, támogatóknak köszönhető, akik sokszor több tíz tanulót étkeztetnek, pályadíjakkal jutalmaznak és ösztönöznék az eredményes iskolai jelenlétre.⁹³ A már említett előljárók a városvezetésben is részt vállalnak, támogatásuk ezért is fontos, de általánosságban elmondható, hogy az egyes intézmények, gyárak stb. vezetői és tisztségviselői segítik a kirándulókat – Székelyudvarhelyen, s más vidékeken is.⁹⁴ Ezekből jól látható, hogy je-

91 Csak a példa kedvéért utalok néhány (kimondottan a kirándulási alapok érdekében szervezett) rendezvényre: *UH*, 3. (1900. január 7.) 2. 3., *UH*, 3. (1900. január 28.) 5. 3., *UH*, 3. (1900. február 4.) 6. 3., *UH*, 3. (1900. február 4.) 6. 4. – a Ref. Kollégium egy diák-báljának „evolúciója” az 1900-as évben; *UH*, 8. (1905. december 17.) 51. 6. – a Főreáliskola műkedvelői előadása; *UH*, 15. (1912. május 5.) 19. 4. – a Leányiskola majálisa.

92 „*vajon bírja-e, képes-e elviselni, megbírni erkölcsileg és anyagilag egy-egy helyi társadalom azokat a terheket, melyekkel ilyesnemű mulatság jár [?] [...] mely tisztelettel és benső elismeréssel hajolok meg azok előtt, akik a jótékonyág jegyében, ennek cégére alatt rendezik a mulatságokat. [...] De kérdem, vajon a jótékonyág gyakorlásának eszköze egyedül és kizárólag csak a mulatságtartás lehet?*” *UH*, 15. (1912. január 21.) 4. 3.

93 Példaként lásd: Ref. Ért. 1896. 21.; Kat. Ért. 1904. 97. stb.

94 1899-ben a Ref. Kollégium kirándulói külön kocsikban utazhatnak az állomásfőnök szíves intézkedése folytán. *UH*, 2. (1899. október 8.) 41. 5. További

lentős a társadalom érintettsége és (háttérbeli) szerepvállalása. A kirándulás mintha nem az iskola belügye lenne, inkább a városé: a város a be-számolók révén az élmény részesévé válik, a kirándulások hírértékkel rendelkeznek (az *Udvarhelyi Híradó* 1898-tól kezdődően 74-ből 40 utazást rögzít); a diákokat olykor sokaság kíséri a vonathoz.⁹⁵

A kor sajtóssága, hogy a társadalmi bizalmat és a hitelességet átláthatóság révén nyerik el: mind a sajtó, mind az iskolai értesítő felületet biztosít arra, hogy a (kirándulásokra) befolyt pénzekkel elszámoljanak, s ezt következetesen meg is teszik. Az effajta – nyilvános térben történő – (diplomáciai) párbeszédnek fontos tényezői a köszönetnyilvánítások, amelyek visszaigazolásként működnek, s egyben presztízsalakítók is a támogatók számára.⁹⁶

Bár a jelen kutatás keretei között részletbemenően csak a székelyudvarhelyi kirándulások vizsgálatára nyílt lehetőség, hangsúlyozandó, hogy az eddig áttekintett forrásanyagok alapján a tanulmányi kirándulások pártolása és népszerűsítése nem lokális jelenség, amely csak Székelyudvarhelyre jellemző, hanem Nagy-Magyarország egészét lefedő vállalkozás.⁹⁷ A székelyudvarhelyi kirándulások időszakában az ország legkülönbözőbb pontjain működő iskolák hasonló kirándulások szervezésével tűnnek fel, hasonló célpontokat választanak, hasonló ér-

példákként lásd: Ref. Ért. 1915. 51.; Kat. Ért. 1901. 73.; *UH*, 5. (1902. május 25.) 21. 3. stb.

95 Lásd: *UH*, 15. (1912. május 26.) 22. 4.; *UH*, 2. (1899. október 8.) 41. 5.

96 A kirándulási alapok és költségek kérdéskörét illetően csak további kutatások vezethetnek egy tiszta kép megrajzolásához. Itt jelzem, hogy – bár az utazási költségekről több szó esett az iméntiekben – a kirándulások ügyét főkészítő tényezők a vizsgált időszakban nem kizárólag anyagi vonatkozásúak: Romhányi Sándor a leküzdésre váró akadályok között sorolja (többek között) a szülők aggodó féltését is. Romhányi: *Vezérfonal...*, 12–13.

97 Ennek az illusztrálására álljon itt egy összegzés a magyarországi iskolák tanulmányi kirándulásairól (az 1912/1913-as tanévről): Kogutowicz Károly – Hermann Győző (szerk.): *Zsebatlasz naptárral és statisztikai adatokkal az 1914. évre*. Budapest, 1913. 146–152. Útjaik során a székelyudvarhelyiek más kiránduló csoportokkal is találkoznak: Leány. Ért. 1911. V.; *UH*, 2. (1899. október 8.) 41. 5. Az *UH* egyébként a székelykeresztúri diákok kirándulásai közül is sokat ismertet.

deklődési körökkel rendelkeznek. E tény is a kirándulások általános elfogadottságáról tanúskodik.

Úti célok és láttnivalók

A láttnivalók, nevezetességek és programpontok vizsgálatához 16 kategóriát határoztam meg.⁹⁸ Az ezeket szerepeltető grafikonról leolvasható, hogy az építészethez és a városok arculatához kapcsolódó láttnivalók állnak az utazói figyelem középpontjában. Ezt a kiugró értéket viszont ellensúlyoznunk kell: az idegen táj felcímkézése révén a kirándulók belakják, sajátjukká teszik a teret, s a nagyvárosokra (például Budapestre) jellemző tobzódás, amely elsősorban az építészethez, a kultúrtájhoz kapcsolódó sajátosságok képében mutatkozik meg, címkék sokaságaként a kirándulási beszámolóokban (ugyanakkor a láttnivaló-összegzésben) is lecsapódik. Így jelenhet meg a nagyvárosok építészete minden más láttnivalóhoz és úti célhoz képest aránytalanul magas értékkel.

A vizsgált időszak kirándulásait beszédesebben jellemzi a nyersanyagokhoz, bányászathoz és kohászathoz, iparhoz kapcsolódó láttnivalók magas száma: ezekben az években az ipari létesítmények elsődleges célpontot képeznek az iskolai kirándulások számára. Az ipari fejlődés újszerűsége és jövőbemutatása, valamint a gyakorlati ismeretek fontossága a pozitívizmus időszakában kiemelt figyelmet biztosít ezeknek a létesítményeknek, helyszíneknek. Beszédesebb, hogy a kategória gyarapításához a Leányiskola is számottevően hozzájárul.

Az iskolák rendkívül fontos tényezőként kezelik a nemzetiségi érzés megerősítéséhez kapcsolódó programpontok beépítését a kirándulások-

98 Minden település esetében összegyűjtöttem és kategorizáltam az összes felmerülő láttnivalót és programpontot. Mivel ebben az esetben mentális térképekre voltam elsősorban kíváncsi, a statisztika tartalmazza azokat a láttnivalókat és programpontokat is, amelyek csak az előzetes tervekben szerepeltek. A láttnivalók 564 esetéből 28 ilyen, de ez a 28 sem torzítja ténylegesen a grafikon (lásd: 3. melléklet) által mutatott arányokat, mivel a fürdőhelyek és a természeti láttnivalók kivételével egy esetet sem soroltam be önkényesen: ha egy település kapcsán nem volt konkretizálva a láttnivaló, az eset a „kategória nélkül” csoportban került rögzítésre.

ba. Ezekben a kirándulásokban az ismertetett ideológiák gyakorlattá válnak. Segesvárt és Fehéregyházát jóformán nem érintik anélkül, hogy kosszorúzásra, beszédre, szavalatra, Himnusz- és Szózat-éneklésre, legtöbbször ezek együttesére ne kerülne sor.⁹⁹ Keményfi Róbert jelzi, hogy a valástól eltérő gondolkör is „szentté” avathat egy helyet, objektumot.¹⁰⁰ A nemzetiségi történelem vonatkozása éppen erre lehet jó példa: a gyakori megemlékezések szakralizált helyekké avatják az említett úti célokat.

A „szórakozás” kategóriáját érdemes részletezőbben is kibontani. Mit takar ez a címke? Sétát vagy omnibuszozást a budapesti Andrásyúton;¹⁰¹ csónakázást és botanikus kertet Kolozsváron;¹⁰² cigányzenét Tusnádfürdőn;¹⁰³ állatkertet Budapesten;¹⁰⁴ *vaporet*tozást, hajókázást Velencében;¹⁰⁵ kuglizást Marosújváron;¹⁰⁶ bányavasutat Vajdahunyadon;¹⁰⁷ *lövölde*-látogatást Orsován;¹⁰⁸ egy *kivándorló hajó* felfedezését és borkóstolót Fiumében;¹⁰⁹ fürdést Herkulesfürdőn, Szent Anna tavában, Lidoban vagy Szegeden;¹¹⁰ s nem utolsó sorban színházi produkciókat – a *Gésák*, *Arany virág* (Budapest), *Csikós* (Kolozsvár) és *Zsidónő* (Bras-

99 Ez alól kivétel a Szakiskola, amely egyébként kevés adatot szolgáltat a kirándulásait illetően, s amely legerőteljesebben szabja saját (szakmai) profiljára az egyes utakat: a Szakiskola esetében csak elvétve találunk nem ipari jellegű látnivalót, az intézmény-látogatások alkalmával is ipari iskolákat látogatnak, az építészeti megfigyeléseik egy része pedig restaurálási munkálatok figyelemmel követésében merül ki.

100 Keményfi Róbert: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Debrecen, 2004. 36.

101 *UH*, 17. (1914. július 19.) 29. 1.; Leány. Ért. 1912. 5.

102 Főreál. Ért. 1912. 8.

103 Leány. Ért. 1911. V.

104 Leány. Ért. 1912. 4.

105 *UH*, 17. (1914. július 19.) 29. 1.

106 *UH*, 5. (1902. május 25.) 21. 3.

107 *UH*, 8. (1905. október 15.) 42. 5.

108 Leány. Ért. 1914. 19.

109 Leány. Ért. 1912. 6.

110 Leány. Ért. 1914. 19.; Leány. Ért. 1911. IV.; *UH*, 15. (1912. júl. 7.) 28. 5.; *UH*, 13. (1910. június 19.) 26. 5.

só) című előadásokat.¹¹¹ Látható, hogy az egyébként erőteljesen didaktikus jellegű utak olyan elemekkel gazdagodnak ezek révén, amelyek nehezen minősíthetők egy „tanulmányút” elengedhetetlen velejáróinak.

Mindegyik iskola magáénak mondhatja az intézmény- és iskolalátogatás gyakorlatát, az utak alkalmával erre általában sor kerül. E tény a kirándulások feltételrendszerét illetően is beszédes.

Végezetül érdekességként megjegyezhető, hogy megjelenik a „néprajz” kategória is, amely a kirándulások alkalmával megfigyelt, néprajzi vonatkozású sajátosságokat gyűjti össze.¹¹²

A statisztika (mely az előző kijelentéseknek is alapot biztosít)¹¹³ lehetőséget nyújt az egyes települések profilképének, korabeli imázsának a vizsgálatára – e városprofilok tulajdonképpen az udvarhelyi kirándulók (kirándulási beszámolóikban tükröződő) mentális (tér)képei.¹¹⁴ A leggyakrabban felkeresett települések, illetve látnivalók élén Szentkeresztbánya áll (15 eset), majd Budapest és Segesvár (13 eset), Homoródfürdő (11 eset), Kolozsvár (9 eset), Brassó (8 eset), Fehéregyháza és Vajdahunyad (7 eset), végül Homoródalmás, Korond(-fürdő) és Parajd (6 eset) következnek.¹¹⁵ Szentkeresztbánya kizárólag a nyersanyag és ipar, Homoródfürdő kizárólag a fürdőzés kapcsán kerül említésre a kirándulások kontextusában – ezek a települések homogén profillal rendelkeznek.¹¹⁶ A kirándu-

111 Leány. Ért. 1912. 5.; *UH*, 10. (1907. május 19.) 20. 5.; *Főreál. Ért.* 1912. 8.; *UH*, 2. (1899. május 28.) 22. 2.

112 „hallottuk az ahajt, ehejt fészi tájszókat” (*Főreál. Ért.* 1892. 38.); „a III. osztállyal több kirándulást tett a rajztanítónő Székelybethlenfalvára és a helybeli székely kapuk és népművészeti tárgyak tanulmányozására” (Leány. Ért. 1913. 22.); „Bevásárlások alkalmával ki-ki megismerkedhetett az olasz népnek az idegen pénzre vágó kiolthatatlan szomjával” (*Ref. Ért.* 1915. 54.). Itt a néprajz fogalmát korabeli terminusként használok.

113 E terebélyes adatbázis közzétételéről terjedelmi korlátokra való tekintettel le kell mondanom.

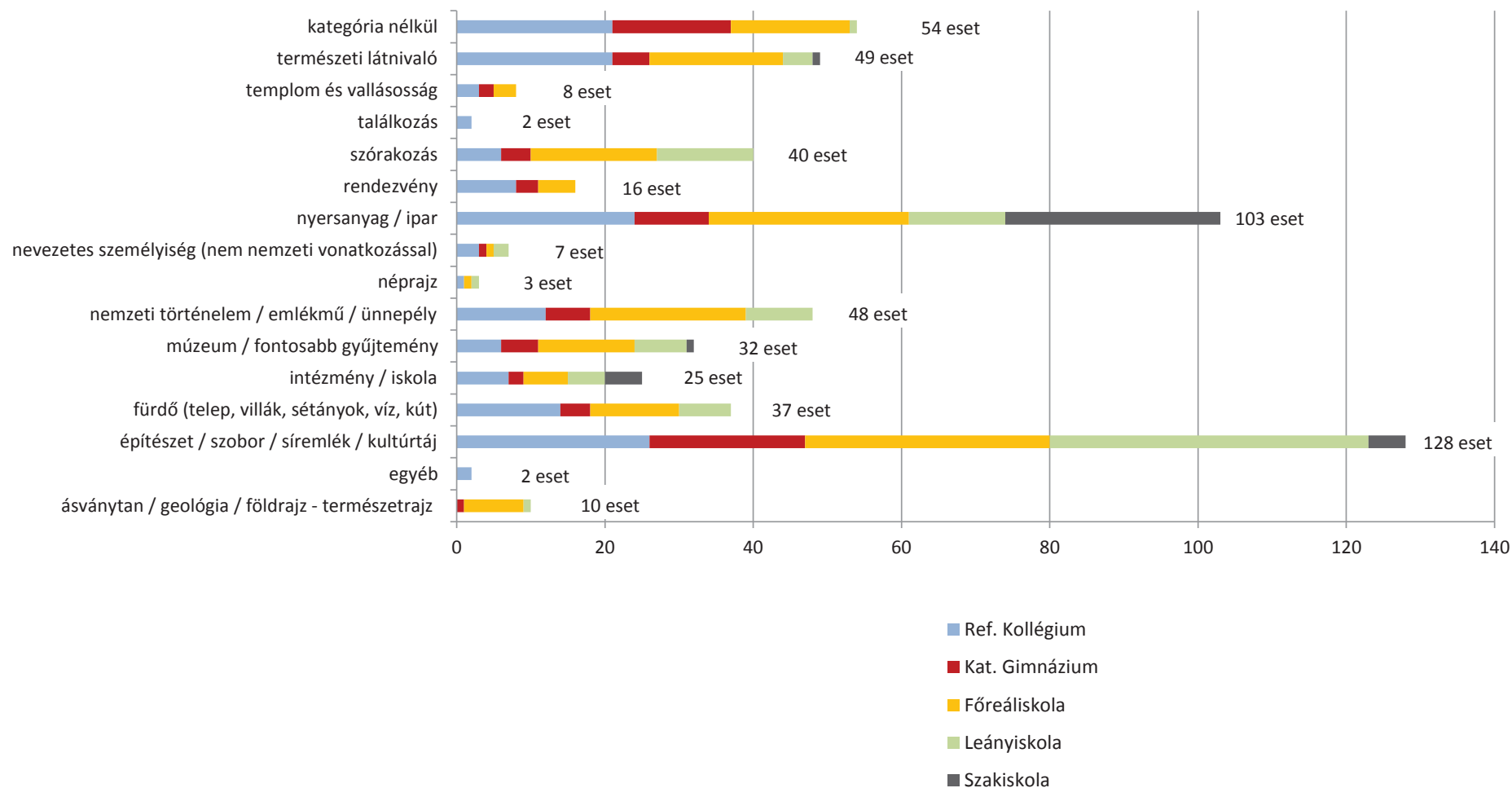
114 Az ismertetésre kerülő profilok az öt iskola kirándulási jelentéseiből nyert adatok együttesére épülnek.

115 Majd: Gyulaféhevár (5 eset); Abbázia, Bálványos, Dobogó-fürdő, Fiume, Piski, Szent Anna-tó, Torda/Tordai-hasadék, Tusnádfürdő (4 eset) stb.

116 A következő, heterogén profillal rendelkező települések ábráit lásd: 4. melléklet.

3. melléklet

Látnivaló-típusok gyakorisága iskolánként

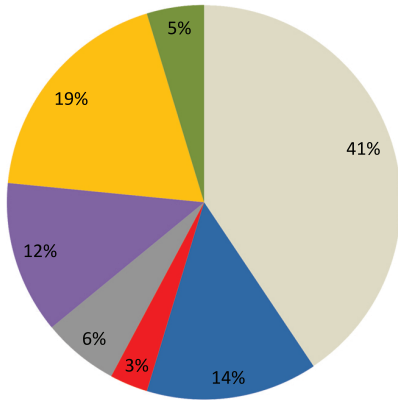

4. melléklet

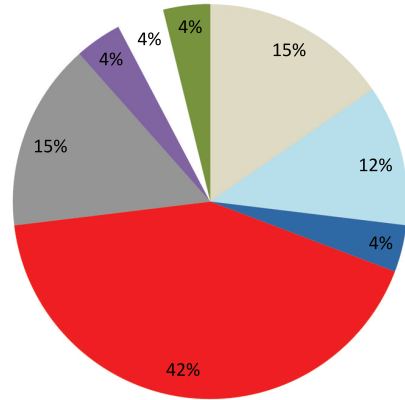
Heterogén profilú desztinációk

- természeti látnivaló
- templom és vallásosság
- találkozás
- rendezvény
- nemzeti történelem / emlékmű / ünnepély
- nyersanyag / ipar
- nevezetes személyiség (nem nemzeti vonatkozással)
- intézmény / iskola
- építészet / szobor / síremlék / kultúrtáj
- múzeum / fontosabb gyűjtemény
- fürdő (telep, villák, sétányok, víz, kút)
- szórakozás
- egyéb
- ásványtan / geológia / földrajz – természetrajz

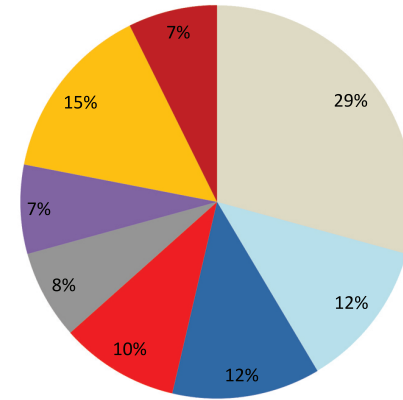
BUDAPEST (összesen 13 kirándulás)

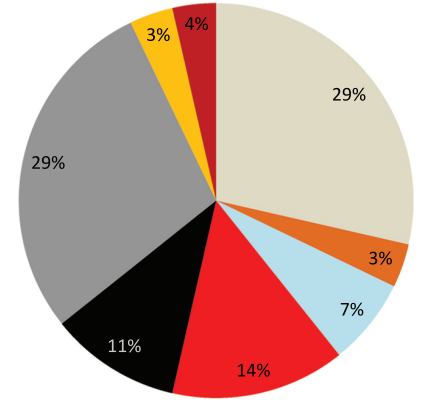
SEGESVÁR (összesen 13 kirándulás)

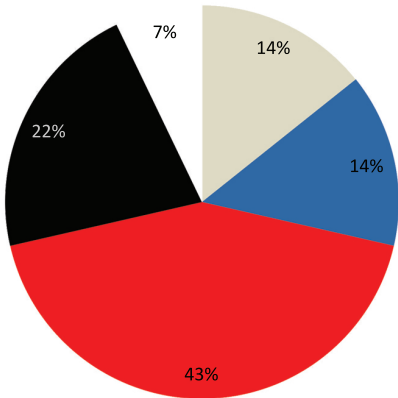
KOLOZSVÁR (összesen 9 kirándulás)

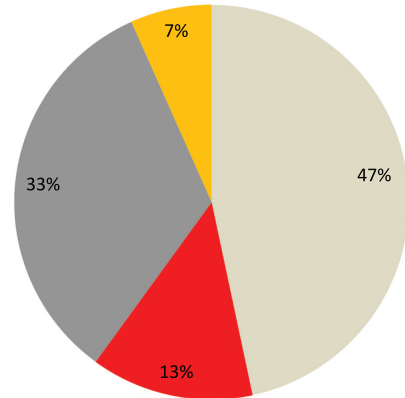
BRASSÓ (összesen 8 kirándulás)

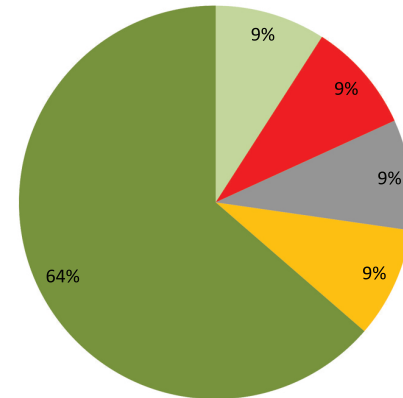
FEHÉREGYHÁZA (összesen 7 kirándulás)

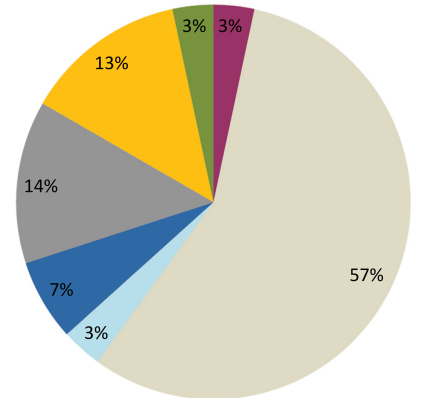
VAJDAHUNYAD (összesen 7 kirándulás)

HOMORÓDALMÁS (összesen 6 kirándulás)

FIUME (összesen 4 kirándulás)

lási jelentésekben körvonalazódó Budapestet sokszínűség, heterogenitás jellemzi: a fővárost leginkább építészeti sajátosságaiért (41%), szórakozási lehetőségeiért (19%) és rendezvényeiért (12%) keresik fel (e rendezvények rendszerint tornaversenyeket jelentenek). Az udvarhelyi kirándulók Budapest-képében az ipari létesítmények is megjelennek, de kevésbé hangsúlyosan (6%).¹¹⁷ Segesvár esetében egyértelműen a nemzetiségi vonatkozású programpontok és láttnivalók határozzák meg dominánsan az oda irányuló kirándulásokat (42%). Kolozsvár grafikonja sokszínűséget és egyensúlyt mutat az egyes láttnivaló- és programpont-típusok között. Brassót, a Székelyudvarhely számára legkényelmesebben elérhető nagyvárost elsősorban az építészetéért, a városképért (29%), de ugyanilyen százalékban *a modern gyáripár kolosszusai*ért¹¹⁸ látogatják az iskolák. A Brassó-kép fontos összetevői továbbá a város közelében szervezett koszorúzások, a történelmi időknek való emlékéllítés (14%), valamint Honterus alakja (11%). Fiume profilja is sokatmondó: az építészet és kultúrtáj (57%), valamint a szórakozás (13%) mellett legfontosabb szegmensként ismét a nyersanyag és ipar kategóriája (14%) szerepel (a Ref. Kollégium 1914-ben a papírgyárat és a Danubius hajógyárat tervezi meglátogatni, de végül a dohánygyárral kell beérniük; a Leányiskola 1912-ben a rizshántolót keresi fel).

Az eddigiek alapján az élményszerzés fogalma nem áll távol a szóban forgó utazásoktól. Óvakodva attól, hogy mai fogalmak múltba vetítésével éljek, a vizsgált kirándulók viselkedését nem fogyasztói magatartásként írom le (főként, hogy ezekről tudunk a legkevesebbet, tulajdonképpen csak elszólásokba kapaszkodhatunk), de ezzel rokonítható jelenségeket azonosíthatunk be a századforduló környékén: a Leányiskola növendékei *levelezőlapokat* vásárolnak Brassó egyik főutcáján,¹¹⁹ a Ref. Kollégium kirándulói bevásárlások kapcsán ismerkednek az olasz

117 Félretekintve az iskolák kirándulási jelentéseinek együttese által körvonalazott Budapest-képtől, külön a Szakiskola beszámolóí kapcsán megjegyezhető, hogy ezekben még egy Budapest-jellegű város vonatkozásában is (szinte kizárólag csak) az ipari létesítmények (Hüttel Tivadar műhelyei, Zsolnay-agyagipar, Fischer-agyagipar) felkereséséről kapunk hírt.

118 *UH*, 10. (1907. október 13.) 41. 5.

119 Leány. Ért. 1911. II.

kereskedőkkel;¹²⁰ egy templomban a Kat. Gimnázium tanulói *szentolvasót, s tersattói érmecskéket* vásárolnak;¹²¹ a kirándulók sokszor éttermekben étkeznek, borraivalót hagynak, esetenként idegenvezetőt fogadnak,¹²² s a szórakozás sok örömeinek teret biztosítanak.¹²³

Következtetések

Az I. világháború éveit megelőzően az iskolai kirándulások rendszerítése programként fogalmazódik meg az országban: oktatáspolitikai reform valósul meg, amely a tanárok szintjén szerveződik. Ennek során a kirándulások legitimitást és intézményes hátteret nyernek.

A hosszabb kirándulások új (kitalált) hagyományként honosodnak meg a székelyudvarhelyi iskolák életében. Ezt mutatja az esetszámok gyarapodása, de ugyanez az iskolai értesítők szerkezeti felépítésének és tartalmi súlypontjainak változásában is nyomon követhető.

A tanulmányi utak állandósulásában az ideológiai töltet megléte ugyanannyira fontosnak mutatkozik, mint a technikai feltételek (a vasút) megléte.

Székelyudvarhely közel száz utazása (1891–1917) Nagy-Magyarország viszonylatában alapvetően a belföldi utak forgalmát serkenti, de néhány határátlépésre is sor kerül. A beszámolók úti célokként olyan településeket sorakoztatnak, amelyek napjainkban Romániához, Magyarországhoz, Szerbiához, Horvátországhoz és Olaszországhoz tartoznak.

A kirándulások vizsgálata lehetővé teszi, hogy az érintett települések számára imázstörténeti adatokat szolgáltatassunk, s figyelemmel követhessük az utazók érdeklődési körének a változását. A szigorúan pedagógiai célzatossággal szervezett utak leple alatt a szórakozásért, a kedvtelésért való utazás divatja is teret nyer, újfajta (fogyasztói) magatartások honosodnak meg.

120 Ref. Ért. 1914. 54.

121 Kat. Ért. 1907. 60.

122 Leány. Ért. 1914. 19.

123 Romhányi Sándor is utal a költőpenzerekre: Romhányi: *Vezérfonal...*, 12.

A diákturistaság egy nagyobb turizmus- és nemzetvizióba illeszkedik: a közös ideológiai szálak, valamint a szervezők személye révén az iskolai kirándulások egyenesen kapcsolatba hozhatók a kor turizmusépítésével – a tanulmányi kirándulások fejlődéstörténete az erdélyi turizmustörténet fontos szálaként azonosítható be.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Az ismeretterjesztés és a kultúrához való hozzáférés Székelyudvarhelyen a 20. század elején

Nem oly rég jelent meg, immár második kiadásban, kiegészítő jegyzetek kíséretében Hermann Gusztáv székelyudvarhelyi művelődéstörténete¹, mely első kiadásakor² is várva várt és jól fogadott kiadványnak számított. A kiegészített, gondozott szövegű új kiadás is bizonyíték, hogy lehet újat mondani ebben a témában.

Székelyudvarhely 20. század eleji kulturális látéletét kínáljuk az érdeklődőknek. Ennek felvázolásához – bevallottan önkényesen – a század második évtizedének első évét választottuk. A Monarchia ekkor változatlanul hitt virágkorát élte, és 1911-ben a városban is fontos események zajlottak. Ekkor kerül sor ugyanis a városképet is meghatározó nagy és új középületek közül a katolikus gimnázium és a református kollégium építésére is. A város kultúrájáról már sokan és sokat értekeztek. Alulírott csak a korabeli ismeretterjesztés, a kultúra lehetséges forrásait és megnyilvánulási formáit kívánja szemrevételezni.

Egy ilyen kisvárosnak, ahol többségében a gazdálkodók, mesteremberek, kereskedők, hivatalnokok által jellemzett társadalmi összetétel nem igazán kellett volna kedvező legyen a kultúra fejlődésére, mégis volt „intellektusa”, „intelligens hölgyközönsége”, ahogy a korabeli Hartmann János³ állította, vagy Hermann Gusztáv szerint „szellemi kibontakozást

1 Hermann Gusztáv (A szöveget gondozta, kiegészítő jegyzetekkel ellátta Hermann Gusztáv Mihály; a Kislexikont kiegészítette és aktualizálta P. Buzogány Árpád; Fényképek: Balázs Ödön): *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Csíkszereda, 2015. (A továbbiakban Hermann, 2015.)

2 Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Kolozsvár, 1993.

3 1933-tól a Keményfy János nevet vette fel. 1908–1914 között főreáliskolai tanár Székelyudvarhelyt.

kereső értelmisége⁴, netán „irodalmárkodó kispolgára⁵”, bár ezen utóbbit pejoratív értelemben használta. De voltak iskolái⁶ is, nem is akármilyenek, melyeknek tanári kara kivívta a közvetlen és távolabbi társadalmi elismerést. A polgárság számtalan szerveződési formába tömörült, amelyek közül sok nem csupán kultúraterjesztő, de kultúrateremtő szerepet is vállalt.

Furcsának tűnhet, de létezett egyfajta virtuális műveltség is. Azaz, volt esélye az udvarhelyi átlagpolgárnak arra, hogy művelt lehessen, de arra is, hogy nem. Elolvashatta (megrendelhetette) vagy sem a jelzett, ismertetett, hirdetett lapokat vagy javasolt irodalmi műveket. Ellátogathatott vagy nem az akkoriban sem kevés számú, különböző rendezvényekre. A fontos viszont az, hogy az udvarhelyieknek volt tudomásuk minderről a helyi sajtónak köszönhetően.

A máshol megjelenő lapok bemutatása⁷ általában az *Udvarhelyi Híradó* és a *Székegy-Udvarhely* főszerkesztőinek feladata volt, akik rövid mondatokban értékelték vagy jellemezték az ezekben megjelenő írásokat, vagy az illető lapok önkínálatát adták tovább.

A kéthetente Budapesten megjelenő *Magyar Figyelő* és a *Vasárnapi Újság* volt a leginkább kínált lap. A város irodalombarát polgára ezekből kaphatott hírt Andrássy Tivadar gróf művészetéről, Lyka Károly művészettörténeti elemzéseiről, Mezei Ernő publicisztikájáról, Alexander Bernát esszéiről, Lövik Károly, Kisbán Miklós vagy Szöllőssi Zsigmond legújabb novelláiról, Csajtay Ferenc operakritikájáról, továbbá – horribile dictu, avagy nincsen semmi új a nap alatt – Ambrus Zoltának a *Pornográfia és a színházak* című színházbírálatáról és sok más szerző írásáról.⁸ De ha nem is olvasta a jelzett folyóiratokat, a helyi sajtó által közölt kis tartalmi kivonatokból is értesülhetett a címekből is kiol-

4 Hermann, 2015. 147.

5 Uo. 146.

6 A város életében fontos kulturális szerepet betöltő tényezők a katolikus gimnázium (1593) és a református kollégium (1670) felekezeti, a főreáliskola (1870) és szakiskola (1893) világi tanintézményekként.

7 A legújabb számok mindig tartalmi kivonattal, többé-kevésbé hevenyészett kritikákkal kerültek bemutatásra. Majdnem minden számban találunk ilyeneket, tehát nem célunk mindegyikük adatolása.

8 *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 5.) 10.

vasható, a társadalmat feszegető problémákról, szociológiai következtésekről (Pl. Szász Bélának az öngyilkosságról szóló, „magvas, komoly és adataiban meglepő” tanulmányában.)⁹, a korabeli történetírás alakulásáról. Innen nyerhetett képet az éppen menő, futtatott vagy befutott írók, költők munkásságáról, Ady Endre, Babits Mihály, Beöthy Zsolt, Kádár Lehel, Kaffka Margit, Komjáthy Jenő, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Lampérth Géza, Lévy József, Móricz Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Rákosi Viktor, Sajó Károly, Sebők Zsigmond, Strakonczky Károly vagy Szász Károly legújabb írásairól.

A budapesti *Élet* Sik Sándor, Erdős Renée, Kárpáti Aurél, Krúdy Gyula írásait sorakoztatta fel.¹⁰ A Légrády Imre szerkesztésében megjelenő *Pesti Hírlap*¹¹ a szerkesztőségi önbemutató szerint Magyarország legelterjedtebb napilapja volt, melynek fő erőssége, hogy „pártokon kívül és felül állván, szigorú ellenőrzést és kritikát gyakorolhatott minden-
nel és mindenkivel szemben”. Írói közt olyan nevek szerepeltek, mint Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Abonyi Árpád, Szomaházy István, Színi Gyula, Tömörkény István, Lampérth Géza vagy Sas Ede. És ott volt az *Új idők*, Herczeg Ferenc és Heltai Jenő „családi” lapja. Az *Udvarhelyi Híradó* így beszél róla: „A szerkesztő, Herczeg Ferenc szignuma: a magvas tartalom, ötlet és finomság, a lap minden számában érvényre jut, mert az Új Idők egyfelől tiszteli a hagyományt, másfelől teret enged a szellemi élet modern megnyilvánulásának.”¹² „... az Új Időkben most indul meg a kiváló írónak Álomország című, megragadóan szép, új regénye. Herczeg Ferenc, a szerkesztő mellett a magyar irodalom jelesei dolgoznak még az Új Időkbe, és ide írják legszebb novelláikat, cikkeiket és verseiket. A külföldi szépirodalom minden értéke-
sebb műveiről is beszámol azon frissében ez az eleven hetilap. Az Új Idők illusztratív része csupa ötlet és mindig szórakoztató.”¹³ És nem került el az udvarhelyiek figyelmét a Benedek Elek kiválása után már csak Pósa Lajos által szerkesztett, *Az Én Újságom* című modern gyermek-

9 Uo. 14. (1911. június 4.) 23.

10 Uo. 14. (1911. február 26.) 9.

11 Uo. 14. (1911. március 25.) 13.

12 Új Idők. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. április 2.) 14.

13 Álomország. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. október 1.) 40.

lap sem. A teljesen új sajtótermék híre is eljutott az udvarhelyihez, így a Budapesten havonta kétszer, érdekes formában megjelenő, „lelkiismeretes statisztikai adatokkal kísért” lap, *A Jogász* is bemutatásra került a *Székely-Udvarhely* révén.¹⁴

Az 1907-ben megjelent egyházi folyóiratot, az *Unitárius Szószéket* Bölöni Vilmos, Deák Miklós, Ürmösi József, majd Vári Albert, Deák Miklós és Balázs András szerkesztette. A szerkesztőgárda az évek során változott. A folyóirat a lelkészek szószéki szolgálatainak támogatását és az egyházi beszédiróladalom fejlesztését tűzte ki célul. A lapot egyébként Udvarhelyen nyomtatták az akkori két nyomda egyikében.¹⁵

Már az a tény, hogy Székelyudvarhelyt egy időben, huzamosabb ideig két hetilap is megjelen(het)et, az információ iránti kulturális igényként értelmezhető. Annál is inkább, mivel az *Udvarhelyi Híradó* szépirodalmi, társadalmi, közgazdasági, míg a *Székely-Udvarhely* közigazgatási, közgazdasági és közművelődési hetilapnak aposztrofálta magát.¹⁶ S ha már a sajtót boncolgatjuk, akkor igazán rácsodálkozhatunk a székelyudvarhelyi iskolák könyvtárainak folyóirat-kollekcióira, amelyek között tucatnyi szakirányú, tudományos, közművelődési és irodalmi sajtótermék kapott helyet. A református kollégium könyvtárába¹⁷ 27, a kato-

14 *Székely-Udvarhely*, 17. (1911. január 26.) 8.

15 Becsek Aladár nyomdájában: „Becsek D. Fia Könyvnyomda” (1897–1918). Itt nyomtatják az állandósult hír- és szaklapokat, folyóiratokat, valamint az iskolai évkönyveket. Lásd M. Hubbes Éva: *Székelyudvarhely egykori nyomdái és kiadványaik*. Székelyudvarhely, 1998. 8–11, 50–51, 72. A másik nyomda az 1894–1922 között tevékenykedő „Betegh Pál Könyvnyomda”.

16 Az udvarhelyi sajtóról lásd M. Hubbes Éva idézett művét és Gidó Csaba újságtörténeti írásait. Az udvarhelyi sajtó újrászületése: az 1894-ben indított Székely-Udvarhely. In: *Örökségünk*, 1. (2007) 1. 6–7. (<http://epa.oszk.hu/01200/01214/00001/pdf/2007-1-oroksegunk.pdf> Letöltve: 2015. szeptember 27.); Az Udvarhelyi Híradó második kiadása. In: *Örökségünk*, 2. (2008) 2. 10. (<http://epa.oszk.hu/01200/01214/00006/pdf/008.pdf> Letöltve: 2015. szeptember 27.)

17 *A székelyudvarhelyi reform. kollégium értesítője az 1911–1912-ik iskolai évről*. Székelyudvarhely, 1912. 74.

likus gimnáziuméba¹⁸ 39, a főreáliskoláéba¹⁹ 34, míg a kő- és agyagipari szakiskoláéba²⁰ kb. 15 folyóirat járt csak 1911-ben. Huszonkilenc átfedést észleltünk, vagyis egy-egy folyóirat legalább két, de akár három tanintézetnél is előfordult. Tehát mintegy 71 különböző folyóirat²¹ állt a közön-ség rendelkezésére, hisz ekkor ezen iskolai könyvtárakat már a város la-kossága is felkereshette.

-
- 18 *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus székelyudvarhelyi főgimnáziumának értesítője az 1911/12. tanév végén.* Székelyudvarhely, 1912. 40.
 - 19 *A székelyudvarhelyi Magyar Kir. Áll. Főreáliskola XLI. évi értesítője az 1911–1912. iskolai évről.* Székelyudvarhely, 1912. 39–40.
 - 20 Róth Edith: *Százéves az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola. Fejezetek Székelyudvarhely ipari szakoktatásának múltjából.* [Székelyudvarhely, 1993.] 50–51. Vö. Hargita Nándor (szerk.): *A székelyudvarhelyi M. Kir. Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola IX-ik értesítője az 1903–1904. iskolai évről.* Székelyudvarhely, 1904. 24.
 - 21 Athenaeum, Akadémiai Értesítő, Állattani Közlemények, Archeológiai Értesítő, Botanikai Füzetek, Budapesti Építészeti Szemle, Budapesti Szemle, Debreceni Protestáns Lap, Deutsche Kunst und Dekoration, Die Kunst, Die Zukunft, Egyetemes Philológiai Közlöny, Egyházi Műipar, Erdély, Erdélyi Múzeum, Ethnográfia, Földrajzi Közlemények, Földtani Közlöny, Herkules, Hittudományi Folyóirat, Hivatalos Közlöny, Huszadik Század, Iparegészségügy, Iparművészet, Irodalomtörténet, Irodalomtörténeti Közlemények, Juventus, Katholikus Szemle, Katonás Nevelés, Középiskolai Matematikai Lapok, Központi Értesítő, Lehrproben, Magyar Chemiai Folyóirat, Magyar Figyelő, Magyar Filozófiai Társaság Közleményei, Magyar Iparoktatás, Magyar Iparművészet, Magyar Könyvszemle, Magyar Középiskola, Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr, Magyar Paedagogia, Magyar Társadalomtudományi Szemle, Magyar Üveg és Agyagújság, Matematikai és Phisikai Lapok, Matematikai és Természettudományi Értesítő, Mercur de Francé, Mintalapok, Monatschrift, Művészet, Naturwissenschaftliche Rundschau, Népinevelési Közlöny, Neue Rundschau, Növénytani Közlemények, Nyelvtudományi Közlemények, Nyugat, Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny, Rajzoktatás, Reform, Református Szemle, Sprechsaal. Zeitschrift für die Keramische, Glas und verwandten Industrien, Studio, Századok, Szent Gellért, Társadalomtudományi Szemle, The Studio, Természettudományi Közlöny és Pótfüzetek, Tornaügy, Történelmi Tár, Uránia, Zeitschrift für mathematischen und naturwissenschaften Unterricht.

Irodalmi ismeretekre a város közönsége az említett két helyi újság tárca rovatában közölt részletekből is szert tehetett. Ez alkalommal az *Udvarhelyi Híradó* kínálatára szorítkozunk. Ott közölték pl. Zsoldos Benő írásait: *Az opera történetkönyvéből*, *Egy híres operaénekesnő életéből*, Madame de Stainville regénye – Egy hercegnő emlékirataiból (részlet a szerző *High Life* című könyvéből).²² S talán tekintsünk bele, milyen könyveket találtak érdemesnek jelezni/bemutatni. Példaként említhetjük Péterffy Tamás két humoros könyvét, az eredeti góbéságokat tartalmazó *Nete ne* és a *Kacagó szövetkezetek* című humoros, gazdagon illusztrált írását.²³ Paul Ehrlich és Sahachirō Hata kolozsvári Marschalkó Tamás fordításában megjelent művét (a vérbaj gyógyító szeréről szóló Ehrlich 606-ot) az egész világon legérdekesebb olvasmányként konferálta be, melyet kapni lehetett az az évi könyvpiacra. Nem is csodálkozhatunk, hiszen a világ első kemoterapeutájának szere, a Salvarsan egészen 1940-ig, a penicillin használatának elterjedtéig az egyetlen gyógyító szere volt a szifilisznek.²⁴

Hogy akkor is igény volt a gyors, naprakész információra, misem biztosítja jobban, mint a három kötetre tervezett Franklin Kézi Lexikon megjelenésének jelzése: „bámuljuk, hogy tudtunk meglenni eddig is nélküle. Éppen ez kell lexikon dolgában a mai embernek: nem részletes, szakszerű, hosszadalmas, tehát csak fáradtsággal olvasható cikkek tömege, hanem rövid, világos tájékoztató mindenről, aminek tudására szükség lehet.”²⁵

Ahogy a sajtó írta: „Székelyudvarhely város sokszor emlegetett kultúrgócpontra”, de saját színháza nem volt.²⁶ A Nőegylet rukkolt ki néha műkedvelők játékaival, pótolva az űrt. A híradások szerint a tagok „routinirizott” játékot, finom stílusú alakítást, meleg, kedélyes hangulatot játékot nyújtottak.²⁷

22 *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. február 26.) 9.

23 Két humoros könyv. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 12.) 11.

24 Ehrlich–Hata 606. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. január 8.) 2.

25 A Franklin Kézi Lexikona. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 12.) 11.

26 A vidéki színészet. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. április 9.) 15.

27 Műkedvelők színháza. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. január 29.) 5.

Az udvarhelyiek Heves Béla²⁸, Szilágyi Dezső²⁹, Hidvégi Ernő³⁰ (vándor)társulatai közül választhattak. Becsek szerint Udvarhelyt Heves társasága volt a közkedvelt.³¹ Kritika bőven érte a színházat: „A sokat emlegetett összjáték egy vidéki színházban természetesen nem lehet igazán jó; a zenekar gyenge, az énekkar ingatag, a díszletek örökké ugyanazok, a rendezéssel törődni is alig lehet.”³² Nem csoda ezek után, hogy Szilágyi Dezső, az erdélyi I. színikerület igazgatója megsértődött Udvarhelyre és megtagadta a bevonulást. Helyette a kerületen és területen kívül levő Hidvégit kérték meg, aki olasz mintára „stagione” (évadonként újrászerveződő) színtársulatot szervezett. Színtársulata két hétre kapott engedélyt az itt-tartózkodásra, amit aztán meghosszabbítottak még két héttel.³³ Programjuk elég gazdag volt. Most csak a szerzőkhöz köthető címeket említjük: Abonyi Árpád: *Laczkovics kapitány*; Balázs Sándor³⁴: *A virágleány*; Henry Bataille: *A balga szűz*; Henri Bernstein: *Utánam*; Biró Lajos: *Sárga lilium*; Alexandre Charles Auguste Bisson: *Az államtitkár úr*; Bródy Sándor: *A medikus*; Alexander Dumas: *A kaméliás hölgy*; Henrik Ibsen: *Kísértetek*; Jókai Mór: *Az aranyember*; Kazaliczky Antal: *A kard becsülete*; Kóbor Tamás: *Egy test, egy lélek*; Molnár Ferenc: *Testőr*; Molnár Ferenc: *Doktor úr*; Móricz Zsigmond: *Falu*; V. Sardou: *Vál-*

28 Képzett kispesti, miskolci, pozsonyi színész, aki 1903-tól az I. erdélyi színikerület igazgatója, 1908-tól a szatmári színház vezetője.

29 Színész családból származott, édesapja társulatában lépett először színpadra. 1902 és 1912 között volt színigazgató.

30 Hidvégi Ernő kassai, budapesti, kolozsvári színész, 1910–1914 között a vidéket járta társulatával.

31 A színi kerület gyűlése. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. május 21.) 21.

32 A vidéki színészet. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. április 9.) 15.

33 Színészek jönnek. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. április 23.) 17.

34 Balázs Sándor a székelyudvarhelyi főreáliskola tanára, akinek több színművét is játszották a társulatok. „Nyelvezetét igaz magyarosság és korhoz alkalmazkodó zamatosság jellemzik.” Lásd *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 25.) 13. Történeti színművet is írt *A Csák-vér* címmel, melyet a győri színházban Mezei Béla színtársulata mutatott be nagy sikerrel. „Satyr”, a hír jegyzője csak reményét tudta kifejezni, hogy a szerző az Udvarhelyen is játszó színtársulatoknak is átengedi majd darabját. Május 25-én a színtársulat jutalomjátékként az általunk is jelzett egyfelvonásos darabját játszotta.

junk el!; Arthur Schnitzler: *Anatol*; Róbert Louis Stevenson: *Az öngyilkosok klubja*.

Tekintsünk bele a színházzal kapcsolatos kommentárokba: „Már a harmadik hét is elmúlt s a közönség arról tesz bizonyosságot, hogy van színházba járó kedve, kitartása; ez örvendetes jelenség és kedvező körülmény a direktorra, biztató kilátás az őszi szezonra Heves Bélának, aki egyébként, teljesen ellentétben Szilágyi Dezső direktorral, mindenkor csak kedvezően emlékezett meg Székelyudvarhely színpártolásáról. Kétségtelen, hogy a közönséggel bánni kell tudni, s megállapíthatjuk, hogy ehhez Hidvégi direktor eléggé is ért; méltányolni kell a közönség igényeit, viszont ez ha igyekezetet, ambíciót, kézséget tapasztal, úgy cserébe sok mindent megbocsát, nem lát meg, jóindulattal támogatja a színészt.” Kazaliczky Antal *A kard becsülete* című színművével kapcsolatos kommentár szerint „Magyarországon a hadsereg inkább politikai szempontokból kelt érdeklődést, társadalmilag már kevésbé, s hogy ennek dacára a darabot végignéző közönség figyelmét lekötötte, kétségtelenül arról bizonyít, hogy a szerző elevenére tapintó társadalmi kérdést tárgyalt, igen ügyesen felépítve.” Henri Bernstein *Utánam* című darabja, mint „gyorsrohanású cselekmény mindvégig le tudja kötni a közönség érdeklődését. A nézők ideges izgatottsággal lesik, hogy mi történik a színpadon, habár rokonszenvét a szerző egyik szereplője iránt sem tudja kivívni. Antipatikusak a figurák, mert végre is a szerző csupa erkölcsi piszokban turkál. A szereplők általában alig-alig bírtak megküzdeni a nehéz feladattal, s a pointirozatlan játéknak tudható be aztán az is, hogy a darab végén a közönség egy része ülve maradt.” Victorien Sardou *Váljunk el* című vígjátékával kapcsolatosan: alig látott „a szezonban ehhez hasonló kivitelben színre hozott darabot” a közönség, amely bizony kevés számúnak bizonyult, s éppen ezért kétszeres elismerés járt a rendezésért, a közönség megbecsüléséért.³⁵

Ősszel aztán újból Szilágyi Dezső jelentkezett. Ő opera, operett, dráma, színmű, vígjáték, népszínmű és bohózi előadásokra szervezett, 60 tagból álló színtársulatával kezdte meg előadásai sorozatát az 51. gyalogezred zenekarának közreműködésével – adta hírül a sajtó. A színészet hőskorában az udvarhelyi közönség által tapsra érdemesített karakterek

35 Színházi hét. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. május 28.) 22.

között volt operett-szubrett, opera- és operett-koloratúr, hősnő, szende, társalgási színésznő, naiva, komika, anyaszínésznő, segédszínésznő. A férfiak között jellemkomikus, operett-buffó, opera- és operett-tenor, népszínmű-bariton, énekes-bonviván, hősszerelmes, jellemapa és operett-komikus, úgyszintén segédszínészek. A meghirdetett programban szerepeltek a: *Balga Szűz, Cigányszerelem, Karenin Anna, Ördög mátkája, Balkáni hercegnő, Barikád, Édes öregem, Narancsvirág, Hallhatatlan lump, Szent liget, Hercegkisasszony, Babuska, Testőr, Millió, Rejtélyes ember, Orpheusz, Ezred napja, Sztrogoff Mihály utazása, Ártatlan Zsuzska, Nick Carter, Pálinka, Arany ember, Tolonc, Veres hajú, Sárga Csikó, Tót leány, János vitéz, Koldus diák, Cigánybáró, Lord Piccoló, Medikus, Hölgyek öröme, Theodor és társa, Kiss gróf, Süsette.*³⁶

A ferencrendi barátok vezetése alatt álló római katolikus elemi fiúiskola is (műkedvelő) színházat rendezett a Budapest szálló színháztermében. Két rövid darabbal jelentkeztek kicsiknek meg boldog szüleiknek (József élete és Hófehérke). „Bár a színészek igénybe vették a n. é. közönséget, mégis hisszük – írták a szervezők –, hogy senki sem marad el.”³⁷

Színház ide vagy oda, nem voltak valami rendezett állapotok. Színháznak alkalmatlan épületek, alkalmas vagy éppen pocsék repertoár, elviselhetetlen színészi allűrök, na meg magas közömbösség volt a jellemző. És bizonyára nemcsak Udvarhelyt: „A tény most az, hogy a fennálló rendszer mellett sem jár a közönség a színházba, az előadások üres vagy félig telt házak mellett folynak, s amíg egyik felől a díszletek kopottságáról, az előadások összjátékának hiányáról panaszkodnak, addig másik felől a lanyha műpártolásra tolnak minden ódiomot, vagyis a közönséget teszik felelőssé. Így folyik ez a vita jó egypár év óta anélkül, hogy egymás megértésével a bajok szanáltatnának.”³⁸

Míg mások könyveket olvastak vagy színházba jártak, voltak, akik az utóbbi új válfajával, a mozgóképszínházzal ismerkedtek. Az első állandó moziban, a *Royal mozgóban* meg lehetett tekinteni az itt felsorolt filmeket: *Arzén Lupin a börtönben, Pali mint katona* (humoros), *Egy művész*

36 Jönnek a színészek. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. szeptember 17.) 38.

37 Gyermekek színház. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. június 4.) 23.

38 Színházi hét. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. május 28.) 22.

szereleme (dráma), *Hájasné mindenek* (humoros), *Elveszett hit újra megtalálva*, *Pali mint férj* (humoros), *Brausze* (természetes), *Pali bűne* (humoros), *Lear király* (drámai slágerkép), *Az új kinematograph fényképész* (humoros), *Az áldozat jutalma* (dráma), *Sztambultól a Fekete tengerig*, *Zsiráfadászat* (természetes), *Első hosszú ruha* (humoros), *Kalapos kisasszonyok* (humoros).

Ott volt a kétfajta színház ötvözete is. A konkurens *Elite mozgó* tulajdonosa, Sommer Károly társadalmi támogatást keresett és talált mozijához a Jótékony Nőegyletnél, amely a szegények felszegélyezésére szervezett vígjátékot, és az előadott *Mozgó fényképek* című darabban egy élőkép mellett tényleges mozgóképet is bemutatott.³⁹ Tulajdonképpen egy szkeccs volt: Blumenthal Oszkár és Kaldeburg Gusztáv francia szerzőpáros humoros, háromfelvonásos, Heltai Jenő által magyarított színjátékának és a filmvetítésnek az ötvözete. Hartmann János tanár rendezte, aki az egyes szerepekre a műkedvelők legkiválóbbjait nyerte meg. A színjáték egyébként hosszú időn át a fővárosi Vígszínház nagysikerű kasszadarabja volt. Ez itt sem volt másként, ugyanis a fényes erkölcsi siker mellett szép anyagi sikerrel járt. A szegények, elesettek és árva felszegélyezésére csinos összeg gyűlt össze a közönség fillérjeiből.⁴⁰ Egyébként szólhatnánk a Nőegylet állandóan szerepet vállaló személyeiről: Amberboy Aranka és Ami, Amberboy Józsefné, Becsek Aladárné, Biró Istvánné, Bocz Endréné, br. Sebesy Márta, Burnáz Erzsi, dr. Burnáz Imréné, dr. Egyed Balázné, Gáffy Juliska, Heitz Vilmosné, Hinléder Ákosné, Homoky Lajosné, Kassay Aranka, Kassay Endréné, Kassay Irénke, Kilyéni Erzsi, Koncz Mariska, Kovács Pálné, Lántzky Malvin és Lele, Leichtner Gyuláné, Lengyel Gabi, Mezei Nelli, Pál Mariska, Paschek Margit, Persián Jánosné, Révffy Zoltánné, Sándor Béláné, Siegmund Gertrúd, Solymossy Lajosné, Szabó Istvánné, Székely Mancsi, Szilveszter Andorné, Szobotka Aranka, Szöllösi Irén, Tompa Márta, Voith Mária. A város notabilitásainak, értelmiségi férfiainak, vezető kereskedőinek és iparosainak feleségei, lányai, akik társadalmi munkában szervezték önmagukat, a társadalmat, a kultúrát is.

39 Róth András Lajos: Amikor még szenzáció volt... In: Szabó Károly (szerk.): *Némafilm-sztárok*. [Székelyudvarhely, 2003.] 11.

40 *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. január 15.) 3.

A kultúra élvezeti cikként való fogyasztását egyedi szinten elég nehéz megragadnunk. Ahhoz még túl kevés a helyi memoárirodalmunk, családi naplóink stb. Így inkább csak a közösségi kultúra az, ami tetten érhető, a magánszféráéra csak következtetni tudunk.

A kultúráközvetítés, -ápolás és -élvezés folyamatából a hivatalos intézményeken kívül, melyeket akkoriban csak a felekezeti és állami iskolák képviseltek, a helyi civil szervezetek, szerveződések, illetve az országos jellegűek helyi fiókjai vették ki a részüket igencsak derekasan. Igaz, hogy gyakran a szórakozás, a mulatozás, az önképzés és a műkedvelés amalgámjával van dolgunk, amelyhez hozzácsapódtak a színház és a mozi által nyújtott élvezetek. Nem dehonesztáló módon kell ezt értelmeznünk, mivel bizonyos és nem ritka esetekben igen magas szintű megvalósításokkal találkozhatunk. Azok köre, akik részt vállaltak ebben a szervezés, a megvalósítás, az elszámolás szintjén, igencsak széles. Hiszen szerveződtek az ipari munkások, a gazdálkodók, a kereskedők és kereskedő ifjak, a tanítók, a jegyzők. Vasárnapi Munkásképző Bizottság, Polgári Önképző- és Segélyző-Egylet, Uránia Társaság, Székely Dalegylet, Kaszinó, Nőegylet, Polgári Kör, Tisztviselő Kör, ifjúsági körök, Kosuth Lajos asztaltársaság, Népkönyvtárak, felolvasó körök, olvasóegyletek tevékenykedtek. Egyházi, felekezeti alapon jött létre az Oltáregylet, a Szent Antal Társaság. És mindegyiken szavaltatok, énekkari és zenekari művek, népdalok, gyülekezeti énekek, operett és operadalok, hangszeres szólók hangzottak el, színpadi jelenetek, élőképek kerültek bemutatásra. És mindezek mögött emberek álltak. Már a felsorolásból is kiteszszik, hogy a társadalom különböző rétegeit szólították meg.

Helye volt a kulturális megnyilvánulásoknak a házi, (dominós) társas és egyházi estélyeken (Kálvin-estély⁴¹, gyermekestély⁴², Szent Antal-estély⁴³), a gyakran kosaras táncvigalommal egybekötött műsoros estélyeken, oltáregyleti estélyeken. Ott voltak még a különböző világi és egyházi, alkalmi vagy hazafias ünnepek által teremtett lehetőségek, a különböző előadásorozatok, mint a szabadlíceum ismeretterjesztő előadásai, az analfabéta tanfolyamok, a téli előadások, a gazdasági szakelőadások.

41 *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 5.) 10.

42 A barátok gyermek-estélye. In: *Székely-Udvarhely*, 17. (1911. január. 12.) 4.

43 Az első Szent Antal estély. In: *Székely-Udvarhely*, 17. (1911. január. 19.) 6.

De a bálók sem csak egyszerű táncvígalmak voltak, ezeken is megvolt a számtalan kulturaközvetítő lehetőség, amely igencsak elképzelhetetlen volt a több év óta visszatérő Simkovics József⁴⁴ és Fényes (Fridmann) Janka⁴⁵ tánctanítók oktatása nélkül. Kelltek is, hiszen ki tudta volna okítás nélkül eljární a csárdás, keringő, francia négyes, mazurka, rezgő polka, gyorspolka kínálatából az összest? Id. Péter Attila önéletrajzi és részben várostörténeti könyvében írja: „a bál ötletesen kapcsolta össze a kellemest a haszonnal, a szórakozást a kereskedelmi reklámokkal.”⁴⁶

A beszámolókból kiderül, hogy mi volt az általános keret, amely kötelező módon jelen kellett legyen. A Himnusz és a Szózat elhangzása magától értetődő. A felekezeti gyülekezetek saját gyülekezeti énekükkel kezdtek és végeztek. Nem volt ritka egy-egy művészi festménynek vagy akár reklámképnek élő alakokkal, kimerevített pózban történő – élőképpnek nevezett – megjelenítése művészek, tanárok rendezésében. Ilyen volt pl. az Oltáregyesület által bemutatott élőkép is: Paolo Veronese *A lepantói csata apoteózisa* című alkotása került megjelenítésre. A kép a kereszténység pogányság fölött való lepantói nagy diadalát varázsolta a közönség elé dr. Dobos Ferencz történeti megvilágításában és Janecsek József, a szakiskola művezetőjének rendezésében. De láthattak élőképet a református templom új harangjának szentelésekor⁴⁷, vagy a barátok karácsonyi gyermekestélyén is.⁴⁸

Az udvarhelyi kultúra meghatározó szereplője, majdnem mindegyik nagy nemzeti ünnep főszervezője és kulturális műsorszolgáltatója a Székely Dalegylet / Székely Dalárda, mely ebben az évben is „teljes erővel tör a régi dicsőség felé, s ha így folytatja, ha az a lelkesedés, mely mindnyájuk szívét áthatja nem lankad, akkor hamarosan régi szép múltját is túl fogja szárnyalni.”⁴⁹ A zenei ízlésről, kultúráról a megszólaltatott Er-

44 Megnyílt a tánciskola. In: *Székely-Udvarhely*, 17. (1911. január. 12.) 4.

45 *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. szeptember 17.) 38.

46 Péter Attila: *Életem filmkockái. Tematikus cikkgyűjtemény*. Székelyudvarhely, 2011. 42–43.

47 Harangfelszentelési ünnepély. In: *Székely-Udvarhely*, 17. (1911. december 3.) 49.

48 A barátok gyermek-estélye. In: *Székely-Udvarhely*, 17. (1911. január 12.) 4.

49 Petőfi ünnepély. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. augusztus 13.) 33.

kel Ferenc, Erődy Ernő, Farkas Imre, Hubay Jenő, Lányi Ernő, Szentgáli Gyula, a korban ismert zeneszerzők és dalköltők művei mesélnek, de a külföldiek közül ismerősen és gyakran elhangzanak Beethoven, Charles de Bériot, Edward Grieg, Charles Camille Saint-Saëns, Schumann, Giovanni Sgambati, Wagner, Weldon John vagy Leon Harry alkotásai. Természetesen helyet kaptak bőven a magyar népdalok, de a közönség hallgathatott kvartetteket, áriákat, duetteket, kórusműveket, hegedű- és zongoraszólokat is. Ami a legszebb bennük az, hogy az előadók mindannyian udvarhelyiek és nem csupán zenetanárok. Dobó Zoltán kórusvezető és felesége, Dobó Zoltánné („amely mesterien vezette férje az ének-kart, épp oly mesterien kezelte ő Liszt Ferenc hangszerét”⁵⁰), Rák Károly zenetanár („pompás technikájával, virtuozitásával magával ragadta a zenekedvelő közönséget”⁵¹), Göllner Béla tanuló, Solymossy Lajosné zongorista, kinek „technikai készsége, precíz előadása egyaránt lebilincselte a figyelmet.”⁵² Férfikar, melyről azt írta a beszámoló, hogy „főlemelő volt hallani a szeplő nélkül fogantatott Szűz Anya dicséretét férfi ajkáról. Szokatlan jelenség, de annál értékesebb.”⁵³

Bátran mondhatjuk, hogy a műkedvelés magas fokon állt, és a polgárosodó társadalom igyekezett felzárkózni a társadalmi és osztálybeli elvárásokhoz. És bárki tanulhatott zenét is, ha megengedhette magának. Kertész Albertné zeneszerzőnő zongoratanítványokat fogadott, kezdőket és haladókat. Tanított zeneelméletet, párhuzamosan németet és franciát, de hegedüleckét is vehettek tőle.⁵⁴

A különböző akciók sora gazdagította a kulturális palettát: Chalupka Rezső vármegyei tanfelügyelő vezetésével – azzal a Chalupkával, aki több cikkből⁵⁵ álló sorozatot indított az *Udvarhelyi Híradó* hasábjain gróf Haller János vármegyei főispán történeti arcképének bemutatására (mint mondta: „betűbe is foglalni igyekeztem az emlékezet ama tűzfé-

50 Az oltáregyleti estély. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 19.) 12.

51 Tanítók műsoros estélye. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. február 5.) 6.

52 Szent Antal-estély. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. április 30.) 18.

53 Az oltáregyleti estély. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 19.) 12.

54 *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. szeptember 3.) 36.

55 Hallerkeői idb. Gróf Haller János. [sorozatban] In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. június 18. – szeptember 24.) 25–39.

nyét és melegét; – irodalmilag is foglalatot óhajtottam adni a köztudatnak, a közérzésnek”) – a vármegyei tanítószázból társaság alakítását tervezték, mely Tanítói Daloskört és Filharmonikus Társaságot is magáénak tudhatott volna. A társaság a vármegye községeiben az Uránia műsorából válogatott, s vetített képekkel illusztrált előadásokat tartott a környező falvakban (Agyagfalva, Bögöz, Nagyalambfalva, Patakfalva, Vágás). Céljuk közt szerepelt egy, a későbbiekben Udvarhelyen létesítendő kultúrpalota emelése, amelynek keretében elhelyezést nyert volna a vármegyei Tanítók Háza és a vármegyei Tanszermúzeum is. A mozgósításnak is értelmét látták. Kérték „a vármegyei lelkészi, tanítói kart és általában a művelt közönséget, hogy méltányolva a buzgó tervező és a melléje sorakozott kezdeményezőök fáradságot nem kímélő törekvését, a próbaelőadásokon való megjelenésével tegyen tanúságot ezen nagyra hivatott kultúrpalota felkarolásáról és támogatásáról.”⁵⁶

A Magyar Gazdaszövetség sem maradt le. Vidéki téli tanfolyamokat szervezett (Kobátfalva, Alsósímenfalva, Zetelaka, Csekefalva, Korond, Farkaslaka).⁵⁷ Az évek óta rendszeresen szervezett szabadlíceumi előadások⁵⁸ sikeres rendezvényeknek bizonyultak. Csak 1911-ben színvonalas előadást tartott Szabó Dezső állami főreáliskolai tanár az általános választói jogról 118 hallgató előtt, Szarvas Arnold állami főreáliskolai tanár az ember származásáról 116 hallgató előtt, dr. Burnász Imre gyakorló orvos a fertőző vagy ragályos betegségekről 167 hallgató előtt, Burger Artúr főgimnáziumi tanár a lovagkori intézményekről, illetve a képzelőtehetségről 118 hallgató előtt, dr. Kassay F. Albert városi tisztiorvos a koleráról 118 hallgató előtt, Szobotka Rezső műszaki tanácsos a városrendezésről 164 hallgató előtt, dr. Luckhaub Gyula főgimnáziumi tanár az egyszerű gépekről 94 hallgató előtt, dr. Válcsik Ferenc országgyűlési képviselő Ausztria és Magyarország közjogi viszonyáról 168 hallgató előtt, Becsek Aladár lapszerkesztő a sajtóról 116 hallgató előtt, Biró Sándor református kollégiumi tanár az emberi lélek egyes jelenségeinek

56 Új irányú kulturáció vármegyénkben. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 19.) 12.

57 Gazdasági előadások. In: *Székely-Udvarhely*, 17. (1911. január 15.) 5.

58 Ezen ismeretterjesztési forma rövid összefoglalását lásd Hermann, 2015. 147–152.

megnyilvánulásáról 108 hallgató előtt, Pálffy Aladár pénzügyi számtiszt Székelyudvarhely város történetéről 80 hallgató előtt. Az iskolai értesítők a tanárok társadalmi és iskolán kívüli irodalmi/kulturális tevékenységét (emlékbeszéd, előadások, felolvasások, könyvismertető, hangszeres fellépések, cikkek írása, estélyeken való közreműködések) tárgyaló rovatai részletes tájékoztatást nyújtanak ebből a szempontból. Ami a legjelentősebb viszont az előadásokban, hogy azokon az iparos ifjúság interaktívan vett részt kulturális szereplésével. Olyan neveket találunk köztük, akik később a város iparában valóban ismert neveket jelentettek: Bartók István, Benkő Mihály, Hodgyai László, Izsák István, Kerestély Gyula, Kökösi Albert, Metz Albert, Rájk József, Rájk Sándor és Szőke József. És mindig ott volt a Vasárnapi Munkásképző Bizottság mindegyike, nagyon sok gazdasági és kulturális tevékenység örökmozgó, jobb sorsra érdemes jegyzője, Gyerkes Mihály is.⁵⁹ Mint ahogy ott volt rendszeresen Kónya Sándor zenekara is, önálló szerepléssel vagy valakit kísérvé.

Átlagon felüli, nívós eseményeknek is tanúi lehetnek a kisváros kultúrsumomjas polgárai. Itt érdemes megemlítenünk a főreáliskola két tanárát: Hartmann Jánost és Szabó Dezsőt. Hartmann *Petőfi tanulmányok* című munkája 1910-ben jelent meg a Franklin nyomdában, de hatása nem volt jelentéktelen. Hatvány Lajos a *Nyugat*ban bírálta. Mint írta: „nem szabad Hartmann Jánossal oly könnyen végezni, könyve figyelemreméltó jelenség.” Nem is lehetett, hisz a 19–20. század fordulójának legjelesebb Petőfi-szakértői közé tartozott. Az *Újság* 1911-ben méltatta az udvarhelyi tanár kötetét. A méltatást közölte a helyi sajtó is: „Amíg el-

59 Róla mindenképpen tudni kell, hogy többek között az *Udvarhelyi Népevelés* című, 1910–1916 között megjelenő lap szerkesztője és gyakori vezércikkírója. Már a folyóirat impresszuma is árulkodik, mi mindent szeretett volna átfogni: „Népevelésügyi közlöny. Az Udvarhelyvármegyei Tanítóegylet, az Udvarhelyvármegyei Tanítóegylet Népiskolai Tansermúzeuma és az Udvarhelyvármegyei Kir. Tanfelügyelői Hivatal hivatalos közlönye.” Gyerkes Mihály szétágazó pedagógiai, művelődési és gazdasági közszerepléséről részletesen ír a hálás unoka és Szőcs Lajos korondi tanító. Szarvas Gyöngyi: Gyerkes Mihály, a népevelő. In: *Magiszter*, 10. (2012) 4. 95–100.; Szőcs Lajos: Emlékezés Gyerkes Mihály tanítóra. In: *Magiszter*, 1. (2003) 2. 102–109.

következik az igazi, a joggal várt nagy Petőfi-magyarázó, szívesen kell fogadnunk minden vállalkozást, mely eredményes, új szempontot keres és talál a legnagyobb magyar lírikus megértéséhez és méltatásához. [...] Szeretettel fogadjuk a legújabbat, Hartmann János Petőfi tanulmányát is. Ez a Petőfi-irodalom legfrissebb hajtása, egyszersmind a legerősebb, a legéletrevalóbb hajtások egyike. A gondolatok megfogalmazásában kissé még túlságosan is keresett, túlságosan is színes, hogy úgy mondjuk: keresve választékos, de egyébként feladatának magaslatán áll. [...] Hartmann János Petőfi-tanulmánya nem sablonmunka, amely dicséri, amit Petőfinél dicsérni szokás és szidja, amit szidni manapság divat.”⁶⁰

Különleges, nem minden visszhang nélküli volt az emlékezetes Ady-matiné, melyet Szabó Dezső főreáliskolai tanár diákjaival tartott 1911 áprilisában a vármegyeház dísztermében.⁶¹ „Nem a mindenáron eredetiségre törekvés: inkább a nagy városok (Debrecen, Nagyvárad, Kolozsvár stb.) példája s a bizalom városunk közönségének intellektusában szülte a gondolatot, hogy a legújabb magyar líra kiváló képviselőjét egy keletes irodalmi előadásban ismertetni kellene” – írta az *Udvarhelyi Híradó*-ban, az előzetesben Hartmann János tanár kollégája, hozzátéve, hogy Ady körül „még mindig »dúl a harc«, s mint minden eredeti költői lángelme, csak vontatva késztetni hódolatra a közönség zömét. De bármily eltérők legyenek is a vélemények: két igazságot meg lehet állapítanunk. Az egyik: hogy feltétlenül érdekes embernek, vagy hogy Ady kedves szavát használjam: Valakinek kell lennie, aki az újabb író nemzedék legtehetségesebb tagjait oly feltűnően befolyásolja.” Majd arra hivatkozva, hogy minden időkben a költőket leghamarább a nők és a fiatalság értette meg, felhívással fordult a város előítélet-mentes „intelligens hölgyközönségéhez”, azokhoz, akik „Adyt – esetleg – még nem ismerik, vagy félreismerik”, hogy „szerető érdeklődésüket” megnyerje.⁶²

A matiné meghirdetett célja az Ady hazafisága és moralitása ellen felhozott vádak tarthatatlanságának kimutatása volt. A zártkörű rendezvé-

60 Petőfi-tanulmányok. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. január 29.) 5.

61 A jelenséggel többen foglalkoztak már. Lásd Hermann, 2015. 143–146.; Legutóbb Péter László: Szabó Dezső székelyudvarhelyi indulása. In: *Székelyföld*, 16. (2012) 1. 61–80.

62 Ady-matiné. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. március 19.) 12.

nyen Ady-kötetet lehetett kapni. Szabó Dezső szabadon értekezett Ady költészetéről, előadását diákjai, meg a pécsi színház itt tartózkodó naivája, Pál Emma szavatai tették színesebbé. A jövedelmet – ami végül 100 koronát tett ki – a város szépítésére szándékoztak fordítani.

Számunkra most nem is ezek a legfontosabbak, hanem Hartmann cikének egy mondata, melyben minősítette az udvarhelyi közönséget, s ez így hangzott: „*eleinte szokatlan, hogy magunknak is lépéseket kell tennünk a művészi gyönyörűség felé*”.

Mondanunk sem kell, hogy városunk közönsége még nem volt fogadóképes Adyt illetően annak ellenére, hogy a hírt kommentáló sajtó azt írta, hogy „az, aki elfogulatlanul és tisztára a tények alapján akar ítélni, meghallgatja azok fejtegetéseit is, kik Ady költészetével behatóan foglalkoztak. A matiné iránt a pesti sajtó is érdeklődik, a városunk eleven szellemi életének kedvező jelét látják benne.” Hogy is lehetett volna, amikor a matinét követő napokban Becsek Aladár is úgy nyilatkozott, hogy: „Ady urat és utánczóit nem tartjuk alkalmasnak, hogy az ifjúság elé mintaképpül lehessen állítani.” Megállapításához magasabb körökből érkező támogatást is talált, hiszen a *Magyar Figyelő*ből átvett, – egyébként korábban Rippl Rónai Józsefet is lebunkózó – Tisza István által jegyzett cikk (*Szabadgondolkodás*) által is megerősítve érezte magát. Abban ugyanis az állt, hogy „az ateista és materialista világnézeten felépülő nemzetköziség mind merészebben, mind cinikusabb leplezetlenséggel üti fel fejét, s a magyar fiatalság modern prófétái ki akarják lelkéből ölni a valláserkölcsi világnézetet, a nemzeti ideált [...] A mai »fiatalokat« a létért való küzdelem sivár ösztöne hevíti. »A Talpra magyar-t« nem lehet üres gyomorral szavalni, kiáltja a magyar ifjúság idealizmusának hivatásos ápolója.” S amikor e sorokat írta, Szabó Dezső állítólagos, Kölcséyt parafrázáló, egy évvel korábbi, az országos tanárkongresszuson tett kijelentésére gondolt.⁶³

Ezek után nem csodálkozhatunk Becsek kijelentésén, mi szerint Ady költészetében „semmi egyéb, mint műfanatizmus nyilatkozik meg, melylyel ránk zúdítják az idegennek oly nyers utánzását”. Majd egy pár sorral odébb Ady költeményeiből sorokat kiragadva próbálta meg visszautaa-

63 Tisza István: Szabad gondolkodás. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. április 9.) 15.

sítani azt, hogy konzervatívnak tekintsék, mondván: „ha nem bírod bevenni a meddő, a kisajtott magyar rögről szóló éneket, a céda boldogító szerelmét, s az elvérzett szívnek fájó illatozását, a zokogó nehéz sötétséget, ha nem lelkesülsz azért, hogy a költő hült testtel, dermedt vidoron elnyúlt az asztal alatt – no akkor temettesd el magad, mert tulajdonképpen a múlt században kellett volna élned.”⁶⁴ Ha belegondolunk, elfogadhatjuk az ilyen hozzáállás korabeli létét, hiszen mai hangfekvésben, ahogy Kovács András Ferenc jellemzi *Új Nyugata*⁶⁵ című versében:

„Marhára ráment Ady Endre
A vadiúj dúvadi trendre:
Pörölte véreit,
Vörös fehéreit.
Nem hajtott turbós happy endre.”

Visszatérve témánkhoz, azt megállapította végül, hogy Székelyudvarhely városnak közönsége van, melyet egy-egy irodalmi matinéra össze lehet hozni. S ezt úgy ítélte meg, hogy szép jelenség. Maga a tény, hogy Tisza ominózus cikkét teljes terjedelemben átvette, már jelzés erejű a korabeli udvarhelyi irányadó mentalitásról. Annál is érdekesebb, mert egy másik helyen Becsek azt állította Tiszáról, mint a *Magyar Figyelő* szerkesztőjéről, hogy annak „célja az egész magyar értelmiség tömörítése”.⁶⁶

Szabó Dezsőt egyáltalán nem zavarta a publikum és a sajtó hozzáállása. Az elnöklete alatt álló ifjúsági Eötvös-önképzőkör június 8-ai évzáró ünnepélyén a diákok még csak azért is Ady-verseket szavaltak. A *Föl szállott a páva...*, *Pária az én Bakonyom*, *Én a halál rokona vagyok*, *A Gare de l’Esten* című költeményeket Farkas Imre, Zerhes Vilmos, Baló Elemér és Szántó Dénes szavalták. Az utóbbi diák neve szerepel egyébként

64 Ady-matiné. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. április 9.) 15.

65 <http://www.janus-pecs.sulinet.hu/Irodalom2.htm> (Letöltve: 2015. szeptember 22.)

66 Egy óra Tisza István redakciójában. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. január 1.) 1.

ként a *Nincs menekvés* című, 1917-ben megjelent, Udvarhely ihletésű regényében is.

Még az ezoterikus tanok iránt érdeklődők is kielégíthették kíváncsiságukat, ugyanis a Budapest szálló színháztermében Ladomérszky Lajos illuzionista és spiritiszta, a berlini „Akademie für magische Kunst” [?!] tanára és a telepatikus fenomén, Donna Arabella léptek fel.⁶⁷

A kultúra iránt érzékkel bíró kereskedők, Barcsay Károly és Gábor Márton más városok mintájára elkészítették a városi szépítő egyesület alapszabályait, s ügyüknek megnyerték a főispánt, Haller János grófot is. Akárcsak ez, szintén városi összefogást sürgető kezdeményezés volt a tanulók játszó- és a városi közönség nyári kirándulóhelyének, a Budvár alatt elfolyó Hodgya patakáig elterülő, Csicsér alatti, mintegy 8–10 holdas lankás terület bérlésére (200 korona ellenében két évre szándékoztak kibérelni) vonatkozó felhívás. Városi Kirándulóhely Bizottságot és Városi Kirándulóhely Alapot hoztak létre. A bérleti díj összegyűjtésére az intézetek vezetőihez, a helyi közigazgatás bizottságaihoz, a város egész közönségéhez fordultak, tetszés szerinti összeggel való hozzájárulásra. A kirándulások alkalmával gyűjtést rendeztek és kutat ástak volna. S ha a kultúránkhoz hozzátartozik a tisztaság, a rend, a közrend is, akkor talán érdemes idéznünk a sajtó hasábjain ebben az évben megjelent kis versből az utolsó szakaszokat, amelyet Gerárth álnév mögé bújó valaki jegyez *Újabb dal az uszodáról* címmel:

És azt se kérdem, hol is épül?
A városon vagy rajta túl,
A Küküllőn vagy a jégpályán.
Vagy a Székhídján jóval alul;
A Csicsér és a Budvár-hegy közt.
Ám tegyék tőlem bárhova –
Csak legyen egyszer minálunk is
Egy uszoda, egy uszoda ...

67 Ladomérszky-est a Budapest színház-termében. In: *Udvarhelyi Híradó*, 14. (1911. szeptember 3.) 36.

És építse meg, ki akarja:
Egy ember, vagy egy társaság.
S hadd legyen fából, kőből, vasból,
Körötte gyom, vagy dús virág ...
Csak végre-végre készen légyen –
Mint műveltségünk új foka,
Hisz nagy dolog sok század múlva
Egy uszoda, egy uszoda ...

Szerkesztő úr, ha van szíve, hát
Leközli ezt a versemet.
A mámor szülte, s ha teheti,
Ne rontsa el a kedvemet:
Mert bízva-bízom folyton, amíg
El nem visz szent Mihály lova,
Hogy mégis csak lesz valaha – itt
Egy uszoda, egy uszoda ...

Hogy miként kapcsolódik ez a vers az eddig tárgyalt kultúrához, azt több tényező is magyarázza. Egyik az, hogy a szerkesztőnek volt szíve és rálátása arra, hogy leközölje, a másik, hogy a Gerárth álnév alatt Burger Arthur gimnáziumi magyartanárt kell értenünk, azt az egyént, aki évtizedeken át meghatározó, köztiszteletben álló egyénisége volt a városnak. A harmadik az, hogy az uszoda kérdése talán pont annyi ideje volt téma, mint az ő tanárkodása. Az utolsó pedig, hogy versében valamire ráértzett, nem hiába hivatkozott Szent Mihály lovára, mert még ebben az évben elhunyt. Nélküle szegényebb lett az udvarhelyi értelmiség és egyben a városi kultúra is.

**SZÉKELYFÖLDI MEGYÉK
KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZT**

NAGY BOTOND

Háromszék közigazgatása 1918–1940 között¹*Az új hatalmi struktúra és közigazgatás kiépülése (1918–1920)*

Háromszéken a régi hatalmi rendszer eróziója a Monarchia haderejének összeomlása és az országos szintű eseménysorozatok helyi hatásként 1918 késő őszén visszafordíthatatlan állapotba jutott. Tanulmányunk a középszintű, megyei igazgatás 1918–1920 közötti működését, átalakulását vizsgálja, kizárólag az ezt befolyásoló eseményekre és folyamatokra összpontosít.

Háromszék vármegye törvényhatósági bizottsága november 11-én tartotta utolsó közgyűlését. A testület az országos Magyar Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásról határozott. Az alispán, dr. Török Andor ez alkalommal a küszöbön álló román megszállásról tájékoztatta a jelenlévőket: *„mi már nem vagyunk hadviselő felek, és mivel mi ellenállást nem fejtenénk ki, az idegen országok csak egyszerűen bevonulnának hozzánk és mi az egész világ nemzetközi oltalmába ajánlanók magunkat.”*²

A megyeszékhely Sepsiszentgyörgyöt december 7-én reggel szállta meg egy század katonaság Dumitru Tigoianu százados vezetése alatt.³ Tigoianu százados első rendeletében a hivatalok helyben maradásáról és zavartalan működésük fenntartásáról intézkedett, azzal a kikötéssel,

1 Készült a Kisebbségi magyar közösségek c. OTKA kutatás (109173. sz.) keretében. Támogatta a MOL Zrt. és Közéletre Nevelésért Alapítvány.

2 Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei Hivatala (a továbbiakban RNLKMH), Fond 9 Háromszék vármegye iratai, 1. állag (á.). Közgyűlési jegyzőkönyvek, 150. kötet (köt.). 1918. november 11./379. jegyzőkönyvi pont (jkvp.).

3 Uo. 14. fond, 5/a. állag, 142. köt. 1918. december 14./72. jkvp.

hogy azok nem hozhatnak románellenes intézkedést.⁴ Az év végéig a megyeszékhely és a vármegye közigazgatási szervezetének összetétele és hatásköre gyakorlatilag nem szenvedett változást (a forradalmi fordulat előtti állapotokhoz viszonyítva), annak ellenére, hogy a megszálló század ellen helyi szervezkedés történt, majdnem fegyveres összecsapásra került sor. Az ezt követő szigorítások a lakosság életvitelére voltak hatásosak és nem a helyi közigazgatás működésére.⁵

Az erdélyi románság gyulafehérvári gyűlése után a Nagyszebenben Iuliu Maniu vezetése alatt megalakult hatalmi szerv a közigazgatási struktúra átvételét prioritásként határozta meg. A bukaresti kormány a Kormányzótanács (Consiliul Dirigent) hatáskörébe utalta a *közszolgálatok* működtetését,⁶ amely december 14-én a románokhoz intézett első felhívásában a közigazgatás új alapokra helyezését ígérte, a budapesti kormánnyal való kapcsolatok megszakítására szólította fel a lakosságot, valamint az addig hivatalban lévő román nemzetiségű tisztviselőket meghívta az új román adminisztrációba.⁷ Tíz nappal később felhívással fordult a nemzeti tanácsokhoz, amely által bekérte a községek szintjén a tanácsok alakuló jegyzőkönyveit és a tisztviselők (polgármester, jegyző, pénztáros, esküdt stb.) listáját, amelyekben megjelölni kérte, hogy régi vagy új a listába felvett tisztviselő, illetve az illető letette-e az esküt a nemzeti tanács előtt. Ugyanakkor jelentést kért a község politikai-közigazgatási állapotáról, az ellátásról, nemzeti gárdákról, a közbiztonság-

4 Nagy Szabolcs: Impériumváltás Sepsiszentgyörgyön 1918–1919. In: *Acta Siculica, 2012–2013*. Sepsiszentgyörgy, 2013. 350.

5 Uo. 351.

6 Erdélynek a Román Királysághoz való csatlakozását kimondó 3631/1918. december 11. sz. törvényerejű rendeletben a közszolgálatok (serviciile publice) megnevezés szerepel, ami az önkormányzatok hatáskörébe tartozó, valamint ezeknek a hatásköréből már korábban a minisztériumoknak alárendelt, decentralizált közigazgatási intézmények összességét foglalta magában. A Román Királyi Kormány közvetlenül a saját hatáskörébe utalta a külügyet, hadügyet, a vasútra, postára, távírdára, telefonra vonatkozó ügyeket, a vám- és pénzügyet, az állambiztonságot. Lásd: *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria* (a továbbiakban GOCD), 18/31 decembrie 1918.

7 GOCD, 1/14 decembrie 1918.

ról, a román nemzetiségűeket november 1-je óta ért esetleges bántalmazásokról, illetve újabb listát a román nemzetiségű értelmiségiekről.⁸ Úgy tűnik, az új hatalmi rendszer kiépítését alulról képzelte el a Kormányzótanács, mivel a vármegyei és járási tisztviselők listáját ugyanekkor nem kérték be. Ezek a szinteken a régi tisztviselők beágyazottságát túl erősnek ítélték meg, egyelőre a várható konfrontációt szándékozták elkerülni.

Háromszéken az új hatalmi rendszer kiépülése gyakorlatilag 1919 elején kezdődött, amikor Tigoianu alakulatához csatlakozott a 4. Roșiori ezred. Az események további alakulása azt mutatja, hogy az erősebb katonai jelenlét a polgári berendezkedésnek volt hivatott fedezetet nyújtani. Január folyamán a vármegyei közigazgatási szervezet ügyvitel a körülményekhez képest normális mederben haladt.⁹ Kapcsolata a magyar kormánnyal meglehetősen hiányos volt, majd a hónap végére az iktatókönyv tanúsága szerint meg is szűnt.¹⁰ Ezzel szemben a nagyszebeni Kormányzótanács első utasítását január 20-án iktatták az alispáni hivatalnál.¹¹ A román prefektus, dr. Nicolae Vecerdea január 30-án jelentkezett be. Külön érdekessége az esetnek, hogy nem szerepel a neve a Kormányzótanács azon közleményében, amelyben az erdélyi törvényhatóságok élére kinevezett prefektusok nevét tette közhírré.¹² Az alispán, dr. Török Andor megfogalmazása szerint az új román prefektus „*Háromszék vármegye főispáni székét katonai címén elfoglalta*”. E körülmény alapján pedig felmerül a kérdés, hogy a Kormányzótanács külön eljárást alkalma-

8 Uo. 11/24 decembrie 1918.

9 Az ügyiratok volumenét tekintve nem tapasztalható különösebb eltérés a korábbi évek gyakorlatához képest, összesen 1028 darab iktatmányt regisztráltak. RNLKMH, F 9. 3. á. Közigazgatási iktató- és mutatókönyvek, irattári sorkönyvek. 227. kötet.

10 Utolsó iktatmányt, az Országos Közélelmezési Hivatal egyik átíratát január 27-én regisztrálták. RNLKMH, F 9. 3. á. 227. köt. 812. iktatószám (ikt.).

11 Az utasítás megtiltja a burgonya és gabonaneműekből szeszfőzésre való felhasználását. RNLKMH, F 9. 3. á. 227. köt. 662. ikt.

12 Az erdélyi vármegyék és törvényhatósági jogú városok élére kinevezett prefektusok listáját január 27-én tette közzé a Kormányzótanács, ebben nem szerepelt Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyék prefektusa. Lásd: *GOCD*, 14/27 ianuarie 1919.

zott az esetében, vagy annak tudta és előzetes legitimációja nélkül került Háromszék vármegye élére, illetve Bukarest embere-e? A prefektus az első napon kijelentette, hogy a tisztviselőktől nem kíván esküt, a hivatal pedig a fennálló törvények és jogszabályok alapján folytassa működését. Rossz egészségügyi állapotára hivatkozva, további részletkérdések megvitatásától elzárkózott.¹³ Február első napján azonban a román katonaság a vármegyeház ormára román nemzeti zászlót tűzött ki, a vármegyeház padlásán tárolt magyar zászlót elkobozta, amit dr. Török alispán a belgrádi fegyverszüneti szerződés I. pontjának megszegéseként, a hivatal román államhatóság alá vonásaként értelmezett: „*az aktust jogszerűnek el nem ismerhetem, de mint erőhatalmi ténynt tudomásul veszem*”. Ennek okán benyújtotta lemondását a prefektusnak és dr. Béli Pál vármegyei első főjegyző, illetve dr. Demeter Gyula másodfőjegyző távolléte okán a rangidős tisztviselőnek, Ütő Áron árvaszéki elnöknek adta át a hivatalt.¹⁴ A következő két napban további 38 közigazgatási alkalmazott mondott le az állásáról, beleértve tisztviselőket és szolgaszemélyzetet: az alispáni hivatalnál 21 személy, az árvaszéknél 8 személy (beleértve az alispáni teendőkkal megbízott elnököt), Sepsí járás szolgabírói hivatalánál összesen 9 személy. Az utóbbi két hivatalnál az egész testület lemondott, az alispáni hivatalnál 6 személy maradt: egy aljegyző és a szolgaszemélyzet tagjai.¹⁵ A lemondások kizárólag a megyeszékhelyre korlátozódtak, a Miklósvári, Kézdi és Orbai járások főszolgabírói hivatalainak alkalmazottjai egyelőre az állásukban maradtak. A községi- és körjegyzők szintén a helyükön maradtak, csak három állomás volt üresen:

13 RNLKMH, F 9. 34. á. Alispáni iratok. 1919/1057. irattári egység (magyar).

14 Uo. F 14. 5. á. Közigazgatási iratok iktatószám szerint rendezve. 1919/1023. ie.

15 A vármegyei, árvaszéki és szolgabírói hivatalok alkalmazotti névsorát a *Háztartási Alap Számfejtőkönyve* alapján állítottam össze, amely az 1917. év végéig tartalmaz bérezési adatokat. RNLKMH, F 9. 6. á. Számviteli könyvek. 65. köt. Az alispáni hivatal munkatársainak lemondásai részben név szerint, egyénileg voltak iktatva február 3-án. RNLKMH, F 9. 3. á. 227. köt. 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1089, 1090, 1091, 1092, 1095, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100. ikt. (magyar). Az árvaszéki és szolgabírói hivatalból származó lemondásokat egy nappal később iktatták, egységesen egy szám alatt. Uo. 1094, 1114. ikt. (magyar).

Bereck, Torja és Kézdivővár. Az első helyről a jegyzőt a román csapatok Brassóba hurcolták, az utóbbi kettőről a háborúból hazatért katonák személyes bosszúja elől menekültek el.¹⁶ A gyengélkedő prefektus a lemondásokat tudomásul vette, de sértésként értékelte őket. Az elhagyott alispáni hivatal gondozásával Victor O Roman sepsiszentgyörgyi ügyvédet bízta meg, segédjének Tigoianu századost nevezte ki, a lemondott közigazgatási alkalmazottakat pedig a felvett bérelőlegek visszafizetésére szólította fel.¹⁷ Az *alispáni delegátus* vagy *kirendelt alispán* titulust viselő Victor O Roman tevékenysége¹⁸ újabb lavinát indított el alsóbb szinteken: február közepén a Miklósvári és az Orbai járások tisztviselői nyújtották be testületileg a lemondásukat, lemondott Sepsiszentgyörgy polgármestere, Bálint Dénes és a következő egy hónap alatt hasonlóképpen cselekedett vagy nyugdíjazását kérte 13 jegyző és aljegyző. A lemondások indokaként a magyar kormánynak (több esetben a népköztársaságot említik) tett esküvel összeegyeztethetetlen magatartást jelölték meg. A Miklósvári járás főszolgabírója, Zathureczky Kálmán világosabban fogalmazott, a nagyszebeni Kormányzótanács I. és II. számú dekrétumainak végrehajtását tagadta meg.¹⁹ Az elutasítás azonban nem tekinthető egyöntetűnek, több esetben a régi tisztviselők azonnal elismerték az új hatalmi struktúra legitimitását, mint például dr. Pásztóhy Dezső, Kézdi járás szolgabírója, vagy Dobolyi Gyula bodolai körjegyző.²⁰ Az alispáni hivatalt vezető Victor O Roman február 26-án terjesztett javaslatot a prefektus elé, amiben a személyzet hiánya által okozott, a közigazgatás terén tapasztalható működési zavarra hívta fel a figyelmet, javasolva, hogy az új tisztviselők és szolgaszemélyzet verbuválása érdekében emeljék kétszeresére a fizetéseket és az egyéb járandóságokat.²¹ A vármegyénél akkorra már betöltöttek néhány kulcspozíciót új emberekkel, említ-

16 RNLKMH, F 9. 34. á. 1919/ 74. ie. (román).

17 Uo. F 14. 5. á. 1919/ 1024. ie.

18 Tevékenysége február 6. időponthoz köthető, ezen a napon 1-es számmal újrakezdték az iktatást, ugyanazon a napon 1155. számmal lezárták a régi iktatást Uo. F 9. 3. á. 227. köt.

19 Uo. F 9. 34. á. 1919/ 43. ie. (román).

20 Uo. F 9. 3. á. 227. köt. 93, 94. ikt. (román).

21 Vö. Nagy Szabolcs: *i. m.* 354.

hetjük dr. Miron Crețu tiszti főorvost²² és Eugen Sibianu főszámvevőt, akinek kinevezése után az alispáni hivatal vezetője kénytelen volt magyarázatot adni a prefektusnak, mivel nyilvánvalóan túllépte hivatali hatáskörét. A következő napokban, hetekben a tisztviselői állásokra jelentkezők száma gyors növekedésnek indult, ami feltehetően az új bérezési rendszerrel függött össze. Március elsején dr. V Rauca Răuceanu foglalta el a közel egy hónapja üresen álló Sepsi járás főszolgabírói hivatalát, ugyanazon a napon Octavian Popa-Radu a szintén egy hónappal korábban megüresedett Miklósvári járás főszolgabírói hivatalát. Egy újabb hónappal később az Orbai járás vezetését vette át, a nagyajtai állást Nicolae Rimbețiu foglalta el.²³ Komoly érdeklődés figyelhető meg ebben az időszakban a háromszéki közigazgatási állások iránt, néhány esetben sikertelen pályázatot is lehet azonosítani.²⁴ Berendezkedésük után az új hivatalvezetők a legszükségesebb feladatok ellátására új beosztottak alkalmazását is gyors ütemben lebonyolították.²⁵

A háromszéki közigazgatási gépezet Kormányzótanács alá terelésének első fázisa tehát megközelítőleg másfél hónap alatt lezajlott, a személycsera a hivatalok élén és az alsóbb szinteken cél és következmény is egyszerre. Fontos megvizsgálni, hogy a Kormányzótanács milyen elvek mentén képzelte el az új struktúrát, milyen jogi keretet szándékozott biztosítani ennek. A január végén közzétett I. és II. számú dekrétum Erdély közigazgatásának adott keretet, és legfőbb vonalaiban fennmaradt addig, amíg az 1925. évi országos szintű törvény felülírta. Az első jogszabály kimondta, hogy az 1918. október 18. előtt hozott magyarországi jogszabályok (törvények, rendeletek, szabályrendeletek és helyi statútumok) a további rendezésig érvényben maradnak. Továbbá rendelkezett a közigazgatásban működő választott és kinevezett tisztviselők állásban mara-

22 RNLKmH, F 9. 34. á. 1919/ 223. ie. (román).

23 Uo. F 9. 34. á. 1919/ 125. ie. (román).

24 Dr. Oltean nevű brassói ügyvéd esete, aki az Orbai járás főszolgabírói állásra aspirált, és akinek az érdekében dr. Rauca Răuceanu alig egy hónappal hivatalba lépése után közbenjárt a feletteseinél. Vagy említhető a galaci (Fogaras vármegye) illetőségű, de a Temes vármegyei zgribești körjegyzőségben aljegyzőként tevékenykedő Dimitrie Rohan, aki az Orbai vagy Sepsi járás vezetésére jelentkezett. Lásd: RNLKmH, F 9. 34. á. 1919/ 255. ie. (román).

25 RNLKmH, F 9. 34. á. 1919/ 125. ie. (román).

dásáról. Nyelvhasználatra vonatkozóan az 1868. évi XLIV. törvénycikket hagyta érvényben azzal a módosítással, hogy az abban szereplő magyar nyelv szót minden alkalommal románra helyettesítik. A helységnevek használatánál az 1898. évi IV. törvénycikk előírásait törölte, érvényessé nyilvánítva minden nemzetiség által használt formát. A családnevek esetében azon nemzetiség nyelvének a helyesírási szabályait kellett használni, amelyhez az illető család tartozott.²⁶

A második jogszabály a közhivatalok átmeneti működéséről rendelkezett.²⁷ Kimondta, hogy a törvényhatóság élén a prefektus áll, aki a törvények által a főispánra ruházott hatáskört veszi át, a többi választott és kinevezett tisztviselő szintén a törvény által megszabott hatásköröket veszi át. A törvényhatóságok, községek működésére és a tisztviselők fegyelmi eljárására vonatkozóan az érvényben lévő 1886-os törvény-csomagban²⁸ rögzítettek továbbélését írta elő néhány lényeges változtatással. Az egyik a törvényhatósági közgyűlések és a községi képviselő-testületek megszüntetése volt, ami addig az időpontig volt kilátásba helyezve, amíg ezek tagjainak választása általános és titkos szavazati jogot biztosító választási törvény alapján nem történik meg. A közgyűlés és képviselő-testületek esetében törölték a virilizmus intézményét, illetve a cenzusos szavazás lehetőségét is, törvényhatóság és község szintjén egyaránt. A törvényhatósági közgyűlés hatáskörének egy részét a prefektusra ruházta át, másik részének intézését a belügyi tárcához utalta. Az utóbbiak esetében a prefektusnak javaslati joga volt. A korábbi gyakorlat szerint a közgyűlés által megválasztott tisztviselők²⁹ kinevezése a belügyi tárca vezetőjének jogkörévé vált, a prefektusnak itt is javaslato-

26 *GOCD*, 14/27 ianuarie 1919.

27 Uo.

28 *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár*. 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról; 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről; 1886. évi XXIII. törvénycikk a közigazgatási tisztviselők, a segéd- és kezelőszemélyzet tagjai elleni fegyelmi eljárásról. Lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=2&k=4&f=5892¶m=6194#tv6194> (Letöltve: 2014. szeptember 1.)

29 A törvényhatósági főorvos, a rendőrkapitány, a számvevők, a levéltárnokok, az árszékeli nyilvántartók és könyvvezetők, a járási és kerületi orvosok, a közigazgatási gyakornokok, az állatorvosok és a járási írnokok, vármegyékben a segéd- és kezelő személyzet tagjai.

kat terjeszthetett be. A segéd- és kezelőszemélyzet tagjainak kinevezését prefektusi hatáskörbe utalta, illetve az olyan bizottságok tagjait, mint a közigazgatási bizottság, akiket korábban szintén a közgyűlés választott meg,³⁰ szintén a prefektus nevezte ki a továbbiakban. A községi képviselő-testületek hatáskörét a városi tanács vagy községi előljáróság vette át a prefektus jóváhagyásával. A képviselő-testületek által választott tisztviselőket a prefektus nevezte ki. A tisztviselők szakképesítésére, illetve előléptetésére és bérezésére vonatkozóan szintén a magyar jogalkotás szabályai maradtak érvényben.³¹

Tehát az ígért demokratizálódás nagyvonalú elvével az átmenetinek szánt közigazgatási gyakorlat jogi kerete szöges ellentétbe került. A Kormányzótanács, majd a bukaresti kormány helytartói szerepét átvevő prefektusnak széles és sokrétű jogkört biztosított, ez pedig erőteljesen csorbította a reprezentativitást. Végeredményben a központosítás irányába tett ugrás maga a fordulat, ami messze túllépett az ókirályságban akkor működő gyakorlaton. Az ókirálysági modellből nem kerültek át elemek az erdélyi jogi keretbe, azon kívül, hogy részben az ottani tisztségek, intézmények és területi egységek megnevezéseit honosították meg.³² A prefektus funkció világosan a magyarországi főispán szerepkörét, az alprefektus pedig az alispánét vette át, utóbbi a Román Királyságban tel-

30 *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar*. 1876. évi VI. törvénycikk a közigazgatási bizottságról.

31 *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytar*. 1883. évi I. törvénycikk a köztisztviselők minősítéséről. (Kiegészítve a kitétellet, hogy új hivatalnokot csak olyant lehet kinevezni, aki ismeri a közhivatal hivatalos, illetve a működési területen élők nyelvét.) 1900. évi XX. törvénycikk a községi közigazgatási tanfolyamokról.

32 A Kormányzótanács IV. számú dekrétuma kötelezővé tette a következő megnevezéseket: *județ* megnevezés a comitat (vármegye) helyett; *plasa* a cerc (járás) helyett; *oraș cu consiliu* az oraș cu magistrat (rendezett tanácsú város) helyett; *prefect* a comite suprem (főispán) helyett; *subprefect* a vicecomite (alispán) helyett; *primnotar* a pronotar [(vármegyei) főjegyző] helyett; *jurisconsult* a protofiscal (tisztügyész) helyett; *primmedic* a protofizic (főorvos) helyett; *primpretor* a protopretor (főszolgabíró) helyett; *medic de plasă* a medic districtual (járásí orvos) helyett; *secretar* a notar (jegyző) helyett. Lásd: *GOCD*, 30 ianuarie/12 februarie 1919.

jesen más – főszolgabíróhoz hasonló – jogkörökkel rendelkezett.³³ A román okiráltságbeli jogi keret közigazgatásban és más területeken való azonnali adaptációjának elvetése a jogi, közigazgatási, kulturális hagyományok közötti jelentős különbségekben keresendő. A jogegyesítést nem segítette, hogy a szellemi elit képviselői zömében nem a románság köréből kerültek ki, illetve hogy az erdélyi románság vezető szellemi rétege az osztrák–magyar szellemiség hagyományai szerint szocializálódott.³⁴

A közigazgatási tisztviselők hűségesküre való szorítása 1919 nyarától kezdődően került napirendre, hivatalosan a Kormányzótanács június közepén és október elején adott erre vonatkozóan utasítást. Az első a hűségesküt le nem tett és eltávozott tisztviselők lakásait román hivatalnokok részére fenntartani rendeli,³⁵ a másodikban a helyben maradt, de esküt le nem tett tisztviselők lakásainak lefoglalására utasít.³⁶ Közvetlenül ezt követően Háromszéken néhány eskületételt lehet azonosítani, az egyik Damokos Antal, Hídvég nagyközség segédjegyzője³⁷, a másik Zemba Albert, Kézdimartonfalva kör jegyzője. Előbbi 1918-ban, utóbbi 1919-ben lépett szolgálatba. Dr. Pásztogy Dezső szolgabíró, aki februárban az elsők között ismerte el de facto a román prefektus legitimitását, valószínűleg az ebben az irányban ránehezedő nyomás miatt lemondott.³⁸ Ugyanígy tett Zöld Ernő, a bikfalvi kör jegyzője,³⁹ a jegyzők idősebb generációjából többen nyugdíjazásukért folyamodtak.⁴⁰ Októberben

33 Györke Zoltán: *Instituția prefecturii în perioada interbelică (1923–1938). Proiecții legislative*. In: *Revista Transilvană de Științe Administrative*, (2010) 3 (27). 80–81.

34 Vallasek Magdolna Márta: Az 1918. évi egyesülést követő jogegyesítési folyamat kérdése Romániában. In: *Magyar Kisebbség*, 9. (2004) 31–32. (1–2.). 576.

35 *GOCD*, 19 iunie 1919.

36 Uo. 7 octombrie 1919.

37 RNLKmH, F 9. 34. á. 1919/ 1730. ie. (román)

38 Uo. F 9. 34. á. 1919/1529. ie. (román)

39 Uo. F 9. 3. á. 227. köt. 1731. ikt.

40 Cseh Ignác, Zágon (RNLKmH, F 9. 3. á. 227. köt. 1237. ikt.); Veres Ferenc, Martonfalva (Uo. 1325.); Szánthó Károly, Lemhény (Uo. 1622); Sándor Károly, Magyarbodza (Uo. 1722). Később a Kormányzótanács az állami nyugdíjak folyósításához feltételként szabta, hogy a kedvezményezett is letegye

Sepsi járás főszolgabírói hivatalának három új alkalmazottja: Vitályos Gyula szolgabíró, Kozma Irén irodatiszt és Petz Margit rapidíjas tette le a hűségesküt.⁴¹ Ebben a kérdésben jelentős fordulatot hozott, hogy az időközben Kolozsvárra költözött Kormányzótanács 1920 áprilisában *Egyesítési Területi Bizottságá*-ra (Comisia Regională de Unificare) változtatta titulusát. Szaktárcáit közvetlenül a bukaresti minisztériumoknak rendelték alá, összetételükben pedig a fővárosi képviselők jelentős súlyt kaptak, így nyilván a bukaresti érdekek képviselője és az ebből az irányból érkező elképzelések nagyobb térhez jutottak.⁴² Ezt követően Háromszék élére is új prefektust neveztek ki dr. Vasile Pop személyében,⁴³ a régi, dr. Nicolae Vecerdea az alprefektusi állást kapta meg rövid időre.⁴⁴

A hűségeskü kérdését tehát közvetlenül Bukarest kezdte sürgetni, a Minisztertanács július 27-én hozott határozata szerint minden tisztviselő és ügyvéd az újonnan csatolt területekről egy hónapon belül köteles volt letenni azt.⁴⁵ Helyi szinten a hűségeskü letételére az alispáni hivatalnál és árvaszéknél elfoglalt állások versenyvizsgára való meghirdetése után,⁴⁶ annak elfoglalása alkalmával kötelezték a sikeresen abszolváló régi/új tisztviselőket. Ugyanez a modell érvényesült a községi- és körjegyzői és aljegyzői állások esetében is.⁴⁷ Háromszék vármegye új alispánja, dr. Morvay Endre november közepén a jegyzők és aljegyzők hűségeskü letételét sürgette meg, ellenkező esetben az állások pályázatra hirdetését helyezte kilátásba,⁴⁸ a kolozsvári egyesítési bizottság 1921. január 1-re jelölt ki végső határidőt.⁴⁹ Ennek megfelelően a jegyzők és aljegyzők prefektus általi kinevezései december 4-e és 31-e között zajlot-

a hűségesküt. Lásd: *Gazeta Oficială a Județului Treiscaune* (a továbbiakban GOJT), 13 aprilie 1922.

41 RNLKMH, F 9. 34. á. 1919/ 3082. ie. (román)

42 *Gazeta Oficială a Comisiei Regionale de Unificare din Cluj* (a továbbiakban GOCRU), 17 aprilie 1920.

43 Uo.

44 Uo. 23 aprilie 1920.

45 Uo. 3 iulie 1920.

46 Uo. 15 iulie 1920.

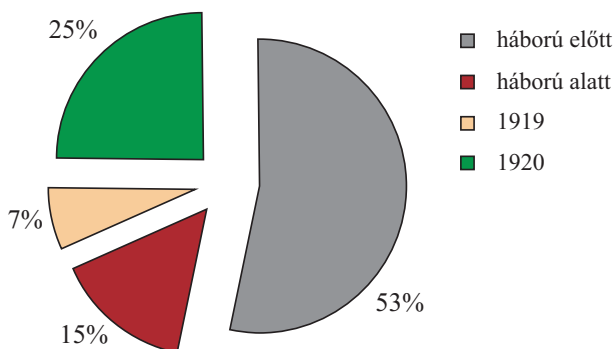
47 Uo. 26 iunie 1920; 18 octombrie 1920.

48 Uo. 19 noiembrie 1920.

49 Uo. 22 decembrie 1920.

tak le, nyilván ezt az aktust a hűségeskü letétele előzte meg. A községi és körjegyzők 2/3-a 1919 januárját megelőzően lépett szolgálatba, zömükben a háború kitörése előtt.⁵⁰ A háború alatt való szolgálatba lépések számát problémásabb megállapítani, mert néhányan a katonai frontszolgálatból való visszatérésük után léptek újra szolgálatba. A maradék 1/3-ot kitevők nagyobb részben 1920-ban szolgálatba lépett újoncok. A román adminisztráció alatt jegyzői és aljegyzői állásra alkalmazottak közül tíz volt magyar nemzetiségű és nyolc román.

Háromszéki községi és körjegyzők 1920–21 fordulóján, közszolgálatba lépési idő szerint

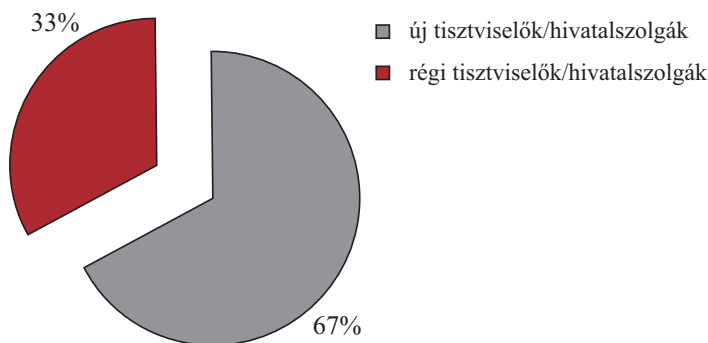

A legmélyrehatóbb változások a vármegyei hivatalok – alprefektúra, árszék és járások főszolgabírói hivatalai – keretén belül zajlottak le. A jegyzőkhöz viszonyítva itt fordított arányban voltak jelen az 1919. janu-

⁵⁰ A községi és körjegyzőségek száma és területi beosztása a háborút megelőző állapotokat tükrözi. Lásd: *A Magyar Szent Korona Országainak Helység-névtára 1913*. Budapest, 1913. 195–197. A személyekre vonatkozó adatokat lásd: *Jegyzői fizetések számfejtő könyve Sepsi és Miklósvári járások, 1914–1921*. (RNLKMH, F 9. 6. á. 48. köt.), valamint *Jegyzői fizetések számfejtő könyve Kézdi és Orbai járások, 1914–1921*. (Uo. 49. köt.)

ár 31. előtt is közigazgatási alkalmazottként tevékenykedő személyek.⁵¹ Az összesen 29 személyből 16 volt olyan, aki 1919 februárjában lemondott. Legmagasabb beosztásban a főlevéltáros Péter Lajos volt, a többiek irodatisztek, illetve nagyobb számban a kiszolgáló személyzet tagjai.

*Háromszék vármegye közigazgatási alkalmazottai
(alprefektúra, árvaszék, járások) 1920–21 fordulóján*

A régi alkalmazottak közül 13 személy volt olyan, akinek tevékenysége folyamatos volt, köztük két főszolgabíró (egyikük az eltelt két év alatt volt előléptetve), illetve két szolgabíró. Andrásy Adalbert, Kézdi járás főszolgabírója volt a legmagasabb funkciót betöltő tisztviselő, aki állásában mindvégig megmaradt. Az 1919. január 31. után alkalmazott tisztviselők közül 24 román nemzetiségű, 34 pedig magyar volt. Az előbbieket általában magasabb beosztásokban helyezkedtek el.

A közigazgatás működése (1921–1925)

A törvényhatóság és községek reprezentatív testületei megválasztásának technikai kivitelezésére a Kormányzótanács az 1919. év végén két

⁵¹ RNLKMH, F 9. 6. á. 10. köt. *Megyei és járási tisztviselők és szolgaszemélyzet fizetésének számfejtő könyve 1921–1923-ból.*

(XXII.⁵² és XXIV.⁵³ számú) dekrétumot tett közzé. Ezekkel az év elején, a II. számú dekrétumban beígért demokratizálódást kívánta gyakorlatba ültetni. A törvényhatósági közgyűlésre vonatkozóan megerősítette a virilizmus eltörlését, illetve a választók listájának összeállítását a már lezajlott parlamenti választásoknál használtak alapján. Az ily módon megválasztandó közgyűlés hatáskörét tovább csorbította a jogszabály, gyakorlatilag az önkormányzatiság látszatát garantáló minden paragrafust megsemmisített, pl. a felirati jog gyakorlása a törvényhozás irányában, vagy a törvényhozásban meg nem szavazott adó vagy meg nem ajánlott újonczás végrehajtásának a megtagadása. A testület már nem választhatott alispánt vagy polgármestert, illetve alacsonyabb beosztású tisztviselőket. Ezeket a jogokat mind a belügyi tárca tartotta fenn magának, akár csak az új hivatalok létesítését, vagy a régiek megszüntetését, a fegyelmi eljárásokat, felfüggesztéseket. A községi képviselő-testületek választását szintén a parlamenti választások választói listái alapján helyezte kilátásba, hároméves ciklusra. A polgármester vagy községi bíró megválasztásának jogát meghagyta a képviselő-testület hatáskörében, de a tisztviselőket itt is felsőbb kinevezéshez kötötte. Ez a két jogszabály azonban soha nem került gyakorlati alkalmazásra. A megyei közgyűlés tagjainak megválasztására az 1925-ös közigazgatási törvény életbeléptéig nem került sor, ugyanígy a két városban sem. A képviselő-testületeket a városi tanács helyettesítette (Consiliul Oraşenesc înlocuind Adunarea Generală a reprezentanţei).⁵⁴ Az 1925. év végéig a polgármestereket a prefektus nevezte ki. Sepsiszentgyörgyön 1920 áprilisában a korábbi megyei közéletelmezési biztost, dr. Zaharia Crişant, 1922 áprilisában pedig Izidor Rauca Răuceanut,⁵⁵ aki dr. Vincenţiu Rauca Răuceanu, a Sepsi járás főszolgabírójának testvére volt. Kézdivásárhelyen 1922 márciusában váltotta az 1919 előtt választott polgármestert, dr. Molnár Dénest a korábban megyei tisztviselőként működő, 1919 előtt főszolgabírói, majd átme-

52 GOCD, 12 noiembrie 1919.

53 Uo. 19 noiembrie 1919.

54 RNLKmH, F 14. 5/a. á. 143, 144, 145. köt.

55 Uo. F 14. 5. á. 1922/ 223. (1997). ie.

netileg alispáni funkciót is betöltő dr. Morvay Endre, akit az alprefektus nevezett ki a város élére.⁵⁶

A kolozsvári Belügyi Vezérigazgatóság (Direcțiune Generală) 1922. június 1-jén történt feloszlatása után a törvényhatósági és községi szintű közigazgatásban egy sor változtatás következett be, illetve tisztázódott néhány függőben maradt részlet. A prefektúrák közvetlenül Bukaresttel érintkeztek, személyi, anyakönyvi és gyámügyekben a belügyi államtitkársághoz, vagyoni, költségvetési és számadási ügyekben pedig a belügyi számvevőségi igazgatósághoz fordultak.⁵⁷ A községek határozatait – ami 1919 előtt a törvényhatósági közgyűlés hatásköre volt – jóváhagyás végett a belügyi államtitkársághoz kellett felterjeszteni három példányban. Ha a prefektus egyetértett a határozattal, jóváhagyási záradékkal kellett ellátni, ha nem, akkor módosító javaslatot volt köteles mellékelni, amit először közölni kellett az illető községgel, majd a fellebbezési határidő lejárta után felterjeszteni. Rövidesen ez az előírás annyi módosítást szenvedett, hogy a Belügyminisztérium jóváhagyását igénylő, régebb a törvényhatósági közgyűlés hatáskörébe tartozó ügyek esetében a tisztügyész véleményezése is kötelezővé vált, illetve a prefektus részéről csak abban az esetben kértek véleményezést, ha módosítási javaslatát megfellebbezte a községi előljáróság (amely a községi képviselő-testület teendőit látta el).⁵⁸ Személyi ügyekre vonatkozóan: a jegyzők és segédjegyzők kinevezése a prefektus hatáskörében maradt, de az államtitkárságnak is meg kellett erősíteni, a megyei és városi tisztviselők kinevezése viszont az államtitkárság hatásköre, akárcsak a fizetési osztályba való besorolásuk is, városiak esetében a tanács csak javaslatot tehetett.⁵⁹ 1922 végén a belügyi tárca vezetője megszüntette az erdélyi prefektusok kinevezési, előreléptetési jogát, a továbbiakban a Személyzeti és Titkársági Igazgatóság (Direcțiunea Secretariatului și Personalului) hatáskörébe utalta.⁶⁰ A prefektusok és alprefektusok egyik fontos átmeneti szere-

56 RNLKmH, F 9. 3. á. 238. köt. 1922/ 2870. ikt.

57 *GOJT*, 18 mai 1922.

58 Uo. 14 septembrie 1922.

59 Uo. 1 august 1922.

60 RNLKmH, F 9. 34. á. 1922/ 12589.; *GOJT*, 21 decembrie 1922. A Belügyminisztérium erdélyi kérdéseket érintő ügybeosztása előzőleg megváltozott,

püket az 1922-ben kezdődött földreform alkalmával játszották el. A kisajátítási bizottságoknak ugyan nem voltak tagjai, ám a kisajátítási biztosok panaszai nyomán rendre közbeléptek és nyomást gyakoroltak a községek képviselőire, hogy együttműködjenek.⁶¹

Háromszék megye perefektúrája összesen 18 pénzalapot vett át a régi vármegyei kezelésből. Ezek java része jelentős mértékben volt hadikölcsönökkel terhelve, több közülük megszűnt, a nyugdíj és fizetésalapok az új rendszer szerint nagyobb egységekbe olvadtak be. Az egyik legjelentősebb, a számos ingatlannal rendelkező *Vármegyei Tanalap* különös sorsra jutott.⁶² A tanalap a kiegyezést követően jött létre, amikor I. Ferenc József uralkodó visszaszolgáltatta Háromszéknek a székely határőrség vagyonát, amit az 1849-es szabadságharc leverése után, a székely határőrség megszüntetése nyomán kobzott el a Habsburg adminisztráció.⁶³ A Vármegyei Tanalap és a Székely Huszár Tanulmányi Alap vagyonát vette át a dr. Grigorie Păltineanu alprefektus által kezdeményezett *Háromszék Megyei Iskolaépítési Alap* (Fondul Județean pentru Clădirea de Localuri

a következő osztályok alakultak: 1. Direcția Secretariatului și Personalului; 2. Direcțiunea Administrației și Contabilității Comunale; 3. Direcțiunea Administrației și Contabilității Județene; 4. Direcțiunea Administrației Generale; 5. Oficiul Central de Locuințe. Lásd: *GOJT*, 7 decembrie 1922.

61 *GOJT*, 13 iulie 1922; 23 februarie 1923.; RNLKmH, F 9. 34. á. 1923/ 1484.

62 1. Háztartási alap; 2 Megyei tisztii nyugdíjalap; 3 Jegyzői fizetésalap; 4. Jegyzői nyugdíjalap; 5. Anyakönyvvezető helyettesek; 6 Vármegyei tanalap; 7. Szegényalap; 8. Gábor Áron-alap; 9. Lóbeszerzési alap; 10. Pótsa-alap; 11. Erzsébet árvaház alap; 12. Hősi sírok fenntartási alap; 13. Munkásház építési alap; 14. Székely Huszár Tanulmányi alap; 15. Elhagyott gyermekek segélyalap; 16. Központi Tűzoltó alap; 17. Erdőőri segélyalap; 18. 2% vasúti alap. Lásd: *GOJT*, 1 februarie 1923.

63 A témáról lásd bővebben: Demeter Lajos: Adalékok a székely határőrségi birtokok és alapok történetéhez. In: Boér Hunor szerk.: *Határvidék 1762–1918*. Sepsiszentgyörgy, 2003. I. köt.; Berde Mózsza miniszteri osztálytanácsos (szerk.): *Ő császári s apostoli királyi Felségéhez hódolatteljes felterjesztése Báró Wenckheim Béla magyar királyi belügyminiszter, Lónyay Menyhért magyar királyi pénzügyminiszter és Horváth Boldizsár magyar királyi igazságügyminiszter a volt székely gyalog- és huszár határőrezredek kincstári kezelés alatt álló ingó és ingatlan javainak visszaadása és rendezése tárgyában*. Pest, 1869.

Școlare în Județul Treiscaune), amely a későbbiekben kizárólag állami iskolák építését és tatarozását finanszírozta.⁶⁴

A megye és községek háztartását érintő adózási jogszabályok az 1922/1923-as könyvelési évig nagyjából változatlanok maradtak, a pótdó alapját a hadipótlék nélküli egyenes állami adó képezte.⁶⁵ Az egyenes adókról szóló új törvényt már 1921 őszén kihirdették Erdélyben,⁶⁶ életbe léptetésére csak további két év elteltével került sor. A jogszabály kilátásba helyezése nyomán átmenetileg kérdésessé is vált a pótdózás lehetősége,⁶⁷ a gyakorlatban azonban a különféle közmunkálatok finanszírozását, vagy csak a pénzügyi egyensúly megtartását szolgáló rendszer a helyi közérdeknek megfelelően, megszakítás nélkül fennállt Háromszéken.⁶⁸ A pótdózás alapja és a maximálisan kivethető pótdók aránya szempontjából az új globális jövedelemadó rendszere a monarchiabeli rendszerhez képest lényegesen lecsökkentette az ily módon beszerezhető összegek volumenét.⁶⁹

Háromszék megyében a területi beosztás, a települések községi rangra emelése, illetve a körjegyzőségek csoportosításánál megragadható a román nemzetépítési igyekezet az 1925-ig terjedő időszakban. Az első ilyen lépés 1922 nyarán történt, amikor az 1907-ben létrehozott, Magyar-

64 RNLKmH, F 9. 34. á. 1923/ 8484.; *GOJT*, 2 august 1923.

65 Uo. F 9. 34. á. 1922/ 3815.; *GOJT*, 22 aprilie 1922.

66 *GOCRU*, 21 septembrie; 27 septembrie; 5 octombrie; 10 octombrie 1921.

67 *GOJT*, 10 august 1922.

68 Uo. 19 octombrie 1922.

69 Megyei pótdó kivethető: 5% pótdó a mezőgazdasági földterület utáni adó után; 2% az épületadó után; 2% az ipari és kereskedelmi tevékenységből származó jövedelemadóból; 1% a szabadfoglalkozású és más adó alá nem eső jövedelmekből. Községi pótdó kivethető: 3 % a mezőgazdasági földterület utáni adó után; 6% az épületadó után; 3% az ipari és kereskedelmi tevékenységből származó jövedelemadóból; 3% a szabadfoglalkozású és más adó alá nem eső jövedelmekből. Iparkamarai illeték kivethető: 1% az ipari és kereskedelmi tevékenységből származó jövedelemadóból. Agrárkamaraik illeték kivethető: 0,5% a mezőgazdasági földterület utáni adó után és szabadfoglalkozású és más adó alá nem eső jövedelmekből. A székhely község a pótdók 30%-ára, az üzemhely község a pótdók 70%-ára tarthatott igényt. Lásd: *GOJT*, 26 aprilie 1923.

bodzáról Nagyborosnyóra áthelyezett szolgabírói kirendeltséget⁷⁰ megszüntették. Az ide tartozó községek közül leválasztották Réty, Szacsva és Egerpatak községeket, illetve hozzácsatolták Bikfalva, Dobolló, Bodola, Keresztvár és Márkos községeket. Az így létrejött, 10 községet magába foglaló⁷¹ szolgabírói kirendeltség központját visszahelyezték a román többségű vidék központjába, Magyarbodzára.⁷² A kirendeltség vezetője dr. Pásztóhy Dezső lett, aki 1919-ben megtagadta a hűségesküt és távozott az adminisztrációból, majd 1922 tavaszán visszatért.⁷³ Következő lépésben az ebbe a körzetbe sorolt hegyvidéki tanyavilág szerveződött saját jegyzőkkel rendelkező önálló községekké. Bodzaforduló néven új község jött létre, melyhez csatlakoztak a Bikfalva község közigazgatási területéből kiszakadt Bredét (Brădet) és Nagyvirágospatak (Floroaia) néven ismert tanyák, összesen 2332 lélekszámmal. Szitabodza község (2468 lélekszámmal) Szitabodza (Sita Buzăului), Valea Boului, Bobocea, Csemernék (Ciumernic), Creminea, Zabratópatak (Zăbrățau), Chirichireo és Krásznatelep (Crasna) nevű tanyákból jött létre. Bodzavám az ezen a néven már ismert településből és a Keresztvártól elszakadt, Acriș néven ismert, összesen 332 lelket számláló helyből, míg Zábónbárkány község egy ezen a néven már létező többé-kevésbé kompakt településből és Saramás (Sărămaș) nevű helyből jött létre.⁷⁴ Második lépésben Bácsstelek (Băcel) nevű önálló község jött létre, amely a Dobolló, Kőkös, Uzon és Márkos községek közigazgatási területén lévő tanyákból alakult ki.⁷⁵ Ami a körjegyzőségeket illeti, ezen a vidéken Bodola és Keresztvár alkotott egy körjegyzőséget, Márkos (kiszakadva a Bodola és Keresztvárral együtt alkotott körből) és Dobolló (kiszakadva a Bikfalvával együtt alkotott körből) egy másodikat, míg Bikfalva és Bácsstelek egy harmadikat.⁷⁶ Ezek voltak az ilyen természetű legna-

70 RNLKmH, F 9. 1. á. 120. köt. 1907. 04. 30./ 211. jkvp.

71 Bikfalva, Bodola, Dobolló, Feldoboly, Keresztvár, Kisborosnyó, Magyarbodza, Márkos, Nagyborosnyó, Zágónbárkány.

72 *GOJT*, 22 iunie 1922.

73 Uo. 10 august 1922.

74 Uo. 8 martie; 30 august 1923.

75 Uo. 23 septembrie 1923.

76 Uo. 19 iunie 1924.

gyobb mozgások Háromszék megye területén, az egyéb, körjegyzőségeken belüli községátcsoportosítások jóval kisebb volumenűek voltak. Úgy tűnik: a magyarbodzai szolgabírói kirendeltség átszervezése egészében az 1925-ös nagy reformot készítette elő, amikor ezt a járást a legtöbb községével együtt Brassó megyéhez csatolták. Az új Háromszék megye területe és lakossága tehát kisebb lett: elvesztette a 19. század derekán Székhavasa néven ismert Bodza vidéket, a régi Felső-Fehér vármegyéhez tartozó Bodola, Márkos és Keresztvár községeket Brassó megye javára, illetve a Bereck város praediumaként létrejött és a 19. század második felében önálló községgé vált Sósmezőt Bákó (Bacău) megye javára. Megyén belül változtak a járások határai és azok megnevezései: a régi Miklósvári járás a Barót, Kézdi járás a Kézdivásárhely, Orbai járás a Kovászna, Sepsí járás pedig a Sepsiszentgyörgy járás megnevezést kapta, illetve újonnan létrejött Uzon járás. A régi járásközpontok közül Kovászna és Kézdivásárhely maradt a helyén, Sepsiszentgyörgyről Gidófalvára, Nagyajtáról Barótra költöztették a másik kettőt, illetve Uzonban újonnan jött létre. A régi Miklósvári járásból a Felső-Fehér vármegyéből 1877-ben odacsatolt községeket (Hídvég, Lüget, Árapatak és Előpatak) Sepsiszentgyörgy járáshoz csatolták, Uzon járást pedig a régi Orbai, Kézdi és Sepsí járásokból odacsatolt, összesen 23 településből hozták létre.⁷⁷ A magyar etnikum szempontjából a területi átrendezés által a megye homogénebbé vált, úgy tűnik Brassó megyében – akárcsak más olyan erdélyi megyékben, ahol erre lehetőség kínálkozott – a román többség megteremtésének nagyobb jelentőséget tulajdonított a jogalkotó.⁷⁸

Az átmeneti korszak másik nagyobb jelentőségű momentuma a tisztviselői nyelvvizsgához köthető. A magyar nyelvhasználat a közigazgatásban folyamatosan visszaszorult. A Kormányzótanács belügyi tárcája 1919 elején közölte, hogy átmenetileg a magyar nyelv használható a levelezésben,⁷⁹ azonban a vármegyei igazgatásban a román nyelvű leve-

77 *Monitorul Oficial al Regatului României* (a továbbiakban MO), (10 octombrie 1925) 223.

78 Nagy Lajos: *A kisebbségek jogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944. 178.

79 RNLKmH, F 9. 3. á. 227. köt. 69. ikt.

lezés egyre nagyobb súlyt kapott. Sepsiszentgyörgy esetében is ugyan ez a tendencia figyelhető meg, bár nyilván kisebb mértékben. A megyeközponttól távolabb eső Kézdivásárhelyen azonban a román nyelv penetrációja jóval lassúbb, még év végén is a felsőbb helyről érkezett román nyelvű átíratot a helyi román katonai parancsnoksághoz irányították, hogy ott magyarra fordítsák.⁸⁰ Ugyanakkor az alispáni feladatokat ellátó Victor O Roman ügyvéd megbízatásának ideje alatt igyekezett a felsőbb helyről érkezett rendeleteket és utasításokat lefordítani: kétnyelvű másolatokban továbbította azokat a főszolgabíróságokhoz vagy községekhez. A közigazgatási hatóságokat – megye, járások, városok és községek – 1920 tavaszán kötelezte a Kormányzótanács, hogy román nyelvű körirattal legyenek ellátva a pecsétetek.⁸¹ 1920 végén a prefektus és a megszálló katonaság parancsnoksága együttesen kötelezte a városok vezetését, hogy a közterek elnevezését román nyelven is jelenítsék meg, illetve néhány esetben román személyiségekről nevezzék újra azokat.⁸² A regionális egyesítési bizottság létrejötte után tapasztalható igazából mélyrehatóbb változást előrevetítő fordulat. 1920 októberében belügyi vezérigazgatóság utasította a törvényhatóságokat és községet, hogy a katonai szervekkel csak románul kommunikáljanak, az igazságügyi vezérigazgatóság pedig peres ügyek fellebbevitele esetén az ügyek iratcsomóinak román nyelvre fordítását követelte.⁸³ 1921 elején a közigazgatási bíróság legfelsőbb szerve, a bukaresti Legfelsőbb Semmítőszék (Înalta Curte de Casație și Justiție) precedensnek szánt ítéletet hozott, amelyben egy fellebbezést azért utasított vissza, mert az iratcsomó magyar nyelven volt felterjesztve.⁸⁴ A kolozsvári belügyi vezérigazgatóság az anyakönyvi kivonatok román nyelven történő kiállítására utasított ugyanakkor. A városok tanácsulésein használt nyelv 1922-ig kizárólag a magyar volt, szóban és írásban egyaránt. Sepsiszentgyörgyön az új polgármester, Izidor Rauca Răuceanu színrelépésével az írásbeliség gyakorlata megváltozott: egy április 13-án tartott üléstől kezdődően kétnyelvűen vezették a jegy-

80 Uo. F 20. 2. á. 21. köt. 2521.

81 *GOCD*, 27 martie 1920.

82 RNLKmH, F 14. 5/a. á. 1920. 10. 30./ 30. jkvp.

83 *GOCRU*, 30 octombrie 1920.

84 Uo. 24 februarie 1921.

zőkönyvet, a bal oldali hasáb román, a jobb oldali magyar nyelven íródott.⁸⁵ Ugyanez az eljárás figyelhető meg a megyei hivatalos lap 1922. április elsején történt újraindításánál. A bal oldali hasáb címe *Gazeta Oficială a Județului Treiscaune*, szerkesztője Pompeiu Pop megyei második főjegyző volt. A jobb oldali hasáb címe *Háromszékvármegye Hivatalos Lapja*, főszerkesztője Simon András megyei számvevő.⁸⁶ A gyakorlat azonban nem túl hosszú életű. Sepsiszentgyörgy tanácsülési jegyzőkönyvei egy évvel később csak román nyelven íródnak, a megye hivatalos lapja is csak román nyelven jelenik meg, igaz, még egy újabb éven keresztül mellékletben, külön megrendelhető a magyar fordítás. Ugyanakkor a bukaresti Belügyminisztérium – amely a kolozsvári belügyi vezérigazgatóság megszüntetése után közvetlen érintkezésbe került az erdélyi községekkel és törvényhatóságokkal – erélyesen utasításokat adott, hogy a hivatalos levelezés csak román nyelven történjen,⁸⁷ a községek jegyzőkönyvi határozataikat csak román nyelven terjesszék fel.⁸⁸ 1923-ban a tisztviselői álláshirdetéseknél az állam nyelvének írás- és szóbeli ismerete kötelező feltételnek számított,⁸⁹ helyi szinten pedig kezdeményezések láttak napvilágot, hogy a közigazgatásban már működő tisztviselők helyzetét ebbe az irányba elmozdítsák. Így Kézdi járásból a főszolgabíró javaslatára nyolc magyar nemzetiségű jegyző számára szervezték meg a román nyelv elsajátítását úgy, hogy egy hónapra segédmunkaerőként tiszta román falvakba helyezték ki őket Fogaras megyébe.⁹⁰ Háromszék megye prefektusa 1924 februárjában hirdette ki az előző évben elfogadott, országos szinten érvényes törvény – Köztisztviselők jogállásáról szóló törvény (Lege pentru statutul funcționarilor publici)⁹¹ – végrehajtási utasítását, amely a szolgálatban lévő tisztviselők részére kilátásba helyezte a kötelező román nyelvvizsgát.⁹² A vizsgáztató bizottságban

85 RNLKmH, F 14. 5/a. á. 144. köt.

86 *GOJT*, 1 aprilie 1922.

87 Uo. 21 septembrie 1922.

88 Uo. 4 ianuarie 1923.

89 Uo. 28 iunie 1923.

90 Uo. 5 iulie 1923.

91 *MO*, (19 iunie 1923) 60.

92 RNLKmH, F 9. 34. á. 1924./ 2878.; *GOJT*, 28 februarie 1924.

dr. VincetiŃu Rauca Răuceanu prefektus, fivére, Izidor Rauca Răuceanu, Sepsiszentgyörgy polgármestere, Aurel Popovici irodavezető és András-
si Tivadar, a Székely Mikó Kollégium román szakos tanára volt benne.
A vizsgán összesen 123 magyar nemzetiségű tisztviselő vett részt. Közülük
81 szerzett átmenő osztályzatot, 30-an gyenge minősítést, akik sorsá-
ról a Belügyminisztérium intézkedett a későbbiekben. 12 személy bukott
el, akiket a prefektus azonnali hatállyal menesztett állásukból.⁹³ 1924
végétől kezdődően néhány olyan állást is versenyvizsgára bocsátott az
alprefektus, amelyek a nyelvvizsga nyomán üresedtek meg, a követke-
ző évben a vizgát abszolválók közül pedig többen léptek magasabb be-
osztásba.⁹⁴ A prefektúra egy év elteltével újra nyelvvizsgát hirdetett a ko-
rábban gyengén szereplők, illetve bukkottak számára. A 38 résztvevőből
összesen 13 köztisztviselőnek nem sikerült ezt abszolválni,⁹⁵ az 1925. év
végén állásukban lévő tisztviselők között pedig 25-en voltak olyanok,
akik második nekifutásra vizsgáztak sikeresen.⁹⁶ A megyei közigazgatá-
si apparátusból történt elbocsátásokat nem tették közhírré, mint más, mi-
nisztériumoknak közvetlenül alárendelt intézmények esetében. Így pél-
dával a Pénzügyigazgatóság 1925 végén négy magyar nemzetiségű alkal-
mazott menesztését közölte.⁹⁷

Az első közigazgatási törvény és annak alkalmazása (1925–1929)

Nagy Románia első átfogó közigazgatási törvényét (*Közigazgatási
egyesítésről szóló törvény, Lege pentru unificarea administrativă*) 1925.
június 10–11-én fogadták el. A törvény az uniformizálásra, az egyesített

93 *GOJT*, 30 octombrie 1924.; RNLKmH, F 9. 34. á. 1924./ 14733.

94 *GOJT*, 27 noiembrie; 25 decembrie 1924; 5 februarie; 12 februarie; 19
martie; 9 aprilie; 30 aprilie; 7 mai; 27 august 1925.

95 *Monitorul Oficial al Județului Treiscaune* (a továbbiakban MOJT), 1 aprilie
1926.

96 RNLKmH, F 9. 6. á. 74. köt. Megyei és járási tisztviselők és szolgál-
mányok fizetési számfejtőkönyve, 1924–1925. 51. köt.; Jegyzői fizetések
számfejtőkönyve, 1925.

97 *GOJT*, 17 decembrie 1925.

országrészek sajátosságainak felszámolására volt hivatva.⁹⁸ Az új közigazgatási törvény 1926 elején történő életbeléptése nem látszott kivitelezhetőnek, ezért 1925 decemberében a parlament elfogadott egy módosító törvényt, amelyben a megyei és községi tanácsok megalakulásáig a létező községi és megyei hatóságok és időközi bizottságok további működéséről intézkedett. Ezek hatásköreit, illetve az új törvény értelmében a jövőre kilátásba helyezett testületekét a megyék és megyeközpont városok esetében a belügyi tárcára ruházta. A nem megyeközpont városokban és falusi községekben, korlátozásokkal, a megyei időközi bizottságok gyakorolták ugyanezt, ha azok létrejöttek és működtek, ha nem, akkor a helyi hatóságok.⁹⁹ A belügyminiszter a megyei tanács és küldöttség hatáskörét a prefektusra ruházta át, kiemelve, hogy e testületek nevében működik, nem a vármegyei közgyűlés nevében, amint a Kormányzótanács II. számú dekrétumában szerepelt.¹⁰⁰ Ennek megfelelően Háromszék megye 1926-os költségvetésének jóváhagyásában a prefektus járt el, akárcsak a korábbi években, ezúttal a meg nem alakult megyei tanács helyett.¹⁰¹

A megyei tanács tagjainak választását az új prefektus, dr. Zaharia Crișan július 4-re írta ki a belügyminiszter rendelete alapján.¹⁰² Határidőre, május 26-ra azonban csak egyetlen listát nyújtottak be a központi választási irodához, így annak elnöke, Alexandru Ștefănescu megyei törvényszéki elnök másnap a választás nyerteseiként hirdette ki az azon szereplőket. A kiírt választások előtt egy nappal a megye hivatalos lapja már közölte a tanács „megválasztott” tagjainak névsorát.¹⁰³ A megyei tanács megalakulása utáni első rendes közgyűlését október elsejére hívta össze Bogdán Artúr elnök és Nicolae Rimbețiu titkár, a napirenden a megyei költségvetés módosítása, a régi, 1925 előtti számadások jóváhagyása (többek között a jegyzők fizetésalapja, tisztviselők nyugdíj-

98 *Lege pentru unificarea administrativă* (LUA). In: *MO*, (14 iunie 1925) 128.

99 *Lege privind modificarea unor prevederi din LUA*. In: *MO*, (22 decembrie 1925) 283.

100 *MOJT*, 7 ianuarie 1926.

101 RNLKmH, F 9. 34. á. 1925/ 15924.; *MOJT*, 7 ianuarie 1926.

102 RNLKmH, F 9. 34. á. 1926/ 4599.; *MOJT*, 15 mai 1926.

103 *MOJT*, 3 iunie 1926.

alapja, illetve további, a megye kezelésében lévő, 1918 előtt létrehozott alapok pénzügyi mérlegei) szerepeltek. A községi ügyek közül kizárólag egyet, Torja község szétválasztását vették napirendre.¹⁰⁴ A következő rendes közgyűlésen, november elsején hagyták jóvá a megye szervezeti szabályrendeletét, melynek nyomán létrejött elviekben a megyei tanács alá rendelt közigazgatási struktúra, olyan tevékenységi körökkel kiegészítve, amelyeknek egy részét a korábbi időszakban soroltak át a vármegyétől a minisztériumok közvetlen alárendeltségében működő intézményekhez.¹⁰⁵ Ez a rendszer kisebb változtatásokkal gyakorlatilag 1940-ig fennállt. 1926–1929 között, az újabb közigazgatási törvény életbeléptéig Háromszék megye tanácsa és az állandó küldöttség folyamatosan működött, egyetlen alkalommal sem volt feloszlatva. Ez idő alatt a közgyűlés összesen 12 alkalommal ült össze, ebből 8 volt rendes (beleértve az alakulót is), 4 rendkívüli, belügyminisztériumi engedéllyel. A rendkívüli közgyűlések a napirend szempontjából nem tértek el a rendesektől, általában a rendes közgyűlésen meghirdetett napirendi pontokat tárgyalták, amelyeket idő hiánya miatt ott nem tudtak tárgyalni, vagy egy-egy adott ügy kivizsgálására bizottság alakult, a határozathozatalhoz pedig szükség volt ennek beszámolójára. A kezdetektől kialakult gyakorlat szerint a megye hivatalos lapja rendszeresen leköszölte kivonatolva a jegyzőkönyveket.¹⁰⁶ A tanácskozások és határozatok főként megyei ügyeket érintettek, elenyésző mértékben voltak napirenden községek által beterjesztett ügyek, ezek tárgya pedig nagyjából települések egy községbe való egyesülése, vagy ezek szétválása volt. A testület elsősorban szabályrendeletek alkotására koncentrált, a megyei pénzügyek egyensúlyára, illetve a korábbi időszak mérlegeit vizsgálta felül. Így került napirendre a Vármegyei Tanalap ügye első alkalommal dr. Molnár Dénes 1928. április 3-án elhangzott interpellációja nyomán. A tanácsosok többsége sérelmesnek érezte, hogy a prefektúra a jogi személyekre vonatkozó törvény életbe léptetése alkalmával nem intézkedett, hogy a kezelésében lévő alapok

104 Uo. 20 septembrie 1926.

105 Uo. 11 noiembrie 1926.

106 Uo. 20 septembrie 1926; 11 noiembrie 1926; 17 februarie 1927; 12 mai 1927.; 10 noiembrie 1927; 12 martie 1928; 12 aprilie 1928; 7 iunie 1928; 10 noiembrie 1928; 7 decembrie 1928; 25 martie 1929.

újra jogi személyiséget nyerjenek, a legjelentősebb közösségi vagyion így nem eredeti rendeltetésének megfelelően működött. Tetézte a frusztrációt, hogy a megyei iskolaépítési alap – amelyet a Vármegyei Tanalap vagyonából hozott létre a prefektus – a román tannyelvű állami iskolák építését és javítását finanszírozta, 1926 tavaszán pedig olyan Bodza-vidéki iskolák építésére hirdetett meg versenytárgyalást, amelyek az új közigazgatási törvény nyomán már nem is Háromszék, hanem Brassó megyéhez tartoztak.¹⁰⁷ Az állandó küldöttség olyan javaslatot fogalmazott meg a tanalappal kapcsolatban, hogy azt az alapító okiratban szereplő eredeti rendeltetése szerint állítsák vissza, vagyis a magyar nyelvű oktatást felvállaló felekezeti iskolák finanszírozásához járuljon hozzá. A közgyűlés a javaslatot elfogadta, ám az ügy elakadt, mert 1929. augusztus 28-án a kormány feloszlatta Háromszék megye tanácsát, hogy alkalmazni lehessen az újabb közigazgatási törvényt.

Ami a végrehajtással megbízott tisztviselőgárdát illeti, a központi megyei közigazgatásban tevékenykedők, a prétori hivatalok alkalmazottai és a községi jegyzők 1926. január elsejétől már nem mint megyei tisztviselők tevékenykedtek, hanem állami tisztviselői státust kaptak, melynek megfelelően a prefektus az év elején újra kinevezte a jegyzőket.¹⁰⁸ 1926 elején a Belügyminisztérium azt az irányelvet adta Háromszék megye prefektusának, hogy a jegyzői körök átcsoportosításával intézkedjen az állami költségvetésből fenntartott állások csökkentéséről.¹⁰⁹ Ennek megfelelően kisebb léptékű mozgások történtek, mint Zalán körjegyzőség székhelyének áthelyezése Oltszemre, ami további lépéssorozatot készített elő, vagy Bélafalva kiszakítása Esztelnek körből és Kéziszentkereszthez való csatolása.¹¹⁰ Két év elteltével az újabb kormány ismét irányt váltott, a bővítés lehetőségéről értesítve Háromszék megye prefektusát. Két újabb jegyzőség, a sepsibükszádi és a kézdialmási létesült 1928 elején.¹¹¹ Tisztviselői karrierek szempontjából egy relatív nyu-

107 RNLKmH, F 9. 34. á. 1926/ 3021.; *MOJT*, 18 martie 1926.

108 RNLKmH, F 9. 34. á. 1926/ 428.; *MOJT*, 1 aprilie 1926

109 *MOJT*, 28 ianuarie 1926.

110 RNLKmH, F 9. 34. á. 1926/1961.; *MOJT*, 18 februarie 1926.; RNLKmH, F 9. 34. á. 1927/ 2825.; *MOJT*, 3 martie 1927.

111 RNLKmH, F 9. 34. á. 1928/ 1854.; *MOJT*, 7 februarie 1928.

godt időszak volt az 1926–1929 közötti, a korábbi évekre jellemző fluktuáció csillapodott, illetve a megye területén belüli rotáció is kisebb léptékűvé vált. A megye élén összesen négy prefektus állt ez idő alatt, ami a központi kormányzatban végbemenő gyors változások helyi leképeződéseként értelmezhető. Ennek hullámverései némiképp megmutatkoztak a vezető beosztású tisztviselők mozgásában is.

A több rendben felülírt második és harmadik közigazgatási törvény alkalmazása (1929–1938)

Nagy Románia második közigazgatási törvénye, a *Helyi közigazgatás megszervezéséről szóló törvény* 1929. július 29-én került kihirdetésre.¹¹² A törvény életbeléptetése érdekében a Belügyminisztérium 1929. augusztus 28-i hatállyal rendeleti úton feloszlatta Háromszék megye tanácsát, helyébe időközi bizottságot nevezett ki Nicolae Crăciun prefektus felterjesztése alapján, majd a községi tanácsokkal tette ugyanezt.¹¹³ A belügyminiszter ugyanakkor kinevezte azokat a megyei és járási bizottságokat (comisiunea județeană pentru aplicarea LOAL, comisiunea de plăși), amelyek a közigazgatási törvény életbeléptetésével kapcsolatban ajánlásokat kellett megfogalmazzanak, különösképpen a falvak községekbe való csoportosításával és a közigazgatás területi beosztásával kapcsolatban.¹¹⁴ A megyei bizottság december 3–23 között tette közzemlére a választói névsorokat,¹¹⁵ a belügyminiszter pedig 1930. február 5-re írta ki országos szinten a megyei tanácsok választását.¹¹⁶ A megyei időközi bizottság megalakulását követően négyszer ülésezett, első ülésén a megye 1930-as költségvetését szavazták meg, a további két ülésen, má-

112 *Lege pentru organizarea administrației locale (LOAL)*. In: *MO*, (3 iulie 1929) 170.

113 Megyei Időközi Bizottság tagjai: Cerghi Pop Victor elnök, Basarabescu Victor, Ciora Ioan, dr. Bretfleanu Liviu, Rădoi Nicolae, Nistor Aurel, Kocsis Benedek, Nicolae Bengeanu, Axente Alexandru. Lásd: RNLKmH, F 9. 34. á. 1929/13391, 13454.; *MOJT*, 2 septembrie 1929.

114 RNLKmH, F 9. 34. á. 1929/ 13513.; *MOJT*, 2 septembrie 1929.

115 RNLKmH, F 9. 34. á. 1929/ 18146.; *MOJT*, 5 decembrie 1929.

116 Decret Regal nr. 9837/ 31. 12. 1929. In: *MO*, (9 decembrie 1929) 274.

jusban és júniusban a községi választások megsemmisítéséért betervezett polgári folyamódásokat vitatták meg, majd a megyei tanács alakuló ülését követően ünnepi ülést tartottak, ahol üdvözlőket küldtek az ország új uralkodójának, II. Károlynak.¹¹⁷ A megyei tanács választási eredményei – Szentkereszty Béla folyamódására – a Központi Felülvizsgálati Bizottság (Comitetul Central de Revizuire)¹¹⁸ határozata nyomán, március 16-án lett jogerős, a 30 megválasztott tagot és a jog szerinti tagokat a prefektus június 5-re hívta össze alakuló ülésre.¹¹⁹ Az alakuló ülésen egyéves mandátumra megválasztották a vezető bírót (Bogdán Artúr elnök, dr. Török Andor és dr. Molnár Dénes alelnökök, dr. Kelemen Zoltán és Dancs Lajos titkárok, Cseh István, Boér Sándor felügyelők), ötéves mandátumra a tanács küldöttségét (Sípos Dezső, Ütő Áron, dr. Molnár Dénes, dr. Tankó Béla rendes tagok, illetve Tökés József, József Lajos, dr. Kelemen Zoltán póttagok) és az ellenőrző bizottságot (dr. Török Andor, Apor Péter, Seethal Ferenc, Demeter István, Dancs Lajos). A választott tanácsosok a prefektustól hozzájárulást kértek, hogy a tárgyalásokon használhassák a magyar nyelvet, amire negatív válasz érkezett.¹²⁰ Az alakuló ülés határozatai azonban nem emelkedtek azonnal jogerőre, mivel egy folyamódás folytán a kolozsvári felülvizsgálati bizottság június 27-én megsemmisítette, ezt pedig a központi felülvizsgálati bizottság július 27-én helyben hagyta.¹²¹ A prefektus újabb alakuló ülést augusztus 28-ra hívott össze. A tanács küldöttségének és elnöknek, dr. Ke-

117 *MOJT*, 5 martie 1930; 15 mai 1930; 5 iunie 1930; 25 iunie 1930.

118 *A Helyi közigazgatás megszervezéséről szóló törvény* (HKMT) 325. cikke alapján jött létre mint „helyi autonóm jogszabályokat és határozatokat felülvizsgáló és megújító bíróság és mint ezek közigazgatását felügyelő és ellenőrző szerv”. (RNLKmH, F 9. 34. á. 1930/ 4232.; *MOJT*, 5 aprilie 1930.) A bukaresti, központi bizottságnak alárendelve létrejöttek a helyi bizottságok. A HKMT 1930. január 4-én elfogadott módosítása alapján létrehozott Kolozsvári IV. Minisztériumi Igazgatóság (Directoratul Ministerial IV. Cluj) (RNLKmH, F 9. 34. á. 1930/6466.; *MOJT*, 9 mai 1930.) mellett működő Kolozsvári Helyi Felülvizsgálati Bizottság (Comitetul Local de Revizuire Cluj) volt Erdélyben területileg illetékes.

119 RNLKmH, F 9. 34. á. 1930/ 7790.; *MOJT*, 26 mai 1930.

120 *MOJT*, 16 iunie 1930.

121 RNLKmH, F 9. 34. á. 1930/ 11458.; *MOJT*, 5 august 1930.

resztes Károlynak megválasztása november 18-án vált jogerőssé, miután a központi felülvizsgálati bizottság elutasított egy megsemmisítést kérő folyamodást.¹²² Így rendkívüli közgyűlést, ahol végre érdemi határozatok születhettek, december 19-re hirdetett meg a tanács elnöke.¹²³ Ezen az ülésen több, különböző megyei szintű bizottságokba (köztisztasági, fegyelmi, újoncállító, rekviráló vegyes bizottságok, adókivető bizottságok, agrárkamara) tagok delegálásáról döntött a tanács, a megye pénzügyeit érintő döntéseket hoztak (korábbi évek számadásainak ellenőrzése, pótdadók kivetése, jelentés a megye vagyonáról, az 1931-es költségvetés), szabályrendeletek alkotásának menetrendjéről hoztak határozatot, a több faluból álló községek kérdését tárgyalták. A közigazgatási törvényt kiegészítő melléklet 1929 decemberében 33 több településből összetevődő községet, 16 egy faluból álló községet és 87 tanáccsal rendelkező falut, illetve két várost állapított meg Háromszék megyében.¹²⁴ A közigazgatási törvény a megyei tanácsok számára fenntartotta annak lehetőségét, hogy olyan több faluból álló községek létrehozására tegyenek javaslatot, amelyek lélekszáma nem érné el a 10 000-et, Háromszék megye tanácsa ezt az elképzelést helyben hagyta.¹²⁵ A soron következő, 1931. március másodikán tartott tanácsülésen a választott képviselők az 1925 előtti időszakban a vármegyei közgyűlés helyett tevékenykedő prefektus által alkotott szabályrendeletek megsemmisítéséért szálltak síkra nyíltan. Az 1924-ben alkotott állattenyésztési alap és szabályrendelet megsemmisítését sürgették, illetve egy vizsgálóbizottság jött létre a 2. számú megyei szabályrendelet felülvizsgálatára, ami valójában az iskolaépítési alap volt. A tanács többsége ezúttal is egyetértett abban, hogy a régi Vármegyei Tanalapot vissza kell állítani eredeti rendeltetésének – beleértve a volt székely határári épületeket is –, illetve követelték a prefektustól, hogy az 1929-ben jogtalanul felhasznált 47 305 lejt térítse vissza.¹²⁶ Az állattenyésztési szabályrendelet megsemmisítését megtámadta a pre-

122 RNLKmH, F 9. 34. á. 1930/ 16959.; *MOJT*, 25 noiembrie 1930.

123 *MOJT*, 3 decembrie 1930.

124 Anexa nr. 2 la înaltul Decret Regal nr. 4036 din 7 decembrie 1929. In: *MO*, (9 decembrie 1929) 274.

125 *Monitorul Județului Treiscaune* (a továbbiakban MJT), 15 ianuarie 1931.

126 *MJT*, 8 aprilie 1931.

fektus, a kolozsvári felülvizsgálati bizottság pedig a javára döntött.¹²⁷ A tanalap ügye pedig ismét megfeneklett, mert a nyár folyamán a kormány feloszlatta a megyei tanácsot a közigazgatási törvény egy újabb módosításának életbeléptetése okán.¹²⁸

A megyei időközi bizottság első ülését augusztus 21-én tartotta. Ez gyakorlatilag az 1930. június 11-én tartott utolsó ülés folytatása volt, a napirendek folyószáma 449-cel kezdődött, ahol bő egy évvel korábban abbamaradt.¹²⁹ Új bizottság 1932. június 30-án alakult belügyminiszteri határozat szerint.¹³⁰ A közigazgatási törvény egy újabb módosítása¹³¹ arra sarkallta a belügyminisztert, hogy az megyei tanácsot 1930. február 5-én megválasztott tagjaival visszaállítsa. A prefektus 1932. október 10-ére újra összehívta az alakuló ülést.¹³² A megyei tanács elnökének dr. Keresztes Károlyt választották vissza, alelnököknek dr. Molnár Dénest és dr. Fábián Lászlót, a felügyelő bizottság tagjainak Boér Sándort és Cseh Istvánt, mindannyit egyéves megbízásra. A küldöttség rendes tagjai: dr. Keresztes Károly, dr. Molnár Dénes, dr. Kelemen Zoltán és Tökés József voltak, póttagok Demeter István, Pálmai Béla, József Lajos.¹³³ Az első rendes ülésre december 3-án került sor, amikor küldötteket választottak a különböző bizottságokba és megyei pénzügyet érintő kérdéseket tárgyaltak (pótadók csökkentése, megyei kölcsön, számadás az 1931. évre, költségvetés az 1933. évre), illetve a küldöttség elnöke ez alkalommal olvasta fel először a megye általános közigazgatási állapotáról készült jelentést. A közigazgatási törvény erről a féléves jelentésről rendelkezett, Háromszék tanácsa azonban határozott, hogy – az adókról és köz-

127 Uo. 6 iulie 1931.

128 *Lege pentru modificarea unor dispozițiuni pentru organizarea administrațiunii locale și din legea organizării administrațiunii municipiului București.* (Kihirdetve 1931. július 14-én). In: *MO*, (15 iulie 1931) 161.

129 RNLKmH, F 9. 34. á. 1931/ 12112.; *MJT*, 3 septembrie 1931.

130 *Buletinul Oficial al Județului Treiscaune* (a továbbiakban *BOJT*), 30 iunie 1932.

131 *Lege pentru modificarea unor dispozițiuni din legea pentru organizarea administrațiunii locale.* (Kihirdetve: 1932. szeptember 20-án.) In: *MO*, (21 septembrie 1932) 221.

132 RNLKmH, F 9. 34. á. 1932/ 15885.; *BOJT*, 5 octombrie 1932.

133 *BOJT*, 20 octombrie 1932.

oktatásról szóló fejezet kiegészítésével – a későbbiekben minden tanács-tag ezt nyomtatott formában, az ülés előtt kézhez kapja, ami az 1918 előtti hagyományokból inspirálódott.¹³⁴ Következő évben a megyei tanács három alkalommal, március 20-án, április 29-én és május 27-én ülésezett.¹³⁵ 1932. november 15–1933. január 17. között a küldöttség hét alkalommal ült össze. E testület jegyzőkönyveit is közölte kivonatban a megye hivatalos lapja.¹³⁶ Úgy tűnt, hogy a rendszer végre működésbe lép. A tanács a megye pénzügyeinek tárgyalásán túllépve, a szabályrendelet alkotói tevékenységét is újrakezdte, a május 27-én tartott ülésen pedig újra előkerült a Vármegyei Tanalap ügye. A két évvel korábban alakított vizsgálóbizottság nevében dr. Molnár Dénes bemutatott egy emlékiratot, ami alapján a tanács arról határozott, hogy a 2. számú megyei szabályrendelet megsemmisítésért a királyhoz, a Belügyi és Közoktatásügyi Minisztériumokhoz folyamodnak közvetlenül, továbbá Szentkerszty Béla országgyűlési képviselő és megyei tanácsos vezetésével a parlamenti képviselők és szenátorok részvételével egy ténymegállapító küldöttséget indítanak, hogy a Tanalapot adják vissza a megyének az eredeti formájában, az eredeti alapszabály szerint. A küldöttséget felhatalmazták, járjon el, hogy a telekkönyvből töröljék a *Casei Școalelor* tulajdonjogát a volt székely határőri ingatlanok felett. De immár harmadszorra ezen a ponton oszlatták fel a megyei tanácsot, nem közvetlenül a prefektus intézkedésére, hanem országos fordulatba ágyazottan. Háromszék megye tanácsának ülését még meghirdették december 1-jére, december 2-ra, illetve 1934. március 1-jére, ám a belügyminiszter mindkét alkalommal elnapolta.¹³⁷ Végül a közigazgatási törvény egy újabb módosításának¹³⁸ életbeléptetése

134 RNLKmH, F 9. 34. á. 1932/ 18920.; *BOJT*, 20 decembrie; 28 decembrie 1932.

135 *BOJT*, 2 aprilie; 10 mai; 9 iunie 1933.

136 Uo. 15 noiembrie; 23 noiembrie; 5 decembrie; 31 decembrie 1932; 4 ianuarie; 17 ianuarie 1933.

137 RNLKmH, F 9. 34. á. 1933/ 14866.; 1933/ 15616.; 1933/ 16370.; 1934/ 2610.; *BOJT*, 26 octombrie; 18 noiembrie; 24 noiembrie 1933; 17 februarie 1934.

138 *Lege pentru modificarea unor articole din legea pentru organizarea administrațiunii locale.* (Kihirdetve: 1934. március 17-én.) In: *MO*, (18 martie 1934) 65.

okán központilag feloszlatták a megyei tanácsot,¹³⁹ ami ezúttal véglegesnek bizonyult. A későbbiekben már többé nem ülésezett e törvényhatósági reprezentatív testület, választást sem írtak ki.

Az 1929. augusztus 28.–1938. február 19. közötti időszak mérlegét megvonva világos, hogy ez idő alatt nem a reprezentativitáson alapuló, helyi politikai erő kezében volt a megye vezetése, hanem a központi hatalom érdekeit képviselő időközi bizottságok és a prefektus kezében. Ez alatt az idő alatt a megyei tanács összesen 9 alkalommal ülésezett, ebből 3 alkalommal kizárólag a testület megalakulása körüli kérdésekkel foglalkoztak, míg az érdemi munkára 6 alkalom jutott. Ezzel szemben az időközi bizottság összesen 52 alkalommal ülésezett, szerepe azonban folyamatosan csökkent, a községeket érintő kérdések fokozatosan a prefektusi hatáskörbe kerültek át.

Ami leginkább releváns: a helyi szintű jogalkotás szinte kizárólag az időközi bizottság és prefektus kezében maradt, a szabályrendeletek ennek a testületnek a működése alatt láttak napvilágot, a megyei tanács gyakorlatilag egyetlen új jogszabályt, vagy módosítást sem tudott véghezvinni, így kétségtelenül egyet lehet érteni azzal a kijelentéssel, hogy „*az időközi bizottság lett a rendszer és a választott tanács a kivétel.*”¹⁴⁰ Az 1936-os közigazgatási törvény¹⁴¹ életbeléptetése nyomán, április 7-én a Belügyminisztérium már régi időközi bizottságot oszlatott fel és újat nevezett ki.¹⁴²

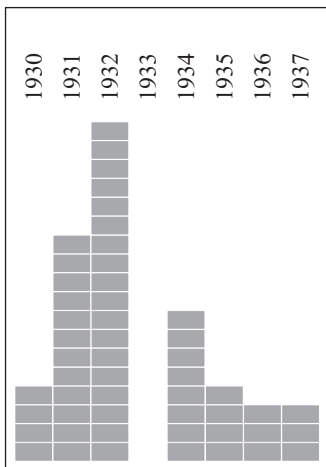
A tisztviselők helyzetét tekintve, az 1929-es közigazgatási törvény a községi és körjegyzőket községi tisztviselőkké nyilvánította, az ezt módosító első jogszabály azonban visszahelyezte állami tisztviselői státusukba. Az 1929-ben kezdődött gazdasági világválság hatása érződött a közigazgatási személyzet létszámában is: a kormány képviselői a községek és megye dologi kiadásainak csökkentése mellett a létszám csökkentésére törekedtek a szűkös években. A törvényhatósági központi igazgatási struktúrában jelentősebb változások az 1926 novemberében elfogadott szabályrendelethez mérten nem történtek, kivételként, felsőbb uta-

139 RNLKmH, F 9. 34. á. 1934/ 4797.; *BOJT*, 2 aprilie 1934.

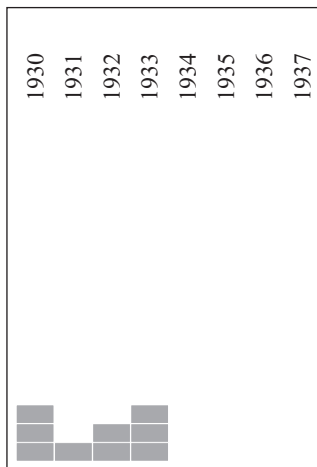
140 Nagy Lajos: *i. m.* 180.

141 *Legea administrativă*. In: *MO*, (7 martie 1936) 73/2.

142 *BOJT*, 4 iulie 1936.

*Háromszék megye
időközi bizottsága
üléseinek száma évenként*

*Háromszék megye tanácsa
üléseinek száma
évenként*

sításra létrejött a *Különleges Kérvényező Szolgálat* (Serviciu Special de Petiționare) a prefektúrához intézett egyéni kérelmek fogadására.¹⁴³

Az 1929. július–1938. január közötti időszakban nyolc prefektus váltotta egymást. A személyes magatartást és egyéni teljesítményt tekintve, mindenképpen kiemelendő dr. Valeriu Bidu személye, aki eredetileg a kézdivásárhelyi kórház orvosa volt, és 1933. november 28.–1937. február 2. között volt hivatalban. A Bidu-érában a megyei tanács fel volt oszlatva, így a kormányon lévő Nemzeti Liberális Párt politikáját helyi szinten akadálytalanul érvényesíteni tudta. Az időközi bizottság 1934. évi utolsó ülésén kirohanást intézett a magyar párt ellen, amiért ellene irányuló propagandát folytatott, illetve a Nemzeti Parasztpártot ostromozta, azzal vádolva az előző kormányt és a háromszéki kormányképviselőt, hogy miattuk borult fel a megye költségvetésének egyensúlya.¹⁴⁴ Az időközi bizottság ülésein a későbbiekben is megragadta a lehetőséget, hogy

143 Uo. 23 mai 1936.

144 Uo. 31 decembrie 1934.

politikai ellenfeleit támadja, saját érdemeit hangoztassa. 1935 áprilisában azzal dicsekedett, hogy az 1934-es állapothoz képest 143-ról 68-ra csökkentette a közigazgatási személyzetet, a költségvetés bevételi tételét 922 474 lejről 2 247 982 lejre emelte.¹⁴⁵ A következő évben a költségvetést úgy vezette fel, hogy: „[az előző évi] a pénzügyi felépülés és a régi kormányt büneiért való bűnhődés költségvetése volt”, az 1936/37-es év költségvetése pedig „a beruházás, a tisztviselők megfelelő beosztásának és a nemzeti életünk újjáéledésének költségvetése.”¹⁴⁶ Leginkább a román nemzetépítés területén kifejtett tevékenységével szerzett hírnevet magának, a bukaresti kezdeményezésű ún. *visszaromásítás* elnevezésű kultúrpolitika lelkes élharcosa volt. A megyei időközi bizottság 1936 decemberében tartott expozéjában azzal hivalkodott, hogy személyes közbenjárásának köszönhetően a községek és a megye hozzájárulása az ortodox templomépítésekhez a következőképpen alakult: 1933-ban 20 209 lej; 1934-ben 296 000 lej; 1935-ben 1 754 505 lej; 1936-ban 3 623 500 lej.¹⁴⁷ Hivatali ideje alatt, 1934 szeptember/októberében került sor a második nagyszabású román nyelvvizsgára, amikor legalább 204 személyt rendeltek be. Ezúttal nemcsak a tisztviselők, hanem kórházi személyzet, útügyi alkalmazottak és községi pénztárosok is számot kellett adjanak román nyelvtudásukról.¹⁴⁸ A prefektusi hatalom legkiterjedtebb tényérése 1936 őszén tapasztalható. Bidu prefektus ekkor ruházta át saját jogköréből a prétorokra, hogy járásuk területén a falusi községektől függő tanácskozó testületek (tanács és küldöttség) határozatait megsemmisítsék, ami gyakorlatilag a központi akarat azonnali végrehajtásának lehe-

145 Uo. 22 aprilie 1935.

146 Uo. 4 iulie 1936.

147 Uo. 4 ianuarie 1937.

148 A megyei központi és a két város 33 beidézett tisztviselője közül mindannyian átmenő osztályzatot szereztek. A községi jegyzők, segédjegyzők és titkárok közül 63 személyt idéztek be, közülük 4 nem jelent meg és 6 nem szerzett átmenő osztályzatot. Lásd: *BOJT*, 26 noiembrie 1934. A kézdivásárhelyi, baróti és sepsiszenyörgyi kórházaktól berendelt 14 személy közül mindössze egy szerzett átmenő osztályzatot. A 25 útügyi alkalmazott közül 6-nak volt megfelelő román nyelvtudása. *BOJT*, 10 decembrie 1934. A 69 községi pénztárnok közül 34 szerzett megfelelő minősítést. *BOJT*, 16 decembrie 1934.

tőségét jelentette.¹⁴⁹ Ugyanakkor a jogállam működését megkérdőjelező, a lakosság magatartását befolyásolni szándékozó rendeletet hozott, aminek egyes elemei és büntetési/bírsági tételei nem szerepeltek sem központi jogszabályokban (törvény, miniszteri rendelet), sem helyi szinten alkotott szabályrendeletekben.¹⁵⁰ Ez látszólag az országban elharapózó légióárius visszaélések ellensúlyozására fogant, ám úgy tűnik, a magyarság megrendszabályozására is helyzetet teremtett.

Az utolsó felvonás

II. Károly az 1938. január 5-én kelt rendelettel az országban feloszlatta az összes községi (falusi és városi), illetve megyei tanácsot, helyükbe időközi bizottságok felállítását, a választások négy hónapon belüli kiírását rendelte el.¹⁵¹ Az újonnan kinevezett prefektus, dr. Ioan Culca a háromszéki 102 községben február 23–24-re írta ki a választásokat,¹⁵² ám erre már nem került sor. Február 10-én a belügyminiszter a prefektusi teendők ellátására Háromszék megyébe Constantin Petrini ezredes nevezte ki a brassói 41-es tüzérségi ezredtől.¹⁵³ Az ezredes azonnal intézkedett a választások visszavonásáról,¹⁵⁴ az időközi bizottságok felszámolásáról és helyükbe polgármesterek kinevezéséről az összes községben.¹⁵⁵ Egy héttel később Partenie Ilie tábornok, a brassói 5-ik hadtest kihirdette az ostromállapotot, a belügyminiszter pedig felhatalmazta a prefektusi teendőket ellátó Petrini ezredeset, hogy az új közigazgatási törvény jóváhagyásáig a megyei tanács jogköreit gyakorolja.¹⁵⁶

149 RNLKmH, F 9. 34. á. 1936/ 9567.; *BOJT*, 21 septembrie 1936.

150 RNLKmH, F 9. 34. á. 1936/ 11570.; *BOJT*, 12 noiembrie 1936.

151 Decret Regal nr. 9/5. ianuarie 1938. In: *MO*, (6 ianuarie 1938) 5.

152 RNLKmH, F 9. 34. á. 1938/ 905.; *BOJT*, 20 ianuarie 1938.

153 *BOJT*, 19 februarie 1938.

154 RNLKmH, F 9. 34. á. 1938/ 2052.; *BOJT*. 19. februarie 1938.

155 RNLKmH, F 9. 34. á. 1938/2544.; 1938/2545.; 1938/2427.; 1938/2551.; *BOJT*, 19 februarie 1938.

156 *BOJT*, 12 martie 1938.

Az új alkotmányhoz igazított új közigazgatási törvényt 1938. augusztus 13-án adta II. Károly az országnak.¹⁵⁷ Legjelentősebb változás a területi beosztásban jelentkezett, Háromszék megyét az ún. Bucegi tartományba osztották be, Brassó erdélyi, illetve Muscel, Argeș, Teleorman, Vlașca, Dâmbovița, Ilfov, Prahova és Buzău havaselvi megyékkel együtt. Ezzel egy időben a megyék elvesztették jogi személyiségüket. A tartomány székhelyeként a jogszabály mellékletében Bukarest szerepel, ám az *Ăllami Főadminisztráció* (Administrația Generală de Stat) székhelye Ploiești város lett. Vezetője – *Királyi Helytartó* (Rezident Regal) titulusal – Alexandru Gane, akit 1939. február elsején váltott George Alexianu (korábban Suceava tartományt vezette).¹⁵⁸ Az új jogszabály hatályba lépése után Háromszéken Petrini ezredest váltotta dr. Ion Băleanu ezredes. Az előbbi által kinevezett falusi községek polgármesterei a helyükön maradtak, a kilátásba helyezett községi tanácsok választott tagjainak a számát drasztikusan lecsökkentették: 3 személy falusi községekben, a két városban: Kézdivásárhelyen 5, Sepsiszentgyörgyön 7 személy. A háromszéki falusi községek zömében a jog szerinti tanácsosok gyakorlatilag ugyanilyen, vagy nagyobb létszámban lehettek a tanács tagjai: az ortodox egyház rangidős papja, a többségi felekezet képviselője és az állami iskola rangidős oktatója, illetve a kisebbségi oktatás egy képviselője. Kézdivásárhelyen 5, Sepsiszentgyörgyön 6 jog szerinti képviselő lehetett a tanácsban. A megyei képviselő-testület megszűnt. Az új besorolás szerint a Belügyminisztérium egy megyeszékhely várost, egy nem megyeszékhely várost, illetve 110 településből összetevődő 103 községet hagyott jóvá Háromszék megye számára.¹⁵⁹

A hivatalosan decentralizációs vívmánynak értékelt közigazgatási berendezkedés egy új Románia megalkotását tűzte zászlajára. 1939 februárjában George Alexianu királyi helytartó körlevélben közölte a prefektusokkal, hogy létrejött a tartományban a *Szisztematizálási Tervek Bizottsága* (Comisiunea Planurilor de Sistematizare). Ez a bizottság első lépésben azt a feladatot adta a prefektusoknak, hogy válasszanak ki a

157 Legea administrativă. In: *MO*, (14 august 1938) 187.

158 *Buletinul Oficial al Ținutului Bucegi* (a továbbiakban BOȚB), (2 februarie 1939). 101.

159 *BOȚB*, (2 martie 1939). 266–270.

megye területén egy modellfalut, amelyik forgalmas út mentén helyezkedik el. Ott kezdjenek új, párhuzamos utak kialakításához, reprezentatív középületek, sportstadion építéséhez, közfürdő létesítéséhez, elektromos hálózat és közvilágítás kiépítéséhez. Összegezve: „*minden, ami szükséges egy rurális agglomerációhoz, amely fel kíván emelkedni egy magasabb civilizációs szintre.*” A hagyományos falukép felszámolásával járó szisztematizálást a tartományi bizottság útmutatásai alapján szándékoztak megvalósítani, a költségek felerészből a község, felerészből a tartomány költségvetését terheltek.¹⁶⁰ A prefektusok 1939. év végén tartott közigazgatási konferenciáján ismertté vált, hogy a Kárpátokon túli megyékben a szisztematizálás terén már előrelépés történt, a modellfalvak kiépítése már zajlott. Háromszékre vonatkozóan egyedül Sepsiszentgyörgy szisztematizálási terveinek folyamatban lévő elkészítéséről számoltak be. Kétségtelenül ennek a tervnek volt része az az ortodox katedrális, amit annak ellenére neveztek így, hogy nem volt püspöki székhely, ám úgy látszik, hogy a megnevezéssel status quot előlegezték meg. *A közvetlenül a tartomány kezelésében lévő templomépítési munkálatok* fejezet alatt szereplő tétel 13 360 000 lejt tett ki, messzemenően a tartomány legnagyobb volumenű ilyenszerű beruházása volt.¹⁶¹ Fontosságát mutatja, hogy a királyi helytartó október 31-én Háromszék megyében tett látogatása alkalmával ennek az építkezésnek a megtekintése volt a legfontosabb cél.¹⁶²

Háromszék megye ebben a formában történő igazgatása 1940. szeptember 7-ig tartott, a prefektúra közigazgatási iktatójának vezetése ekkor ért véget az 13633. számmal, majd szeptember 14-én a magyar hatóságok indították újra.¹⁶³

A két világháború között eltelt két évtized alatt a központi kormányzati és helyi önkormányzati erőter közötti interakcióban nyilvánvalóan az előbbi felülkerekedése mutatható ki, annak ellenére, hogy az erdélyi gyökerű Nemzeti Parasztpárt intézkedései a mérsékelt decentralizáció irányában mutattak. A központi kormányzat instabilitása erős hullám-

160 *BOȚB*, (16 februarie 1939). 163.

161 Uo. (21 decembrie 1939). 2228–2247.

162 Uo. (9 noiembrie 1939). 2050.

163 RNLKmH, F 9. 1/b. á. 350. köt.

veréseket eredményezett Háromszék megyében is. Bukarestben összesen 41 kormány váltotta egymást ez idő alatt. Ennek eredménye a 16 prefek-tusi kinevezés, ami az önkormányzatiság működési zavarát állandósította, és végeredményben a közérdeket csorbította.

LÁSZLÓ MÁRTON

Maros-Torda/Maros megye közigazgatása 1919–1938 között¹

Impériumváltás

1918. december 3-án vonultak be Maros-Torda vármegye székhelyére, Marosvásárhelyre a román csapatok. A bevonuló román erőket vezető őrnagynak a marosvásárhelyi nemzetőrség parancsnoka, Büchel őrnagy adta át a város katonai fennhatóságát.²

A román csapatok bevonulása és a közhivatalok átvétele (1919. január 11.) közötti több mint egy hónap egy furcsa átmeneti időszak volt. Mindenekelőtt helyreállt a rend (legalábbis a sajtóban nincs hír zavargásokról), és a magyar közigazgatás megpróbált tovább működni, bízva a fegyverszüneti megegyezésben, mely szerint a békekonferencia döntéséig tovább működhet az addigi (magyar) közigazgatás. A vármegyei közigazgatási bizottság az őszi zavaros idők után megpróbálta helyreállítani a közigazgatás normális működését.³

Mi történt az említett egy hónap alatt? A román államhatalom mindenekelőtt gyorsan felszámolta az addigi karhatalmi szerveket (december 7-ig leszerelték a nemzetőrsegeket⁴), majd ellenőrzése alá vonta, korlátozta a személyek szabad közlekedését.⁵ Román oldalról a polgári közigazgatás vonalán volt kísérlet (dokumentáltan december közepétől) a

1 Készült a Kisebbségi magyar közösségek c. OTKA kutatás (109173. sz.) keretében. Támogatta a MOL Zrt. és Közéletre Nevelésért Alapítvány.

2 *Székely Napló*, 48. (1918. december 3.). 1–2.

3 Pl. az elmenekült jegyzők helyét betölteni.

4 *Ellenőr*, 12. (1918. december 6.). 1.; (1918. december 7.). 2.; *Székely Napló*, 48. (1918. december 7.). 1.; (1918. december 15.). 1.

5 1918. december 7-étől igazolvánnyal lehetett utazni, amit a rendőrségnél kellett kérvényezni. *Ellenőr*, 12. (1918. december 7.). 2.

közigazgatási tisztségek megszerzésére, illetve a közigazgatási szervezet ellenőrzés alá helyezésére.⁶

A magyar polgári közigazgatás megpróbált tovább működni: a vármegye közigazgatási bizottsága üléseket tartott (dec. 20., 28., 29.); a magyar (budapesti) kormányhatóságok pedig – abban a hitben, hogy a román fél betartja a belgrádi fegyverszüneti egyezményt – úgy cselekedtek, mintha a terület közigazgatása még mindig a magyar kormány kezében lett volna: kormánybiztosokat neveztek ki,⁷ a tisztségekért pártarcok zajlottak.⁸

A megye és a város magyar vezetői a budapesti kormányhatóságokkal is tárgyaltak, 1919. január 9-e körül Marty Ferenc, Marosvásárhely polgármestere és Szenner József vármegyei kormánybiztos Budapestre utaztak.⁹

Viszont velük egy időben a város középosztályának két képviselője (Tóthfalussy Károly és Fazekas Lajos helyi iparosok) a szebeni román Kormányzótanács elnökénél, Iuliu Maniu-nál volt kihallgatáson, akivel a várost sújtó gazdasági gondok megoldásáról tanácskoztak.¹⁰ És ekkor értesülhetett a magyar közvélemény a tervezett román hatalomátvétel mélységéről: ezen a napon közölte egy vásárhelyi napilap a szebeni román Kormányzótanács Maros-Torda vármegyére érvényes kinevezéseit.¹¹

6 1918. december 15-e előtt a Maros-Torda Vármegyei Román Nemzeti Tanács átíratot intézett az alispánhoz, amiben kérte, hogy a régeni felső járás és a mezőbándi járás élére román nemzetiségű főszolgabírót nevezzen ki, a vármegyei árvaszékhez egy román ülnököt, a többi járások főszolgabírói hivatalába pedig egy-egy román bizalmi embert. *Székely Napló*, 48. (1918. december 15.). 1.

7 1918. december 28-án közölték, hogy Szenner József megyei főjegyzőt Maros-Torda vármegye kormánybiztosává nevezték ki. *Székely Napló*, 48. (1918. december 28.). 1.

8 Vetélkedés volt a különböző politikai csoportok között, hogy Szenner Józsefet vagy György Józsefet nevezzék-e ki Maros-Torda megye kormánybiztosává.

9 *Székely Napló*, 49. (1919. január 9.). 1.

10 *Ellenőr*, 13. (1919. január 10.). 1.

11 *Székely Napló*, 49. (1919. január 9.). 1.

A hatalomátvétel pillanatában – január 11-én – összehangoltan, ugyanazon a napon, egyszerre vették át Maros-Torda vármegye főispáni hivatalát, az állami adóhivatalt, de felügyelet alá helyezték azon magánkézben lévő pénztintézeteket is, amelyekben közpénzeket helyeztek el.¹² Másnap, január 12-én, talán a válaszreakciót elkerülendő, a román katonai hatóságok betiltottak minden köztéri rendezvényt, felszámolták a politikai szervezeteket¹³ és életbe léptették a cenzúrát. Ekkor ért véget végérvényesen a marosvásárhelyi színes, szabad, „békebeli” élet.

Másnap, január 13-án Ioan Vescan prefektus már Maros-Torda vármegye magyar tisztviselői karát próbálta felesketni, nagyrészt sikeresen, de már ekkor voltak, akik megtagadták az eskütételt. Ezzel egy időben¹⁴ Vescan saját embereit nevezte ki az alispáni és járási szolgabírói posztokra, így az a sajátos helyzet állt elő, hogy egyazon hatáskörben két hivatalnok is működött. Valószínűsíthető, hogy a gyakorlatban a régi tisztviselő intézte az ügyeket, az „új” pedig ellenőrizte. Ez az állapot azonban nem tarthatott sokáig.

A pénzügy és közigazgatás átvételét a városi rendőrség átvétele követte január 20-án. A későbbi időpont oka az, hogy nem volt túl lényeges ez a karhatalom: a jelenlévő román hadsereg ugyanis biztosította a szükséges fegyveres erőt.

A tényleges román hatalomátvétel válaszreakciót váltott ki a városban többséget képviselő magyar lakosság részéről: 1919. január 22-én éjjel a Magyar Államvasutak (MÁV) Erdélyben működő egységei sztrájkba léptek, köztük a marosvásárhelyi üzemegység is. Január 23-án reggel ehhez a sztrájkhoz csatlakoztak a marosvásárhelyi postások és a távíróhivatal alkalmazottai, akik eltávoztak munkahelyükről, bezárva a postahivatalt. A nap folyamán Vescan prefektus a román csapatokat irányító ezredessel a pályaudvaron tárgyalásokat folytatott a sztrájkoló vasutasokkal. Ugyanazon a napon próbálta Vescan felesketni a város tisztviselői karát is, amely azt egyöntetűen elutasította.

12 Uo. 49. (1919. január 14.). 1.

13 Betiltották a politikai célú, vagy azokat tárgyaló klubokat és társaságokat.

14 Vescan kinevezésekről tudósító, Iuliu Maniu-hoz írt levelének a Maros megyei nemzeti levéltárban lévő pizskozata keltezetlen, de minden bizonnyal január 11-én, vagy az azt követő napokon íródott.

Az események a délelőtti órákban felbolydulás keltettek a városban, majd egy közös, spontán tiltakozásra, sztrájkra került sor. „Az események hatása alatt a város rendkívül élénk, mozgalmas képet mutatott. Délután 3 órakor az összes üzletek, kereskedések közös elhatározással egyszerre bezártak. Amily mozgalmas volt az utca nappal, éppannyira kihalt a kora esti órákban. A kávéházakat, vendéglőket a román parancsnokság intézkedésére bezárták és zárva maradt a színház, mozi is, nem tartottak előadást, a főtért erős román patrol szállta meg, de rendezavarás sehol sem történt. [...] Az utcán falragaszok jelentek meg, melyeken a román parancsnokság a közszolgálatot zavaró sztrájkmozgalmak résztvevőit státiális, illetve haditörvényszéki eljárás alá vonja.”¹⁵

Január 25-én a román parancsnokság és a MÁV helyi vezetősége közt létrejött megállapodás szerint a marosvásárhelyi vasutasok felvették a munkát, de a tárgyalások még három napig folytak. Az említett nap délutánján a posta és távírda tisztviselői is munkába léptek.

1919. január 26-án a szebeni román Kormányzótanács feloszlatta a vármegyei, községi és más nemzeti tanácsokat.¹⁶ Ezzel az intézkedéssel a nemzetiségek gyakorlatilag politikai képviselő nélkül maradtak. Ugyanaznap Vasile Suciú alispán/alprefektus összehívta a vármegyei ispáni hivatal személyzetét és megpróbálta eskütelre bírni őket, de azok elutasították.

Az alárendeltek eskütel-elutasítását követően, másnap, 27-én lemondott a vármegyei, már felesküdt tisztikar. Tettüket azzal indokolták, hogy Vescan esküjükkor azt ígérte, hogy a fennálló törvények alapján fog tovább is működni a vármegyei közigazgatás, de ehelyett „a helyzet képe az, hogy mi tulajdonképpen ma már nem komoly hivatással bíró tisztviselők, hanem csak árnyék alakok és állásainkban megüirt személyek és eszközök vagyunk”. Lemondott tehát a magyar vármegyei tisztikar 19 tagja, amihez másnap csatlakozott még két szolgabíró harmad-

15 Székely Napló, 49. (1919. január 25.). 1.

16 Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria (a továbbiakban GOCD), (26 ianuarie/8 februarie 1919). 43.

nap pedig három járási tisztiorvos, gyakorlatilag a teljes magyar vármegyei tisztviselőkar.¹⁷

A tisztviselők több okkal indokolták lemondásukat – a magyar alispán (Köllő Ignác) leváltása; a vármegyei tisztviselők törvénytelen leváltása és szakképzetlenekkel való helyettesítése; a magyar tisztviselőkkel szemben megnyilvánuló bizalmatlanság és mellőzésük az ügyintézésben; az újonnan kinevezett (román) járási szolgabírók hivatali hatáskörtúllépései, törvénytelen rekvirálások; a közigazgatás működésének önkényes akadályoztatása –, de Vescan szemére vetették nyilvános ígéreteik be nem tartását is. Összefoglalásként azt írták, hogy a felsorolt okok miatt az őket hivatalviseléssel megbízó választópolgárok érdekeit nem tudják képviselni, ezért értelmetlennek látják további hivatali működésüket.

Vescan arra kérte a lemondottakat, hogy amíg tárgyalásokat folytat a szebeni Kormányzótanáccsal a kialakult helyzetről, addig maradjanak hivatalukban, amit azok elfogadtak.¹⁸ Egy sajtóadat szerint Vescant a Kormányzótanács a lemondások elfogadására utasította.¹⁹

1919. január 27-én a szebeni román Kormányzótanács hivatalos közlönyében közölte Ioan Vescan kinevezését Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely város prefektusává.²⁰ Ugyanaznap a Kormányzótanács rendeletet adott ki a közigazgatásról, amely szerint az addigi tisztviselők, választottak vagy kinevezettek, a helyükön maradnak, és hatályban maradnak az addigi törvények is. De az elvi kijelentéssel ellentétben a továbbiakban közölték, hogy bármely tisztviselő – hivatali vagy közrendi megfontolásból – tartalékállományba helyezhető vagy nyugdíjazható.²¹ Hatályon kívül helyezték azt a rendelkezést is, amely szerint a bírókat és jegyzőket beleegyezésük nélkül nem lehet áthelyezni. Ugyanakkor a közigazgatás hivatalos nyelvvé a románt tették.

17 Román Nemzeti Levéltár Maros megyei Hivatala (a továbbiakban RNLMMH), Prefectura Jud. Mureș (Maros megye iratai, a továbbiakban PJM), Prefect 14/1919. f. 1–23., 67–68.; *Székely Napló*, 49. (1919. január 30.). 1.

18 *Ellenőr*, 13. (1919. január 29.). 2.

19 *Székely Napló*, 49. (1919. február 2.). 1.

20 *GOCD*, (14/27 ianuarie 1919). 25.

21 Uo.

Vescan 1919. január 31-én délután elfogadta a lemondások többségét, mert helyettesíteni tudta az adott tisztviselőket. Csak három tisztviselőt (két főjegyzőt és egy levéltárost) és két árvaszéki ülnököt kötelezett maradásra, fegyveres erővel való fenyegetéssel.²² A két főjegyző még február 16-án is hivatalban volt,²³ akárcsak február 20-án a két árvaszéki elnök. Ismételt elbocsátási kérésükre sem mentette fel őket Vescan.²⁴ A vármegye kezelőszemélyzetét is ugyanaznap bocsátotta el a prefektus, ötük kivételével, akikre valószínűleg az apparátus működtetéséért volt szükség.²⁵

A vasutassztrájk és a márciusi végi sóvidéki megmozdulás²⁶ között csak szórványos adatok vannak zavargásokról vagy szimbolikus ellenállásról. 1919. január 31-én kelt sajtóhír volt, hogy a vármegyeháza ki-tűzött román nemzeti lobogót valaki éjszaka leverte.²⁷ 1919. február 9-én ugyancsak a sajtó tudatta, hogy Kacsó Lajos mezőmadarasi lelkész a román katonaság izgatás vádja miatt letartóztatta és Mezőbándra kísérte. De később a járási főszolgabíró, Rusu által megejtett vizsgálat felmentette Kacsót, akit szabadon engedtek.²⁸ 1919. február 25-i sajtóhír szerint Szentgericén a rekvirálás során fegyverhasználati balesetben elhunyt Gál Elek földbirtokos.²⁹

A megye közigazgatási bizottságának összetétele 1919–1925 között

Az impériumváltás utáni első megyei tanácsi választásokat 1926-ban szervezték meg. Addig a prefektus nevezte ki a törvényhatósági bizott-

22 *Székely Napló*, 49. (1919. február 2.). 1.; (1919. február 6.). 1.; (1919. február 20.). 1.; *Ellenőr*, 13. (1919. február 1.). 2.

23 *Székely Napló*, 49. (1919. február 16.). 1.

24 Uo. 49. (1919. február 20.). 1.

25 Uo. 49. (1919. február 2.). 1.

26 Józsa András: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán. In: Pál-Antal Sándor szerk.: *A Maros megyei magyarság történetéből*. II. Marosvásárhely, 2004. 275–293.

27 *Ellenőr*, 13. (1919. január 31.). 2.

28 *Székely Napló*, 49. (1919. február 9.). 1.

29 Uo. 49. 1919. február 25.). 1.

ság azon tagjait, akik korábban választás útján nyertek helyet. Először 1919. október 7-én alakította meg Ioan Vescan prefektus a közigazgatási bizottságot nyolc jog szerinti és 10 kinevezett taggal, mindannyian román nemzetiségűek voltak.³⁰ A jog szerinti tagok a megyei intézmények vezetői, a kinevezett tíz tag közül kettő ügyvéd, kettő földbirtokos, négy esperes, egy pedig kereskedő volt, egy személy foglalkozása ismeretlen. Az üléseken való meg nem jelenésük miatt 1920. február 28-án a prefektus visszavonta a tíz kinevezett tag közül öt kinevezését, helyettük öt másik személyt (két lelkészt, egy líceumi igazgatót, egy ügyvédet és egy orvost) jelölt ki, ugyancsak román nemzetiségűeket.³¹

A prefektus 1922. február 22-én közölte Maros-Torda vármegye állandó bizottsága és a szakbizottságok tagjainak névsorát. A 60 fős állandó bizottság kinevezettjei között találunk megyei hivatalvezetőket, eszpereseket, lelkészeket, ügyvédeket. Név alapján öt magyar és három százsz nemzetiségű tagja volt a bizottságnak.³²

Egy évvel később, 1923. április 16-án a megyei állandó bizottság 60 tagjának névsorát a megbízott prefektus közölte.³³ A nemzetiségi képviselő szempontjából visszalépésként könyvelhető el, hogy az egy évvel korábbi öt magyar személyhez képest most csak egyetlen magyar tagja van a bizottságnak: Orbán Balázs marosvásárhelyi [lap]szerkesztő.

Ősmarosszék havasbirtokosságának helyzete a világháborút követően

Az első világháborút követő földreform alkalmazása során felmerült a kérdés, hogy kisajátítsák-e és a román lakosságú falvak között szétosszák-e ezt a közvagyonot? A közvagyon adminisztrátora, Petru Roșca alprefektus ellenezte ezt a megoldást, arra hivatkozva, hogy a tulajdo-

30 RNLMMH, PJM, Prefect 29/1919, f. 39.

31 *Mureș-Turda. Gazeta Oficială Județeană* (a továbbiakban *MTGOJ*), 22. (1920) 4. 1.; RNLMMH, PJM, Prefect 92/1920, f. 2.

32 *Gazeta Oficială a Județului Mureș* (a továbbiakban *GOJM*), 14. (1923) 19. 2–7.

33 Uo. 15. (1923) 2. 1–6.

nossá vált román falvak rövid időn belül alacsony áron eladnák az így kapott erdőterületeket a havasbirtokosság körüli magyar lakosságú falvaknak. Román nemzeti szempontra hivatkozva javasolta a status quo fenntartását: a magyar impérium alatt az alispán, utána az alprefektus volt e közvagyon adminisztrátora, aki ezen minőségében a román nemzeti szempontból fontos kezdeményezéseket támogathat Ósmarossszék havasbirtokossága jövedelméből.

Ezen túlmenően Roșca-nak személyes érdekei is fűződhetek az akkori helyzet fenntartásához: adminisztrátorként lehetősége nyílt személyes hasznot is húzni a vagyontömeg kezeléséből, a prefektúrahivatalnak pedig – legkevesebb – jutányos árú tűzifát jelenthetett.

Roșca álláspontja szerint döntött a földreformot végrehajtó helyi bizottság is, mivel valószínűleg 1922-ben a területileg illetékes nyáradszeredai kerületi földkisajátító bizottság határozatot hozott arról, hogy Ósmarossszék havasbirtokosságát kiveszi a kisajátítandó területek közül azzal az indoklással, hogy a szóban forgó erdőterület községi erdőnek minősül, a vagyontömeget alkotó falvak faellátását elégíti ki, s mint ilyen: nem esik kisajátítás alá.³⁴

A bizottság a kezelési- és tulajdonjogot változatlanul hagyta (megállapította a vagyontömeget alkotó 127 község tulajdonjogát, valamint az 1876. évi XXXIII. törvénycikk 6. § alapján Maros-Torda vármegye igazgatási jogát). Határozatát azzal indokolta, hogy a földreform-törvény előírja ugyan azon jogi személyek vidéki javainak teljes kisajátítását, amelyek közcélokat látnak el, de kivételt képeznek a kisajátítás alól az úrbéres, a községi, valamint a közbirtokossági erdők.³⁵

34 RNLMMH, Composesoratul de avere Vechiul Scaun Mureș (Marosvásárhelyi „Ósmarossszék” közbirtokosság iratai, a továbbiakban CVSM), 337. lelt. sz., 612. dosszié. 697.

35 Az említett törvény 6. cikkének a. bekezdése írja elő azon jogi személyek vidéki javainak teljes kisajátítását, amelyek közcélokat látnak el. Az említett cikk 2. pontja szerint kivételt képeznek a kisajátítás alól az úrbéres, a községi, valamint a közbirtokossági erdők.

Elképzelések a közigazgatási beosztás átalakítására 1921–1925 között

A közigazgatási beosztás átalakításának gondolata már az impériumváltás időszakában felmerült. A szebeni Kormányzótanács 1919. január 19-én felszólította a vármegyék prefektusait, hogy 1919. január 31-ig közigazgatási beosztást módosító javaslatokat küldjenek a Kormányzótanácshoz. Iuliu Maniu belügyminiszter azt kérte a prefektusoktól, hogy olyan közigazgatási kerületek alakítására tegyenek javaslatot, amelyben a közigazgatási határvonallal essen egybe a bíróságok és a választókerületek határvonala, de ugyanakkor azt is kérte, hogy lehetőség szerint nemzetiségi szempontból minél egyöntetűbb kerületek alakuljanak.³⁶

1919. február 7-én a szebeni Kormányzótanács rendelettel megváltoztatta a közigazgatási terminológiát, az ókirályságbeli szakszavak használatát téve kötelezőnek. Az addigi vármegyéket (comitate) megyékké (județe) nevezték át.³⁷

Az impériumváltás utáni első években a központi vezetőség a megörökölt közigazgatási beosztás felmérésére törekedett, illetve a megyei vezetők véleményét kérte ki a közigazgatási beosztás módosítására vonatkozóan.³⁸ Az utóbbi részeként a megye alprefektusa 1920. november 9-én ismertette a közigazgatási beosztás átalakítására vonatkozó javaslatait. Az irat szerint a fő cél Maros megye román többségűvé átalakítása és területi megnagyobbítása volt, melynek érdekében a szomszédos megyéktől jelentős számú község átcsatolását kérte. Így számításai szerint Maros-Torda megye 1910. évi népszámlálás szerinti 194 072 lakosához adódna az átcsatolt területek 64 706 lakosa, akik közül 43 303 román. Ily módon a megnagyobbodott megye 258 788 lakossal rendelkezne, melyből 133 495 lenne román.³⁹

Javaslatát az alprefektus nemzetiségi, gazdasági és közlekedési szempontokkal indokolta.⁴⁰ Ugyanakkor elutasította a Küküllő-völgyi települ-

36 *GOCD*, (1919) 5. 1.

37 Uo. (1919) 10.

38 RNLMMH, PJM, Prefect 29/1929, f. 13.

39 Uo. PJM, Prefect 54/1920, f. 3-4.

40 Uo. PJM, Prefect 54/1920, f. 3 v.

lések tervezett elcsatolását Udvarhely megyéhez, ugyanazzal a nemzeti-ségi érveléssel: a szóban forgó területen lévő román településeket a beoldástól csak egy román vezetésű megyében lehetne megmenteni.

1925 első felében a Maros megyei prefektúra fő elfoglaltsága – az alprefektus beszámolója szerint – a közigazgatási reform alkalmazásának előkészítése volt, amihez minden községben összeírták nemzetiség szerint a választójoggal rendelkező polgárokat, majd benyújtották a Belügyminisztériumhoz. Ștefan Roșca alprefektus céljai ekkor is ugyanazok voltak, mint 1921-ben: „*A megye [területi] kikerekítésével kapcsolatban kérjük ennek megnagyobbítását olyanformán, hogy a román elem elérje a legkevesebb 65%-ot, mert ma csak 38%-ban vagyunk románok.*”⁴¹

A közigazgatási beosztás 1925. évi átalakítása

1925. október 7-én közzölték Románia új közigazgatási beosztását, amely nagyszabású területi átrendezéssel is járt. Ekkor változtatták meg Maros-Torda megye nevét Maros megyére. A megye Kolozs megyétől megkapta a teljes tekei járást és a sármási járás egy községét. Kis-Küküllő megyétől öt, Csík megyétől kettő, Torda megyétől 11 községet kapott Maros megye, de Udvarhely megyéhez csatoltak kilenc Küküllő menti magyarlakta települést.⁴² Ezzel a nagyarányú változással Maros megye 237 községgel bírt, nem számítva a két várost (Marosvásárhely, Régen).

A megye alprefektusa szerint ezekkel a területi változtatásokkal a megye területén a románság számbeli többségre tett szert, ugyanakkor a megye az ország negyedik legtöbb községgel rendelkező megyéje lett.

1925. október 10-én közzölték a megyék községeinek járásokra való beosztását.⁴³ Maros megye két ún. városi községből (*comună urbană*) (Régen és Marosvásárhely) és 237 községből áll. Az utóbbiakat 11 járás-

41 *Rapoartele subprefectului județului făcute în ședințele comisiunei administrative a județului Mureș-Turda de la 29 martie 1922 până la 14 decembrie 1925.* [Târgu Mureș, s. a.], 110–111.

42 *Monitorul Oficial* (a továbbiakban MO), (7 octombrie 1925) 220. 10925.

43 Uo. (10 octombrie 1925) 223. 11315–11316.

ba csoportosították. A megye két új járást kapott (tekei, hévízi), három új járást pedig meglévők területéből hoztak létre.

Az 1925 évi nagyarányú átszervezést követően 1930-ig a közigazgatási átszervezés terén csak kisebb belső mozgások történtek (pl. körjegyzőségek beosztásának módosulása), illetve Maros megye vezetőségének próbálkozásai további területek megszerzésére.

A megyei tanács működése

1926. július 14-e és 1929. december 9-e között

Az 1925. június 14-én közölt közigazgatási törvénnyel módosították a választási szabályokat is.⁴⁴ A megyei tanács helyeinek 3/5-ét választás útján kellett betölteni, és legtöbb 2/5-éig jog szerinti tanácsosokat lehetett kinevezni.⁴⁵

1926. február 19–20-án községi választásokat tartottak Maros megyében,⁴⁶ majd az Averescu-kormány 1926. április 1-jei kinevezését követően májusra parlamenti képviselői, június elejére megyei, június második felére pedig szenátori választásokat írtak ki.⁴⁷ A megyei képviselőtestületek választását 1926. június 4-re tűzték ki, Maros megyében 30 tanácsost és 12 helyettes tagot kellett választani.⁴⁸

Az Országos Magyar Párt Maros (a továbbiakban OMP) megyei tagozata az akkori kormánypárttal, a választásokat szervező Néppárttal (Partidul Poporului, Averescu-féle párt) együtt közös listát indított az 1926. évi megyei választásokra, amelyet oly módon állítottak össze, hogy az első húsz (feltehetően befutó) helyen egy román nemzetiségű jelöltet követett egy magyar.⁴⁹

44 Uo. (14 iunie 1925) 128. Lege pentru Unificarea Administrativă (a továbbiakban LUA).

45 Uo. (14 iunie 1925) 128. 6861–6862. LUA 101. §.

46 *GOJM*, 27. (1926) 2. 1–10.

47 Uo. 27. (1926) 9. 1.

48 Uo. 27. (1926) 12. 1–2.

49 30-án vagy 31-én. *Székely Napló*, 54. (1926. június 1.). 1.

A megyei választások eredményeképpen a 30 választott megyei tanácsosi helyből 13-at kormánypárti (Néppárt), 11-et magyar (OMP) tag, 5–6-ot az akkor ellenzéki Román Nemzeti Párt tagja foglalt el. A 18 jog szerinti tanácsosból három volt magyar.⁵⁰

A választásokat követően 1926. július 14-én ült össze a Maros megyei tanács alakuló ülésre. A 48 tagú tanács tagjai a koalíció listavezetőjét, Ioan Harşia-t választották tanácselnöknek. Egyetlen magyar sem került a megyei tanács burójába, abba a testületbe, amely gyakorlatilag vezette a megyét.⁵¹

A tanács következő, 1926. október 1-jei ülésén határoztak a nánánfalvi kőbánya megvásárlásáról és bizonyos hitelkeretek átcsoportosításáról, majd a költségvetési többlet felhasználásáról bontakozott ki vita, ahol felszínre kerültek a tanácson belüli ortodox–görög katolikus elmentések, ugyanis 2 000 000 lejes támogatást kértek a főtéri ortodox katedrális felépítésére, amire a görög katolikus tanácsosok is hasonló nagyságrendű támogatást igényeltek. Hosszas vita után 500 000 lejes támogatást szavaztak meg, és a felállítandó Avram Iancu-szobrot is 200 000 lej-jel kívánták támogatni.

A megyei tanács 1927. március 1-jei ülésén szóba került Maros megye kölcsönének ügye, amit a Pesti Kereskedelmi Banktól és a Pesti Hazai Banktól vett fel. A megyei tanács ez ügyben azt határozta, hogy nem törleszti az adósságát, hanem azt koncesszionálja a román államra, de fenntartja Maros megye jogát a szerződésben foglalt jogokra és feltételekre. Megszavazták továbbá Al. Papiu Ilarian szobrának 50 000 lej-jel való támogatását, majd több határozatban szomszédos megyék községeinek Maros megyéhez való csatolását kérték.⁵²

A megyei tanács 1927. március 15-i ülésén egyöntetű szavazással elfogadta Ősmarosszék havasbirtokossága működési szabályzatát, majd megválasztották a vagyonszövetség igazgatótanácsába delegált 12 tanácsost.⁵³

50 *Székely Napló*, 56. (1926. június 1.). 1.; *MO*, (11 iulie 1926) 153. 10486.

51 A buró tagjai: elnök: Ioan Harşia; alelnökök: Eugen Truşia, Octavian Fulea; titkárok: Jov Roman, Jeronim Puia; ellenörök: Liviu Popescu, Ştefan Buzea.

52 *GOJM*, 28. (1927) 7. 1–11.

53 *Uo.* 28. (1927) 7. 12–19.

Az 1927. május 27-i tanácsülésen elfogadták a Felsőbb Közigazgatási Tanács módosító javaslatát a megyei költségvetési tervezetben. (Az említett testület néhány költségvetési tétel csökkentését javasolta, az így felszabaduló összeggel pedig a marosvásárhelyi ortodox katedrális, valamint a prefektúra székhelye építésének támogatását.⁵⁴)

A tanács 1927. október 15-i ülésén Elie Câmpeanu görög katolikus esperes-tanácsos vázolta a székelyföldi román egyházak és kultúra helyzetét, összehasonlítva az 1733. és 1750. évek helyzetével. Ismertette, hogy az akkor még virágzó sok román egyházközség lehanyagolt, a templomok leromlottak, híveik „elnemzetlenedtek”. Javaslatára a tanács megszavazta, hogy a megye prefektusa egy felhívásban ismertesse a belügyminiszterrel a helyzetet, kérje beavatkozását, és addig is a megye allodiális alapjából fordítson pénzt ezen egyházközségekre.⁵⁵

Az 1928. március 14-ei ülésén az ellenzéki és a költségvetési tervezet módosító javaslatokat általában ejtették, de jóváhagyták a román személyiségek szobrára előirányzott összegek megduplázását. A magyar képviselők lobbiztak a magyar egyházaknak és intézményeknek juttatandó összegekért, a tanács elviekben jóváhagyta ezeket a kéréseket, de nem módosította tételesen a költségvetést, hanem későbbi időpontra halasztotta azok teljesítését „a lehetőségek függvényében”.⁵⁶

A megyei tanács 1928. október 1-jei ülésén a tanácsosok először a kormány azon javaslatát tárgyalták, mely szerint az meg kívánta vásárolni a megye tulajdonában lévő, a helyi vasúttársaságokban birtokolt részvényeit. A tanács elviekben nem ellenezte a kérést, de bizottságot hozott létre a konkrétumok tanulmányozására.⁵⁷

A prefektus kérése ellenére a tanács nem hagyta jóvá a megye folyószámla-egyenlegét (*cont de gestiune*), ehelyett arról határozott, hogy a következő tanácsülésig nyomtassák azt ki és juttassák el minden tanácsosnak, hogy kellően tanulmányozhassák, és annak ismeretében döntsenek annak elfogadásáról.

54 Uo. 28. (1927) 12. 1–4.

55 Uo. 28. (1927) 22. 3.

56 *Supliment la GOJM*, 29. (1928) 6. 1–10.

57 *GOJM*, 29. (1928) 20. 1–3.

1928. november 10-én új, parasztpárti kormány került hatalomra, amely november 13-án kinevezte Ioan Vescant prefektusnak. A megyei tanács 1929. február 8-án tartott ülésén a magyar tanácsosok újra felvetették a már egy évvel azelőtti kérésüket a magyar tanoncotthon támogatására, amit az új prefektus ugyanúgy reagált le: a költségvetésben külön erre előírányzott tétel a román tanoncotthon felépítésére kell, évközben egy másik költségvetési tételből fog kapni – ha igényli – a magyar tanoncotthon.⁵⁸

Az 1929. március 22-én tartott ülésén a megyei tanács a volt prefektus (Virgil Bărcănescu) által nem az előírányzottnak megfelelően elköltött közpénzek ügyét tárgyalta, határozatot hozva arról, hogy kéri ezen összegek megtérítését.⁵⁹

A Maros megyei tanács 1929. december 2-i ülésén határoztak a megye tulajdonában lévő, 1912-ben vásárolt, a helyi magán-vasúttársaságokban birtokolt részvények eladásáról az államnak, majd döntöttek a következő évre kivetendő megyei adók mértékéről.⁶⁰

Az 1929. december 9-i királyi rendelettel feloszlatták a megyei tanácsokat és új választásokat írtak ki.

A közigazgatási beosztás 1930. évi átalakítása

Az 1925. évi változtatáshoz hasonlóan ekkor is először a megyék közötti község-átadásokat közölték először. Kolozs és Neamț megyétől három-három, Torda megyétől négy, Naszód megyétől egy községet kapott ekkor Maros megye, mely ezek nyomán már 248 községgel és két „városi község”-gel rendelkezett.⁶¹

1930. január 22-én közölték az új járási beosztást is.⁶² Maros megyében megszüntettek két járást, négyet pedig összevontak, mindezt

58 Uo. 30. (1929) 3. 6.

59 Uo. 30. (1929) 7. 1–8.

60 Uo. 30. (1929) 23. 2–9.

61 *MO*, (1929) 274. 9.

62 Uo. (1930) 17 bis. 704–705.

penzmegtakarítási cézzal.⁶³ 1930. április 1-jén lépett hatályba a közigazgatási átrendezés nyomán Maros megye községeinek körjegyzőségekre való csoportosítása, mely szerint 80 körjegyzőség volt a megyében.⁶⁴

Az 1930. eleji átszervezést követően 1938-ig csak kisebb módosulások voltak, illetve a belső (járási, körjegyzőségi) beosztás módosult. Megfigyelhető a már megszüntetett községek lakóinak törekvése, hogy újra önállóvá válhassanak, illetve a régi járások fokozatos visszaállítása.

A megyei tanács megválasztása, megalakulása és működése 1930. és 1931 augusztusa között

1929. augusztus 3-án közzölték az új közigazgatási törvényt, amely – a közigazgatás működésének módosításán túl – átalakította a választási rendszert is.⁶⁵ Különbőség az előző közigazgatási törvényhez képest, hogy a megyei tanács büróját csak egy évre választják, továbbá hogy a bürón kívül megválasztják a megyei tanács küldöttségét is.⁶⁶ A megyei tanács évente kétszer ülésezik,⁶⁷ fő hatásköre a megyei költségvetés jóváhagyása.⁶⁸

A megyei tanács bürójának megalakítása után kellett megalakítani a megyei tanács négy tagból és egy elnökből álló küldöttségét. A küldöttség mandátuma viszont – ellentétben a megyei tanács bürójával – addig szól, amíg a megyei tanácsé, azaz négy évre.

A megyei tanács küldöttsége havonta legalább kétszer kellett ülésezzen, ez a testület irányította ténylegesen a megyét,⁶⁹ a megyei tanácsülések közötti időszakban néhány kivétellel annak hatáskörét bírta. Elnökét

63 Uo.

64 *GOJM*, 31. (1930) 6. 2–8.

65 Legea pentru Organizarea Administrației Locale (LOAL).

66 *MO*, (3 august 1929) 170. 6211. LOAL 204. §.

67 Uo. LOAL 207–208. §.

68 Uo. 6212. LOAL 216. §.

69 A megyei tanács küldöttsége döntött a tisztviselők nagy részének előléptetéséről, felügyelte a megyei szakosított szervezetek működését, felügyelte a községek működését (kivétel a municípiumi rangú városokat), bírósá-

a megyei tanács választotta meg, de azt jóvá kellett hagyja a miniszteri biztos is. A küldöttség elnöke bírt a legnagyobb hatalommal a megyében a közigazgatás, a megyei pénzügyek, a személyzet terén.⁷⁰

1929. december 9-én feloszlatták a megyei tanácsokat és új választásokat írtak ki. A megyei tanácsosi választásokat 1930. február 5-én tartották.⁷¹ Maros megyében 36 tanácsost kellett választani.⁷² A választáson az OMP Maros megyei szervezete az akkori kormánypárttal, a Román Nemzeti Parasztpárttal közös listát indított, így több jelöltet tudott bejuttatni a megyei tanácsba. Mivel a liberális párt jelöltjeire adott szavazatok aránya nem érte el a 20%-ot, ezért ők nem kerültek be a tanácsba.⁷³

A választást követően 1930. április 28-án ült össze a Maros megyei tanács alakuló ülése.⁷⁴ Mivel a megyei tanács megalakulásának törvényességét bíróságon megóvták, a megyei tanács küldöttsége és annak elnöke csak 1930. szeptember 5-étől gyakorolhatta törvényes hatásköreit.⁷⁵

A tanács 1930. szeptember 27-i ülésén vitatták meg Maros megye közigazgatási szabályzattervezetét, amelynek során vita alakult ki a magyar és a román tagok között a havasbirtokosság ügyében,⁷⁶ a szabályzattervezet ugyanis azt tartalmazta, hogy a megyei tanács küldöttségének elnöke intézi a vagyontömeg ügyeit. K. Nagy Árpád tanácsos kérte, hogy a havasbirtokosság ügyeinek előadóját a közbirtokossághoz tartozó köz-

gi eljárásokban képviselte a megye érdekeit. *MO*, (3 august 1929) 170. 6216. LOAL 245. §.

70 Irányította a megye közigazgatását, utasításokat adhatott a megyei közhivataloknak, a megye nevében hivatalos iratokat bocsáthatott ki, és – a megyei tanács jóváhagyásával – ingó és ingatlan értékek adásvételét bonyolíthatta le. Rendelkezhetett költségvetési összegekkel, ellenőrizhette az intézmények működését és a folyó munkálatokat, ellenőrizhette a községek pénzügyvitelét és működését, vezette az összes alárendelt intézményt, felvehetett vagy eltávolíthatott a megyei alkalmazottak közül. *MO*, (1929) 170. 6216–6218. LOAL 249–256. §.

71 *MO*, (2 ianuarie 1930) 2. 59.; újraközölve: *GOJM*, 31. (1930) 1. 2.

72 *MO*, (1929) 274. 9266–9267.

73 *Székely Napló*, 60. (1930. február 7.). 3.

74 *GOJM*, 31. (1930) 9. 1–5.

75 *Uo.* 32. (1931) 5. 24.

76 *Uo.* 31. (1930) 22. 1–18.

ségek válasszák meg, mely vitát eredményezett. Végül a tanács többsége a szavazáskor elutasította ezt a javaslatot.

A megyei tanács 1930. november 29-i ülésének fő napirendje a költségvetés összeállítása volt.⁷⁷ A vita során Árkossy Jenő rámutatott arra, hogy az egyházaknak juttatandó támogatásnál a nemzetiségi egyházaknak a román egyházakhoz képest sokkal kisebb összeget irányoztak elő és kérte, hogy a hívek számával arányosan osszák azt szét. Erre reagálva Nicoară Eugen azt állította, hogy a nemzetiségi egyházak majd mind-egyikének pompázatos (pompoase) épületei vannak, míg a román egyházak nagy nehézségekkel küzdenek. Javasolta, hogy Árkosi Jenő kérését csak akkor vegyék figyelembe, amikor a román templomok is olyan pompázatosak lesznek, mint a más nemzetiségiek épületei.

Végül ezen az ülésen nem történt meg a költségvetés elfogadása, emiatt 1930. december 15-én rendkívüli ülést tartott a Maros megyei tanács.⁷⁸ A költségvetésbe külön tételként került be a román (100 000 lej) és magyar (30 000 lej) tanoncotthon támogatása, de a román templomoknak juttatandó támogatás hatszorosa volt a más nemzetiségűek templomainak hasonló kiadásaira szánt összegnek.⁷⁹

1931. március 2-án tartotta rendes ülését a Maros megyei tanács.⁸⁰ Árkossy Jenő tanácsos felszólalásában kérte, hogy az adott probléma referense ismertesse pár szóban magyarul is az előadott anyagot. Ugyanakkor ismertette, hogy a községek iskolatámogatási pénzalapjából kizárólag az állami iskolákat támogatták. Kérte, hogy – a Közoktatási Minisztérium utasításainak értelmében – ezekből a jövedelmekből a felekezeti iskolák is kapjanak, és hogy ezeket a költségvetési tételeket már a folyó évben vezessék be a községek. Ha azokat már összeállították volna, és nem lenne benne a nevezett költségvetési tétel, akkor hivatalból írják be.

77 Uo. 31. (1930) 27. 1–11.

78 Uo. 31. (1930) 28. 1–17.

79 A marosvásárhelyi ortodox katedrális építésére: 300 000 lej. A marosvásárhelyi görög katolikus katedrális építésére: 300 000 lej. Román iskolák és templomok építésére: katedrális építésére: 300 000 lej. Nemzetiségi templomok és iskolák építésére: katedrális építésére: 150 000 lej. *GOJM*, 31. (1930) 28. 7–8.

80 Uo. 32. (1931) 5. 1–20.

Árkossy Jenő javaslatára különbözőképpen válaszoltak. Sîrbu Ion tanácsos azt javasolta, hogy azt majd a megfelelő napirendi pontnál tárgyalják meg. Batea Ioan tanácsos támogatta Árkossy javaslatát annyiban, hogy a megyei közigazgatás utasítsa a községeket az iskoláknak járó azonnali 14% folyósítására, az iskolák legsürgősebb kiadásainak fedezésére.

Elie Câmpeanu tanácsos, görög katolikus esperes viszont azt válaszolta Árkossy Jenőnek, hogy egy román többségű megyében nem megengedhető, hogy a kisebbségek nyelvén is ismertessenek, mivel a más nemzetiségek állampolgári kötelessége elsajátítani az állam nyelvét.⁸¹ Ugyanakkor kijelentette, hogy a nemzetiségi iskoláknak és egyházaknak megfelelő helyiségek vannak, tehát a szóban forgó jövedelemrészt a román iskoláknak juttassák, amelyek gyengébb anyagi helyzetben vannak a kisebbségekhez képest.

Ekkor közbeavatkozott Bozdog Ioan tanácselnök, felelevenítve azt az egyetértést, amely mindig is létezett a tanács kebelében. Azon a véleményen volt, hogy azt ne szüntessék meg kizáró irányzatokkal. Ugyanakkor támogatta az ügyben Kornhoffer Vilmos és Pop Ioan álláspontját. (Sajnos a jegyzőkönyv nem rögzítette, miféle álláspontról van szó.) Végül konkrétum annyi született, hogy elfogadták a megyei közigazgatás jelentését, illetve tanácsi határozatban utasították a megyei tanács küldöttségének elnökét, hogy ültesse gyakorlatba az eddig elhangzott javaslatokat és kéréseket.⁸²

Ósmarossszék havasbirtokossága költségvetés-tervezetének a megvitatása során, a megbeszélés következményeként a megyei tanács tagjainak létrehozta egy bizottságot a közbirtokosság szám- és ügyvitelének megvizsgálására.⁸³

1931. április 18-án a Iorga-kormány⁸⁴ került hatalomra, amely 1924. április 24-én új prefektusokat nevezett ki. Maros megyében Ioan Vescan

81 Uo. 4.

82 Uo. 4–5.

83 Tagjai: Roman Ioan, Abos József, Oltean Ioan, K. Nagy Árpád. *GOJM*, 32. (1931) 5. 11–14.

84 *GOJM*, 32. (1931) 9. 1.; *MO*, (1931) 89 bis. 3794.

parasztpárti politikus helyett Vasile Cupărescut, majd május 11-én Eugen G. Răileanu nevezték ki prefektusnak.

A kormány egyik fontos intézkedése, hogy 1931. május 12-én részlegesen felfüggesztik a közigazgatási törvényt (LOAL), pontosabban a megyei tanács küldöttsége elnökének hatáskörét a jogszabály átruházta a megye prefektusára.⁸⁵

1931. augusztus 18-án tartotta rendkívüli ülését a Maros megyei tanács, ez volt a tanács második ülése a nevezett évben.⁸⁶ Az országos politikai viszonyokban történt változást tükrözve, az ülésen az új kormány által kinevezett új prefektus vett részt (Eugen G. Răileanu), gyakorlatilag szemben állva a teljesen ellenzéki tanáccsal. A rendkívüli ülést azért hívták össze, mert a Belügyminisztérium utasította a megyei tanácsot, hogy a folyó évi kiadások közé emeljék be az Általános Nyugdíjpénztárnak befizetendő 1 213 503 lejes összeget. Az ügyben elsőnek felszólaló Árkossy Jenő tanácsos elutasította a kérdés tárgyalását, mivel a megye hivatalnokainak külön nyugdíjalapja volt, amit rendszeresen fizettek, tehát nincs szükség még külön fizetni az Általános Nyugdíjpénztárnak egy nagy összeget, amelyről nem is közlik, milyen célra fordítanak. A további felszólalók is hasonlóképpen nyilatkoztak. Szavazáskor egy személy kivételével minden tanácsstag beleegyezett abba, hogy a kérdést nem is tűzik napirendre.

A központi törekvés elutasítása az új prefektus kudarcra volt, aki a kormány helyi megbízottjaként nem tudta keresztülvinni a központi akaratot. Minden bizonnyal e szembenállás következményeként 1931. augusztus 22-én a Iorga-kormány feloszlatta a megyei tanácsot, helyette időközi bizottságot nevezett ki, amely 1933 januárjáig működött.⁸⁷

Az OMP–parasztpárti megyei tanácsot csak az 1933. január 14-én hatalomra kerülő parasztpárti, Al. Vaida-Voievod vezette kormány kineve-

85 Az 1931. május 11-i 1598. számú királyi rendelet. *MO*, (1931) 108. 4410.

86 *GOJM*, 32. (1931) 18. 1–18.

87 A bizottság tagjai: Ion Maloș esperes, Emil Dandea, Eugen Nicoară, Mihai Demetrescu, Ioan Florian, Barabássy Albert (OMP), Rozsnyai György (OMP), Alexandru Pop. *GOJM*, 32. (1931) 17. 1.

zésével egy időben, 1933. január 14-én helyezték vissza, a marosvásárhelyi Ítéltábla ilyen irányú döntése után.⁸⁸

Az ülésen Kornhoffer Vilmos OMP-s tanácsos újra kérte a felekezeti iskoláknak járó 14%-os pótlékot és kért egy kimutatást arról, hogy az 1932-es évben hogyan használták fel ezeket az összegeket. Elie Cămpeanu esperes-tanácsos válasza szerint: a megyei oktatási bizottság nem tesz különbséget állami és felekezeti iskolák között, az összeget *mindegyik iskola szükséglete* szerint osztja szét. Cămpeanu tehát áttételesen elismerte, hogy az összegeket nem az adott község iskolája kapja normatív alapon, hanem a megyei oktatási bizottság által fontosnak ítélt iskolákat támogatják belőle.

Árkossy Jenő tanácsos kérte, hogy a magyar tannyelvű állami iskolákban az V–VIII. osztályban tanítsák tantárgyként az anyanyelvet. Ieronim Puia tanfelügyelő magyarázatai után Ioan Bozdog tanácselnök rámutatott, hogy ez az ügy meghaladja a megyei tanács hatáskörét, amelyben a Tanügyminisztérium illetékes.⁸⁹

A megyei tanács 1933. április 1-jei ülésén, a megyei költségvetési tervezet vitája során több román tanácsos után Lőte Jenő OMP-s tanácsos kérte a Marosvásárhely–Szováta–Parajd (az államtól a megye által átvett) út javítását még a folyó év tavaszán, annak nagyon rossz állapota miatt. Ezt jóváhagyták 1933-ra, több más útszakasz javításával együtt.⁹⁰

A költségvetés tételenkénti vitájánál Kornhoffer Vilmos kérte, hogy az 1931. évi költségvetésből megmaradt pénzösszegekből fizessék ki a megyei egyházaknak és iskolának járó elmaradt támogatást, de Ștefan Pantea, a prefektúrahivatal igazgatója azt állította, hogy törvény szerint ezt csak befektetésekre lehet felhasználni.⁹¹

Az egészségügyi előirányzatok tárgyalásánál Árkossy Jenő legkevesebb 200 000 lej előirányozását kérte, hogy minden járási központban létrehozassanak egészségügyi rendelőket (dispensare medicale). Javaslátát támogatta Lőte Jenő, Eugen Nicoară, a régeni állami kórház igazgatója és Brutus Macaveiu, a megyei egészségügyi szolgálat igazgatója

88 *GOJM*, 34. (1933) 4. 1.

89 Uo. 1–2.

90 RNLMMH, PMJ, Consiliul municipal (a továbbiakban Cons. mun.) 841. 228.

91 Uo. 235.

is.⁹² A prefektus javaslatára a tanács megszavazta egy külön költségvetési tétel létrehozását *Megyei egészségügyi rendelők létrehozása* címmel, 80 000 lejes összeggel.

Szoboszlai László tanácsos rámutatott, hogy a nyáradszeredai csendőrs évek óta nem fizet bért a használt helyiség után, ezzel megkárosítva a tulajdonost. A prefektus erre vonatkozóan jelentés összeállítására kérte, hogy eljuttassa az illetékes szervekhez.⁹³ Vescan prefektus javasolta, hogy a „költségvetési maradék” tétel előirányzott összegét csökkentsék 100 000 lejjel, hogy ezzel támogassák a templomok és iskolák építését, valamint növeljék meg a „kulturális propagandára” és a megye hivatalos közlönyére előirányzott összeget.

Árkosi Jenő 20 000 lej beillesztését kérte a költségvetésbe a vásárhelyi magyar tanoncotthon javára, továbbá a templomokra és iskolákra szánt összeg 600 000 lejre való növelését, aminek fedezetéhez a vásárhelyi kórháznak szánt összeget csökkentsék. A prefektus válasza szerint: a templomokra és iskolákra szánt összeg nem növelhető 300 000 lej fölé. Javasolta, hogy hozzanak létre egy új költségvetési tételt 30 000 lej összegben, amelynek 1/3-át a régeni, 1/3-át a marosvásárhelyi román és 1/3-át a vásárhelyi magyar tanoncotthon kapja.⁹⁴

A továbbiakban Árkossy Jenő kérte, hogy vonják össze a megyei és marosvásárhelyi iskolák és templomok számára előirányzott költségvetési tételeket, és azokat a hívek arányában osszák szét. Viták, majd 5 perces egyeztető szünet után a nemzetiségi tanácsosok elfogadták a 300 000 lejes templom- és iskolatámogatási összeget, de kérték, hogy azt fele-fele arányban osszák szét a román és nemzetiségi iskolák és egyházak között.⁹⁵

Az ülés utolsó részében a prefektus válaszolt az 1933. január 14-ei tanácsülésen előterjesztett interpellációkra. Nagy Árpád interpellációjára közölte, hogy a prefektúra (814/1933. sz.) utasította a járási szolgabírói hivatalokat az iskolai bizottságok létrehozására azokban a községekben, ahol még nincs ilyen. Ott, ahol már vannak állami elemi iskolák, nem lé-

92 Uo. 237.

93 Uo. 239.

94 Uo. 241.

95 Uo. PJM Cons. mun. 841. 242–243.

tesítenek új bizottságokat, hanem kiegészítik az egyházi iskolák igazgatóival.⁹⁶ Abos József interpellációjára jelezte, hogy utasítást adott, hogy az iskolaköteles gyerekek szüleit rábírják, hogy gyerekeiket küldjék az iskolába. Deményháza községben az iskolának járó 14%-os hozzájárulást a helyi tanács hibájából nem tudták még kiutalni.⁹⁷

A tanács 1933. július 8-i ülésén tárgyalták a megyei utak osztályozásának jóváhagyását, azok karbantartása finanszírozásának lehetőségét. A tanácsosok a saját községeikért, régiójukért lobbiztak. Ezután Ősmarosszék havasbirtokossága működési szabályzatát fogadták el.

A vagyontömeg fontosságát és a Maros megyei parlamenti képviselők lobbierjét mutatja, hogy 1933-ban külön törvényt hoztak a havasbirtokosság működésére vonatkozóan, melyet május 4-én közöltek. Eszerint a volt Marosszékot alkotó 127 község egyenlő mértékben társtulajdonos a volt marosszéki vagyontömegben, amelyből nem lehet kilépni; de ezen vagyontömeg igazgatását a Maros megyei tanács végzi, amely szabályzatot kell alkotson ezen közvagyon használatáról, amelyet a helyi erdészeti felügyelőség is jóvá kell hagyjon. Az esetleges közigazgatási határmódosítások nem érintik a vagyontömeget alkotó községek tulajdonjogát, és a különféle erdészeti törvények hatályosak ezen vagyontömegre.⁹⁸

A törvény alapján új működési szabályzatot dolgoztak ki, melynek elfogadására 1933. július 8-ára rendkívüli tanácsülést hívtak össze, ahol a magyar tanácsosok is méltatták a tervezetet, majd a megyei tanács egyöntetű szavazással megszavazta Ősmarosszék havasbirtokossága működési szabályzatát.⁹⁹

A tanács 1933. július 8-i ülésén Szoboszlai László OMP-s tanácsos kért magyarázatot arra, hogy miért nem javították ki a Marosvásárhely–Nyárádszereda–Parajd utat, holott a megyei tanács 1933. április 1-jei ülésén határozat született annak sürgős kijavításáról. Ștefan Pantea,

96 A Tanügyminisztérium 5238/1932 sz. utasítása értelmében. RNLMMH, PJM, Cons. mun. 841. 261.

97 Technikailag rossz tanácsi döntést hoztak, ezért azt átjavításra visszaküldte a prefektúra, válasz nem jött vissza.

98 *MO*, (1933) 101.

99 *GOJM*, 34.(1933) 29. 1.

a prefektúra igazgatójának válasza szerint: a munkálatokat nem lehetett megkezdeni, mivel a megyei tanács csak jelen ülésén módosította a költségvetését, nagyobb pénzüsszegeket irányozva elő.

Szoboszlai László tanácsos ismét rámutatott arra, hogy a csendőrörsök nem fizetnek semmiféle lakbért a házak tulajdonosainak, és kérte a prefektust, hogy járjon közbe, hogy a tulajdonosok megkapják a törvény által számukra előírt bért. Vescan prefektus válasza, hogy többször közbejárt az ügyben a Belügyminisztériumnál, de sikertelenül, mert a gyenge adóbevételekből nem futott ezen kiadások fedezésére. Éppen ezért a Belügyminisztérium intézkedett, hogy a folyó évben a csendőrörsök bérleti összegét az illető községek fedezzék, a csendőrlégióikét (amelyek székhelyei a városokban voltak) pedig a prefektúrák.

Abos József tanácsos a volt deményházi egészségügyi körzetet alkotó 19 község nevében kérte annak újbóli felállítását, mert az ott lakók nagy távolságra kénytelenek orvoshoz menni, amit sokan nem tehetnek meg, így romlik az egészségi állapotuk. Brutus Macaveiu, a megye főorvosa egyetértett Abos Józseffel, a prefektus és a megyei tanácselnök pedig rámutatott, hogy ezt kérvényezték az Egészségügyi Minisztériumnál, de az, pénzügyi okokra hivatkozva, nem hagyta jóvá.¹⁰⁰

A prefektus Korhoffer Vilmos tanácsosnak válaszolva elmondta, hogy 1932-ben a 14%-os támogatásból 299 552 lej gyűlt össze, amiből hét állami elemi iskola építését és 11 másik javítását támogatták. Ezenkívül a Tanügyminisztérium támogattott 17 állami elemi iskolát 100 000 lejjel. Indoklása szerint egy minisztériumi határozatnak megfelelően a 14%-os községi hozzájárulást a községi iskolai bizottságok osztják szét a község mindegyik állami vagy egyházi elemi iskolája között a szükségletek függvényében. De nem részesülhetnek a 14%-os támogatásból a nyilvánossági jog nélküli egyházi iskolák, illetve azok, amelyek olyan községekben működnek, ahol az állami iskolában van részleg a nemzetiségek számára.¹⁰¹

Korhoffer Vilmos válaszként úgy érvelt, hogy az elemi oktatásról szóló törvény alapján a 14%-os támogatást arányosan kell szétosztani a különféle fajtájú iskolák között, és hogy egy törvényt nem írhat felül egy

100 Uo. 1.

101 RNLMMH, PJM, Cons. mun. 841. 262.

utasítás, ezért kérte, hogy adjanak utasítást a nemzetiségi iskolák 14%-os támogatásának arányos szétosztására. A vitát Ioan Bozdog tanácselnök zárta azzal, hogy egy törvénytervezetet nyújtottak be a törvényhozásnak a kérdésről, ahol a támogatás szétosztásának módját világosan meghatározták.¹⁰²

Több tanácsülésre nem került sor, mert 1934. március 20-án Francisc Porubski prefektus feloszlatta Maros megye összes községi tanácsát, valamint a megyei tanácsot is, helyettük időközi bizottságokat nevezett ki.¹⁰³ 1934. március 31-én beiktatták Maros megye tíz tagot számláló időközi bizottságát, amelynek két magyar tagja is volt.¹⁰⁴ Egy későbbi időpontban egy harmadik magyar nemzetiségű személyt is említenek a tagok között.¹⁰⁵

A Maros megyei tanácsot 1934. június 24-én választották meg. A 30 választott tagból nyolc az OMP, 12 a Román Nemzeti Parasztpárt, 10 pedig az akkor kormányzó liberális párt tagja volt, mellettük még 12 jog szerinti tanácsos kapott helyet.¹⁰⁶ Az alakuló ülésre 1934. július 6-án került sor.¹⁰⁷ Noha a tanács legtöbb tagját a parasztpárt adta, mégis a kormányzó liberális párt a magyar tanácsosokkal többséget alkotott, így korlátozhatták a parasztpárti törekvéseket. Valószínűleg ezzel összefüggésben az ülés elején Ioan Vescan volt prefektus, parasztpárti tanácsos lemondott mind a választott, mind a jog szerinti tanácsosi helyéről.

A megyei tanács 1936. március 30-i ülésének elején György József tanácsos a nemzetiségi tanácsosok nevében egy tiltakozást olvasott fel a román nyelv kötelező használatát kimondó rendelkezésre, majd bizottsá-

102 Uo. 262–263.

103 Az akkor érvényben lévő közigazgatási törvényt (LOAL) módosító törvény 16. és 21. cikkelyeire hivatkozva (közölve 1934. március 18-án, az 1934. évi 65. sz. *MO*-ban). *GOJM*, 35. (1934) 11. 2–7.

104 *GOJM*, 35. (1934) 12. 1.

105 Uo. 35. (1934) 13.

106 Traian Bosoancă: *Mureșenii în marea unire*. Târgu Mureș, [2000]. 154. A 30 tagú testületből nyolc magyar nevű, közülük öten már korábban is az OMP tanácsosai voltak, így valószínű, hogy mind a nyolcan az OMP jelöltjei.

107 *GOJM*, 35. (1934) 23. 1.; *GOJM*, 35. (1934) 38. 1.

gokat alakítottak. Mindegyikben volt legalább egy magyar nemzetiségű tanácsos is, beleértve a egyházi és oktatási bizottságot.¹⁰⁸

1936. április 30-án tartotta rendkívüli ülését a Maros megyei tanács.¹⁰⁹ Itt napirendre tűzték Ősmarosszék havasbirtokossága működési szabályzatának módosítását is. Hosszas viták után megszavazták, hogy a havasbirtokosság ügyintézésében az 1936. évi közigazgatási törvény hatályosságának idejéig a megyei tanács küldöttsége elnökének hatásköreit átruházzák a megye prefektusára, továbbá, hogy a folyó pénzügyi évben a vagyonközösség támogatja a közigazgatási palota (prefektúrahivatal) építését.¹¹⁰

A szabályzat következő módosítását a Maros megyei tanács 1937. március 24-i ülésén vitatták meg. Noha – a bejelentés szerint – csak azért kívánták módosítani, hogy megnyugtató módon rendezzék a havasbirtokosság alkalmazottainak nyugdíját, olyan új cikkelyeket is beemeltek, amelyek a havasbirtokosság személyzete feletti ellenőrzést erősítették.¹¹¹ Jóváhagyását követően, 1937. április 29-én közzétették a vagyonközösség új szabályzatát.¹¹² Fontos változás, hogy a megyei tanács küldöttsége elnökének hatásköreit a megye prefektusa vette át.¹¹³

Az 1936. március 27-i közigazgatási törvény előírta, hogy a község polgármesterének (községi bírónak) tudnia kell románul.¹¹⁴ A rendelkezés alkalmazása nyomán Maros megyében több magyar község vezetőjét leváltották vagy községi tanácsokat oszlattak fel: 1936 nyarán leváltották Mája község polgármesterét a román nyelv nem ismerete miatt.¹¹⁵ 1937 első felében ugyanezen okból feloszlatták Kisgörgény község tanácsát és leváltották három község (Székelykál, Nagyernye, Jedd) magyar polgármesterét.¹¹⁶ Az év nyarán ugyanezért váltották le a

108 *GOJM*, 37. (1936) 8. 1–3.

109 *Uo.* 37. (1936) 10. 1–3.

110 *RNLMMh*, *PJM*, *Cons. mun.* 844. 361–362.

111 *Uo.* *PJM*, *Cons. mun.* 847. 250–253.

112 *GOJM*, 38. (1937) 8. 1–12.

113 Lásd a 13. cikkelyt mindkét szabályzatban.

114 *MO*, (1936) 73. 136. §.

115 *GOJM*, 37. (1936) 17. 8.

116 *Uo.* 38. (1937) 6. 3, 5.

pókakeresztúri,¹¹⁷ somosdi, kakasdi, paniti polgármestereket,¹¹⁸ az év végén pedig a káposztásszentmiklósi.¹¹⁹

Az állami elemi iskolák létrehozásának való ellenszegülést nemzeti érdekek megsértésének tekintették, emiatt több községi tanácsot feloszlattak. 1937. május 28-án a prefektus feloszlatta Székelybere község tanácsát, mert az 1936. szeptember 7-i és 1937. január 13-i ülésén nem volt hajlandó napirendre tűzni egy állami elemi iskola létrehozásának megvitatását.¹²⁰ Ugyanebben az évben feloszlatták Székelycsóka község tanácsát, mert nem volt hajlandó a költségvetésébe beírni összegeket a helyi állami elemi iskola, a polgári védelem és a repülőtér céljaira. A nemzeti érdekek megsértése miatt oszlatták fel a nyárádszentbenedeki tanácsot is, nem közölt okokból.¹²¹

Az 1937. június 24-ei részleges megyei választásokon hat politikai alakulat indított jelölteket. Az ekkor megválasztott 15 tanács tag közül öt liberális párti, öt OMP-s, öt pedig parasztpárti volt. Ezt követően, 1937. július 12-én részlegesen újjáalakult a Maros megyei tanács.¹²²

1938. január 5-én a király feloszlatta az összes választott tanácsot (községi, megyei, municípiumi),¹²³ így a Maros megyei tanács nem ülésezett többé, helyette 1938. január 15-én megalakult Maros megye időközi bizottsága.¹²⁴ De ez a testület sem volt hosszú életű, mert 1938. február 15-én minisztériumi rendelettel visszavonták a Maros megyei időközi bizottságot, a megye teendőinek ellátásával pedig a prefektust bízták meg.¹²⁵

A bécsi döntés előtti utolsó nagy közigazgatási átalakítás 1938-ban történt, amikor augusztus 14-től a megyéket tartományokba (ținut) szervezték. Maros megyét a Gyulaféhevár székhelyű Maros tartományba

117 Uo. 38. (1937) 13. 13.

118 Uo. 38. (1937) 14. 6–7.

119 Uo. 38. (1937) 21. 4.

120 Uo. 38. (1937) 11. 3.

121 Uo. 38. (1937) 15. 2.

122 Uo. 38. (1937) 14. 1.

123 Az 1938. január 5-i 9/1938. sz. királyi rendelet. *MO*, (1938) 4. 86.

124 *GOJM*, 39. (1938) 3. 1–2.

125 Uo. 39. (1938) 4. 1.

sorolták be. A tartomány vezetője Papp Dániilá hadosztálytábornok lett királyi helytartó címmel, a tartomány főtitkára pedig Petru Roșca.¹²⁶

Következtetések

Közigazgatási beosztás. A kommunista időzakkal összehasonlítva, a két világháború közötti időszak sokkal képlékenyebb a közigazgatási beosztás szempontjából. Egyrészt tágabb teret adtak a helyi kezdeményezéseknek, ami miatt azok eljuthattak a megyei közigazgatás szintjéig. Ezek mellett viszont – feltehetően a különböző lobbicsoportok, pártok küzdelmének eredményeképpen – a központi akarat a közigazgatási beosztás átalakítását illetően nem lineáris, visszarendeződések vannak.

Ezt a képlékeny helyzetet a „nagyvonalú” közigazgatási szabályozás tette lehetővé, amely a helyi tanács jóváhagyásához kötötte az illető község egyik közigazgatási egységtől a másikhoz való átsorolását, ami lehetővé tette a helyi tanácsok ellenszegülését a fölülről – a járás, megyei tanács, prefektúra, Belügyminisztérium irányából – jövő akaratnak. Természetesen léteztek nyomásgyakorló eszközök a felettes hatóságok kezében. Végső soron a Belügyminisztérium – saját vagy a prefektus kezdeményezésére – akár a községi tanácsot is feloszlathatta, de ez az állapot össze sem hasonlítható a későbbi, kommunista uralom gyakorlatával.

A képlékenységen kívül a két világháború közötti időszak jellemzője, hogy Maros megye minden települése (leszámítva a tanyákat) önálló jogi személyiséggel rendelkező község volt, amit igyekeztek is megőrizni vagy visszaszerezni. A városi települések (Marosvásárhely, illetve Régen) törekedtek arra, hogy a környező községekkel való egyesülés révén növekedjenek. Marosvásárhely is megpróbálkozott a környező községek bekebelezésével 1935-ben, de csak kettő egyezik bele (bizonyos, nem ismert feltételekkel), a többi visszautasítja.

A kommunista időszak sokat átvett a közigazgatási beosztásból, még ha más néven is: a járások területi megfelelői a későbbi rajonok, a körjegyzőségek területi beosztását pedig 1950. szeptember 8-tól a községek folytatták.

126 *MO*, (14 august 1938) 187.

Ami Maros megye vezetését illeti, két törekvés körvonalazódik: egyrészt a növekedés, másrészt – központi támogatással – a megye nemzetiségi összetételének megváltoztatása. 1925-ben, az első nagy közigazgatási átrendezéssel a megye nevet változtatott, területe megnövekedett, a magyar községek elcsatolásával és román községek hozzácsatolásával elérték a románság számbeli túlsúlyba jutását.

A következő, 1930. évi országos közigazgatási átszervezéssel kisebb mértékben, de ismét növekedett a megye területe. A megyehatárok ezt követően nemigen változnak 1938-ig, amikor a megye egy tartomány része lett.

A megyei tanács működése. A megyei közigazgatási bizottság/tanács/ időközi bizottság két világháború közötti működése a következő szakaszokra tagolható:

I. 1926. július 14. – 1929. december 9. Néppárti–országos magyar párti többségű tanács.

II. 1930. április 28. – 1931. augusztus 22. Parasztpárti–néppárti–országos magyar párti tanács.

III. 1931. augusztus 22. – 1933. január 14. Időközi bizottság.

IV. 1933. január 14. – 1934. március 20. Parasztpárti–néppárti–országos magyar párti tanács.

V. 1934. március 31. – 1934. július 6. Időközi bizottság.

VI. 1934. július 6. – 1937. június 24. Liberális–néppárti–országos magyar párti tanács.

VII. 1937. június 24. – 1938. január 5. Liberális–néppárti–országos magyar párti többségű tanács.

A vizsgált időszak túlnyomó részében a megyét a választott tanács vezette. Amikor a teljes tanács ellenzéki volt és a prefektus nem tudta keresztülvinni a központi kormányzat szándékát, akkor került sor csak a választott tanács feloszlására, helyette időközi bizottság kinevezésére. Ilyen csak 1931 augusztusa és 1933 januárja között volt. Ezt leszámítva csak egyszer vezet a megyét időközi bizottság, amikor ez országos folyamat része.

Ezt a folyamatosságot – véleményünk szerint – a stabil román többség tette lehetővé, amely folyamatosan keresztülvitte nemzetépítő terveit, amelyeket létszámhátrányuk miatt a magyar tanácsosok nem tudtak

akadályozni. A megye lakosságának – román adatok szerint – majdnem fele magyar nemzetiségű volt, de a választási bizottságok román nemzetiségűekből tevődtek össze, így a választások manipulálásával a magyarság a megyei tanácsban mindig alulreprezentált és számbeli kisebbségben volt.

A magyar tanácsosok folyamatosan napirenden tartották problémáikat (az oktatási támogatás, az iskola- és templomépítés segítése, a magyar tanoncotthon támogatása, magyar lakosságú területek egészségügyi ellátása és újtávítás), de a román tanácsosok – és ebben pártállástól függetlenül konszenzus volt – időhúzásra játszottak, ritkán tettek lényeges engedményt. A magyar tanácsosoknak pedig nem voltak eszközeik érdekeik kiharcolására.

A nemzetiségi törésvonalon kívül a tanácsban még egy ortodox–görög katolikus, illetve pártállás szerinti törésvonal érzékelhető. Az ügyvédek és a lelkészek túltreprezentáltak a tanácsban a többi társadalmi csoport rovására.

Ósmarosszék havasbirtokossága. E vagyonkomplexumot illetően a román impérium alatt a magyar időszak gyakorlatát folytatták abban, hogy az alprefektus felügyelte és igazgatta a havasbirtokosságot. Ez 1933-tól a megyei tanács küldöttségének elnöke, 1837-től a prefektus kezébe ment át. A havasbirtokosságot alkotó községek lakóinak csak „fakultatív” beleszólása volt tulajdonuk adminisztrálásába.

GIDÓ CSABA**Udvarhely megye közigazgatás-története
impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940)¹**

Jelen tanulmány a két világháború közötti Udvarhely megye, illetve Székelyudvarhely város közigazgatás-történetének bemutatására vállalkozik. A szerző elsődleges célja követni a közigazgatásban történt változásokat, feltérképezni a megye, illetve a megyeközpont élére került személyek tevékenységét, kiemelve azok pozitív vagy negatív hatását a megye fejlődésére. Írásunk igyekszik felmérni, hogy a helyi magyar elitnek mennyire sikerült bekapcsolódnia a megye és város irányításába, hogyan feszültek egymásnak nemzeti, de sok esetben politikai vagy gazdasági érdekek okán az elit meghatározó tagjainak csoportosulásai. A tanulmány időrendi sorrendben, párhuzamosan követi végig a megye és a megyeközpont közigazgatás-történetét. A kutatás forrásai az Udvarhely megyei helyi román és magyar sajtó, illetve a Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatalában található Udvarhely megyei tanácsülések jegyzőkönyvei.

Az átmenet időszaka***A magyar–román impériumváltás (1918–1920)***

Az első világháború időszakában a helyi közigazgatás a háborús körülmények elvárásainak megfelelően igyekezett feladatkörét betölteni. 1918. október 30-án került sor Udvarhely vármegye őszi, rendes törvényhatósági közgyűlésére. A közgyűlés a béketárgyalásokon való hatékonyabb fellépés érdekében határozatban kérte a magyar katonák haza-

¹ Készült a Kisebbségi magyar közösségek c. OTKA kutatás (109173. sz.) keretében. Támogatta a MOL Zrt. és Közéletre Nevelésért Alapítvány.

hozatalát, a székely megyék közti kapcsolat megerősítését. A helyi elit számolt az esetleges román megszállás lehetőségével is.² A budapesti változások, az őszirózsás forradalom, a nemzeti tanácsok megalakulása viharosan alakította át a helyi elit kapcsolatrendszerét és pozícióját. A budapesti Nemzeti Tanács felhívására Székelyudvarhelyen 1918. november 1-jén a vármegye részéről Paál Árpádot bízták meg a helyi Nemzeti Tanács szervezésével. 1918. november 3-án nagygyűlésre került sor Székelyudvarhely főterén, ahol többek közt felszólalt Váentsik Ferenc országgyűlési képviselő, a Károlyi Mihály vezette kormány helyi embere. A gyűlésen Paál Árpádot választották meg a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács elnökének.³

Paál Árpád egy jobban szervezett, megújított közigazgatást tervezett, a felgyorsult események azonban nem tették lehetővé elképzelési megvalósítását. A vármegye területén több helyen felbomlott a rend, a jegyzők ellen erőszakosan léptek fel a hazatérő katonák, a helyi lakosok, őket hibáztatva a nélkülözésért, az 1916-os román betörés háborús kártérítéseinek elmaradásáért. A vármegyében 17 jegyző volt kénytelen elmene-külni lakóhelyéről.⁴ Zetelakán Sebestyén Mózes római katolikus plébá-nost megtámadták és megölték.⁵

A vármegye vezetésében változás történt: 1918. november 24-én a kormány Váentsik Ferencet nevezte ki kormánybiztosnak, ki az alispáni teendőkkel Paál Árpádot bízta meg.⁶ Váentsik a teljes helyi közigazgatás átszervezését tűzte ki célul, kijelentette, hogy olyan személyeknek kell átvenni a vezetést, akik szaktudással rendelkeznek.⁷ November végén Sebesi János alispánt és Pálffy Jenő székelykeresztúri főszolgabíró-t rendelkezési állományba helyezték, amit később Sebesi sérelmezett. Ugyanakkor főjegyző Keith Ferenc lett, a tiszti főügyészi állásba Jodál

2 Bárdi Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, 2013. 43.

3 Uo.

4 Uo. 44.

5 Uo.

6 Uo.

7 Irányelvem. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. november 24.) 1.

Gábor került.⁸ A személycserék generációváltást jeleztek. 1918 novemberében 14 tisztviselői állást hirdettek meg a székelyudvarhelyi polgármesteri hivatalban.⁹ A közigazgatás legnagyobb gondja az 1916-os román betörés alkalmával keletkezett hadikárok megtérítése, a hadiségély folyósítása és a hazatért katonák leszerelési illetékének kifizetése volt.¹⁰

1918. november 24-ével új helyi hírlap jelent meg, a *Székely Közélet*, amely átvette a november közepén megszűnt *Udvarhelyi Híradó* szerepét. Megalakult a Székelyudvarhelyi Könyvnyomda Részvénytársaság, amely a lap kiadása mellett Becsek Aladártól átvette a Becsek D. Fia könyvnyomdát is.¹¹ Az új lap szerkesztőbizottságában jelen voltak a vármegyei új közigazgatási elit tagjai: dr. Jodál Gábor, Paál Árpád, Václav Ferenc, Embery Árpád (főszerkesztő).¹² A lap szerkesztését 1919 januárjától Tompa László vette át, vezetése alatt a *Székely Közélet* a két világháború közti időszak egyik legjelentősebb regionális lapjává nőtte ki magát.

Udvarhely vármegye központi Nemzeti Tanácsa felszólította a községeket, hogy 1918. november 20-ától alakítsák meg a nemzetőrségeket.¹³ A Nemzeti Tanács feladatköre meglehetősen szerteágazó volt ezekben a napokban, felelt a borkimérésért, a húsárakért, a munkanélküliek elhelyezéséért, igyekezett a lakosságot megnyugtatón és a várható román megszállás esetén is mindenkit helyben maradásra intettek.¹⁴ Az Európában terjedő spanyolnátha Udvarhely megyében is megjelent, ezért a helyi közigazgatás az oktatás szüneteltetése mellett döntött, a szüniót 1919 januárjáig hosszabbították meg.¹⁵

A román megszállás elkerülhetetlennek látszott, ezért Paál Árpád alispán egy irányelvet küldött körbe a vármegye és Székelyudvarhely város tisztviselőinek, hogy hogyan kell a közügyeket rendezni a megszállás

8 Bárdi Nándor: *i. m.* 45.

9 Pályázati hirdetmény. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. november 24.) 1.

10 Bárdi Nándor: *i. m.* 45.

11 Az Udvarhelyi Híradó t. olvasóihoz. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. november 24.) 1.

12 Szerkesztői tájékoztató. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. november 24.) 1.

13 A nemzetőrségek átalakítása. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. november 24.) 1.

14 Bárdi Nándor: *i. m.* 47.

15 Járványszünet. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. november 24.) 1.

alatt. Az alispán előírta, hogy csak a kormánybiztos útján fogadhatnak el megkereséseket a román hadsereg részéről. A hadsereg által alkalmazott erőszak ellen óvást kell emelni, amit el kell juttatni a kormánybiztoshoz. A főszolgabírók kapták feladatként, hogy felkészítsék a községeket arra, hogyan járjanak el a megszállás ideje alatt.¹⁶

A helyi történetírásban kevésbé ismert adat, hogy Udvarhely megyéből is vettek részt román nemzetiségű személyek a gyulafehérvári nagygyűlésen. Az 1918. december 1-jei román nagygyűlésen Udvarhely megyéből küldöttekként vettek részt: az oklándi járásból Nicolae Ștefan (Zsombor) és Vasile Sucia tanító (Erked); a keresztúri járásból Achim Pandrea (Felek), Alexandru Murzea (Hidegkút), Nicolae Maior és Erenom Bereșiu (Székelyandrásfalva).¹⁷ Ezen személyek későbbi szerepe, illetve a helyi lakosság reagálása a gyulafehérvári jelenlétükre a szerző előtt még ismeretlen.

A román csapatok 1918. december 6-án vonultak be Székelyudvarhelyre Nicolescu tábornok vezetésével. A tábornok dr. Válersik Ferenc főispáni kormánybiztos hivatali helységében kijelentette, hogy nem hódítókként, hanem mint rendbiztosítók jöttek az országba az antant hatalmak megbízása folytán. Továbbá biztosította a vármegye vezetőit, hogy a közigazgatást érintetlenül hagyják, a csendőrség működési körét csak annyiban befolyásolják, hogy meghatározzák, hány fegyver lehet egy-egy őrsön.¹⁸ Válersik Ferenc kormánybiztos és Paál Árpád alispán a román tábornokkal még ugyanazon a napon egy több pontból álló megegyezést írtak alá. Ennek szövege megjelent a *Székely Közélet* 1918. december 8-i számában, így a vármegye lakosai számára is ismertté vált. A megegyezést további pontokkal kiegészítve 1918. december 14-én a városba érkező Leca tábornok is elfogadta, sőt a közéletme-

16 Ügyvitel és ügybeosztás a román megszállás alatt. Paál Árpád kézirat hagyatéka a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban (a továbbiakban HRM PÁK). Ms. 7651/146.

17 Lista delegaților. In: *Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor Românești din Ungaria* (a továbbiakban GOCD), 5/18 ianuarie 1919. 5.

18 Emlékirat a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről a magyar miniszterelnök-höz. HRM PÁK Ms. 5671/187.

zési szállítmányok Csongrád megyéből való behozatala érdekében engedélyezte, hogy a helyi közigazgatás zavartalan kapcsolatot létesítsen a magyar kormánnyal.¹⁹ 1918. december 27-én a Leca tábornok által hátrahagyott Pirici ezredessel Váentsik és Paál ismét tárgyalták a hadsereggel való megegyezések szövegét. Ebben a kormánybiztost a magyar államhatalom helyi képviselőjeként ismerték el a román megszálló erők.²⁰

Ennek ellenére voltak túlkapások a román hadsereg részéről. Oklándon letartóztatták Szabady Tibor főszolgabíró, mert közzétette a magyar kormány felhívását az öt legifjabb korosztály bevonulásáról, csak Váentsik közbenjárására engedték szabadon.²¹ A katonai parancsnokság 1918. december 18-án bezáratta Székelyudvarhelyen a Kaszínót, a Tisztviselői Kör és a Kereskedelmi Otthon helyiségeit.²² A román nyelv helyi közigazgatásba való bevezetésére 1918 decemberének közepén tették az első kísérletet. A székelyudvarhelyi román katonai parancsnokság átiratban kérte a kormánybiztost, hogy a neki szóló megkereséseit ezután román nyelven intézze.²³

A vármegyében 1918 végén a közéleti hiányok általánosak lettek. Ezért december közepén Paál Árpád vezetésével küldöttség ment Nagyszebenbe, hogy a Kormányzótanáccsal a vármegye szükségleteinek ellátásáról tárgyaljanak. A Kormányzótanács jelzése, miszerint a Székelyföldre biztosokat akar kinevezni közéleti és népellenláti szolgálatra, tiltakozást váltott ki a küldöttség részéről, kik a tanáccsal való érintkezésre inkább a megye részéről neveztek volna ki tisztviselőt. A tárgyalás folyamán a román tisztviselők igyekeztek egyértelművé tenni, hogy Székelyföld román fennhatóság alá került. Közben a tanács közéleti főnöke, Boila Romulus támogatásáról biztosította a küldöttséget, hogy létrejöjjön Arad városával egy lisztszállítási megállapodás.²⁴

1919-ben a román hadsereg egyre gyakrabban hagyta figyelmen kívül a helyi magyar elittel kötött megállapodásokat. Katonai cenzúra ürü-

19 Uo.

20 Uo.

21 Uo.

22 Társas helyiségek bezárása. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. december 22.) 5.

23 Hivatali nyelvhasználat. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. december 22.) 5.

24 Tárgyalások Nagyszebenben. In: *Székely Közélet*, 1. (1918. december 22.) 5.

gye alatt a Székelyudvarhelyre érkezett lapokat, folyóiratokat elégették, a korona-lej árfolyamát önkényesen 50 baniban határozták meg. Elrendelték a főtéri Vasszékely szobor talapzatán lévő verssor egy részének levakarását, a fegyverbe hívott öt fiatalabb korosztály tagjainak eltiltását a bevonulástól.²⁵ Az államforma megváltozása miatt a magyar kormány elrendelte, hogy a tisztviselők a Magyar Népköztársaságra esküdjenek fel. A rendelet végrehajtására csak 1919. január 9-én került sor. Paál Árpád alispánt rövid időn belül letartóztatták az állítólag törvénytelenül megtartott gyűlés miatt. Előbb Nagyszebenbe akarták szállítani, végül – Válersik közbelépésének köszönhetően – házi őrizetre ítélték.²⁶

1919. január 13-án megjelent Székelyudvarhelyen a Kormányzótanács által kinevezett Valer Neamțu, mint Udvarhely megyei új főispáni ügyvivő, és felszólította Válersik Ferencet, hogy adja át hivatalát. Mivel felszólítása eredménytelen maradt, Válersiket katonai segédlettel távolították el a hivatalból. Ezt követően összehívta a tisztviselőket és kijelentette, hogy aki nem esküszik fel a román impériumra, az el van bocsátva.²⁷ A következő időszak igazi kálváriát jelentett az Udvarhely vármegyei és székelyudvarhelyi magyar elit, tisztviselők és családjaik számára. Az impériumváltás időszakát Bárdi Nándor történész feldolgozta, így az 1919-es évben történt visszaéléseket, a magyar tisztviselők meghurcolását csak vázlatosan követem.

Érdekes színfoltja a korszaknak a Székely Köztársaság ötlete, amely mellett Paál Árpád aktív propagandát folytatott a városban, és igyekezett a szomszédos vármegyék vezetőit is megnyerni az ügynek. A Székely Köztársaság Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda megyéket foglalta volna magában, illetve Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos magyarok lakta területeit.²⁸ A köztársaságról készült tervezet eljutott a szomszédos vármegyékbe és Budapestre, de további sorsa ismeretlen, feltehetően Paál Árpád és a tisztviselői elit letartóztatása megakadályozta az ügy tényleges kibontakozását.

25 Uo.

26 Uo.

27 Uo.

28 Bárdi Nándor: *i. m.* 63.

1919. január közepén 35 tisztviselőt Segesvárra szállítottak, mert nem voltak hajlandók felesküdni a román államra. Január 17-én Paál Árpádot és Fröhlich Ottó tanárt Nagyszebenbe vitték kihallgatásra.²⁹ A tisztviselőket Paál Árpád és Keith Ferenc kivételével kisebb csoportokban február első felében hazaengedték. Paált és Keith Ferencet Nagyenyedre, Szamosújvárra, majd Dévára vitték, az utóbbi helyen került sor április 16-án hadbírószági tárgyalásukra, amelyen végül felmentették az udvarhelyi tisztviselőket.³⁰ Az otthon maradtak ki voltak téve Neamțu prefektus és az új román tisztviselők önkényeskedő magatartásának, ugyanakkor tovább folytatódtak a hadsereg részéről a letartóztatások, fenyegetések, a magyar nemzeti emlékek, értékek megsemmisítése.

Az impériumváltás pillanatában a város irányítása Soó Domokos helyettes polgármester kezében volt. A megyei tisztviselőkhoz hasonlóan őt is eltávolították tisztségéből, és 1919 januárjában a román származású, de udvarhelyi Sibian Györgyöt³¹ nevezték ki polgármesternek. Sibian megpróbált 1919. február 9-én közbenjárni a Vasszékely szobor megőrzéséért, de sikertelenül. A következő nap szétfűrészelték, anyagát a román csendőrség, illetve a tisztek vacsorájának megfőzéséhez használták fel.³² 1919. március 11-én a vármegye és a város régi iratanyagának jelentős részét vasúton Bukarestbe szállították.³³ Az 1919. március 31-én történt sóvidéki lázadás kapcsán újabb megfélemlítési és letartóztatási hullám indult el, főként a sóvidéki térségben.³⁴

A román impérium berendezkedése minden téren kezdte éreztetni hatását. 1919. március 25-én a szebeni Kormányzótanács elrendelte, hogy 1919. április 1-jével a magyarországi időről át kell állni a romániai idő-

29 Emlékirat a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről a magyar miniszterelnökhöz. HRM PÁK Ms. 5671/187.

30 Uo.

31 Sibian György (1862–1933) Udvarhely megyei alkalmazott. 1919. január – 1921. augusztus 10. között Székelyudvarhely polgármestere. Lásd: Meghalt Sibian volt polgármester. In: *Hargita*, 9. (1933. május 5.) 18.

32 Emlékirat a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről a magyar miniszterelnökhöz. HRM PÁK Ms. 5671/187.

33 Uo.

34 Uo.

re, vagyis egy órával előbbre kell vinni az órákat.³⁵ 1919 nyaráig a törvényszékek, járásbíróóságok és ügyészségek aránylag szabadon működtek, a Magyar Népköztársaság nevében dolgoztak. A nagyszebeni Kormányzótanács felszólította a telekkönyvi hatóságokat, hogy az állami tulajdonban lévő ingatlanokat a román állam tulajdonaként jegyezzék. Ezt a helyi telekkönyvi hatóság megtagadta, ezért Vadasdy Péter és Kelemen Kálmán járásbírókat letartóztatták, Nagyszebenbe hurcolták.³⁶

1919 nyarán a helyi román hatalom erőszakosabban lépett fel a hűségeskü kikényszerítése céljából. Előbb az állami tanítókat szólították fel, de mindössze 18 tanítót sikerült rávenni az eskütételre, 151-en megtagadták. Július 25-én kidoboltatták, hogy a román esküt nem tett alkalmazottaknak augusztus 12-ig távozniuk kell a város területéről. Július 28-án már az igazságszolgáltatás tiszti karát szólították fel az eskütételre. Augusztus 7-én az ügyvédeken és az orvosokon volt a sor.³⁷ Budapest román katonák általi megszállásának hivatalos ünneplése alkalmával egy-egy órai harangozást rendeltek el két napon keresztül. A magyar cégek feliratait 1919. augusztus 15-ig kétnyelvűre kellett cserélni. Augusztus 10-én Paál Árpádot ismét házi őrizetbe vették, majd a város elhagyására szólították fel. Paál számára újabb kálvária következett: fogarasi internálótábor, nagyszebeni hadbíróóság, végül Kolozsvárt jelölték ki számára kényszerlakhelyül.³⁸

A magyar tisztviselők közül 1919 végétől, 1920 elejétől egyre többen hódoltak be az új hatalomnak, így például 1919-ben Jakab Lajos bögözi jegyző.³⁹ A trianoni békeszerződést követően a magyar tisztviselők közül többen szolgálatra jelentkeztek, de ugyanakkor sokan elhagyták a megye területét. Pontos számuk nem ismert. A *Székely Udvarhely* helyi lap szerint 1920-ban Udvarhely megyéből és Székelyudvarhely városból 104 család repatriált, ezek többsége tisztviselő, értelmiségi volt.⁴⁰

35 Notă circulară. In: *GOCD*, 16/29 martie 1919. 20.

36 Emlékirat a székelyföldi tisztviselők sérelmeiről a magyar miniszterelnök-höz. HRM PÁK Ms. 5671/187.

37 Uo.

38 Bárdi Nándor: *i. m.* 81.

39 Sérelmek, panaszok 1920 április-május. HRM PÁK Ms. 7651/181.

40 Elmentek. In: *Székely Udvarhely*, 24. (1921. május 29.) 22.

A román közigazgatás megszilárdulása Udvarhely megyében (1920–1925)

A két világháború közötti román kormányoknak folyamatos gondot jelentett a közigazgatás megszervezése. Szinte minden román kormány újra akarta szabályozni a közigazgatást. Egy téren mindenik kormány következetes volt: eltüntetni a közigazgatásból az önkormányzati életet. A román impérium berendezkedését követően a kinevezett prefektus rendeletek által kormányozta a megyét, a választott tisztviselők helyébe mindenütt kinevezett hivatalnokokat állítottak.

A trianoni békeszerződés aláírását, illetve a hűségeskü letételét követően a helyi magyar elit megpróbálta visszaszerezni befolyását a megyei települések, illetve Udvarhely közigazgatási életében. Sikerült elérni, hogy 1921. június 3-ától Székelyudvarhely polgármesterének a város egyik legtekintélyesebb polgárát, Szakáts Zoltán⁴¹ válasszák meg. Ő azonban kevés ideig töltötte be ezt a tisztséget, 1922. január 10-én lemondott, helyébe hosszas vita után Emil F. Negruțiu⁴² került.

Az Udvarhely megyei társadalom részéről egy erőteljesebb országos politizálás is megfigyelhető. 1921 márciusának közepén nagyszámú gazdaságilag utazott Bukarestbe, hol nyolcpontos memorandumot adtak át a képviselőház elnökének, Duiliu Zamfirescunak, Groza Péter képviselőnek és Octavian Goga miniszternek. Kérték: 1. önálló székely te-

41 Szakáts Zoltán (1876–1936) kollégiumi tanár, 1900. december 29.–1905. március 5. között Székelyudvarhely polgármestere, 1905-től országgyűlési képviselő, 1913-tól 1921-ig a város rendőrkapitánya, 1921. augusztus 10.–1922. január 11. között ismét a város polgármestere, később jószágigazgató lett Magyarországon. 1936. április 26-án öngyilkos lett Budapesten. Lásd: Szakáts Zoltán. In: *Székely Közélet*, 19. (1936. május 1.) 18.

42 Emil F. Negruțiu az impériumváltást követően került Székelyudvarhelyre, felesége az udvarhelyi származású Paál Erzsébet. 1921-ben anyakönyvvezető, városi tanácsos, helyettes polgármester, 1922. április 8.–1926. május 30. között Székelyudvarhely polgármestere, támogatja a Városi Szimfonikus Zenekar megalapítását, amelynek 1924-ben elnöke lett. Román színműveket fordít magyarrá. Közvagyon helytelen kezelésével vádolják meg, ezért lemond polgármesteri tisztségéről. 1928-ban Nagyszebenbe költözött. Lásd: Negruțiu elhagyja Udvarhelyt. In: *Hargita*, 4. (1928. január 19.) 3.

hervonatot; 2. a székelyföldi községi, egyházi és közbirtokossági erdők és közlegelők sértetlen fenntartását; 3. földműves iskola létesítését; 4. a Marosvásárhely–Parajd–Székelyudvarhely, Székelyudvarhely–Sepsi-szentgyörgy–Bodza-szoros–Foksány–Galac, Székelyudvarhely–Csík-szereda vasútvonalak kiépítését; 5. húsmarhák és igásállatok vasúti ki-vitelének engedélyezését; 6. 50 vagon búza és 50 vagon kukorica kiuta-lását a megyének; 7. a korona bankjegyek beváltását; 8. a méhészkedés tervezett megadózásának mellőzését.⁴³ A román kormánynak előterjesz-tett memorandum a korábbi székelyföldi infrastrukturális terveket eleve-níti fel, amelyeket a magyar kormánynak is felterjesztettek 1918 előtt.

A megye területén a román hadsereg bevonulástól 1921 áprilisáig ha-diállapot volt, a cenzúra azonban ennek megszűnte után is fennmaradt. A gyülekezés szabadságát a rendőrségnél való bejelentési kényszer kor-látozta.⁴⁴ Az átmeneti korszakot követően, 1920-ban prefektusnak Toma Cornea segesvári ügyvédet nevezték ki, aki 1918-ban részt vett a gyula-fehérvári nagygyűlésen és tagja volt az ott megválasztott Román Nemze-ti Tanácsnak.⁴⁵ Kiválóan beszélt magyarul és németül, ismert volt számá-ra az Udvarhely megyei közélet. A helyzet normalizálódását jelentette, hogy az impériumváltás után először, 1921. július 7-én sor került megyei közigazgatási gyűlésre, amelyet ekkor még románul és magyarul tartot-tak.⁴⁶ A községi képviselő-testületek azonban 1918 végétől nem működ-tek. A folyamatos áthelyezések hatására egyes településeknél megjelen-tek a román nemzetiségű jegyzők.⁴⁷ Morvay Endre alispán 1921 máju-sában arra szólította fel a szolgabírákat és jegyzőket, hogy június 30-ig minden községben alakuljanak újra a községi előljáróságok, képviselő-testületek és igazoló választmányok.⁴⁸ Székelyudvarhely város anya-könyvi bejegyzései alapján látható, hogy 1921. április 16-tól áttértek a

43 Székely küldöttség Bukarestben. In: *Székelyudvarhely*, 24. (1921, március 20.) 12.

44 A hadiállapot megszüntetése. In: *Székely Közélet*, 4. (1921. április 17.) 17.

45 http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Index:Membrii_Marelui_Sfat_Na%C5%A3ional_Rom%C3%A2n (Letöltve: 2015. augusztus 24.)

46 A közigazgatási bizottság üléséről. In: *Székely Közélet*, 4. (1921. július 10.) 29.

47 A községi képviselőtestületek. In: *Székely Közélet*, 4. (1921. május 22.) 22.

48 Uo.

magyar nyelvről a románra.⁴⁹ Ez feltehetően kapcsolatban volt Emil F. Negruțiu anyakönyvi vezetőnek való kinevezésével.

A megyei törvényszéknél, számvevőségnél 1921–1922 között több etnikai alapú személycserét hajtottak végre. A magyar nemzetiségű személyzetet a környező román megyékbe helyezték át, helyükbe a Regátból vagy legjobb esetben a szomszédos erdélyi megyékből helyeztek át bírákat, ügyészeket. Így például 1921 tavaszán Szabó Alajos törvényszéki elnököt Besztercére helyezték, helyébe Pop Victor szászvárosi ügyvéd került.⁵⁰ 1922 májusára a személycserék miatt olyan helyzet alakult ki, hogy két személy kivételével az udvarhelyi törvényszéki bírák nem ismerték a magyar nyelvet és a még érvényben lévő 1918 előtti jogszolgáltatást.⁵¹

1922. január végén újra kinevezték a megye élére Valer Neamțut,⁵² aki végrehajtotta az impériumváltást a megyében. Valer Neamțu, mielőtt újra Székelyudvarhelyre került volna, Háromszék megye prefektusa volt.⁵³ A megye értékeinek elszállítása a 20-as évek elején is tartott: 1921-ben elszállították az állami főreáliskola felszereléseit Szászvárosba, 1922 áprilisában az állami méhésztelepet vitték Fehéregyházára.⁵⁴ A prefektus 1923 januárjától engedélyezte, hogy az újonnan megalakult székelyudvarhelyi ortodox egyház a megye nagytermében tartsa a szer-tartásait, amíg fel nem épül a város új ortodox temploma.⁵⁵

Az 1920-as évek első felében az alispáni tisztség sok esetben nem volt betöltve, így azt a megyei főjegyző, Bíró Dénes⁵⁶ látta el. Természetesen e területen is időszakosan megjelentek a román vagy zsidó nemzetiségű tisztviselők. Érdekes Rauca Răuceanu Izidor személye, aki napidí-

49 Székelyudvarhely Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala. Irattár. Halotti anyakönyv, 1915–1923.

50 Igazságügyi kinevezések. In: *Székely Közélet*, 4. (1921. április 24.) 18.

51 Bírói kinevezés. In: *Székely Közélet*, 5. (1922. május 7.) 19.

52 Új prefektus. In: *Székely Hírek*, 15. (1922. február 3.) 6.

53 Hegyen innen és túl. In: *Haladás*, 2. (1922. február 5.) 6.

54 A székelység sérelme. In: *Székely Hírek*, 25. (1922. április 2.) 14.

55 Görög keleti templommá rendezik be a vármegyeháza nagytermét. In: *Székely Közélet*, 5. (1923. január 6.) 2.

56 A vármegye közigazgatási bizottsága. In: *Székely Közélet*, 4. (1921. október 16.) 43.

jas volt a magyar impérium idején, a román hadsereg bevonulása után az új hatalom szolgálatába szegődött, élelmezési kormánybiztos lett.⁵⁷ 1922 februárjában alispánnak nevezték ki, de ez mind a helyi román, mind a magyar tisztviselők körében tiltakozást váltott ki, így kénytelen volt a megyéből távozni, később Sepsiszentgyörgy polgármestere lett.⁵⁸

1922 áprilisától 1928-ig (kisebb megszakításokkal) az alispáni tisztséget Szabó Gábor⁵⁹ töltötte be, aki jelentős közigazgatási gyakorlattal rendelkezett.⁶⁰ Feltehetően ezért is döntöttek az egymást váltó prefektusok az ő személye mellett. 1922. június 13-án létrejött az Országos Közigazgatási Tisztviselők Egyesületének helyi, Udvarhely megyei tagozata.⁶¹

A belügyminiszter felszólította a tisztviselőket, hogy 1922 decembertől csak a román nyelvet használják. Az Udvarhely megyei közigazgatási gyűlésen 1922. november 10-én többen is kérték, hogy a tanácsülési tárgyak magyarul is legyenek bemutatva, mert több tag nem ért jól románul.⁶² A tanácsüléseken a magyar nyelv használatának kérdése a későbbiekben is több esetben napirendre került. Így például 1923. szeptember 28-án, amikor Valer Neamțu prefektus rendeletben tette kötelezővé

57 Sérelmek, panaszok 1920. április–május. HRM PÁK Ms. 7651

58 Új subprefectus. In: *Székely Közélet*, 5. (1922. február 5.) 6.; Innen-onnan. In: *Hargita*, 4. (1928. június 7.) 23.

59 Szabó Gábor (1871–1928) megyei aljegyző, az udvarhelyi központi járás főszolgabírója, országgyűlési képviselő, 1922–1928 között Udvarhely vármegye alispánja. Hirtelen hunyt el 1928. június 13-án, Tibódon temették el. Lásd: Szabó Gábor alispán meghalt. In: *Hargita*, 4. (1928. június 14.) 24.

60 Új alispán. In: *Székely Közélet*, 5. (1922. április 9.) 15.

61 Elnöke Szabó Gábor alispán; alelnök: Emil F. Negrutiu polgármester; főtitkár: Peltzer Vilmos; titkárok: Victor Micu, Filó Ferenc; pénztáros: Valer Dronca városi adóhivatal igazgatója; könyvtárnok: Ehrlich Béla; ellenőr: Jakab Lajos. Az országos egyesületbe a megyei tagozat delegátusai: Stupariu Kálmán székelykeresztúri és Macedon Cionca oklándi főszolgabírók. Lásd: Közigazgatási tisztviselők szervezkedése. In: *Székely Közélet*, 5. (1922. június 18.) 25.

62 A közigazgatási bizottság. In: *Székely Közélet*, 5. (1922. november 12.) 46.

az államnyelv használatát a hivatalnokok számára. Ellenkező esetben elbocsátásra számíthattak.⁶³

1924 januárjában Gheorghe Andreiaș⁶⁴ került a megye élére, ki korábban Udvarhely járás főszolgabírója volt.⁶⁵ A magyar tisztviselők hamarosan újabb kihívással szembesültek. A belügyminiszter 1924. február 12-én elrendelte a közigazgatási tisztviselők számára a nyelvvizsga tételét.⁶⁶ Ennek értelmében 1924 októberében került sor az Udvarhely megyei tisztviselők román nyelvvizsgájára. A vizsga anyaga: az állam alkotmánya, Románia történelme és földrajza, közigazgatási elméleti és gyakorlati kérdések. A vizsgáztató csoport tagjai: Gheorghe Andreiaș főispán és elnök, Octavian Dobrota, az állami líceum igazgatója, Emil F. Negruțiu székelyudvarhelyi polgármester.⁶⁷ A vizsgára végül 142 személy jelentkezett, 40-nek nem sikerült a vizsgája.⁶⁸ A községi és a járási tisztviselők egy része továbbra is nehezen boldogult az állam nyelvével, ezért a megye főorvosa 1925-ben a megye hivatalos közlönyében magyar és román nyelven leköszölte a lehetséges halálozási okokat, ezzel is segítve a községi tisztviselőket a halotti igazolvány kiállításánál.⁶⁹

A megye hivatalos közlönye 1919–1923 között két nyelven jelent meg, 1923-tól csak román nyelven (*Gazeta Oficială*), havonta kétszer, 1-jén és 15-én. A 20-as évek első felében időszakonként magyar nyelven

63 Ordonanțe de caracter general... 18. In: *Gazeta Oficială a județului Odorhei*, 21. (1 octombrie 1923) 5.

64 Gheorghe Andreiaș a Fogaras megyei Herszény (Hârseni) településről származott, az első világháború előtt segédjegyző volt, az osztrák–magyar hadsereg katonájaként részt vett az első világháborúban, kapitányi rangig emelkedve. A háború befejezését követően Fogaras rendőrkapitánya, majd az udvarhelyi járás főszolgabírójának nevezik ki. A Nemzeti Liberális Párt tagja. A liberális kormányzások időszakában háromszor is a megye prefektusa (1924–1926, 1927–1928, 1933–1936). 1936. augusztus 2-án 46 évesen meghalt. Lásd: Udvarhely hírei. In: *Hargita*, 12. (1936. augusztus 6.) 14.

65 Új prefektus a vármegyénél. In: *Székely Közélet*, 6. (1924. január 6.) 2.

66 Ordonanțe de caracter general... 46. In: *Gazeta Oficială a județului Odorhei* (a továbbiakban GOJO), 22. (1 aprilie 1924) 7.

67 Ordonanțe de caracter general... 82. In: *GOJO*, 22. (15 iunie 1924) 12.

68 A tisztviselői vizsgák. In: *Székely Közélet*, 7. (1924. november 16.) 47.

69 Ordonanțe de caracter general... 108. In: *GOJO*, 23. (1 octombrie 1925) 19.

is jelentek meg rendeletek. 1926-tól 1938-ig *Monitorul*, majd *Buletinul Oficial al județului Odorheiu* címmel jelent meg a hivatalos közlöny minden hét csütörtökén. A két világháború közötti időszak hivatalos közlönyének szerkesztője Peltzer Vilmos⁷⁰ volt.

Az 1925-ös közigazgatási törvény és hatása

A román uralom alá került Udvarhely megye területi közigazgatási felépítése az 1876. évi XXXIII. törvénycikk alapján jött létre. A vármegye területét az 1877. évi I. törvénycikkely 2. paragrafusának 8. pontja szabályozta. Ennek értelmében Udvarhely vármegyét képezte: „az egész volt Udvarhelyszék kivéve Telegdi-Bacon községet, Székelyudvarhely, Oláhfalva, a volt Küküllő megyéből: Oláh-Hidegkút, Oláh-Andrásfalva, a volt Felső-Fehér megyéből: Felek, Szederjes, Petek, Felső-Rákos, a volt Segesvár-székből: Bene, Erked, a volt Kőhalom-székből: Daróc és Zsombor községek, ez utóbbi a volt Felső-Fehér megyében fekvő részével együtt.”⁷¹ A vármegye területe 3417,68 km², 794 km²-rel nagyobb, mint az egykori Udvarhelyszék területe.⁷² A három szolgabírói járásra osztott vármegye székhelye Székelyudvarhely rendezett tanácsú város. Összesen 134 község volt a vármegyében, melyek a következőképpen oszlottak meg a járasok között: 42 település az Oklánd központú homoródi járásban, 49 település a Székelykeresztúr központú székelykeresztúri járásban, 43 település és Székelyudvarhely rendezett tanácsú város a székelyudvarhelyi járásban. Székelyudvarhely adott helyet az udvarhelyi járás szolgabírói hivatalának.

70 Peltzer Vilmos a két világháború közti időszakban Udvarhely megye központi járásának jegyzője, később a főispáni hivatal titkára, közigazgatási igazgató. Amatőr zenész.

71 <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5765> (Letöltve: 2015. augusztus 24.)

72 Hermann Gusztáv Mihály – Zepezsaner Jenő: Udvarhelyszék – Udvarhely vármegye. A közigazgatás és közelet rövid története. In: *Udvarhelyszéki olvasókönyv*. Székelyudvarhely, 2008. 36.

1907. január 1-jétől minden nagyközség és körjegyzőség egy-egy anyakönyvi kerületté alakult át. A 43 régi kör- és községi jegyző mellett 10 új jegyzői állást létesítettek. Így az udvarhelyi járásban 18, a homoródi járásban 17, a keresztúri járásban 18 jegyzőség működött.⁷³ Megalakult ugyanakkor a vármegye 135. községe: Varságtisztás.⁷⁴ 1912. február 16-án a székelykeresztúri és udvarhelyi járás településeiből kialakítják a parajdi járást.⁷⁵ A közigazgatási átszervezés érintette az oklándi járást is azáltal, hogy több település átkerült az udvarhelyi járáshoz. Így 1912-től az Udvarhely vármegyei járások beosztása a következőképpen nézett ki:⁷⁶ udvarhelyi járás 49 település, oklándi járás 31 település, parajdi járás 9 település, székelykeresztúri járás 46 település, Székelyudvarhely város.

Az impériumváltásig jelentősebb közigazgatási átszervezésre nem került sor. A román hatalom berendezkedésével párhuzamosan az erdélyi vármegyék, járások, települések átszervezésére vonatkozóan különböző tervek láttak napvilágot. Megalakult a megyék átszervezését irányító bizottság (Comisiunea Județelor). Ez javasolta egy Felső-Olt megye létesítését, melynek határai közé került volna Háromszék és Csík megye nagy része, illetve Udvarhely megye a székelykeresztúri járás nélkül. A megye központja Csíkszereda lett volna.⁷⁷

A maga módján az udvarhelyi térség is megfogalmazta saját elképzeléseit a közigazgatási átszervezés kapcsán. 1921-ben a *Székely-Udvarhely* lap egy egységes székely megye megszervezésének tervét mutatta be, amely a négy székely megye mellett tartalmazta volna a Brassó megyei székely településeket. A megye központja Székelyudvarhely lett volna. A székely megyét egy, a király által kinevezett, a nép nyelvét ismerő székely kormányzó vezette volna. Ugyanakkor kérték a Székelyudvarhely–Csík-

73 http://epa.oszk.hu/02200/02258/00005/pdf/EPA02258_udvarhelyvarmegyei_alispani_jelentes_1906.pdf (Letöltve: 2015. augusztus 24.)

74 http://epa.oszk.hu/02200/02258/00006/pdf/EPA02258_udvarhelyvarmegyei_alispani_jelentes_1907.pdf (Letöltve: 2015. augusztus 24.)

75 http://epa.oszk.hu/02200/02258/00008/pdf/EPA02258_udvarhelyvarmegyei_alispani_jelentes_1912.pdf (Letöltve: 2015. augusztus 24.)

76 Uo.

77 Hermann Gusztáv Mihály – Zepeczaner Jenő: *i. m.* 41.

szereda, Székelyudvarhely–Parajd, Székelyudvarhely–Sepsiszentgyörgy vasútvonal kiépítését.⁷⁸ Udvarhely megye prefektusa, Toma Cornea 1921 márciusában egy brossurát adott ki *Néhány észrevétel a vármegyék új beosztását illetőleg* címmel, amelyben javasolta Udvarhely megye kikerekítését Maros-Torda és Nagy-Küküllő megye székelyek lakta településeivel, illetve Barót és környékével. A prefektus felvetette új intézmények létesítését Székelyudvarhelyen, pl. hadapród- és tisztiiskola, bányászati és erdészeti akadémia.⁷⁹

A közigazgatási törvény tárgyalásánál elsősorban a helyi román elitben felmerült a kör- és községi jegyzőségek számának növelése, a járási körzetek bővítése 4-ről 8-ra.⁸⁰ A hivatalnokok számának növelése azonban jelentős költséget okozott volna a megyének, és az újabb tisztviselői állások létrehozása a helyi románság számát szaporította volna.

Nagy-Románia első átfogó közigazgatási törvénye 1926. január 1-jétől lépett életbe. A közigazgatási törvény eredményeként Udvarhely megye területe jelentősen átalakult. Nagy-Küküllő megyéhez csatoltak három szász községet: Erkedet, Homoróddarócot és Benét. A két Hidegkút községet egy községbe egyesítették.⁸¹ Ugyanakkor a megyéhez csatoltak kilenc Maros-Torda megyei községet (Kibéd, Gyulakuta, Havadtó, Kelementelke, Erdőszentgyörgy, Csókfalva, Atosfalva, Székelyszentistván, Makfalva), amelyeket az erdőszentgyörgyi járásba egyesítettek. Az udvarhelyi járást kettőbe osztották: Felső- és Alsó-Küküllő járásra. Az 1926-os közigazgatási átszervezés eredményeként a járások száma 4-ről 6-ra emelkedett:⁸² keresztúri járás 32, oklándi járás 30, parajdi járás 8, erdőszentgyörgyi járás 19, Alsó-Küküllő járás 26, Felső-Küküllő járás 25 településsel.

Az udvarhelyi járás kettéosztásával sajátos helyzet alakult ki: Alsó- és Felső-Küküllő járások székhelyei a megyeszékhely szomszédságá-

78 Egységes székely vármegyét. In: *Székelyudvarhely*, 24. (1921. március 13.) 11.

79 Székely-román érzelmi egység. In: *Székelyudvarhely*, 24. (1921. március 20.) 12.

80 A közigazgatási... In: *Székely Közélet*, 8. (1925. június 7.) 23.

81 A vármegyénk. In: *Székely Közélet*, 8. (1925. október 11.) 41.

82 Hermann Gusztáv Mihály – Zepezaner Jenő: *i. m.* 41.

ban található településekre lettek áthelyezve, az előbbi Révay György vezetésével Felsőboldogfalvára, az utóbbi Sándor Ernő vezetésével Székelybethlenfalvára.⁸³

1926 februárjában minisztériumi rendeletre a falvak körjegyzőségekbe szerveződtek, amelyek kialakításánál figyelembe vették a régi jegyzőségek felosztását is, így a korábbi 53 körjegyzőség száma 55-re növekedett.⁸⁴

A közigazgatási átszervezéssel párhuzamosan regionális központok létesültek a különböző szakterületeken. Így például Udvarhely megye a nyugdíjügyek szempontjából a marosvásárhelyi regionális nyugdíjpénztárhoz került Kis-Küküllő, Csík és Maros megyékkel együtt.⁸⁵ Még 1924. január 1-jétől életbe lépett az a rendelet, amely az ország területét 10 állategészségügyi körzetre osztotta. A marosvásárhelyi körzethez tartozott: Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík, Udvarhely, Kis-Küküllő, Nagy-Küküllő, Háromszék.⁸⁶ A megye területét szintén érintette az elemi oktatásról szóló, 1924. július 26-án elfogadott törvény 159-es paragrafusa, amely kultúrzóna létesítéséről intézkedik azon a területeken, ahol nemzeti kisebbség élt jelentősebb számban.⁸⁷ A kultúrzónába érkező román tanítók jelentős anyagi előnyt élveztek, cserébe feladatuk a román nyelv, kultúra terjesztése, a más nemzetiségűek asszimilációjának elősegítése volt.

Az új közigazgatási törvény elfogadása után az időközi megyei és községi bizottságok tovább működtek. A megyei székhelyek és a megyei költségvetés elfogadása a Belügyminisztérium hatáskörében maradt, amíg a rendes tanácsok meg nem alakultak. A községek és városok költségvetésének elfogadása az időközi megyei bizottság feladatkörébe került.⁸⁸ A Belügyminisztérium 1926. január 25-i rendelete alap-

83 Az udvarhelyi járás ketté osztása. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. április 4.) 15.

84 Prefectura județului Odorheiu. In: *Monitorul oficial al județului Odorheiu* (a továbbiakban MOJO), 24. (4 martie 1926) 9.

85 Ordonanțe de caracter general. In: *MOJO*, 24. (18 martie 1926) 11.

86 Ordonanțe de caracter general... 18. In: *GOJO*, 22. (1 februarie 1924) 3.

87 Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928*. Budapest, 1996. 64.

88 Ordonanțe de caracter general... 8. In: *MOJO*, 22. (14 ianuarie 1926) 2.

ján Gheorghe Andreiaș prefektus február 19-re kiírta a városi és községi választások időpontját. Udvarhely lakossága 15 tanácsost és 5 póttagot, a községek településenként 9 tanácsost és 3 póttagot választottak. A választások után, 1926. március 3–5. között kellett megalakuljanak Székelyudvarhely és a községek tanácsai.⁸⁹ A közigazgatási törvény szerint az adott községben jog szerinti tanácsosok: az állami oktatás rangidőse, a legnagyobb számú vallási felekezet lelkésze, a közegészségügy, állategészségügy és a közmunkaügy legmagasabb beosztású személye. A megyeközpontban a jog szerinti képviselők közé tartoztak az agrár-, munka-, kereskedelmi és iparkamarák képviselői.

Az 1926. évi városi és községi választásokat megelőzően az Országos Magyar Párt vezetősége megegyezett a liberális kormánnyal a közigazgatási választásokra vonatkozóan, így mindenütt közös listát állítottak. Ezen listák személyei kerültek be a tanácsokba. Székelyudvarhelyen a NLP–OMP közös listája a leadott 1168 szavazatból 798-at kapott, az ellenzék 338-at, érvénytelen volt 32 szavazat. Így az ellenzék három rendes és egy póttagja is bekerült a tanácsosok közé.⁹⁰ A székelyudvarhelyi testületbe egy román személy került be.⁹¹ A városi tanács végül március 26-án alakult meg, polgármesternek Emil F. Negruțiu választották újra.⁹²

1926 tavaszán Averescu tábornok, a néppárt vezetője alakított kormányt, ami prefektusváltást eredményezett a megye élén. Gheorghe Andreiaș prefektus kétéves tevékenysége 1926. április 2-án véget ért, utóda Vlad Spătaru⁹³ lett, akitől – mint bánsági származású személytől –

89 Ordonanțe de caracter general... 28. In: *MOJO*, 24. (28 ianuarie 1926) 4.

90 Választási eredmények. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. február 21.) 9.

91 A székelyudvarhelyi városi tanács tagjai: Emil F. Negruțiu, Tamás Albert, Papp Z. Endre, id. Kassay F. Dénes, Kiss István, Csiki Albert, Szöllösi Dénes, dr. Gönczy Gábor, dr. Szigethy Dénes, Varró Elek, Hann József, Tompa László, Forró Géza, Novák Dávid, Bogáthy Lajos. Póttagok: Bodrogi Balázs, Orbán Domokos, dr. Becsek Aladár, Haáz F. Rezső, dr. Ferencz Balázs. Lásd: Választási eredmények. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. február 21.) 9.

92 Az új városi tanács... In: *Székely Közélet*, 9. (1926. március 28.) 14.

93 Vlad Spătaru kiválóan beszélt magyarul és németül, az egykori közös osztrák–magyar hadsereg tisztje, 3 évet tanult Münchenben festészetet, birtoa volt Torján. Lásd: A vármegye új prefektusának. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. április 11.) 16.

a helyi magyarság sokat remélt. Első intézkedései közé tartozott a hősök sírját gondozó országos egyesület megyei tagozatának újralakítása.⁹⁴ A megye székhelyének közigazgatási életét 1926 áprilisában belügyminiszteri vizsgálat borzolta. Kötelesség elhanyagolásával vádolták a polgármestert és a városi tanácsot.⁹⁵ A polgármester 1926 májusában kénytelen volt lemondani, helyettes polgármesternek Tamás Albert tanácsost nevezték ki.⁹⁶ Június 6-án a városi tanács Voszka István ügyészt jelölte polgármesternek, aki azonban rövid időn belül visszalépett a tisztségtől, így tovább folytatódott az udvarhelyi polgármesteri tisztség körüli harc.⁹⁷

A helyi közigazgatás felső fórumát képviselő megyei tanács megválasztását 1926. június 4-re tűzték ki. A belügyminisztériumi rendelet alapján Udvarhely megye élére 24 tanácsost és 8 póttagot lehetett választani.⁹⁸ A választásokat végül nem tartották meg Udvarhely megyében, mert sikerült a pártoknak megegyezni a tanácsosi listában. 1926. június 20-án sor került a testület alakuló gyűlésére, a megválasztott 23 tanácsosból és egy póttagból két személy román származású, jog szerinti tanácsos 4, melyből 3 román és egy magyar.⁹⁹ Az alakuló gyűlésen megválasztották a szakbizottságokat. A megyei tanács elnöke Jodál Gábor lett. A gyűlésen azonban vita alakult ki: a román tanácsosok a volt prefektus, Gheorghe Andreiaș irányításával tartózkodtak a szavazásoktól, mert a helyi románság szerintük nem kapott elegendő helyet a tanácsban és a szakbizottságokban, így a román elem nincs megfelelően képviselve a közigazgatásban annak ellenére, hogy az román!¹⁰⁰ A megyei tanácsot a

94 A hősök sírja. In: *Hargita*, 2. (1926. július 15.) 29.

95 A városi vizsgálat ügye. In: *Székegy Közélet*, 9. (1926. április 27.) 17.

96 A városi tanácsnál. In: *Székegy Közélet*, 9. (1926. május 30.) 24.

97 A polgármester. In: *Székegy Közélet*, 9. (1926. június 13.) 26.

98 Ordonanța nr. 4599. In: *MOJO*, 24. (20 mai 1926) 20.

99 Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala (a továbbiakban RNLHmH), Fond 43. 362. dosszié. Prefectura Jud. Odorheiu (Udvarhely Megye Főispáni Hivatala, a továbbiakban PJO). Procesele verbale ale consiliului județean al județului Odorheiu (Udvarhely Megye Tanácsának jegyzőkönyve, a továbbiakban PCJO) 20 iunie 1926–19 mai 1930. 1.

100 Uo. Fond 43. 362. dosszié. PJO PCJO 20 iunie 1926–19 mai 1930. 5.

prefektus nem hívta össze, pedig a törvény szerint ezt legkevesebb hivatonta egyszer meg kellett volna tenni.¹⁰¹

A helybeli románság a prefektus támogatását maga mögött tudva megpróbálta keresztülvinni a román polgármester választását Székelyudvarhelyen. Hosszas vita után polgármesternek választották Ioan Metea mérnököt.¹⁰² A választást azonban a helyi magyar párt megfellebbezte. Metea ellen bűnvádi eljárás kezdődött fával való üzérkedés miatt. Meteat csak a román tanácsosok szavazták meg, a magyar tanácsosok kivonultak vagy tartózkodtak a szavazástól.¹⁰³ Metea polgármesteriségének idejében, 1926. augusztus 10-én a prefektus feleségének, Ghica hercegnőnek a meghívására került sor Mária román királyné Udvarhely megyei látogatására. A királyné látogatásából azonban újabb helyi vita alakult ki a prefektus, a polgármester, illetve a magyar párt helyi vezetői között. Mária királyné a látogatása során Székelyudvarhelyt két alkalommal is fogadta a helyi politikai elit képviselőit, az egyházak és egyesületek küldöttségeit.¹⁰⁴ A délutáni fogadáson nem vett részt dr. Sebesi János országgyűlési képviselő és több helyi magyar politikus, azzal indokolva távolmaradásukat, hogy nem voltak személyesen meghívva a találkozóra. A helyi román vezetők szándékos távolmaradásnak tüntették fel a magyar politikusok hiányát. Az ügyről a bukaresti lapok is tudósítottak, megkérdőjelezve a helyi magyar elit lojalitását. A királyné látogatása körül kialakult ügy valójában a korábbi hetekben a polgármester választása körül kialakult vita folytatása, a helyi román és magyar elit közötti belső harc újabb állomása volt.¹⁰⁵

101 Miért nem fungál a vármegye állandó választmánya? In: *Székely Közélet*, 9. (1926. augusztus 22.)

102 Ioan Metea 1919-ben került Székelyudvarhelyre, a vármegye közéletmezési főnöke volt. 1921-ben feleségül vette Szentmarjay Margitot, a helyi állami polgári iskola tanítónőjét. 1926 nyaráról az államépítészeti hivatal főnöke. Lásd: Házasság. In: *Székely Udvarhely*, 24. (1921. május 22.) 21.; Metea János a polgármester. In: *Hargita*, 2. (1926. július 15.) 29.

103 Sebesi János dr. nyílt levele. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. augusztus 8.) 34.

104 Mária királyné látogatása. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. augusztus 15.) 35.

105 A királyné-látogatás utóhangjai. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. szeptember 5.) 38.

A megyei tanácsülést hosszas huzavona után 1926. október 14-én hívták össze. Ezen központi kérdésként merült fel a magyar nyelv használata a közigazgatásban. Jodál Gábor, a megyei tanács elnöke kiemelte, hogy a közigazgatási törvény 398-as cikkelye lehetőséget ad arra, hogy a megyei tanács ülésein használják a magyar nyelvet, természetesen a román mellett. A megyei tanács javaslatára erről a kérdéstről memorandum készült, amelyet a felsőbb fórumoknak is elküldtek.¹⁰⁶ A megyei tanács munkáját folyamatosan hátráltatta, hogy a román tanácsosok megfellebbezték egy-egy magyar tanácsos megválasztását, vagy azt, hogy a magyar nyelvet is használják az üléseken.

A törvény értelmében helyi szinten a központi hatalom képviselője a prefektus. A megye vezetésének fontos szerve a megyei állandó választmány, amely segítette a prefektust és az alprefektust a tanácsülések közti időszakban. 1926 végéig összesen 12 alkalommal gyűlt össze az állandó választmány, amelynek tagjai a prefektus és alispán kivételével mind magyarok voltak. 1926. október 19-én Udvarhely megye prefektusa rendeletben átadott bizonyos jogköröket az alispánnak. Az alispán tagja volt azon bizottságnak, amely jelölte a szolgabírákat, jegyzőket, járási titkárokat, amely javaslatot tett a megyei tisztviselők személyére. Tagja a Rekvirálás Vegyes Bizottságnak, közigazgatási vezetője a megyének. Az alispán hatáskörébe került a megyei szolgáltatások ellenőrzése, a törvények helyi szinten történő végrehajtása, a közigazgatási, technikai, egészségügyi és állategészségügyi jelentések aláírása. Ugyanígy a megyei, vicinális, községi utak ügyének ellenőrzése, a tisztviselők fegyelmi ügyének követése. Elfogadhatta a költségvetést 1926-ra.¹⁰⁷

1926 októberében leváltották a prefektust. Tompa László a *Székely Közélet* egy vezércikkében egy feltűnően gondozott, jó megjelenésű személynek írja le, aki megnyerő modorával kezdetben bizalmat ébresztett a megye lakosságában. Tevékenységét azonban nem fémjelzi maradandó alkotás, udvarhelyi jelenlétét közéleti tapasztalatlanság, könnyed befolyásolhatóság, hibás döntések jellemezték.¹⁰⁸ A prefektusváltással szín-

106 RNLHmH, Fond 43. 362. dosszié. PJO PCJO 20 iunie 1926–19 mai 1930. 16–17.

107 Prefectura județului Odorhei 514. In: *MOJO*, 24. (28 octombrie 1926) 43.

108 Egy feltűnően... In: *Székely Közélet*, 9. (1926. október 31.) 46.

te egy időben Ioan Metea polgármester is beadta felmondását. Az új választások megtartásáig Tamás Albert¹⁰⁹ helyettes polgármesterként rendezte a város ügyeit.¹¹⁰

A megye élére 1926. október 25-én ideiglenesen Dimitre Cristea közigazgatási vezérfelügyelőt nevezte ki a belügyminiszter. Ő volt az első olyan prefektus, aki nem tudott magyarul és a Regátból származott.¹¹¹ De fél év múltán, az 1927-es év tavaszán az újabb kormányválság miatt kénytelen távozni, helyébe mindössze két hónapra Andreiu Gușu¹¹² került. A következő prefektus, Dimitrie Avram belügyminisztériumi igazgatósági tag még kevesebbet volt a megye élén, mindössze 20 napot.¹¹³

1927. június 22-én új liberális kormány alakult, melynek következtében ismét váltás következett be a prefektusi tisztségben, egy év leforgása alatt már negyedszer. A folyamatos váltások után a megye élére újra Gheorghe Andreiaș került,¹¹⁴ egy olyan személy, akinek vezetése alatt korábban is zűrzavar, a hatalommal való visszaélés, a kapkodás, a korrupció uralkodott.

A változások ellenére az állandó választmány gyűléseit rendszeresen megtartották. 1927-ben összesen 36 esetben, 1928-ban 45 esetben,¹¹⁵

109 Tamás Albert (1858–1934) Bethlenfalván született, középiskoláit Székelyudvarhelyen, egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte, 1883-tól a székelyudvarhelyi katolikus gimnázium tanára, majd 1909–1928 között igazgatója. Soó Gáspárral együtt megírta Udvarhely vármegye földrajzát. Tevékenyen részt vett a város politikai életében, polgármester helyettes, városi tanácsos. Lásd: Tamás Albert. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. november 3.) 45.

110 Megint polgármester-választás előtt áll a város. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. október. 10.) 43.

111 Megérkezett az új prefektus. In: *Székely Közélet*, 9. (1926. október 31.) 46.

112 Andreiu Gușu brassói születésű. Az első világháborúban osztrák–magyar tüzértiszt. Lásd: Megérkezett az új prefektus. In: *Székely Közélet*, 10. (1927. április 17.) 16.

113 Új prefektus. In: *Székely Közélet*, 10. (1927. június 12.) 24.; Porces-verbál nr. 31. In: *MOJO*, 25. (23 iunie 1927) 25.

114 Készülünk a választásokra. In: *Székely Közélet*, 10. (1927. június 26.) 26.

115 RNLHmH, Fond 43. 361. dosszié. PJO Procesele verbale de ședințe ale Delegațiunii Permanente jud. de la 21 ianuarie 1928–31 decembrie 1928.

1929-ben augusztusig, az interim korszak beköszöntéig 40 esetben¹¹⁶ hívták össze az állandó választmányi ülést. Itt döntöttek a helyi érdekű kérdésekről, az utakat érintő ügyekben, a községek tanácsának feloszlatásáról és megválasztásáról, a községek költségvetéséről, kocsmák bérletéről, az erdőkitermelésről stb.¹¹⁷ A választmány ülésein legtöbb esetben az alispán elnökölt, aki a prefektusok állandó változásai közepette sok esetben a megye tényleges vezetője volt. Az alispáni tisztséget 1927 júniusáig dr. Josif Pop, majd azt követően, hogy Andreiaș prefektus viszszerült a megye élére, Szabó Gábor töltötte be.

Az 1927. október 14-ei megyei tanácsülésen felmerült a kisebb községek egyesítése. Így elhatározták Románhidegkút és Székelyhidegkút, valamint Bethlenfalva és Kadicsfalva egyesítését, Kis- és Nagygalambfalva áthelyezését az Alsó-Küküllő járásból a keresztúri járásba.¹¹⁸

1928 elején a prefektúra részéről az a döntés született, hogy az Alsó-Küküllő és Felső-Küküllő járások székhelyét Székelyudvarhelyre helyezik át. A megyei tanács tagjai javasolták, hogy a prefektúra épületében működő Minerva nyomdát költöztessék ki, helyébe pedig költözzön be a két járás hivatala.¹¹⁹ A prefektus azonban ezt ellenezte, ugyanis érdekeltségei voltak a Minerva nyomdában. Így mindkét járás adminisztrációjának termeket béreltek a városban. Felső-Küküllő járás irodáit a Nistor Ioan iskolai tanfelügyelő birtokában lévő ingatlanba költöztették 12 000 lejés éves bérleti díjért.¹²⁰

A prefektus visszaéléseivel, diktatórikus magatartásával az Udvarhely megyei nemzeti liberális párton belül is szakadást okozott. 1927-től a megyében egy keresztúri és egy udvarhelyi pártvonal alakult ki. Az előbbieket többször jelezték, hogy nem tudnak együttműködni a prefektussal, kérte annak felmentését. 1928 szeptemberében Andreiaș prefektus elérte, hogy a párton belüli ellenfeleit: Tănăsescu megyei elnököt, Ébert

116 Ordonanțe de caracter general 376. In: *MOJO*, 27. (15 august 1929) 33.

117 RNLHmH, Fond 43. 361. dosszié. PJO Procesele verbale de ședințe ale Delegațiunii Permanente jud. de la 8 ianuarie 1927–31 decembrie 1927.

118 Uo.

119 Prefectura județului Odorhei. In: *MOJO*, 26. (2 februarie 1928) 5.; Prefectura județului Odorhei. In: *MOJO*, 26. (1 martie 1928) 9.

120 Proces-verbal 6. In: *MOJO*, 26. (15 martie 1928) 11.

Andrást, a szervezet főtthkárát és Ioan Metea választmányi tagot kizárják a pártból.¹²¹ A helyi liberális pártban zajló vitáról a *Hargita* meglehetősen szűkszavúan tudósít. Nem véletlen, hiszen a sajátos román politikai rendszerben a prefektus cenzúrázta a megye lapját.¹²² De a prefektus visszaéléseiről, mulatozásairól már a fővárosi lapok is cikkeztek.¹²³ Ez megpecsételte a sorsát. Duca belügyminiszter Bukarestbe hívatta és kérte, hogy mondjon le. Hazatérve összehívta a főszoigabírákat, hogy dolgozzanak ki egy, a liberális központi vezetőséghez szóló feliratot, amit a jegyzőkön keresztül minél többen írjanak alá. A kérvényben a lakosság azt kérte, hogy továbbra is Andreiaș maradjon főispán. A jegyzők a lakosságot arra kényszerítették, hogy minél többen írják alá a feliratot, de a fáradozás hiábavaló volt. A Belügyminisztérium tudomást szerzett az eseményről és 1928. október első napjaiban utasította Cionca helyettes alispánt, hogy vegye át a perefektúrát az új főispán megérkezéséig.¹²⁴ A 1928 júniusától – azt követően, hogy Szabó Gábor alispán elhunyt – ezt a feladatkört átmenetileg szintén Macedon Cionca oklándi szolgabíró töltötte be.¹²⁵

Az új főispán, Ion Fărcășanu 1928. október 4-én került a megye élére, azonban mindössze egy hónapot töltött hivatalában, ugyanis 1928. november 4-én kénytelen átadni a megye irányítását Macedon Cionca alispánnak.¹²⁶

A régenstanács 1928. november 9-én Iuliu Maniut nevezte ki miniszterelnöknek és bízta meg kormányalakítással. A Maniu kormány egyik első intézkedése a cenzúra megszüntetése volt.¹²⁷

A megye élére 1928. november 16-án Balint Simon a szomszédos Nagy-Küküllő megye volt alispánja került, aki rendelkezett közigazgatási gyakorlattal.¹²⁸ Az új prefektus gesztusokat tett a helyi magyar lakosság irányába. Minden rendeletet magyar nyelven is közölni kellett, a fa-

121 Nagy szakadás az udvarhelyi liberális pártban. In: *Hargita*, 4. (1928. szeptember 27.) 39.

122 Szerkesztőségünköl. In: *Hargita*, 4. (1928. január 5.) 1.

123 A prefektus-változás megtörtént. In: *Hargita*, 4. (1928. október 4.) 40.

124 Uo.

125 Proces verbal... In: *MOJO*, 26. (18 iunie 1928) 26.

126 A perefekturáról. In: *Hargita*, 4. (1928. november 8.) 46.

127 A cenzura. In: *Hargita*, 4. (1928. december 2.) 53.

128 Personale, 484. In: *MOJO*, 26. (22 noiembrie 1928.) 47.

lusi tanácsülések, közigazgatási kihallgatások jegyzőkönyveit a román mellett magyarul is lehetett írni.¹²⁹ Kiáltványban fordult a lakossághoz, hogy ha jogaiban megsértették a tisztviselők, akkor forduljanak panaszszal a jegyzőkhöz vagy magához a prefektushoz. Elrendelte, hogy a hivatalokból távolítsák el a „*Csak románul szabad beszélni*” táblákat.¹³⁰ 1929 áprilisában a megyei főszolgabírókat felkérte, hogy a fegyelmi eljárásokat pártatlanul és szigorúan folytassák le, a járási vezetők tegyenek jelentést minden hónapban a járásuk ügyeiről. A jegyzők irodáiban magyarul is függesszék ki az adók, illetékek jegyzékét.¹³¹ 1929. február 1-jén, az év első megyei tanácsülésen a prefektus magyar nyelven közönte az összegyűlt tanácsosokat, kijelentve, hogy magyarul mindenkinek tud, míg sokan nem értik rendesen az állam nyelvét, ezért a tanácskozás során a magyar nyelvet is lehet használni.¹³² A kormány döntésének értelmében 1929. január 14-től a megyei tanács tagja lehetett a jogügyi osztály vezetője, a megyeszékhely polgármestere és a Munka Kamara képviselője.¹³³ Így az 1929-es megyei tanácsülésekre 40 választott és hivatalból kinevezett személyt hívtak meg.¹³⁴ 1929 májusában Macedon Cionca helyettes alispán helyett kinevezték dr. Dumitru Frâncut, akire a prefektus rendeletileg bizonyos közigazgatási jogköröket, feladatokat ruházott.¹³⁵ 1929. május 29-től újraszervezték a megye rendőrségi központjait: bögözi, oklándi, zetelaki, keresztúri, erődcsentgyörgyi, parajdi rendőrségi szekciók működtek ettől kezdve.¹³⁶

Az 1929-es év első heteit Victor Micu parajdi főszolgabíró ügye borzolta fel. Micu, kit 1925-ben neveztek ki a parajdi járás élére, hivatalos pénzeket sikkasztott el, az ellenőrzése alá tartozó községek közbirtokosságaitól fenyőfát, pénzt kért saját célra, önkényesen megvámolta a cséplőgép tulajdonosokat, több személyt megalázott, megvert.¹³⁷ 1929 áprili-

129 A magyar nyelv használata. In: *Hargita*, 4. (1928. november 29.) 52.

130 A szabad nyelvhasználat felé. In: *Hargita*, 5. (1929. április 11.) 15.

131 Intézkedés a megye érdekében. In: *Hargita*, 5. (1929. április 11.) 15.

132 RNLHmH, Fond 43. 362. dosszié. PCJO 20 iunie–19 mai 1930.

133 Uo.

134 Uo.

135 Prefectura județului Odorhei 227. In: *MOJO*, 27. (6 iunie 1929) 23.

136 Prefectura județului Odorhei 237. In: *MOJO*, 27. (6 iunie 1929) 23.

137 A parajdi járás jogos panaszai. In: *Hargita*, 5. (1929. január 31.) 5.

sában Micut áthelyezték az ágotai szolgabírószékhez, a családja azonban Parajdon maradt, tovább használva a főszolgabírói hivatali lakást és felvette a lakástámogatást is. A parajdi új főszolgabírónak albérlésben kellett laknia. Hosszas egyeztetés után, csak 1930 szeptemberében költözött ki a család a lakásból.¹³⁸ A fenti eset is érzékelteti a főszolgabírók önkényeskedését, kik sok esetben nem teljesítették a prefektus rendelkezéseit sem.

A Székelyudvarhely városi polgármesteri tisztség körül az 1920-as évek második felében sok vita volt a helyi magyar párt, illetve a helyi román elit és a mellettük felsorakozott magyar tisztviselők között. 1928. augusztus 15-én, hosszas vita után polgármesternek nevezték ki Gönczy Gábor ügyvédet. A város az 1920-as évek végén jelentős pénzügyi gondokkal küszködött, általánossá vált, hogy az éves költségvetést csak az év utolsó negyedében szavazták meg. Így például az 1927-es költségvetést novemberben, az 1928 évit október végén.¹³⁹ 1929. augusztus utolsó napjaiban feloszlatták a megyei, városi és községi tanácsokat, mindenütt időközi bizottságok vették át a vezetést. Az eredeti terv szerint ez csak egy pár hónapig tartott volna, míg életbe lép az új közigazgatási törvény.

Az 1929-es közigazgatási törvény és az interim (időközi) bizottságok korszaka (1929–1938)

A Maniu-kormány hatalomra kerülése után ismét felmerült a közigazgatás újjászervezése. A tervezet alapján a tanácsosokat 10 évre választották, a községi tanács 10 tagból és 5 póttagból állt, tagjai a hivatalnokok is. A községi választásokat a helyi közigazgatás vezette le. Választójoggal rendelkezett minden 25 évnél idősebb férfi, akinek rendes foglalkozása volt. A közigazgatási vezetésbe 30 évnél idősebb személyeket lehetett beválasztani. A polgármesteri széket életfogytiglan lehetett betölteni. A községekben a bírót az összes választó választotta külön összejövetelen. Ha egy tanácsost felfüggesztettek, akkor az 10 év múlva volt

138 RNLHmH, Fond 43. 354. dosszié. PJO Procesele verbale ale comisiei interimare ale județului de la 8 ianuarie–14 decembrie 1932. 190.

139 A várospénzügyi nehézségi. In: *Hargita*, 5. (1929. január 24.) 4.

újraválasztható. A községi és megyei állandó választmányok tagjai nem fizetést, hanem napidíjat kaptak. A megyei közigazgatás feje az alispán, akárcsak régen. A városok vezetése a polgármester, a községé a jegyző kezébe került. Az országot kerületekre osztották, amelyeknek külön tanácsa, állandó választmánya volt. A kerületek vezetője az elnök, akinek miniszteri hatáskört terveztek.¹⁴⁰

1929 augusztusában a hivatalos közlönyben megjelent az erdélyi megyékben kinevezett bizottságok névsora, amelyek feladata az új közigazgatási törvény életbelépésének előkészítése volt. A Udvarhely megyében működő bizottság tagjai: Réty Imre, Ferencz Balázs ügyvéd, Maftai Ilie bankigazgató, Bálint József ügyvédjelölt voltak. A magyar párt helyi embereit nem vonták be.¹⁴¹

1929. augusztus 31-én megszerveződött Udvarhely Megye Időközi Bizottsága, amelynek tagjai: dr. Simion Bálint főispán, dr. Dumitru Fráncu alispán, dr. Vilhelm Peltzer titkár, Iuliu Laslo esperes, dr. Kálmán József ügyvéd, Octavian Dobrotă tanár, Cseke Sándor tulajdonos, Bálint János tulajdonos, Kiss Áron tulajdonos, Lőrinczi Dénes tulajdonos. Az ülésről hiányzott dr. Gheorghe Bărbat ügyvéd és Barabás Áron tulajdonos. A főispán rámutatott, hogy az 1925-ös közigazgatási törvény nem felel meg a modernkor követelményeinek, ezért szükséges a megreformálása. Az új kormány szükségét érezte egy új közigazgatási törvény létrehozásának.¹⁴² A járások esetében a törvénytervezet az 1886-os magyar törvényhez nyúlt vissza. Nagyobb járásokat szervezett, amelyek élére egy-egy főszolgabíró (primpretor) került volna, szükség szerint több szolgabíróval (pretor). A megyék esetében a törvénytervezet szélesebb körű autonómiát adott: a megyei közigazgatás feje az alispán, a prefektusnak a kormány képviselőjeként csak ellenőrző szerepe volna. A törvénytervezet lehetőséget adott volna arra, hogy több ügy helyi szinten intéződjön el. A prefektus kijelentette, hogy az időközi bizottságnak

140 Az új közigazgatás. In: *Hargita*, 5. (1929. január 10.) 2.

141 A közigazgatás átszervezése. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. augusztus 25.) 34.

142 RNLHmH, Fond 43. 351. dosszié. Procesele verbale de sedințele ale comisiunei interimare județeană (Megyei Időközi Bizottság üléseinek jegyzőkönyve, a továbbiakban PSCIJ) 31 august 1929–30 decembrie 1929. 1.

öt hónapig kell ellátnia feladatait, és nem pártpolitikai alapon kell vezetnie a megyét, hanem a lakosság érdekei szerint.¹⁴³ A bizottság tagjai: 1. Közigazgatás, pénzügyi ügyek: Octavian Dobrotă; 2. Közmunka: dr. Kálmán József; 3. Gazdasági ügyek: Cseke Sándor; 4. Oktatás és vallási ügyek: Juliu Laslo; 5. Egészségügy: Lőrinczi Dénes. A technikai osztály által elvégzett munkálatokat felügyelő bizottság tagjai: dr. Kálmán József, Bálint János és dr. Vilhelm Peltzer megyei titkár voltak.¹⁴⁴ A bizottság minden szombaton délelőtt 10-től ülésezett.¹⁴⁵ 1929. október 29-én alispáncserére került sor: Fráncu volt alispánt Fogarasra, míg Fogarasból Octavian S. Simu volt prefektust Udvarhely vármegyébe helyezték.¹⁴⁶

Az új közigazgatási törvényt előkészítő bizottság Udvarhely megye új járási beosztását illetően tanácskozásokat folytatott. Az első terv szerint 3 járás jött volna létre: az Alsó- és Felső-Küküllő járásból alakult volna meg az udvarhelyi járás, amelyhez hozzá csatolták volna a megszűnő parajdi járást is Atyha és Etéd kivételével, amelyeket az erdőszentgyörgyi járással együtt a keresztúri járáshoz csatoltak volna. Az oklándi járáshoz Szentegyházásfalu, Kápolnásfalu, Kányád, Jásfalva, Petek, Ábránfalva, Szentlászló, Telekfalva és Sándortelke községeket tervezték csatolni.

A másik terv szerint a megye két járásból állna: az udvarhelyi járás 78 községgel és a keresztúri járás 62 községgel.¹⁴⁷ Nagyközségek alakításával 128 falu vesztené el önállóságát, melyeket 34 körközségbe osztanak be.¹⁴⁸ Bethlenfalva község úgy döntött 1929 szeptemberében, hogy nem csatlakozik Székelyudvarhelyhez.¹⁴⁹ A létező jegyzői körzetekben is változást terveztek, mely szerint a két Solymos és a két Hidegkút Székelyandrásfalvához tartozna.¹⁵⁰

143 Uo. 2.

144 Uo. 3.

145 Uo.

146 Știri personale. In: *MOJO*, 27. (7 noiembrie 1929) 45.

147 Új járás-beosztások. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. szeptember 15.) 37.

148 Hogyan megy a vármegye közigazgatási szervezése. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. szeptember 22.) 38.

149 Bethlenfalva nem csatlakozik. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. szeptember 15.) 37.

150 Hogyan megy a vármegye közigazgatási szervezése. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. szeptember 22.) 38.

Az új közigazgatási törvény a községi, városi tanácsstagok választásánál a nők egy részét választójoggal ruházta fel: szavazati joga volt minden 21 évet betöltött nőnek, aki román állampolgár, legalább 4 középiskolai osztályt vagy valamely szakiskolát végzett, állami, megyei, községi alkalmazott, hadiözvegy, valamilyen társadalmi, jótékony egyesület tagja.¹⁵¹

Az időközi bizottság végül úgy döntött, hogy a 145 községből álló vármegyét 52 községbe szervezi meg. Ennek alapján 17 önálló község lett, a többi 128 községet kisebb-nagyobb csoportokba 35 körközségbe osztották be. 1930. január 1-jétől meghatározták a települések választott tanácsosainak számát.¹⁵² A megyei tanács 30 tagból, a megyeközpont Székelyudvarhely tanácsa 18 főből állhatott. A településeké a lakosok száma alapján 6–14 fő között volt.¹⁵³ Összesen 86 település rendelkezett vezető tanáccsal.¹⁵⁴

A községeket négy járásba osztották: 1. az udvarhelyi járás Alsó- és Felső-Küküllő járásból, kivéve a két Oláhfalut, melyeket Oklándhoz csatoltak; 2. az oklándi járás a korábbi községekkel és a két Oláhfaluval; 3. a keresztúri járás Etéd nélkül; 4. a parajdi járás a hozzácsatolt Etéddel.¹⁵⁵ 1930-ban a járások vezetői (3 magyar és egy román): Sándor Ernő az udvarhelyi, Felszeghy Mihály a keresztúri, Macedon Cionca az oklándi, Bíró Dénes a parajdi járásban.¹⁵⁶

1929-től a székely megyék és települések közigazgatási vezetése úgynevezett időközi bizottságok kezébe került. A törvény szerint e bizottságok a megye vagy a települések különböző szakmai csoportosulásainak tagjaiból lettek kiválasztva, valójában a helyi román tisztviselők, tanítók, illetve a hozzájuk közel álló magyar nemzetiségű személyekből álltak.

151 A nőt. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. szeptember 22.) 38.

152 Ordonanțe de caracter general... 594. In: *MOJO*, 27. (19 decembrie 1929) 51.

153 Uo.

154 Uo.

155 A megye új beosztása. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. december 8.) 49.

156 A fősztolgabírák új beosztása. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. február 2.) 6.

1929 szeptemberében a megyeközpont városi tanácsát is feloszlatták, lemondatták a polgármestert, dr. Gönczy Gábort. A város irányítása időközi bizottság kezébe került, amelynek elnöke Réty Imre,¹⁵⁷ tagjai Maftai Ilie, Lengyel István, Gáspár József és Sándor Pál voltak.¹⁵⁸ Réty Imre személyében a megye és a város egyik leginkább vitatott személyisége kerül Székelyudvarhely élére.

1929. december 31-én Iuliu Maniu kormányfő és ideiglenes belügyminiszter 1930. február 5-re kiírta a megyei tanácsok választásának időpontját.¹⁵⁹ Az Udvarhely megyei választási iroda 13 választási körzetet alakított ki a megyében.¹⁶⁰ A prefektus Székelyudvarhely, a megye községei, illetve csoporttelepülései tanácsának, polgármestereinek, alpolgármestereinek és a községi pénztárosoknak a megválasztását 1930. március első heteire rendelte el.¹⁶¹

A választásokat megelőzően sikertelen tárgyalások zajlottak az Országos Magyar Párt és a Nemzeti Parasztpárt között. A megyei tanács választásánál az OMP elsőprő sikert ért el, a Nemzeti Parasztpárt nem tudta a 20%-ot elérni, így az OMP jelöltjei töltötték be az összes helyet.¹⁶² A megyei választás eredményeit a Nemzeti Parasztpárt megfellebbezte, azonban hosszas vita után mind a kolozsvári választási felülvizsgáló bizottság, mind a bukaresti bíróság az Országos Magyar Pártnak adott

157 Réty Imre (1892–1976) lapszerkesztő, szakíró, közíró. 1915–1925 között Temesváron a Csanádi Egyházmegyei Hatóság tisztviselője. 1926-ban kilépett az egyházból, Székelyudvarhelyre költözött. Részt vett a *Hargita* lap elindításában, amelynek később felelős, majd főszerkesztője. 1929–1933 között Székelyudvarhely polgármestere. 1928-ban megszervezte a Magyar Néppártot, később a Magyar Kisgazda Pártot, 1931-ben a Magyar Demokrata Pártot. A Nemzeti Parasztpárt helyi szervezetének alelnöke. 1932–1933-ban a Magyar Kisgazda Párt listáján képviselő a román parlamentben. 1945–1948 között Székelyudvarhely alpolgármestere. Lásd: <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/3740/> (Letöltve: 1915. augusztus 24.)

158 A városi tanács. In: *Székely Közélet*, 12. (1929. szeptember 8.) 36.

159 Ordonanță 17. In: *MOJO*, 28. (16 ianuarie 1930) 3.

160 Ordonanță 18. In: *MOJO*, 28. (16 ianuarie 1930) 3.

161 Prefectura județului Odorheiului. In: *MOJO*, 28. (30 ianuarie 1930) 5.

162 Döntött Udvarhely megye. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. február 6.) 7.

igazat.¹⁶³ Így csak a magyar tanácsosokból alakult meg a megyei tanács 1930. június 2-án.¹⁶⁴ A megyei tanács megalakulását azonban rövid időn belül megfellebbezték, arra hivatkozva, hogy szabálytalanul lett összehívva, a magyar tanácsosok az esküt magyarul tették le, nem került sor a főjegyző és főmérnök megválasztására.¹⁶⁵ A városi mérnököt, Török Arthurt királyi rendelettel nevezték ki, ami nagy megdöbbenést okozott, ugyanis törvény szerint ezt a tisztséget a megyei tanács választás útján tölthette be, tehát a döntés a megye önkormányzati jogát sértette.¹⁶⁶ 1930. augusztus 7-én a bukaresti központi felülvizsgáló bizottság ismét azt a döntést hozta, hogy a megyei tanács megalakulása jogerős.¹⁶⁷ 1930. szeptember 2-án dr. Sebesi Ákos mint a megyei tanács választmányi elnöke, a megye alispánja letette a hivatalos esküt. Az ünnepélyt követően a megyei tanács állandó választmányára vizsgálat alá vette a megyei és községi költségvetést. Kiderült, hogy sem a megyének, sem községeknek nincs jóváhagyott költségvetése. A megyénél 2 millió 800 lej államsegély dacára olyan költségvetés van, amelyben 4 millió 600 lejre nincs fedezet. Első körben ezt sikerült 1 millió 200 lejjel csökkenteni.¹⁶⁸

A megyei időközi bizottság megszűnt a megyei tanács működésének kezdetével. Az időközi bizottság 1929-ben 19, 1930-ban 34 alkalommal ülésezett, de tagjai olyan személyek voltak, akik román pártszempon-toknak és Virgil Solomon Udvarhely megyei Nemzeti Parasztpárti képviselő egyéni érdekeinek feleltek meg. Tevékenységüket a kapkodás jellemezte.¹⁶⁹

1930 őszéig 124 község kérte önállósága visszaállítását a megyei tanácsnál. Ezek olyan települések voltak, amelyek önállóságukat az idő-

163 A megyetanács-választás... In: *Székely Közélet*, 13. (1930. május 10.) 22.

164 Megalakult a megyetanács. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. június 8.) 26.

165 Megfellebbezték. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. június 15.) 27.

166 Egy különös kinevezés. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. június 15.) 27.

167 Helybenhagyták a megyei tanács megalakulását. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. augusztus 10.) 34.

168 Beiktatás a vármegyeházán. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. szeptember 7.) 38.

169 A vármegyei interimár bizottság. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. szeptember 7.) 38.

közi bizottság idejében veszítették el.¹⁷⁰ A kolozsvári tartományi igazgatóság azonban nem engedélyezte az önállósodást, annak ellenére, hogy 1931 elejére már az egész országban csak Udvarhely megyében voltak körközségek.¹⁷¹ Végül 1931. április 17-én Hodor államtitkár rendeletben jelezte a megyének, hogy a községek visszakaphatják az önállóságukat.¹⁷²

1930. április 16-án újabb prefektusváltás történt: a megye élére Emil Pop kolozsvári ügyvédet nevezték ki.¹⁷³ Az 1930-as székelyudvarhelyi helyhatósági választást az OMP nyerte meg, de a 12 magyarpárti tanácsos mellett 6 nemzeti parasztpárti és Réty-párti személy jutott be a városi tanácsba. A választást azonban a magyar párt megfellebbezte, mert visszaéléseket tapasztalt.¹⁷⁴ Végül több hónap után, 1930. július 19-én sikerült összehívni a városi tanács alakuló gyűlését, amely azonban botrányba fulladt. A magyar párt képviselői sérelmeztek, hogy a városi tanács jog szerinti tagjaiból többen más megyéből származnak, a magyar felekezeti iskolák részéről pedig Ioan Mizgan óraadó román tanárt nevezték ki képviselőnek.¹⁷⁵ A jog szerinti tanácsosokkal együtt a városi tanács tagjainak száma 26 lett, melyből 12 választott és egy jog szerinti magyar tanácsos. A tanácsülésen kirobbant botrány miatt a magyar tanácsosok beadták felmondásukat.¹⁷⁶ A kolozsvári kormányigazgatóság 1930. december 4-én elrendelte a városi tanács feloszlását.¹⁷⁷ A város vezetése így az időközi bizottság kezében volt továbbra is. Réty Imrét, a bizottság elnökét 1930. november 6-án kinevezték polgármesternek.¹⁷⁸ A következő években ugyan kiírták a helyhatósági választásokat, de nem

170 A községek önállósága. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. október 19.) 44.

171 A megyetanács közgyűlése. In: *Székely Közélet*, 14. (1931. április 4.) 14.

172 Végre visszakapják... In: *Székely Közélet*, 14. (1931. április 25.) 17.

173 Știri personale 196. In: *MOJO*, 28. (1 mai 1930) 18.

174 A városi választás eredménye. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. március 16.)

175 A városi tanács jogszerinti tagjait. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. április 13.) 18.

176 Hogy gyakorolhatja önkormányzati jogát egy székely város. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. július 27.) 32.

177 Feloszlatták a városi tanácsot. In: *Székely Közélet*, 13. (1930. december 7.) 51.

178 Administrația județului Odorheiului, 531. In: *MOJO*, 28. (6 noiembrie 1930) 45.

sikerült megalakítani a megyeközpontban a városi tanácsot, így az 1930-as évek első felére vonatkozóan az időközi bizottságok korszakáról beszélhetünk.

A megyei tanács működését megzavarta az újabb országos belpolitikai válság, ami egy újabb változási hullámot indított el. 1931 áprilisában megalakult az új Iorga-kormány, így Emil Pop ügyvéd helyét Popa Traian marosvásárhelyi iskolaigazgató foglalta el a prefektusi székben.¹⁷⁹ Rövid időn belül azonban leváltották és dr. Vasile Cupărescu¹⁸⁰ kolozsvári ügyvéd, marosvásárhelyi volt prefektus érkezett a megye élére.¹⁸¹ A kormányváltás egyben új választások kiírását is jelentette. 1931. május 11-én megszüntették a megyei tanácselnöki tisztséget, majd július 17-én feloszlatták a megyei és városi tanácsokat. A helyi közigazgatás irányítása az időközi bizottságok kezébe került.¹⁸² A Iorga-kormány további közigazgatási módosításokat eszközölt: megszüntette a tartományi igazgatói állásokat, melyek helyett vezérfelügyelőket neveztek ki. Az alispáni állásokat prefektúra igazgatói állásokká alakították. Udvarhely megye első prefektúra igazgatója Pop Sever¹⁸³ lett. A megye települései 52 körjegyzőségbe voltak szervezve, azonban költségmegtakarítás miatt 1931-ben számukat 44-re csökkentették, így megszűntek Agyagfalva, Atyha, Bikafalva, Csókfalva, Felsősfalva, Küsmöd, Kibéd, Kőröspatak, Pálfalva,

179 Noul prefect. In: *Secuimea*, 1. (1 mai 1931) 10.

180 Dr. Vasile Cupărescu kolozsvári ügyvéd, marosvásárhelyi volt prefektus. 36 évesen lett Udvarhely megyei prefektus. Bécsben született egy román orvosi családban. Bécsben tanult és a România Jună Egyesület tagja volt. Lásd: D-I prefect Dr. V. Cupărescu vorbește „Secuimii”. In: *Secuimea*, 1. (15 mai 1931) 12.

181 Uo.

182 Feloszlatták a vármegyei tanácsot. In: *Székely Közélet*, 14. (1931. július 25.) 30.

183 Pop Sever korábban nagyváradi alispán. 1919–1920 között a Horea katonai egységgel járt Székelyudvarhelyen, az osztrák–magyar hadsereg katonája az első világháborúban. Lásd: Informațiuni. In: *Secuimea*, 1. (7 august 1931) 24.; A prefecturail igazgatókat... In: *Székely Közélet*, 14. (1931. július 25.) 30.

Rugonfalva, Siklód jegyzőségek.¹⁸⁴ A prefektus több településen fiatal, tapasztalatlan román jegyzőket nevezett ki. Így például Gh. Pașteat Vargyasra, V. Crișant Petekre, Ioan Cismașiuț Újszékelyre, Octavian Funariuț Firtosra, Ioan Pușcașiuț Szentmártonba.¹⁸⁵ Eközben több magyar jegyző állás nélkül volt.

1932. június 10-én a megye élére Gheorghe Bărbat¹⁸⁶ román ügyvéd kapott kinevezést.¹⁸⁷ A személyi változás kihatással volt a megye közigazgatására. A távozott prefektus által kinevezett fiatal román jegyzők közül többnek problémája volt az ügyészséggel. Így például a nagygalambfalvi jegyző nyugtákat hamisított, felfüggesztették, ezért öngyilkosságot követett el. Ezért Bărbat prefektus visszahelyezte a régi jegyzőt, Szaniszló Imrét.¹⁸⁸ A megszüntetett jegyzőségek közül újjászervezték a felsősófalvi, bikafalvi, pálfalvi és küsmödi jegyzőségeket, így az Udvarhely megyei jegyzőségek száma 48-ra emelkedett.¹⁸⁹

A helyhatósági választásokat több mint egy éves interim vezetés után, 1932 végén ismét kiírták.¹⁹⁰ A választások előtt úgy tűnt, hogy ez esetben sikerül megegyezésre jutni az OMP-nek a Nemzeti Liberális Párt helyi tagozatával. Ennek értelmében a liberális pártnak 10, a magyar pártnak 20 hely jutott volna. A liberálisoké lett volna egy alelnöki és egy választmányi hely, a többi a magyar párté.¹⁹¹ Az alakuló gyűlés december 21-én azonban botrányba fulladt, mert a liberális párt plusz helyeket kért a magyar párttól, és miután az utóbbi erre nem volt hajlandó, a liberá-

184 Változások a jegyzőségekben. In: *Székely Közélet*, 14. (1931. szeptember 26.) 39.

185 Informațiuni. In: *Secuimea*, 2. (1932. iunie 12.) 64.

186 Gheorghe Bărbat az impériumváltást követően került a városba ügyvédként. A Fogaras megyei Kissárkányról származott. A Nemzeti Parasztpárt tagja. 1933 decemberében Bécsben halt meg 40 éves korában. Lásd: Meghalt dr. Bărbat György volt prefectus. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. január 6.) 1., Barbat György temetése. In: *Hargita*, 10. (1934. január 11.) 2.

187 Știri personale. In: *MOJO*, 30. (16 iunie 1932) 24.

188 Az új jegyzők. In: *Hargita*, 8. (1932. június 16.) 24.; Öngyilkos lett a nagygalambfalvi jegyző. In: *Hargita*, 8. (1932. június 16.) 24.

189 Deciziune 922. In: *MOJO*, 30. (25 august 1932) 34.

190 Ordonanța 16821. In: *MOJO*, 30. (3 noiembrie 1932) 44.

191 Az új megyei tanács. In: *Hargita*, 8. (1932. december 1.) 48.

lisok a prefektus utasítására kivonultak az ülésről. Az együtt maradt 20 magyar tanácsos letette az esküt és megalakultnak jelentette ki a megyei tanácsot.¹⁹² A megyei tanács megalakulását megfellebbezte a prefektus. Az 1933-as év a fellebbezésekkel telt el, a megye vezetése továbbra is az időközi bizottság kezében maradt. A megye időközi bizottságában többnyire román személyek voltak. Az 1933-as évre megszavazott költségvetésben még hangsúlyozottabban megfogalmazódott a román érdektámogatása. Pénzügyi segítyt adtak a *Secuimea* című helyi román hetilapnak és külön pénzt különítettek el a román nemzeti propaganda és kulturális értékek támogatására.¹⁹³

A megyei tanácshoz hasonló története volt Székelyudvarhely város tanácsának is. Az 1932. december 11-i választások eredményeként 9 magyar párti és 9 liberális párti tanácsos került be a városi tanácsba.¹⁹⁴ Az alakuló ülést az OMP megfellebbezte, majd újabb halasztásokra került sor, így tovább folytatódott a városi tanács interim korszaka. 1933 szeptemberében a belügyminiszter kinevezte Réty Imrét polgármesternek, helyettes polgármester Octavian M. Dobrotă lett.¹⁹⁵

Az 1933. május 3-i kormányrendelet hatályon kívül helyezte az 1932-es közigazgatási törvény módosítását, továbbá törvényerőre emelte az 1929-es közigazgatási törvény egyes paragrafusait. Ezért elrendelték a megyei, megyeszékhelyi, városi, községi tanácsok feloszlását.¹⁹⁶ A rendeletnek igazából nem volt hatása Udvarhely megyére, ahol amúgy is időközi bizottságok kezében volt a teljes közigazgatás irányítása. A Belügyminisztérium 1933. május 30-i rendelete azonban Udvarhely megye járásainak területét újból átalakította. Megszüntették a parajdi járást, a járáshoz tartozó településeket pedig szétosztották az udvarhelyi és kecsesvári járások között. A megye így három járásra tagolódott: udvarhe-

192 Megalakult a megyetanács. In: *Székely Közélet*, 15. (1932. december 24.) 53.

193 RNLHmH, Fond 43. 355. dosszié. PJO Procesele verbale ale comisiei interimare ale județului de la 20 ianuarie–16 decembrie 1933. 111.

194 Noii consilieri ai orașului Odorheiu. In: *Secuimea*, 2. (23 decembrie 1932) 84.

195 De la primărie. In: *Secuimea*, 3. (16 septembrie 1933) 106.

196 Ordin circular 169. In: *MOJO*, 31. (25 mai 1933) 21.

lyi járás 54 településsel, keresztúti járás 56, oklándi járás pedig 30 településsel.¹⁹⁷ A megye közigazgatási rendszere rövid időn belül ismét módosult, a Belügyminisztérium 10345/1933-as rendelete alapján 1933. október 4-től Udvarhely megye négy járásra tagolódott, ugyanis visszaállították az erdőszentgyörgyi járást.¹⁹⁸

Járás	Települések száma	Jegyzőségek száma
Keresztúri	33	10
Oklándi	32	13
Udvarhelyi	50	16
Erdőszentgyörgyi	25	9

1933 novemberében az Alexandru Vaida-Voevod-féle nemzeti párasztpárti kormány bukása és a liberálisok újbóli hatalomra kerülése prefektusváltással járt a megye élén. Az akkor már betegeskedő Gheorghe Bărbat helyett 1933. november 16-án a már ismert Gheorghe Andreiaș udvarhelyi ügyvéd került harmadszorra a megye élére.¹⁹⁹ Az új prefektus felmentette a korábbi megyei időközi bizottságot és újat nevezett ki. Az alispán helyére Emil Lissievici került.²⁰⁰ Az új időközi bizottság tagjainak nagy része román nemzetiségű volt, a magyar tagok pedig a Nemzeti Liberális Párt tagjai vagy szimpatizánsai közül kerültek ki. 1934. január 15-én a megyei időközi bizottság elítélte az I. G. Duca ellen elkövetett merényletet, részvétnyilvánító táviratot küldve az özvegynek.²⁰¹

197 Deciziune 188. In: *MOJO*, 31. (22 iunie 1933) 25.

198 Ordonanțe de caracter general... 351. In: *Buletinul oficial al județului Odorhei* (a továbbiakban BOJO), 31. (12 octombrie 1933) 41.

199 Ordonanțe... 394. In: *BOJO*, 31. (16 noiembrie 1933) 46.

200 Változások a kormányváltással kapcsolatban. In: *Hargita*, 9. (1933. december 7.) 44.

201 RNLHmH, Fond 43. 356. dosszié. PJO Procesele verbale ale comisiiei interimare județean pe 1934. 1.

A keresztúri időközi bizottság²⁰² 1934. február 11-én tartott ülésén azt a határozatot hozta, hogy javasolja a minisztériumnak Székelykeresztúr község nevének megváltoztatását I. G. Duca volt miniszterelnök nevére. A határozat ellen a község lakói fellebbezést nyújtottak be.²⁰³ 1934 áprilisában a kormány jóváhagyta, hogy az ország más 18 községe között Székelykeresztúr elnevezése is I. G. Duca legyen.²⁰⁴

A helyi közigazgatásra vonatkozóan újabb módosítás jelent meg 1934. március 17-én, melynek értelmében feloszlatták a megyei, városi és községi tanácsokat.²⁰⁵ Udvarhely megye esetében – néhány kisebb települést kivéve – mindenütt időközi bizottságok vezették a községeket, Székelyudvarhely és a megyét is. A törvénymódosítás értelmében a megye esetében 11, a városoknál 9, a községeknél 5 tagból álló időközi bizottság kezében volt az irányítás az újabb közigazgatási tanácsok megválasztásáig. A megválasztott tanácsok a községeknél 10, a városnál 18, a megyénél 24 tagból álltak. A községek és város esetében nem volt állandó választmány, a községek esetében a bíró és albíró, a városoknál a polgármester és három alpolgármester hajtotta végre a tanács döntéseit. A tanácsosokat hat évre választották. A tanácsot csak a kolozsvári felülvizsgáló bizottság oszlathatta fel.²⁰⁶ Hivatalból a községi tanács tagja egy lelkész, egy tanító, az orvos, az állatorvos, a mezőgazdász és az erdőgondnok, kiket a prefektus nevez ki. A községi bírót és albírót a tanács választotta meg.²⁰⁷ A megye járásainak felosztásában is változásra került sor: ismét létrehozták a parajdi járást 8 községgel, a megye járásainak a száma ötre szaporodott.

202 A székelykeresztúri időközi bizottság tagjai: dr. Eugen Poștoiu elnök, Far-
kas Lajos, dr. Enea Roman, Horváth Sándor, Dumitru Todoran. Keresztúr
tanácsát. In: *Hargita*, 10. (1934. február 9.) 6.

203 Keresztúr nevének megváltoztatása. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. február
24.) 8.

204 Keresztúr új neve. In: *Hargita*, 10. (1934. április 26.) 17.

205 RNLHmH, Fond 43. 356. dosszié. PJO Procesele verbale ale comisei
interimare județean pe 1934. 51.

206 A községek új vezetői. In: *Hargita*, 10. (1934. március 22.) 12.

207 Tudnivalók a községi választásokra. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. június
8.) 24.

Az 1934 márciusának végén megalakuló új megyei²⁰⁸ és városi²⁰⁹ időközi bizottságok összetétele azt jelezte, hogy a helyi magyar politikai elit még inkább kiszorult a megye és Székelyudvarhely vezetéséből. 1934-ben újabb magyar tisztviselők, jegyzők, vasúti munkások elbocsátására került sor.²¹⁰ A magyar tisztviselőknek újabb nyelvvizsgára kellett jelentkezni.²¹¹ A megyei és városi költségvetésből jelentős összegeket fordítottak ortodox templomok építésére, valamint a Székelyudvarhely főterén elbontott millenniumi oszlop helyébe felállítandó I. Ferdinánd király szobor elkészítésére. A szobor leleplezésére 1934. december 9-én került sor.²¹² Hosszas huzavona után Andreiaș prefektus 1934. október 29-én kitzúta a községi választások határnapjait, eszerint a megyében november 25-én, december 2-án és 9-én került volna sor a választásokra.²¹³

208 A megye új időközi bizottság 1934. március 27-én ült össze. Tagjai Peltzer Vilmos titkár, Todor Muică szenátor, Koncz András gyógyszerész, dr. Szöllösi Edmund ügyvéd, Gagy László alsóboldogfalvi birtokos, dr. Ioan Suciú közjegyző, Vass Adalbert gyógyszerész, Vintilă Knop, dr. Aurel Pop megyei főorvos, dr. Ferenczy Gábor keresztúri ügyvéd, Iuliu Laslo esperes, Emil Sânmărghitan parajdi ortodox lelkész. Jelen voltak még: Török Artur mérnök, Szöcs Tibor közigazgatási osztályvezető, Ioan Josof pénzügyigazgató. A prefektus helyettese dr. Ioan Suciú. RNLHmH, Fond 43. 356. dosszié. PJO Procesele verbale ale comisiei interimare județean pe 1934. 51.

209 1934. március 26-án alakult meg a székelyudvarhelyi időközi bizottság: Hecser Kálmán elnök, Rusan Sebastian görögkeleti lelkész, Ion Steripopol líceumi igazgató, Mihail Constantinescu ügyvéd, Zsigmondovits Vilmos birtokos, Orbán Endre mészáros, Szabó András ny. igazgató, Lőrinczy János kereskedő, Banu Ioan tanár. Szabó András, Lőrinczy János és Orbán Endre magyar párti tanácsosok lemondtak tisztségükről. Lásd: A megyei és városi interimár-bizottságok kinevezése. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. március 31.) 13.; A városi interimár bizottság. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. április 7.) 14.

210 Udvarhelyszék hírei. In: *Hargita*, 12. (1933. február 13.) 3.

211 RNLHmH, Fond 43. 356. dosszié. PJO Procesele verbale ale comisiei interimare județean pe 1934. 123.

212 Leleplezték I. Ferdinánd király szobrát. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. december 15.) 51.

213 Kiírták a községi választásokat. In: *Székely Közélet*, 17. (1934. november 3.) 45.

Ezek tényleges megtartására azonban több mint egy fél évig kellett várni. Több településen helyi közigazgatási választásokra 1935 júliusában került sor. Mindenütt csak egyetlen listát nyújtottak be, amit a járásbíró-ság minden választás nélkül megválasztottnak jelentett ki. Megyei, illetve megyeszékhelyi *választások* megtartására még így sem került sor.²¹⁴

A román parlament 1936. március 27-én új közigazgatási törvényt fogadott el, amely hatályon kívül helyezte az 1929-es törvényt és több ponton visszatért az 1925. évi liberális párti közigazgatási törvény előírásaihoz. Királyi rendeletre 1936. április 25-én új megyei és községi időközi bizottságokat neveztek ki. Az Udvarhely megyei új időközi bizottság alakuló gyűlésére 1936. május 9-én került sor,²¹⁵ többnyire a korábbi bizottságok tagjai kerültek bele.²¹⁶ Az új törvény szerint a nemzeti kisebbségek a megyei és a városi tanácsüléseken nem használhatták anyanyelvüket, a falusi tanácsüléseken meg volt engedve, de az elhangzottakat le kellett fordítani román nyelvre.²¹⁷

A községekben a tanácsosok száma 10, a városokban 18, a megyeszékhelyeken 28, a vármegyéknél 24, a törvényhatósági városoknál 36 volt. A kisebbségi egyházak csak a városnál és a vármegyénél jutottak jog szerinti képviselőhez, a felekezeti iskolák nem kaptak erre lehetőséget. A törvény bővítette a prefektus és polgármester jogkörét. A megyei tanácson kívül, a prefektus mellett állandó választmány és a hivatalfőnökökből álló prefektusi tanács működött. A törvény értelmében, ha egy tanácsot feloszlattak, időközi bizottságot neveztek ki, amely legfeljebb négy hónapig működhetett. Ahol nem volt választott tanács, ott 1936. július 26-ig meg kellett tartani a választást. Az időközi bizottság falvakban

214 A közigazgatási választások. In: *Hargita*, 11. (1935. augusztus 1.) 16.

215 RNLHmH, Fond 43. 358. dosszié. PJO Proceșele verbale ale comisiei interimar județean de la 9 ianuarie–31 decembrie 1936. 37.

216 Ion Steriopol líceumi igazgató, elnök, Szöllösi Ödön ügyvéd, alelnök, Teodor Muică ortodox esperes, szenátor, Mihail Constantinescu ügyvéd, képviselő, Sebastian Rusan ortodox lelkész, Emil Sănmărghițan ortodox lelkész, Knopp Vencel nagybirtokos, nyugdíjas tanár, Gagyi László tulajdonos és Koncz András gyógyszerész. RNLHmH, Fond 43. 358. dosszié. PJO Proceșele verbale ale comisiei interimare județean de la 9 ianuarie–31 decembrie 1936. 37.

217 A kisebbségi nyelvek. In: *Hargita*, 12. (1936. április 2.) 5.

3, városokban 5, a megyeszékhelyeken 7, a vármegyénél és törvényhatósági városoknál 9 tagú volt.²¹⁸ Az új közigazgatási törvényre hivatkozva több helyen a községi bírókat lemondatták, mert nem tudtak románul. Más helyeken a tanácsot mondatták le azon a címen, hogy valamelyik tanácsos nem érti az állam nyelvét.²¹⁹

Az új közigazgatási törvény értelmében 1936 nyarán ki kellett volna írni a helyhatósági választásokat, azonban a halogatások miatt az időközi bizottságok kezében maradt a helyi közigazgatás.²²⁰ A belügyminiszter 1936 októberében elrendelte, hogy a városok polgármesterei, a községek bírói, illetve a tanács tagjai kötelesek a tisztségüket jelző jelvényeket viselni. A jelvény nemzeti színű, középen az ország nagy címere, felette a jelvény tulajdonosának hivatali minősítése, alatta a megye megnevezése volt látható.²²¹ Belügyminiszteri rendeletre 1936. november 24-én jegyzőségek szerveződtek Kőröspatak, Felsősófalva, Rugonfalva és Siklód településeken, így a megye jegyzőségeinek száma 54-re emelkedett.²²² A jegyzők etnikai összetételét vizsgálva, míg 1930-ban²²³ a megye területén létező 55 jegyzőség élén 42 magyar és 11 román jegyző volt, két hely pedig betöltetlen maradt, addig 1936-ban²²⁴ az 54 jegyzőség élén 8 magyar és 46 román jegyzőt találunk. 1937-ben még két jegyzőség szerveződött: Városfalván és Tordátfalván.²²⁵

A megye prefektusa, Gheorghe Andreiaș 1936. augusztus 2-án, 46 évesen váratlanul elhunyt, helyébe ideiglenesen Emil Lissievici kapott kinevezést.²²⁶ Az új prefektus személyéről hosszas vita alakult ki. A he-

218 Az új közigazgatási törvény. In: *Hargita*, 12. (1936. április 9.) 6.

219 Az új közigazgatási törvény. In: *Hargita*, 12. (1936. május 21.) 9.

220 A községi választások elhalasztása. In: *Székely Közélet*, 19. (1936. szeptember 19.) 38.

221 A városi és községi vezetők hivatalos jelvényei. In: *Székely Közélet*, 19. (1936. október 10.) 41.

222 Ordonanțe... 456. In: *Buletinul oficial al județului Odorhei*, 34. (3 decembrie 1936) 49.

223 Tablou. In: *MOJO*, 28. (20 februarie 1930) 8.

224 Notarii. In: *Glas Românesc în Regiunea Secuizată*, 6. (17 decembrie 1936) 202.

225 Știri... 165, 166. In: *BOJO*, 35. (1 mai 1937) 11.

226 Udvarhely hírek. In: *Hargita*, 12. (1936. augusztus 6.) 14.

lyi románság véleménye megoszlott, a kormányon lévő liberális párt erdélyi származású személyt szeretett volna a megye élére állítani. Felmerült Ion Steriopol, a helyi román líceum igazgatójának neve is.²²⁷ A kormány azonban november 24-én úgy döntött, hogy a regáti származású, de már több éve Székelyudvarhelyen élő, illetve egy fél évet polgármesterként is tevékenykedő Mihai Constantinescu ügyvédet nevezi ki prefektusnak.²²⁸ Az alispáni tisztségben is cserére került sor: 1937. január 1-jétől Lissievici alispánt Cernăuți-ba helyezték, ahonnan Corneliu Popescu került Udvarhelyre.²²⁹

A városi időközi bizottságot, melynek tagjai többségben román nemzetiségűek voltak, 1934-től Hecser Kálmán vezette, kinek négy éven keresztül sikerült irányítani a várost. Polgármestersége ideje alatt modernizálták a város úthálózatát, tűzoltó laktanya létesült, a villanyáram szolgáltatást 24 órára növelték.²³⁰ A város magyar polgármestere és az új prefektus között a viszony hamar megromlott. Hecser Kálmán így jellemezte Constantinescu prefektust: „*András prefektus halála után, egy helybeli, Constantinescu ügyvéd lett a prefektus, egy tipikus regáti cigány, akinek a szavahihetősége, jelleme nagyon gyenge volt. Ez a városi tanácsba, tiltakozásom ellenére, a legsovénebb románt, Dobrotát nevezte ki, akivel működni nem tudtam és nem is akartam, és mivel a Sétátér és környékének a románok részére való kisajátítását nem tudtam megakadályozni, otthagytam a polgármesteri hivatalt, arról lemondtam és helyembe 1937. november 20-án egy románt kapott polgármesterként Székelyudvarhely városa.*”²³¹ A Belügyminisztérium 1937. november 19-

227 Politice. In: *Glas Romănesc în Regiunea Secuizată*, 6. (23 septembrie 1936) 195.

228 Odorheiu-i hírek. In: *Hargita*, 12. (1936. december 3.) 20.; Kinevezték az új prefektet. In: *Székely Közélet*, 19. (1936. november 28.) 48.; Instalarea noului prefect. In: *Glas Romănesc în Regiunea Secuizată*, 6. (28 noiembrie 1936) 201.

229 Lissievici subprefect távozása. In: *Székely Közélet*, 20. (1937. január 1.) 1.

230 Ecséri Hecser Kálmán: *Zólyomtól Székelyudvarhelyig*. Székelyudvarhely, 2013. 88–89.

231 Uo. 87.

én új időközi bizottságot nevezett ki a város élére, amelynek elnöke Ion Steriopol, a román líceum igazgatója lett.²³²

Az 1937. december 20-i és 22-i parlamenti választásokon egyik párt sem érte el a szavazatok 40%-át, amely biztosíthatta volna a kormányalakításhoz szükséges többséget. Az uralkodó által kormányalakításra felkért személy Octavian Goga volt. Az új kormány 1937. december 28-i megalakulását²³³ követően a megyei prefektusokat leváltották. Udvarhely megye élére 1937. december 30-án dr. Liviu Baciú marosvásárhelyi ügyvéd került, a Nemzeti Keresztény Párt tagja.²³⁴ A belügyminiszter rendelete alapján 1938. január 6-án feloszlatták, majd ismét megalakultak az időközi bizottságok.²³⁵

A kormány a megyei időközi bizottság új vezetőjének Octavian M. Dobrotă újságíró-szerkesztőt nevezte ki,²³⁶ míg a székelyudvarhelyi bizottság élére január 15-én Andrei Crişan került.²³⁷ A megyei bizottságban három, míg a városiban mindössze egy személy volt magyar nemzetiségű. A közigazgatásból szinte teljesen kiszorult a magyarság. Az újonnan kinevezett prefektus 1938. január 20-án a helyhatósági választásokat a megye községeire nézve 1938. február 23–27-re írta ki.²³⁸ Azonban

232 Ordonanţe... 433. In: *BOJO*, 35. (1 decembrie 1937) 25.

233 Guvernul Octavian Goga. In: *Glasul Românesc în Regiunea Secuizată*, 8. (9 ianuarie 1938) 234.

234 Noul prefect. *Glasul Românesc în Regiunea Secuizată*, 8. (9 ianuarie 1938) 234.

235 Ordonanţe... 4. In: *BOJO*, 36. (20 ianuarie 1938) 2 bis.

236 A megyei időközi bizottság 1938. január 22-én tette le az esküt, tagjai: Octavian M. Dobrotă elnök, dr. Emanoil Popa alelnök. Tagok: prof. Marin Predescu, Mihail Constantinescu, Ioan Mureşan, Ioachim Nistor, Teodor Bilous, Markus András, Sütő József, Alexandru Gligor, Alexandru Boeriu, Izidor Ciugudean, Gheorghe Todoran lelkész, Kovács Károly és Gheorghe Bârsan. Comisia interimară a judeţului. In: *Gazeta Odorheiului*, 8. (26 ianuarie 1938) 246.

237 Székelyudvarhelyi időközi bizottság tagjai: A. Crişan elnök, Titu Prescurea alelnök, ügyvéd, G. Ivan lelkész, dr. A. Laslo, Tiberiu Suciú, Grigoriú kapitány, dr. Zaharie Nistor orvos, Ion Mihălescu, Mihai Suciú, Dumitru Ceteanu és Forró Géza. Noua comisie interimară a oraşului. In: *Glasul Românesc în Regiunea Secuizată*, 8. (18 ianuarie 1938) 235.

238 Ordonanţa 4. In: *BOJO*, 36. (20 ianuarie 1938) 2 bis.

a választások megtartására az újabb belpolitikai változások következtében nem került sor.

A királyi diktatúra évei (1938–1940)

Az Octavian Goga vezette kormány lemondása 1938. február 10-én és II. Károly román király diktatúrájának bevezetése a két világháború közti névleges román demokráciai végét jelentette. Az uralkodó az ortodox pátriárkát, Miron Cristea bízta meg egy nemzeti egységkormány megalakításával. Ugyanakkor ostromállapotot hirdetett ki, cenzúrát vezetett be, fölhatalmazta a hadsereget a közrend biztosítására.²³⁹ A vármegyék élére katonai személyek kerültek. Udvarhely prefektusát 1938. február 11-én leváltották, helyére Sorescu Caton²⁴⁰ alezredes került.²⁴¹ Egy pár nap múlva újabb változásra került sor, 1938. február 14-én Ioan Pleșoianu ezredes nevezték ki a prefektusi teendőik ellátására.²⁴²

A királyi diktatúra bevezetésével egyidejűleg a korábban kinevezett időközi megyei, városi és községi bizottságokat feloszlatták.²⁴³ 1938. február 27-én ünnepélyes keretek között életbe lépett az ország új alkot-

239 Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, 2007. 215.

240 Sorescu Caton (1893–1944). Ploiești születésű. A tiszti iskola elvégzését követően részt vett az 1913-as bulgáriai, majd 1916-os erdélyi hadjáratban. 1916-ban német hadifogságba került, 1918 nyarán tért vissza Romániába. 1919-ben részt vett a magyarországi hadjáratban. Elnyeri 1923-ban az őrnagyi, majd 1933-ban az alezredesi rangot. 1936. október 1.–1937. április 1. között a székelyudvarhelyi csendőrség parancsnoka. 1937-től a hegyivadászokhoz került át, különböző katonai egységek parancsnoka. Részt vett a besszarábiai és az Odessza elfoglalásáért folytatott harcokban 1941-ben. Lásd: <http://eroiro1918.blogspot.ro/2008/11/general-de-brigad-caton-sorescu.html> (Letöltve: 2015. augusztus 24.)

241 A 21-a și 22-a schimbarea la prefectura Odorheiului. In: *Glasul Românesc în Regiunea Secuizată*, 8. (17 februarie 1938) 238.

242 Uo.

243 Deciziune. In: *BOJO*, 36. (1 aprilie 1938) 7.

mánya, melynek 27. szakasza előírta, hogy a közhivatalok elnyerésénél tekintettel kell lenni a román nemzet többségi és államalkotó jellegére.²⁴⁴

1938. március 22-én átszervezték az Udvarhely megyei jegyzőségeket, ennek alapján 57 körjegyzőség jött létre:²⁴⁵

Járás	Települések száma	Jegyzőségek száma
Keresztúri	33	11
Oklándi	30	14
Udvarhelyi	49	17
Parajdi	8	6
Erdőszentgyörgyi	20	9

Az új közigazgatási törvény elfogadásáig a megyei időközi bizottság jogkörét a prefektus, illetve az alája rendelt hivatalnokok gyakorolták. A megyei közigazgatás ügymenetének végzésére bizottságok alakultak a prefektus vagy az alprefektus ellenőrzése alatt.²⁴⁶ Március 26-án a prefektus újabb nyelvvizsgát írt elő április 6-ra a magyar tisztviselőknek.²⁴⁷ A nyelvvizsga pontos eredményei nem ismertek, de több magyar tisztviselőt is elbocsátottak a román nyelv nem megfelelő ismeretére hivatkozva.²⁴⁸ A *Glasul Românesc* lap 1938 júliusának végén örömhírként tudósított arról, hogy a megyében már nincs olyan jegyző, aki nemzeti kisebbséghez tartozna.²⁴⁹

Az új alkotmányt új közigazgatási törvény egészítette ki, amelyet 1938. augusztus 13-án fogadtak el. A törvény Armand Călinescu alkotása és azzal a céllal készült, hogy megszüntesse a közigazgatási törvény-

244 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. dec. 1-től 1940. aug. 30-ig.* Budapest, 1941. 203.

245 Deciziune 59. In: *BOJO*, 36. (1 aprilie 1938) 7.

246 Ordonanțe 60. In: *BOJO*, 36. (1 aprilie 1938) 7.

247 Ordonanțe 61. In: *BOJO*, 36. (1 aprilie 1938) 7.

248 De altă pacoste. In: *Glasul Românesc în Regiunea Secuizată*, 8. (10 iulie 1938) 249.

249 Notarii minoritari. In: *Glasul Românesc în Regiunea Secuizată*, 8. (30 iulie 1938) 250.

kezés anarchiáját és mentesítse az államigazgatást a politikumtól.²⁵⁰ A törvény készítésekor eredetileg hét tartományt terveztek, amelyből végül tíz lett. Az első elképzelés szerint Erdélyt négyfelé szakították volna. Székelyföld három megyéjét, Csík, Háromszék és Udvarhely megyéket Brassó központhoz csatolták volna. A brassói tartományhoz azonban még hét moldvai és havasalföldi megye került volna.²⁵¹ A közigazgatási átszervezési tervekkel a helyi lapok is foglalkoztak. A román lapok leginkább a románság szerepének megerősítését várták a közigazgatási átszervezéstől. A *Gazeta Odorheiului* lapban M. Costache minél nagyobb számú katonaság telepítését javasolta a megyébe. Ugyanakkor javasolta az infrastruktúra fejlesztését, hogy Székelyudvarhely kereskedelmi és ipari központ lehessen.²⁵² 1938. május 1-jével ismét megkezdte működését a székelykeresztúri járási szolgabíróság, amelynek körzetébe 32 település tartozott.²⁵³

Az új közigazgatási törvény értelmében az országot tíz tartományra osztották, amelyek élén egy-egy királyi helytartó állt miniszterhelyettesi rangban. A tartományok kialakításánál nem vették figyelembe a történelmi határokat, úgy állították össze, hogy mindenütt biztosítva legyen a románok túlsúlya. Udvarhely, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos, Maros-Torda, Csík, Fogaras, Nagy- és Kis-Küküllő, valamint Szeben megye a Maros tartományba kerültek Gyulafehérvár székhellyel.²⁵⁴ A tartomány vezető-

250 Mikó Imre: *i. m.* 214.

251 A székely nemzet mai helyzete. HRM PÁK Ms. 7651/31.

252 Se desfințeață județul? In: *Gazeta Odorheiului*, 8. (20 martie 1938) 250.

253 S-a reînființat judecătoria din I. G. Duca. In: *Gazeta Odorheiului*, 8. (7 mai 1938) 253.

254 Cristina Rișcuța: Aspectele din viața și activitatea rezidentului Ținutului Mureș, Generalul Dănilă Papp (1867–1950). In: *Apulum*, 37. (2000) 2. 269.

je Dănilă Papp²⁵⁵ tábornok lett, aki 1940. szeptember 16-ig töltötte be ezt a tisztséget.²⁵⁶

A megye élén továbbra is Ioan Pleșoianu ezredes maradt. A törvény értelmében a prefektus a kormány és a Belügyminisztérium helyi képviselője, ki királyi rendelet által volt kinevezve. Ellenőrizte és összehangolta a helyi közigazgatási tisztviselők munkáját, havonta gyűléseket hívott össze, amelyen a szolgabírók és a különböző hivatali szakosztályok vezetői vettek részt.²⁵⁷ Az alispáni tisztséget elvileg megszüntették, azonban Udvarhely megyénél a királyi diktatúra időszakában alispánként szerepelt Corneliu Popescu. A megyeszékhelyek polgármestereit szintén királyi rendelettel nevezték ki. Székelyudvarhely irányítása ügyészek kezébe került, előbb Dumitru Vasile Ștefănescu, majd júliustól Traian Burtă ügyész lett kinevezve ideiglenesen.²⁵⁸

A korábbi években elkezdett építkezések közül több a királyi diktatúra éveiben fejeződött be a megye területén. 1938-ban átadták a székelyudvarhelyi csendőrség épületét,²⁵⁹ felszentelték a

255 Dănilă Papp (1868–1950) erdélyi román család tagja. Bécsben végezte a katonai iskoláit, részt vett az első világháborúban mint az Osztrák–Magyar Monarchia tisztje. Az erdélyi Kormányzótanács tagja volt. Tábornoki rangot kapott, 1930-ban tartalékba helyezték. 1938. augusztus 18-án kinevezték Maros tartomány helytartójának. 1944 után visszavonult. Nagyszébenben halt meg 82 éves korában. Lásd: Cristina Rișcuța: Aspectele din viața și activitatea rezidentului Ținutului Mureș, Generalul Dănilă Papp (1867–1950). In: *Apulum*, 37. (2000) 2. 269–273.

256 Decrete regale. In: *Monitorul Oficial al Ținutului Mureș*, 3. (19 septembrie 1940) 38.

257 Györke Zoltan: Instituția prefecturii în perioada interbelică (1923–1938) Proiecții legislative. In: *Revista Transilvană de Științe Administrative*, 3. (2010). 93.

258 Actualități. In: *Glasul Românesc în Regiunea Secuizată*, 8. (10 iulie 1938) 249.

259 Inaugurarea noului local al Legiunii de Jandarmi. In: *Gazeta Odorheiului*, 8. (12 noiembrie 1938) 265.

székelyudvarhelyi,²⁶⁰ székelykeresztúri²⁶¹ ortodox templomokat. A megyében 12 egészségügyi központ létesült. Mindegyik központhoz 7–18 település tartozott. Létrejött négy egészségügyi elfekvő: Oklándon, Erdőszentgyörgyön, Olaszteleken és Székelyandrásfalván. Oklándon pedig közfürdő is létesült.²⁶²

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntést követően továbbra is fennmaradt a Maros Tartomány. 1940. szeptember 5-én döntés született, hogy engedélyezik Csík, Maros, Udvarhely megyék és Marosvásárhely város román közigazgatási személyzetének helycseréjét a román kézen maradt területek magyar személyzetével. Így pl. Sima Zoltán, a tartomány központi irodájának építészé helyet cserélt Udvarhely megye Lutic Aurelian építészével. Santei Olimpia gépírónőt az udvarhelyi prefektúráról áthelyezték a tartományi központba. Váradi András, a Fogaras megyei igazgató Lie Ioan Udvarhely megyei igazgatóval cserélt.²⁶³ 1940. szeptember 4-én a tartomány területéről több jegyző kérte áthelyezését Dél-Erdélybe vagy Észak-Erdélybe.²⁶⁴ A bécsi döntés eredményeként Udvarhely megye déli peremtelepülései Romániánál maradtak. A román Belügyminisztérium 1940. szeptember 12-i rendelete alapján ezek a települések Nagy-Küküllő megyéhez lettek csatolva: Alsóboldogfalva, Szenterzsébet, Magyarfelek, Zsákod, Szederjes, Székelyandrásfalva, Újszékely és Újlak a segesvári járáshoz, Székelyderzs, Petek és Muzsna pedig a kőhalmi járáshoz.²⁶⁵

260 Sfințirea bisericii ortodoxe din Odorheiul. In: *Gazeta Odorheiului*, 8. (31 decembrie 1938) 268.

261 Sfințirea bisericii ortodoxe din I. G. Duca. In: *Gazeta Odorheiului*, 8. (14 decembrie 1938) 267.

262 Opera muncii constructive. In: *Gazeta Odorheiului*, 8. (24 august 1938) 260.

263 Decrete regale. In: *Monitorul Oficial al Ținutului Mureș*, 3. (12 septembrie 1940) 37.

264 Deciziune. In: *Monitorul Oficial al Ținutului Mureș*, 3. (12 septembrie 1940) 37.

265 Deciziune. In: *Monitorul Oficial al Ținutului Mureș*, 3. (19 septembrie 1940) 38.

Összegzés

Az 1920–1940 közti időszakban 24 kormányváltásra került sor Romániában, melyek a helyi közigazgatásban is változást hoztak. Változtak a kormányok helyi közigazgatási képviselői, a prefektusok is, mivel a tisztséget a hatalmon lévő politikai pártok tagjai, vagy a helyi román elithez tartozó személyek töltötték be. Néhányuk rendelkezett közigazgatási tapasztalattal, mások csak kapcsolatrendszerüknek, nemzeti hovatartozásuknak köszönhetően nyerték el ezt a beosztást.

Udvarhely megye közigazgatás-történetében 1918 és 1940 között több szakaszt különíthetünk el:

1.) Az 1918–1920 közötti időszak az impériumváltás korszaka, amikor a román államhatalom minden eszközzel igyekezett a helyi magyar közigazgatás szereplőit behódolásra bírni. Megjelentek a román tisztviselők a megye területén, kik közül néhányan végig fontos szerepet játszottak a két világháború közti periódusban, például az oklándi szolgabíró, Macedon Cionca.

2) 1920–1925 közötti időszak az átmenet korszaka, mikor nem működtek a megyei, városi vagy községi választott tanácsok, de a közigazgatás tagjainak többsége magyar nemzetiségű volt, több esetben magyar polgármester állt Székelyudvarhely élén. A helyi magyarság igyekezett minél erőteljesebben jelen lenni a helyi döntések megszületésénél, a román tisztviselő személyzet többsége erdélyi, tudott magyarul, tehát nem voltak kommunikációs problémák.

3. 1926–1929 között a liberális közigazgatási törvénynek köszönhetően átalakult Udvarhely megye területe. Maros megyétől több települést csatoltak át, így létrejött az erdőszentgyörgyi járás. Megalakultak a megyei, városi és községi választott tanácsok. A magyar nyelv használata a közigazgatásban tilossá vált, sor került több magyar tisztviselő elbocsátására, felerősödött a helyi román és magyar elit közti verseny a fontosabb állások betöltéséért, de leginkább a székelyudvarhelyi polgármestéri állás került a célkeresztbe.

4. Az 1929–1937 közötti évek az időközi bizottságok korszaka. A megye és a megyeszékhely vezetése – rövid időszakokat leszámítva – időközi bizottságok kezébe került, melyek tagjai többnyire román nem-

zetiségűek, a magyar nemzetiségű tagok pedig a Réty Imre vezette politikai csoportosulásból kerültek ki, akik a román pártokkal szövetkezve igyekeztek eredményt elérni a helyi magyar közösség érdekében. Ebben az időszakban jelentősen átalakult a községi jegyzők csoportjának nemzetiségi hovatartozása is, a magyarok száma rohamosan csökkent, 1938-ra már nem volt magyar nemzetiségű jegyző a megyében.

5. 1938–1940 között, a királyi diktatúra korszakában megszűntek az időközi bizottságok, így a helyi elit teljesen kiszorult a közigazgatásból, a katonai prefektusok és jogi végzettségű székelyudvarhelyi polgármesterek rendeletek által vezették a megyét és a megyeszékhelyet. A közigazgatás alkalmazottainak nemzetiségi összetétele román, nem erdélyi származásúak.

Az újabb impériumváltás a helyi magyar közösséget teljesen kiszorította a helyi közigazgatásból. A 22 év román uralom helyi közigazgatás-történetét személycserék és áthelyezések sora, járások, jegyzőségek szervezése, majd megszüntetése, átalakítása jellemezte, mely zavart okozott a helyi közösségekben és nehezítette a közigazgatás normális működését. Ez hatással volt az élet minden területére.

I. Udvarhely megye főispánjai (1919–1940)

Főispán (prefektus)	Hivatalban töltött időszak	Nemzetisége
Valer Neamțu	1919–1920. április 1922. január 31.–1924.	román
Dr. Toma Cornea	1920. április–1922.	román
Gheorghe Crețu	1922. január 1.–1922. január 31.	román
Gheorghe Andreiaș	1924–1926. április 2. 1927. június 22.–1928. október 1933. november 16.–1936. augusztus 2.	román
Vlad Spătaru	1926. április 2.–1926. október 25.	román
Dimitrie Cristea	1926. október 25.–1927. március 31.	román
Andrei Gușu	1927. április 12.–1927. június 12.	román
Dimitrie I. Avram	1927. június 12.–1927. június 22.	román
Ion Fărcășanu	1928. október–1928. november 17.	román
Balint Simon	1928. november 17.–1930. április 16.	román
Emil Pop	1930. április 16.–1931. május 3.	román

Főispán (prefektus)	Hivatalban töltött időszak	Nemzetisége
Popa Traian	1931. május 3. –1931. május 14.	román
Dr. Vasile Cupărescu	1931. május 15.–1932. június 11.	román
Dr. Gheorghe Bărbat	1932. június 11.–1933. november 16.	román
Emil Lissievici	1936. augusztus 2.–1936. november 26.	román
Mihail Constantinescu	1936. november 26.–1937.	román
Liviu Baciu	1937. december 30.–1938. február 11.	román
Loc. Col. Sorescu Caton	1938. február 11.–1938. február 14.	román
Col. Ioan Pleșoianu	1938. február 14.–1940. május 24. 1940. július 10.–1940. augusztus 30.	román
Dr. Emil Pop	1940. május 24.–1940. július 10.	román

II. Udvarhely megye alispánjai (1920–1938)

Alispán	Hivatalban töltött időszak	Nemzetisége
Morvay Endre	1921. május–1921. június	magyar
Biró Dénes főjegyző	1921 1926. április–augusztus	magyar
Rauca Răuceanu Izidor	1922. február–március	zsídó, román
Szabó Gábor	1922. április–1926. szeptember 1927. június–1928. június 13.	magyar
Macedon Cionca oklándi főszolgabíró	1926. szeptember 1928. június 14–1929. május	román
Iosif Pop	1926. szeptember–1927. június	román
Dr. Dumitru Fráncu	1929. május–1929. október 29.	román
Octavian S. Simu	1929. október 29.–1930. szeptember	román
Sebesi Ákos	1930. szeptember–1931. július	magyar
Pop Sever	1931. augusztus–1932. október 20.	román
Gheorghe Gociman	1932. október 20.–1933. december	román
Emil Lissievici	1933. december–1937. január 1.	román
Corneliu Popescu	1937. január 1.–1940. augusztus	román

III. Székelyudvarhely polgármesterei (1919–1938)

Polgármester	Hivatalban töltött időszak	Nemzetisége
Sibian György	1919. január–1921. június 3.	román
Szakáts Zoltán	1921. június 3.–1922. január 11.	magyar
F. Emil NegruŃiu	1922. január 11.–1926. május 30.	román
Tamás Albert	1926. május 30–1926. július 13. 1926. október 10–1928. augusztus 15.	magyar
Ioan Metea	1926. július 13–1926. október 10.	román
Gönczy Gábor	1928. augusztus 15.-1929. szeptember	magyar
Réty Imre	1929. szeptember–1933. december	magyar
Mihai Constantinescu	1933. december 9.–1934. március	román
Hecser Kálmán	1934. április 1–1937. november 19.	magyar
Ion Steriopol	1937. november 19.–1938. január 6.	román
Andrei Crişan	1938. január 15.–1938. február 11.	román
Dimitrie Vasile Ştefănescu	1938. február–1938. július	román
Traian Burtă	1938. július–1938. december	román

REZUMATE

MIHÁLY JÁNOS

Sigiliile orașului Odorhei de la începuturi până în 1867

În evul mediu și în evul modern timpuriu utilizarea sigiliilor proprii era dovada puterii și drepturilor orașelor. Sigiliile erau donate de domnitori împreună cu diferite libertăți și privilegii. Autorul fiind membru al unui grup de cercetători care analizează de mai mulți ani istoria utilizării sigiliilor și steagurilor în Ținutul Secuiesc, prin studiul actual prezintă istoria folosirii sigiliului orașului Odorheiu Secuiesc. După enumerarea informațiilor privind istoria utilizării sigiliilor de principalele orașe din Secuime, autorul analizează și prezintă datele sigilografice oferite de primii istorici ai orașului sus numit. Pe baza acestora și conform informațiilor oferite de izvoarele arhivistice cercetate, studiul concludă că în secolul al 16-lea orașul nu a dispus de propria sa ștampilă. Prima ștampilă a orașului este identificată printr-un document pecetluit la data de 6 martie 1701, și este probabil că a fost fabricată în a doua jumătate a secolului 17-lea.

BERNÁD RITA

Reprezentările sfinților pe sigilii parohiale: Sfântul Martin și Sfântul Leonard

În Biserica Romano Catolică cultul sfinților, cu o bogată tradiție, s-a dezvoltat în rândul enoriașilor, urmând ca din secolul al 6-lea să fie necesară licența episcopală, iar din secolul al 10-lea licența Sfântului Scaun. Acești sfinți, alături de tablouri de altare, statui și alte reprezentări artistice, au fost redați și pe tiparele sigilare ale parohiilor catolice. Pe teritoriul Episcopiei Romano Catolice de Transilvania utilizarea tiparelor sigilare oficiale de către parohii a fost ordonată de către episcopul Haynald La-

jos în anul 1854. Studiul prezintă și analizează imaginile sigilare cu reprezentările a doi sfinți mărturisitori: Sfântul Martin și Sfântul Leonard. Materialul de cercetare a fost asigurată mai ales de fondurile arhivistice prevăzute cu amprente sigilare ale Arhivei Arhiepiscopale de Alba Iulia.

Cultul ambilor sfinți, legați de teritoriul Franței, a fost răspândit pe un vast teritoriu al Europei medievale, sărbătorile lor fiind stabilite în luna noiembrie. Ca și sfântul hram al bisericilor din Dieceza Romano Catolică de Transilvania (Arhiepiscopia de Alba Iulia) s-au păstrat puține biserici care să evoce amintirile lor. În onoarea Sfântului Martin există patru biserici, pe când în onoarea Sfântului Leonard există o singură biserică pe teritoriul actual al arhiepiscopiei.

Autorul consideră necesară continuarea activității de cercetare sigilografică, cu colecționarea și descrierea imaginilor sigilare cu reprezentări de sfinți, și publicarea rezultatelor cercetării în studii similare.

BICSOK ZOLTÁN

Sigiliile medicilor din scaunul secuiesc Ciuc din prima jumătate a secolului al 19-lea

Autorul studiului urmărește două obiective: pe de o parte își propune să prezinte publicului cititor un segment puțin cunoscut al sigiliilor personale și familiale, cel al medicilor din scaunul Ciuc din prima jumătate a secolului al 19-lea, pe de altă parte – folosind surse arhivistice inedite din arhiva scaunelor secuiești Ciuc, Giurgeu și Casin – încearcă reconstituirea carierei posesorilor de sigilii, medici interniști și chirurgi, aflați în slujba scaunelor secuiești ori ai regimentelor de graniță. În pofida faptului că odinioară aceștia au jucat un rol hotărâtor în istoria comunităților locale, viața și activitatea lor sunt puțin sau deloc cunoscute publicului larg din zilele noastre.

Microbiografiile și descrierile sigiliilor sunt ilustrate cu reproduceri după amprente sigilare aflate în păstrarea Serviciului Județean Harghita al Arhivelor Naționale.

ZEPECZANER JENŐ

Norme morale în breslele din Odorheiu Secuiesc

Studiul este dedicat prezentării unui segment interesant al istoriei breslelor din Odorheiu Secuiesc, mai precis reglementările ce priveau viața morală a membrilor. Pe baza protocoalelor breslelor păstrate în Colecția Muzeului Haáz Rezső (Serviciul Județean Harghita al Arhivelor Naționale)- autorul prezintă minuțios reglementările sub influența cărora membrii breslelor trăiau viața de zi cu zi trecând în revistă și diferitele cazuri de abatere de la bunele moravuri și pedepsele aplicate care vari-au de la pedeapsa bănească la excluderea din breaslă, sau trimiterea în fața instanței orășenești. Membrii breslei olarilor, cizmarilor, cojocarilor, măcelarilor etc., fie că erau meșteri, ucenici sau calfe, aveau obligația evitării contravențiilor, să aibă un comportament moderat, să se prezinte în public în vestimentații adecvate statutului, să respecte conducătorii și clientela breslelor, să ducă o viață fără abateri de la morală religioasă etc.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Iosif al II-lea și chestiunile lingvistice

Iosif al II-lea este cunoscut ca un adversar înverșunat al stărilor privilegiate din Ungaria și din Transilvania. Există însă două decrete ale împăratului, care par a depăși limitele acestei antipatii sociale, și lovesc deopotrivă întreaga comunitate maghiară: transportarea și depozitarea coroanei Ungariei la Viena (un simbol statal pentru întreaga populație a țării), respectiv decretul de limbă, care obligă instituțiile administrative și de învățământ să-și desfășoare activitatea în limba germană. Împăratul își motivează hotărârea prin faptul că germana va trebui să înlocuiască latina, o limbă moartă, și nu limbile locale, fapt doar parțial veridic. În Secuime de exemplu încă în secolele 16–17 maghiara devenise limba administrației și justiției, fiind însă prezentă și în Ungaria și în Transilvania (pe lângă latina și greaca) în școlile reformate și unitariene, și mai ales în administrația bisericească a acestor confesiuni. Deși decretul de limbă nu viza Belgia și Nordul Italiei, există semne care indică intenția lui Iosif

al II-lea de-a crea cu timpul un imperiu unilingv, după modelul țărilor unde s-a reușit deja impunerea unei singure limbi de stat și eliminarea limbilor regionale.

MIKLÓS ALPÁR

Excursii ale școlilor din Odorheiu Secuiesc

în perioada Monarhiei Austro-Ungare (1867–1918)

Lucrarea se concentrează asupra excursiilor școlare organizate de cinci instituții de învățământ din Odorheiu Secuiesc în perioada 1867–1918. Datele găsite în ziarele locale și în anuarele școlare schițează o dezvoltare pozitivă a turismului și oferă o privire de ansamblu asupra bazei ideologice a fenomenelor cercetate. Lucrarea se referă la mai mult de 90 de excursii care implică teritorii care aparțin în prezent României, Ungariei, Serbiei, Croației și Italiei.

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Modalități de răspândire a cunoștințelor și acces la cultură la începutul secolului 20 în Odorheiu Secuiesc

Articolul trece în revistă multiplele izvoare și posibilități ale unei culturi reale, dar și ale celei virtuale într-un mic oraș transilvănean – Odorheiu Secuiesc, în primul deceniu al secolului 20. Publicul deschis la cultură putea să se zbate între conservatorism și modernism, aidoma marilor orașe din Imperiul Austro-Ungar, dar cu larga posibilitate de a participa în mod activ la realizarea unei vieți culturale suportabile sau dorite. Bazându-se pe publicațiile și ziarele locale articolul dorește definirea căilor de acces la cultură (modalități de răspândire a cunoștințelor, instituții de cultură, inițiative culturale), precum și determinarea stării de spirit din epoca analizată.

NAGY BOTOND

Administrația județului Treiscaune între 1918–1940

Sfârșitul primului război mondial a rezultat schimbări majore în structurile puterii locale. Implementarea unui cadru legal menit să asigure funcționarea administrației de nivel mediu, în mod unitar în Transilvania cât și în vechiul regat a durat peste o jumătate de deceniu. În perioada interbelică au fost adoptate mai multe acte normative în vederea reglementării administrației locale și de nivel mediu, principiile acestora oscilând între centralizare și descentralizare limitată – instrument de măsurare de încredere al instabilității politice în domeniul puterii centrale. Lucrarea are ca obiect urmărirea schimbărilor în ceea ce privește actorii administrației locale, reverberațiile politicii de înalt nivel în acest mediu cât și modul în care s-au pus în practică normele și metodologiile din acest segment, iar nu în ultimul rând procesul general de transformare a puterii locale – evident cu atribuții limitate – într-o piesă flexibilă la dispoziția statului. Terenul de anchetă a tuturor acestora fiind județul Treiscaune.

LÁSZLÓ MÁRTON

Administrația județului Mureș-Turda/Mureș între 1919–1938

Studiul prezintă unele aspecte ale administrației județului Mureș-Turda/Mureș în perioada interbelică. În prima parte este prezentat trecerea comitatului sub administrație românească: intrarea trupelor române în orașul Târgu-Mureș la data de 3 decembrie 1918, preluarea instituțiilor la 11 ianuarie 1919, și apoi procesul de înlocuire a funcționarilor.

Următoarea parte prezintă schimbările intervenite în împărțirea administrativă și activitatea consiliului județean. Schimbări majore au avut loc în 1925, 1930 și 1938. În 1925 comitatul devine județ, iar teritoriul se mărește considerabil, cuprinzând astfel 237 de comune și două orașe. În 1930 județul a mai primit 11 comune de la județele învecinate. În sfârșit în 1938 județul Mureș a devenit partea ținutului Mureș, cu capitala în Alba Iulia.

Alegeri pentru membrii consiliul județean au avut loc în 1926, 1930, 1934. S-au constituit consilii eterogene din punct de vedere politic, etnic și confesional. În ciuda intereselor diferite, consiliul județean și-a îndeplinit atribuțiile în cea mai mare parte a perioadei, comisii interimare funcționând între august 1931–ianuarie 1933, martie–iulie 1934.

GIDÓ CSABA

Istoria administrativă a județului Odorhei de la o schimbare de imperiu la cealaltă (1918–1940)

Se observă o lipsă în istoriografia maghiară și cea română, în ceea ce privește cercetarea istoriei administrației locale din perioada interbelică. Studiul de față urmărește istoria administrativă a județului Odorhei din perioada 1918–1940, respectiv evoluția relațiilor etnice și politice ale locului din perioada amintită. După instaurarea puterii românești elita locală maghiară a fost îndepărtată treptat din domeniul administrativ, astfel încât în 1938 nu găsim niciun maghiar în conducerea județului.

Istoria administrativă a județului Odorhei din perioada interbelică se caracterizează prin schimbări de personal, transferări, reorganizarea plaselor și notariatelor etc. Incertitudinea ce a dominat domeniul administrativ a creat confuzie în rândul comunităților locale, a îngreunat funcționarea administrației publice și a influențat evoluția economică a județului.

CUPRINS

Între posibilități și revendicări: editare fără cadru instituțional.....	5
Sigilii orașenești, eclesiastice și private.....	7
MIHÁLY JÁNOS Sigiliile orașului Odorhei de la începuturi până în 1867.....	9
BERNÁD RITA Reprezentările sfinților pe sigilii parohiale: Sfântul Martin și Sfântul Leonard.....	23
BICSOK ZOLTÁN Sigiliile medicilor din scaunul secuiesc Ciuc din prima jumătate a secolului al 19-lea	37
La limita tradiționalului și modernismului.....	65
ZEPECZANER JENŐ Norme morale în breslele din Odorheiu Secuiesc	67
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY Iosif al II-lea și chestiunile lingvistice	89
Învățământ și cultură în Odorheiu Secuiesc la cumpăna secolelor 19–20	101

MIKLÓS ALPÁR

Excursii ale școlilor din Odorheiu Secuiesc în perioada
Monarhiei Austro-Ungare (1867–1918)..... 103

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Modalități de răspândire a cunoștințelor și acces la cultură
la începutul secolului 20 în Odorheiu Secuiesc 137

**Istoria administrației publice în județele secuiești
între cele două războaie mondiale..... 157**

NAGY BOTOND

Administrația județului Treiscaune între 1918–1940..... 159

LÁSZLÓ MÁRTON

Administrația județului Mureș-Turda/Mureș
între 1919–1938 195

GIDÓ CSABA

Istoria administrativă a județului Odorhei
de la o schimbare de imperiu la cealaltă (1918–1940) 225

Rezumate 278

TARTALOMJEGYZÉK

Elvárások és lehetőségek közt: könyvkiadás intézményi háttér hiányában	5
Pecséthasználat	
Városi, egyházi és magánpecsétek	7
MIHÁLY JÁNOS	
Székelyudvarhely város pecséthasználata a kezdetektől 1867-ig.....	9
BERNÁD RITA	
Férfiszentek pecséteken: Szent Márton és Szent Lénárd	23
BICSOK ZOLTÁN	
Csíkszéki orvosok pecsétjei a 19. század első feléből	37
Hagyomány és modernizáció választóvonalán.....	65
ZEPECZANER JENŐ	
Székelyudvarhelyi céherkölcsök.....	67
HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
II. József és a nyelvi kérdések	89
Oktatás és kultúra Székelyudvarhelyen a 19–20. század fordulóján.....	101

MIKLÓS ALPÁR

Székelyudvarhelyi iskolák tanulmányi kirándulásai
a dualizmus korában (1867–1918)..... 103

RÓTH ANDRÁS LAJOS

Az ismeretterjesztés és a kultúrához való hozzáférés
Székelyudvarhelyen a 20. század elején 137

**Székelyföldi megyék közigazgatás-története
a két világháború között..... 157**

NAGY BOTOND

Háromszék közigazgatása 1918–1940 között..... 159

LÁSZLÓ MÁRTON

Maros-Torda/Maros megye közigazgatása
1919–1938 között..... 195

GIDÓ CSABA

Udvarhely megye közigazgatás-története
impériumváltástól impériumváltásig (1918–1940)..... 225

Román nyelvű kivonatok 278

Nyomdai munkálatok:
F&F INTERNATIONAL
Gyergyószentmiklós